

VII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS D'ALCÚDIA

AJUNTAMENT D'ALCÚDIA
Àrea de Cultura i Patrimoni

VII JORNADES D'ESTUDIS LOCALS D'ALCÚDIA

**VII JORNADES D'ESTUDIS
LOCALS D'ALCÚDIA**

ALCÚDIA, 2012

© del text: els autors, 2012
© d'aquesta edició: Ajuntament d'Alcúdia, 2012
Primera edició: octubre de 2012
Producció i realització: El Gall Editor
DL: PM 945-2012

RESULTATS DE LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA AL SUBSÒL DE LES ANTIGUES CASES DE CAN RAMIS

Miquel Àngel Sastre Vanrell
Francisca Cardona López

Resum. Les antigues cases de can Ramis es trobaven situades dins l'àrea de protecció BIC (Bé d'Interès Cultural) del casc antic d'Alcúdia i molt a prop de l'àrea de protecció BIC de la zona arqueològica de la ciutat romana de Pol·lèntia. Per tot això era necessari controlar arqueològicament tots els moviments de terra que es produïssin a l'hora de demolir les antigues cases i de construir el nou edifici polivalent de can Ramis. És en aquest context que, fruit del control arqueològic de les obres, i just a sota d'una de les voreres de les cases, poguérem documentar una petita àrea amb elements arqueològics *in situ* d'època romana. L'excavació d'aquesta petita àrea de no més de 8 metres quadrats ens proporcionà la troballa d'una zona de necròpoli d'època romana, relacionada amb la propera ciutat de Pol·lèntia. En concret, documentàrem tres estructures funeràries: dos enterraments d'inhumació d'individus adults i un altre de cremació infantil amb restes també d'un adult, troballes de les quals aquí n'exposam els primers resultats i que ens ajuden a conèixer millor el món funerari d'època romana dels ciutadans de Pol·lèntia.

Paraules clau. Ciutat romana de *Pollentia*, excavació arqueològica, necròpolis, inhumació, cremació.

Abstract. The old can Ramis houses were located inside the protected area of Alcudia old town and very close to the also protected archaeological area of *Pollentia* roman town. For this reason, it was required an archaeological supervision of all the works involved in the demolition of the old houses and in the construction of the future can Ramis building. And with the help of the archaeological supervision that we carried out, we were able to find an small area with roman remains. The archaeological excavation of this small area allowed us to discover a roman necropolis, related to the close roman town of *Pollentia*. To be exact, we documented the remains of three graves: two inhumations involving two adults and a cremation of a child associated with the remains of an adult. All this finds help us to know better the way people were buried in *Pollentia* roman town.

Key Words. Roman city of *Pollentia*, archaeological excavation, necropolis, inhumation, cremation.

1. INTRODUCCIÓ I ANTECEDENTS

L'execució del *Projecte de construcció de l'edifici polivalent de can Ramis i ordenació de l'entorn* promogut des de l'Ajuntament d'Alcúdia, les obres del qual començaren durant el mes de setembre de 2006, implicava des d'una perspectiva relacionada amb la conservació del patrimoni històric la necessitat de realitzar tot un seguit de tasques arqueològiques a causa de la ubicació del projecte dins l'àmbit de protecció com a Bé d'Interès Cultural (BIC) de la ciutat medieval d'Alcúdia. El fet que el projecte afectàs no només el conjunt d'edificacions sinó també la plaça de l'historiador Pere Ventayol, suposava l'afectació d'una gran àrea delimitada al nord pel que quedava de la murada medieval d'Alcúdia, al sud per l'avinguda Príncep d'Espanya, a l'oest per la prolongació del carrer d'en Serra i a l'est pel passeig Mare de Déu de la Victòria. Així, des d'una perspectiva patrimonial a l'entorn de l'obra, teníem un tram molt malmès de la ja esmentada murada medieval amb una torre ben conservada, i alhora comptàvem amb la informació històrica (PICORNELL et al., 1991) i fotogràfica que ens parlava del recorregut de la murada renaixentista, que des dels seus orígens a principis del segle XVII i fins a principis del segle XX quan fou enderrocada, s'havia conservat en aquesta zona (figura 1). Tampoc no calia passar per alt la proximitat de la zona arqueològica de la ciutat romana de Pol·lèntia, també protegida amb la figura BIC i els límits de la qual no quedaven gaire lluny.

Figura 1. Fotografia de principis de segle XX de la zona afectada per l'obra, amb la murada renaixentista força malmesa però encara en peu i la murada medieval en segon terme. A la dreta s'intueix l'entrada al carrer d'en Serra. Font: Arxiu Municipal d'Alcúdia.

De totes formes, tot i la gran quantitat de béns patrimonials de l'entorn, les obres començaren sense la presència de cap arqueòleg i no fou fins uns dos mesos després del seu inici que seguint ordres del Consell de Mallorca, l'Ajuntament d'Alcúdia es veié obligat a anomenar un arqueòleg. Fou llavors quan l'Ajuntament sol·licità els nostres serveis per dur a terme el seguiment arqueològic de les obres.

En fer-nos càrrec de les tasques arqueològiques ja s'havien esbucat les cases

de can Ramis, s'havia eliminat completament la plaça historiador Ventayol, s'havia excavat i tapat sense control una gran rasa d'1.5 metres d'ample i 1 metre de profunditat travessant tota l'obra d'oest a est per ubicar-hi les noves pluvials, a més de l'excavació d'altres rases i cales per a la nova dotació de serveis. Entre aquestes rases ja realitzades, en destacava una que encara no havien tapat, que anava des de la plaça fins al carrer d'en Serra i al perfil de la qual poguérem documentar les restes d'una antiga torre medieval amb el seu vall (figura 2). Cal dir que d'aquesta torre ja en sabíem la seva existència a través de plànols antics, com per exemple els de Joan Ballester del segle XVIII (PICORNELL et al, 1991), a més de dibuixos del *Die Balearen* de l'Arxiduc Lluís Salvador i algun llibre de referència (GUAL, 1998). Tota aquesta documentació i la troballa realitzada a dins la rasa ens confirmaven que antigament el carrer d'en Serra no havia tingut sortida cap a fora murades. Un cop documentats aquests elements foren adequadament protegits i tapats amb tela geotèxtil i grava perquè en un futur, si es creu necessari, puguin ser degudament estudiats.

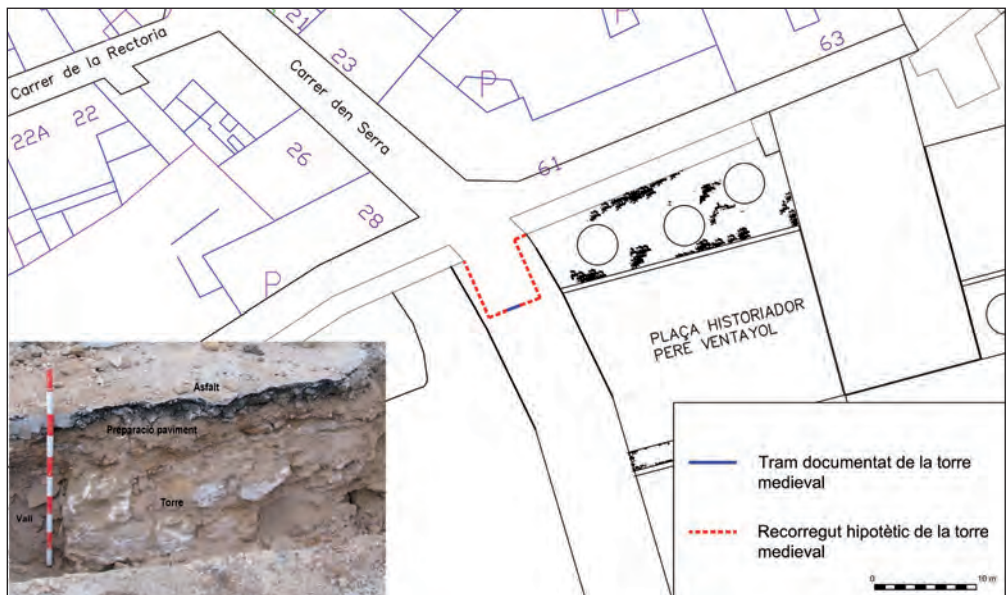

Figura 2. Detall de les restes de la torre de la murada medieval, documentada a dins la rasa i hipotètica reconstrucció del seu recorregut.

El posterior seguiment arqueològic de les tasques d'adequació de la plaça historiador Ventayol no ens donà cap altre resultat interessant, llevat de la documentació d'un petit tram conservat dels fonaments de la murada renaixentista, a més d'un retall a la roca que relacionàrem amb el seu vall (figura 1) (GUAL, 1998; PICORNELL et al., 1991). Aquest petit tram de murada ens permetia posar en un plànol el seu recorregut exacte, d'aquí el seu valor arqueològic (figura 3). Un cop documentada, aquesta estructura fou restaurada i adequada per a la seva musealització. De totes formes, la solució proposada des de la direcció facultativa de l'obra i que tot seguit s'executà no donà els seus resultats esperats i per tant el tram de murada ara roman cobert de nombrosa vegetació a davall un vidre que no ens permet veure ni distingir absolutament res del que hi documentàrem.

Figura 3. El petit tram documentat de la murada renaixentista (esquerra) i el retall de la roca o vall de la murada (dreta).

Pel que fa a l'excavació dels fonaments de l'edifici polivalent de can Ramis, a part de la petita àrea de necròpoli que veurem més endavant, no es documentà cap element a destacar. De fet, després d'una capa d'enderrocs i preparació de la fonamentació de les cases de can Ramis, es documentà a la majoria de llocs el terreny natural que en aquest cas es tractava de blanquer o sauló. Això sense comptar el lloc on encara continuava el rebliment de terra i pedres fins al fons dels fonaments i que segurament coincidia amb el que era el vall de la murada renaixentista.

Però fou al costat oest de l'excavació dels fonaments del futur edifici i just a davall l'antiga vorera de les cases de can Ramis on documentaríem les restes més interessants de tota la nostra intervenció arqueològica. En aquest cas, la troballa fou fruit d'una autèntica casualitat ja que la pluja de la tardor de 2007 deixà al descobert una petita àrea on s'observaven molts fragments ceràmics d'època romana, a més de les restes d'una estructura fragmentada de marès de forma circular. La ubicació i tipus de les restes ja ens feien pensar en una zona d'enterrament relacionada amb la propera ciutat romana de Pol·lèntia, fet que confirmarem posteriorment. Així, a partir d'aquesta troballa presentarem un projecte d'intervenció arqueològica davant el Consell de Mallorca, per així poder dur a terme l'excavació completa d'aquesta necròpoli.

2. LA INTERVENCIÓ ARQUEOLÒGICA

La casualitat féu que les restes *in situ* (però fragmentàries) d'aquesta necròpolis poguessin ser documentades; i la casualitat segurament havia jugat també un paper molt important en el fet que aquestes restes ens arribassin fins els nostres dies. I és que aquesta petita àrea de no més de 8 metres quadrats i ubicada just a davall la vorera de les cases de can Ramis es trobava escapçada per tots els costats, amb el retall del vall de la murada renaixentista al nord, el retall dels fonaments de les cases a l'est, el clot per posar un comptador d'electricitat al sud i tota una rasa plena de cablejats de mitja tensió a l'oest. Per tant, amb tots aquests retalls, duts a terme a diferents èpoques, s'havia perdut molta informació de l'abast d'aquesta àrea d'enterrament, que segurament seria molt més gran en extensió. Cal recordar que en època romana les necròpolis es trobaven ubicades a l'exterior de les ciutats

seguint els camins principals de sortida, i Pol·lèntia no n'era una excepció, així com s'ha anat documentant al llarg de les excavacions arqueològiques que s'hi han dut a terme des de 1923 (ARRIBAS, 1978; ORFILA, 2000: 44-48). Així, el carrer d'en Serra segurament ens marqui el camí antic de comunicació entre Pol·lèntia i el *Portus Minor* a la badia de Pollença (DOMINGO et al., 2004: 119) i per tant als costats de l'inici d'aquest camí hi hauria hagut diferents tombes. És en aquest context on cal ubicar aquesta àrea funerària, a l'exterior de la ciutat romana de Pol·lèntia.

Figura 4. L'àrea afectada per la intervenció arqueològica abans de començar l'excavació.

Un cop autoritzat el projecte per part de la Comissió de Patrimoni del Consell de Mallorca, començarem la intervenció arqueològica pròpiament dita amb la documentació de l'estat inicial de la zona a intervenir. A simple cop d'ull s'observava una gran quantitat de ceràmica romana, sobretot fragments d'àmfores escampades per tota l'àrea, a més del que quedava d'una estructura fragmentària de marès al cantó sud-est (figura 4).

En primer lloc s'eliminaren tots els estrats i rebliments moderns que distorsionaven la visió dels elements antics. Així, s'acabaren d'extreure les restes dels fonaments a l'est de la cala (UE 2), es buidà el rebliment dels cables d'electricitat i del comptador al sud i a l'oest (UE 4) i s'acabà d'excavar el que quedava de la preparació i la grava de la vorera de les cases de Can Ramis (UE 5). Igualment bastant recents semblaven els estrats de color groguenc UE 6 i UE 13, que poguérem documentar just a davall la vorera al costat nord i sud de la cala i que presentaven al seu interior materials ceràmics força moderns que ens feien pensar possiblement en restes de principis del segle XX, anteriors a la construcció de les cases.

L'excavació d'aquests estrats moderns ja ens deixà veure a sota la primera tomba d'època romana l'**estructura funerària 1**. En aquest cas teníem una estructura fragmentària de forma circular formada per quatre maresos ubicats al cantó sud-est de la cala (UE 7) i assentats a dins un retall també circular (UE 14) (figura 5).

Figura 5. Fotografia de l'estructura funerària 1 amb la llumeta i l'olla de cuina nord-africana (esquerra) i la planta de l'excavació (dreta).

A l'interior d'aquesta estructura hi teníem una terra de color marronós obscur (UE 8) amb traces de combustió (carbons, fragments d'argila cuita, etc.). Amb l'excavació d'aquest estrat poguérem documentar una llumeta romana (figura 7) i una olla sencera de cuina nord-africana (UE 23) amb ossos humans al seu interior que presentaven senyals d'haver estat cremats. A més, relacionats amb l'olla també documentàrem els fragments quasi complets de dues tapadores, també de ceràmica de cuina provinent del nord d'Àfrica i que encaixaven amb l'olla (figura 6).

Aquestes troballes ens demostraven que estàvem davant una estructura funerària de cremació que al seu origen hauria tingut una mida més gran, però que a causa dels diferents retalls moderns ens havia arribat molt fragmentada als nostres dies. Així, la cremació dels individus als quals pertanyien els fragments d'ossos trobats a l'olla segurament s'havia realitzat a dins aquesta mateixa estructura, fet que podíem confirmar amb la troballa d'alguns petits fragments d'os a l'estrat UE 8 similars als de dins l'olla. Un cop acabada la cremació, s'haurien recollit els fragments d'os més grans i s'haurien dipositat a dins l'olla de cuina nord-africana procedint així amb el final de la cerimònia d'enterrament (VAQUERIZO, 2001).

Cronològicament, tan l'estratigrafia de la cala com l'estudi dels materials ceràmics trobats a l'interior de l'estructura, a més de la presència de l'olla i de plats-tapadores de cuina nord-africana, ens donaven un *terminus post quem* de principis del segle II d.C. A més, tot i que l'absència de formes ceràmiques específiques no ens permetia poder afinar gaire, segurament estàvem parlant d'una estructura funerària alt imperial d'aproximadament mitjans/finals del segle II d.C.

Des d'un punt de vista antropològic i amb l'estudi dels més ben conservats dels 780 fragments d'os documentats a dins l'olla, podíem afirmar que es tractava d'una sepultura amb un nombre mínim de dos individus, un individu infantil major d'un any de vida i un altre d'adult, dels quals no en podíem precisar ni l'edat aproximada ni el sexe. Dels fragments conservats es pogueren individualitzar una epífisi distal de fèmur, una epífisi proximal incompleta d'un fèmur, una mandíbula infantil sense peces dentals, un astràgal, fragments de diverses falanges, una ròtula comple-

Figura 6. L'olla i les dues tapadores de l'estructura funerària 1 (DA09/17/23/1-2 i 3 segons material entregats al Museu de Mallorca).

Figura 7. La llumeta documentada a l'estructura funerària 1.

ta, un calcani fragmentat, fragments diversos de vèrtebres i costelles, fragments de crani, així com una possible epífisi proximal d'un radi. A més, l'estudi dels ossos i de les seves característiques demostrava que era probable que la cremació es produís amb l'os fresc, a una temperatura que oscil·laria entre els 500 °C i els 700 °C.

Un cop excavada, documentada i desmuntada l'estructura funerària 1, es continuà amb l'excavació de l'estrat UE 15, a on es retallava l'esmentada tomba i que no ens n'aportà gaire informació cronològica. Un cop excavat aquest estrat, ja documentarem les restes de dues altres tombes, l'estructura funerària 2 i l'estructura funerària 3.

L'estructura funerària 2 fou documentada al costat oest de l'àrea excavada, just a devora el perfil. En aquest cas teníem un retall (UE 19) en direcció sud-est – nord-oest i, tot d'una en rebaixar-se la terra que omplia aquest retall (UE 17), es començaren a documentar les restes d'un esquelet (UE 18). Es tractava, per tant, d'una inhumació d'un individu adult en posició de decúbit supí amb les cames mínimament flexionades, els braços estirats, el cos amb una orientació sud-est – nord-oest i el crani mirant cap a l'oest (figura 8). De totes formes l'esquelet es trobava incomplet i li faltava part de la cama dreta, part dels braços dret i esquerre, mentre que el crani es trobava molt malmès. Aquesta fragmentació de l'esquelet segurament calia atribuir-la als processos posteriors de construcció de les cases de can Ramis, i a que a més aquest esquelet es trobava a una cota relativament alta respecte de la vorera de les cases.

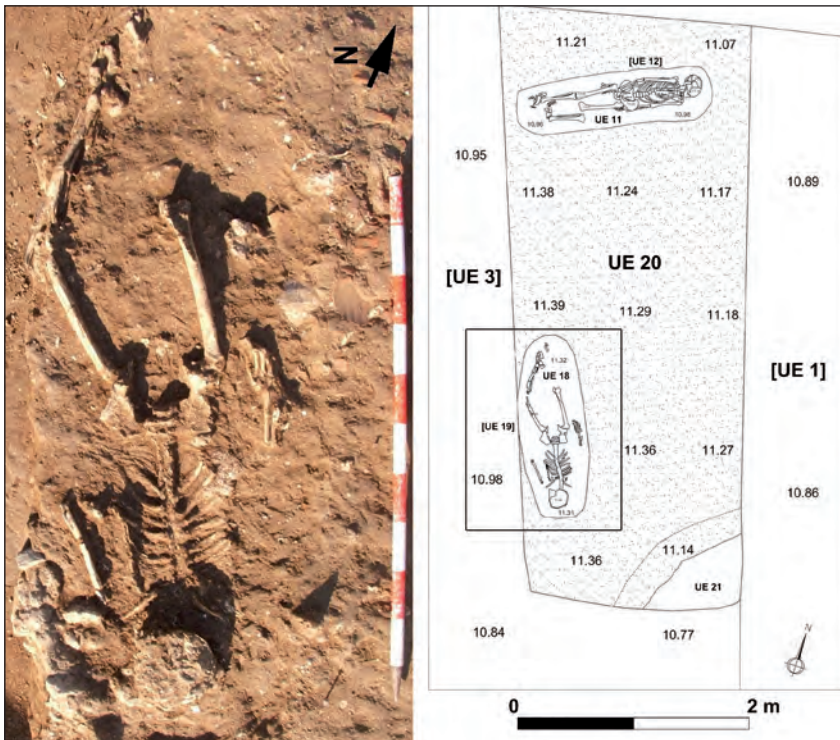

Figura 8. Fotografia de l'esquelet UE 18 de l'estructura funerària 2 i la seva planta en relació a l'àrea excavada.

Dels materials recuperats amb l'esquelet, calia destacar-ne una fíbula de bronze a la qual li macava l'agulla (figura 8), que possiblement havia servit per travar la mortalla que hauria envoltat el cos. També recuperarem fragments de quatre claus de ferro que segurament haurien format part d'un taüt de fusta, ja desaparegut al moment de l'excavació, i a dins el qual s'hauria posat l'esquelet al procés d'inhumació. A més, també es trobà una moneda de bronze que aparegué just a davall les costelles de l'esquelet un cop que aquest fou extret de la tomba (figura 9). A l'anvers d'aquesta moneda apareixia la figura de l'emperador Tiberi Claudi i al revers la figura de la deessa Minerva amb una llança i un escut, i calia datar la seva encunyació entre el 41 i el 54 d.C. Per tant, aquesta moneda ens ofería un *terminus post quem* de mitjan segle I d.C. i, juntament amb l'estratigrafia i els altres materials ceràmics recuperats, ens ofería una datació de la tomba aproximada de la segona meitat del segle I d.C.

Figura 9. As de bronze (a d'alt) i fíbula (a baix), objectes recuperats dins l'estructura funerària 2.

Des del punt de vista antropològic i després de l'estudi dels 183 ossos i fragments recuperats durant l'excavació, es podia afirmar que es tractava d'un individu adult de sexe femení, fet demostrat per la fusió total de les epífisis i la morfologia dels ossos conservats. No es pogué especificar més sobre l'edat, patologies o possible estatura a causa del mal estat de conservació i fragmentació de les restes.

Un cop acabada la intervenció a l'estructura funerària 2, al límit nord de la cala poguérem documentar una altra tomba, l'**estructura funerària 3**. En aquest cas, en primer lloc documentàrem tot un seguit de lloses de marès que havien estat mogudes de lloc en un moment posterior, ja que un cop dut a terme l'enterrament haurien format una espècie de coberta de lloses de la tomba. Després de llevar aquestes pedres i de la mateixa manera que a l'estructura funerària anterior, documentàrem un retall de forma allargada que en aquest cas seguia una orientació

nord-est – sud-oest (UE 12). Un cop anàrem excavant la terra que rebria aquest retall (UE 10), documentàrem l'esquelet de l'individu que havia estat enterrat a la tomba (figura 10). Teníem, per tant, una altra inhumació d'un individu adult en posició de decúbit supí amb les cames i els braços allargats (UE 11). En aquest cas l'esquelet presentava alguna particularitat i és que mentre el seu braç esquerre es trobava a davall el cos, el braç dret havia estat col·locat a damunt la pelvis. A més, la tibia, el peroné i el peu esquerre estaven desarticulats i moguts de lloc, segurament a causa de processos postdeposicionals a l'entorn de la tomba (moviment d'una llosa de la coberta, etc).

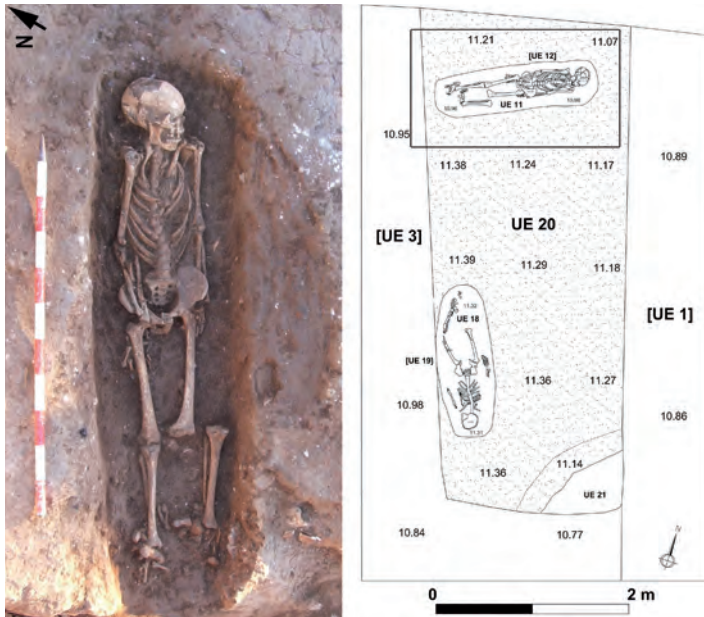

Figura 10. Fotografia de l'esquelet UE 11 de l'estructura funerària 3 i la seva planta en relació a l'àrea excavada.

Entre els materials recuperats a dins la tomba destacava la presència de fragments d'un mínim de 17 claus de ferro que apareixien concentrats a la part propera al cap, a la zona de la pelvis i també propers als peus de l'esquelet. Per tant, podíem confirmar que l'individu havia estat enterrat dins un taüt de fusta, ja desaparegut al moment de dur a terme l'excavació. A partir d'una visió general dels materials recuperats, i a falta d'un estudi més profund, podíem dir que possiblement ens trobàvem amb una tomba que calia datar aproximadament de mitjans/finals del segle I d.C.

Des del punt de vista antropològic, teníem uns 421 fragments d'os i ossos complets que en general es trobaven en un bon estat de conservació. Amb l'estudi d'aquests ossos podíem afirmar que es tractava d'un individu femení madur, no major de 45 anys d'una estatura aproximada d'1.52 metres. A més, en base a les característiques morfomètriques es podia apreciar que pertanyia al tipus de població mediterrània gràcil.

A nivell patològic, presentava desgast general de la columna vertebral, a més

de tenir nombroses hèrnies de disc localitzades als cossos vertebrals. Aquestes característiques corresponien a un individu d'avançada edat com aquest, que havia realitzat tal vegada exercici físic intens i/o continuat (figura 11).

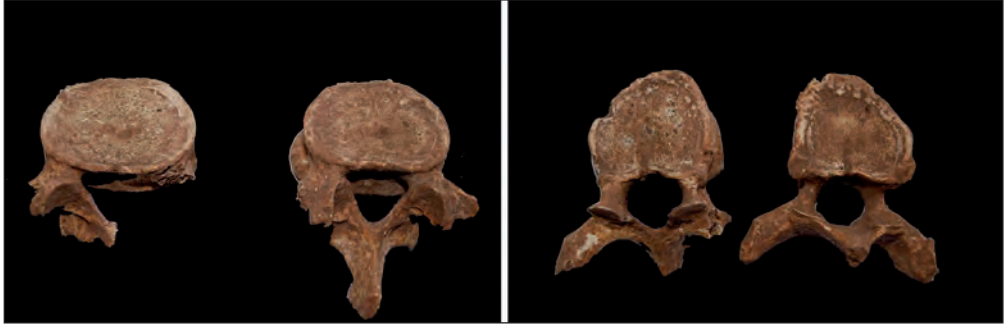

Figura 11. Nòdul de Schmörl a la cara superior de les vèrtebres lumbars 4 i 5 (esquerra) i hèrnia de disc a la cara superior de les vèrtebres dorsals 7 i 9 (dreta) de l'individu UE 11.

Figura 12. Detall de la pèrdua en vida del primer i segon molar esquerre de la mandíbula de l'individu UE 11.

Pel que fa a la salut oral, s'ha pogut estudiar cert desgast de la superfície oclusal, malaltia periodontal, depòsits de carrall (*sarro*), pèrdua en vida d'algunes peces dentals i càries (figura 12). Presenta a més, entesòfits (proliferació òssia) als dos calcanis a la inserció del tendó d'Aquil·les, fet que podria estar relacionat amb el transport continu de càrregues i també al fet de caminar per terrenys abruptes. També s'ha pogut documentar hipoplàsia (desenvolupament incomplet) d'esmalt a algunes peces dentals, per la qual cosa l'individu degué sofrir algun tipus de desordre metabòlic durant el seu creixement.

Un cop extret l'esquelet de l'estructura funerària 3 i per tant acabades d'excavar totes les tombes de l'àrea afectada per la nostra intervenció, continuarem amb l'excavació de la UE 20, una capa de terra de color marró-vermellós amb inclusions i taques de materials de construcció que era l'estrat on s'havien retallat les tombes d'inhumació excavades prèviament. En aquest estrat hi documentarem gran varietat de materials ceràmics que ens donaven un horitzó cronològic aproximat de principis/mitjans segle I d.C., anterior a les tombes abans excavades.

Per davall aquest estrat documentarem la darrera capa de terra abans del terreny natural. Es tractava de la UE 21, un estrat d'un color molt similar a l'anterior,

però de textura molt argilosa. Al seu interior hi havia gran quantitat de ceràmica de provenença indígena (ceràmica talaiòtica), ceràmica fina d'importació (sigillata clàssica itàlica, vernís negre, parets fines, etc.) a més de gran quantitat de tipus d'àmfores (romana ebusitana, tarraconense, bètica de salaons, etc.). Un cop analitzats aquests materials, ens donaven una cronologia de finals del segle I a.C./principis del segle I d.C. Aquesta cronologia venia confirmada per la troballa en aquest estrat de mig as de bronze, moneda que ja havia estat tallada en dos en època romana (figura 13). Es tractava d'una moneda encunyada a *Nemausus* (l'actual Nimes de França) entre el 27 i el 9 a.C. A l'anvers es veu la figura d'Octavi August, el primer emperador de l'Imperi Romà, que a la versió completa de la moneda va acompanyat del general Agrippa, amb la llegenda IMP, *Imperator*. Com a curiositat, al revers apareix la figura d'un cocodril.

Figura 13. Mig as de bronze recuperat a l'estrat UE 21.

Amb l'excavació d'aquest estrat es donà per acaba la intervenció arqueològica a les cases de can Ramis. El fet que al final documentàssin el terreny natural de marès a tota l'àrea, suposà que no hi hauria cap problema per continuar amb la construcció de l'edifici polivalent. De fet, un cop entregats els informes i tota la documentació de l'excavació, la Comissió de Patrimoni del Consell de Mallorca no posà cap problema perquè el projecte continuàs.

3. CONCLUSIONS

Les obres del *Projecte de construcció de l'edifici polivalent de can Ramis i ordenació de l'entorn* començaren sense la presència de cap arqueòleg que controlàs l'obra. Un cop ens férem càrrec del seguiment del projecte, arribàrem a temps de documentar una rasa que havia afectat les restes d'una torre medieval a la sortida del carrer d'en Serra. Ja durant el control de les obres de reforma de la plaça historiador Ventayol es pogué delimitar i documentar un petit tram de la murada renaixentista, tram que fou preservat i posteriorment musealitzat, tot i que amb un resultat que creïem que no fou gaire positiu.

Però no fou fins que es començà a fer feina en l'excavació dels fonaments del

futur edifici de can Ramis, quan documentarem una petita àrea amb materials ceràmics romans, que al final resultà ser una àrea de necròpoli relacionada amb la ciutat romana de Pol·lèntia. En concret, es documentaren tres estructures funeràries, una de cremació i dues d'inhumació. Així, la primera estructura funerària, documentada molt fragmentàriament al cantó sud-est de l'àrea excavada, estava formada per una sèrie de maresos que delimitaven la zona pròpia de cremació i enterrament. En aquest espai trobarem una llumeta, a més de dues tapadores i una olla de cuina nord-africana que havien funcionat de contenidor per dipositar els ossos cremats. A l'interior de l'olla hi havia fragments d'ossos de com a mínim dos individus, un individu infantil major d'1 any i un adult, que segurament havien estat cremats a dins l'estructura i després els ossos més grans recollits i posats a dins l'olla. Els materials documentats ens dataven aquest enterrament de mitjans/finals del segle II d.C.

Al costat nord de la cala documentarem una altra estructura funerària, que en aquest cas es tractava d'una inhumació d'un individu adult femení, tot i que es trobava en molt mal estat de conservació. Juntament amb el cos es documentà una fíbula de bronze i una moneda de Tiberi Claudi, que juntament amb els materials ceràmics recuperats, ens donava una datació aproximada de l'enterrament de segona meitat del segle I d.C. A més, la troballa de claus de ferro a dins la fossa de la tomba ens feia pensar en un possible enterrament amb taüt.

Per acabar amb les troballes de la necròpolis, al nord de l'àrea excavada documentarem una altra inhumació, en aquest cas en millor estat de conservació, ja que havia estat coberta per lloses de marès que ajudaren a una millor preservació de la tomba. Al seu interior documentarem l'esquelet complet d'un altre individu adult femení. En aquest cas es tractava d'una dona no major de 45 anys, els ossos de la qual mostraven clars indicis de la seva avançada edat d'acord amb l'esperança de vida de l'època. Al costat de l'esquelet documentarem un mínim de 17 claus de ferro que ens feien pensar en una inhumació a dins un taüt de fusta ja desaparegut. Els materials recuperats ens donaven una datació aproximada per aquesta inhumació de mitjans/finals del segle I d.C.

Amb l'excavació d'aquesta tomba i dels estrats que es trobaven a damunt el terreny natural de marès es donà per acabada la nostra intervenció arqueològica.

En resum, podíem destacar que havíem documentat les restes molt fragmentàries d'una àrea de necròpolis d'època romana de ciutadans de Pol·lèntia, que calia datar entre mitjans segle I d.C i mitjans/finals del segle II d.C. En època antiga aquesta zona de necròpoli tenia una extensió molt més gran, amb tombes a l'exterior de la ciutat i a part i part del camí de comunicació entre Pol·lèntia i el *Portus Minor* a la badia de Pollença. Algunes troballes de retalls de tombes documentades a dins el casc antic de l'actual Alcúdia així ens ho confirmen. De totes formes, el desenvolupament urbà d'Alcúdia a partir de principis del segle XIV a la zona actual, a més de la construcció de la murada medieval i la posterior construcció de la murada renaixentista, afectaren sense cap dubte aquesta zona de necròpoli. Això sense comptar amb el boom urbanístic del segle XX, l'asfaltatge dels carrers, la dotació de serveis a la ciutat que quasi sempre van pel subsòl i la construcció de les cases de can Ramis o la plaça historiador Ventayol. Per tant, podem considerar quasi un miracle que aquesta petita àrea de necròpolis ens hagi arribat als nostres dies amb la possibilitat que nosaltres la documentàssim i l'estudiàssim.

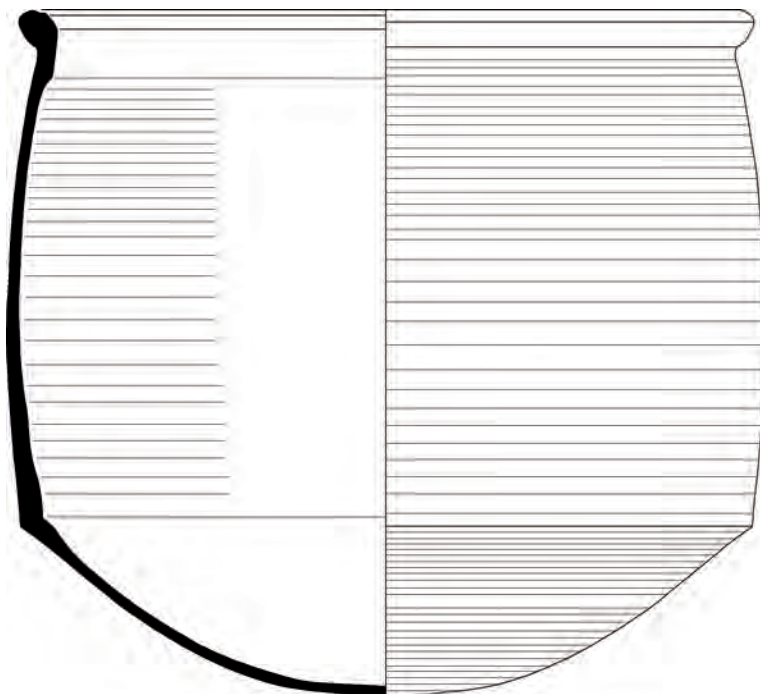
A partir de totes aquestes consideracions i de la troballa de fins a tres tom-

bes en una petita àrea de només uns 8 metres quadrats, creiem que és essencial tenir en compte que al lloc menys pensat ens pot aparèixer un bocí de la història d'Alcúdia. Per això és necessari que totes les obres que afectin el subsòl a dins el casc antic i al seu entorn més immediat siguin controlades i supervisades per part d'arqueòlegs sense excepcions. De fet, la declaració de Bé d'Interès Cultural del casc antic d'Alcúdia així com de la zona arqueològica de Pol·lèntia n'exigeix una intervenció arqueològica prèvia. I tot això amb l'objectiu de protegir el patrimoni que ens han deixat els nostres avantpassats i alhora arribar a tenir un millor coneixement de la història d'Alcúdia.

4. BIBLIOGRAFIA

- ALEMÁN, I. (1997): *Determinación del sexo en restos esqueléticos. Estudio de una población mediterránea actual*. Tesis doctoral. Universidad de Granada.
- ARRIBAS, A. (1978): "La Arqueología de Pollentia", A: M. Tarradell; A. Arribas; G. Rosselló Bordoy (eds.): *Historia de Alcutia*. Excmo. Ayuntamiento de Alcutia, Alcutia: 111-291.
- ARXIDUC LLUIS SALVADOR D'AUSTRIA (1884) *Die Balearen. In Wort und Bild. Lünfter Band. Die eigentlichen Balearen*, Vol. V. Leipzig. Traducció al català del 2002, coord. Guillem Frontera, *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*.
- DOMINGO, A.; DRUGUET, G. (2004): "El moll del Port Major d'Alcúdia. El primer nucli i les seves instal·lacions fins a la fi del s.XIX", *III Jornades d'Estudis Locals, Ajuntament d'Alcúdia*, Alcúdia.
- GUAL TRUYOL, SIMÓ (1998). *Siete siglos de las murallas de Alcutia*. Ingrama S.A. p.46
- MENDONÇA, M. C. (2000): "Estimation of height from the length of long bones in a Portuguese adult population". *American Journal of Physical Anthropology*, 112: 39-48.
- ORFILA, M. (2000): *El Fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia, Alcúdia.
- PICORNELL, CLIMENT ET AL.(1991). *Alcúdia: cartografia del projecte de fortificació i defensa de la ciutat i les badies*. Ajuntament d'Alcúdia
- SCHEUER, L; BLACK, S y SCHAEFER, M. (2008): *Juvenile Osteology: A Laboratory and Field Manual*. Academic Press.
- TRANCHO G.J. y ROBLEDO B. (2000): "Hipoplasia del esmalte dental: un indicador patológico". *Gaceta Dental* Vol: 107, 56-64.
- VAQUERIZO GIL, D. (coord.), 2001: *Funus Cordubensium: costumbres funerarias en la Córdoba romana*. Universidad de Córdoba, Córdoba.
- WHITE, T. y FOLKENS, P. A. (2005): *The Human Bone Manual*. Academic Press.

5. LÀMINA DE DIBUIX DE MATERIALS SIGNIFICATIUS

DA09/17/23/1
Urna funerària. Olla de ceràmica de cuina nordafricana.

DA09/17/23/2
Plat-tapadora de ceràmica de cuina nordafricana.

DA09/17/23/3
Plat-tapadora de ceràmica de cuina nordafricana.

SANT JAUME, PATRÓ D'ALCÚDIA, I D'ESPANYA?

Josep Segura i Salado

RESUM MATERIAL

Llibres impresos des dels segle XVI al XX i documents, igualment impresos o manuscrits des del segle XIV, conservats a l'arxiu municipal d'Alcúdia, al Diocesà de Mallorca, al Capitular de nostra Seu, etc. demostren que, efectivament, des de l'edat mitja sant Jaume és el patró de la parròquia d'Alcúdia, però que és molt dubtós que hagués anat a evangelitzar la Península, que sigui sepultat a Galícia i, sobretot, que hagi estat alguna vegada patró d'Espanya, vull dir de l'Estat Espanyol tal com el coneixem des del segle XIX.

El que sí és clar és que fou (i continua essent) el patró de la Corona de Castella que, des del segle XVII, amb Felip III, intenta uniformar, més que unificar, amb ella les corones d'Aragó i de Navarra.

INTRODUCCIÓ. MÈTODE

L'any 1963, cursant quart de Batxiller, el nostre professor de matemàtiques i «literatura espanyola», o sia, castellana, el senyor Martorell, militar d'Artilleria, ens digué que en el Poema de Mío Cid (mort el 1099), i que ens ha arribat en una còpia manuscrita, es diu repetidament que Santiago és el patró d'Espanya.

Era massa jove per llegir-lo sencer i no em quedà més remei que creure-m'ho, però sí ho vaig llegir en cursar Filosofia i Lletres i vet aquí que només hi vaig trobar tres referències.

A la primera, vers 731, diu: *Los moros llaman «Mahomat!» e los christianos «Santi Yague!»*.

A la segona, vers 1138, diu: *En el nombre del Criador e del apóstol Santi Yague!*
El vers 1689, diu: *iHir los hemos ferir en el nombre del Criador e del apóstol Santi Yague!*

Això és tot, i el poema té 3.730 versos, més altres dos afegits on diu que aquesta versió és de Pere Abat, feta el maig del 1207 o, tal vegada, 1307.¹

La Immaculada és patrona del Regne de Mallorca des del 1619 per acord del Gran i General Consell. Nostra Dona de la Victòria és patrona de la ciutat d'Alcúdia des del 1643 per acord municipal. Des del mateix any sant Sebastià és patró de Ciutat de Mallorca. Com és possible que s'ignori des de quan "*Santiago és el patrono de España*"?

El juliol del 1971 jo era al "*Campamento de instrucción de reclutas núm. 14*", a Son Suredeta, i el meu superior, el capità castrense, com que aquell any coincidí —com enguany— amb un altre "*Año Santo Compostelano*" s'inflà de parlar-me de "*Santiago, patrono de España y del glorioso Ejército Nacional*", però no hi hagué forma de que em digués des de quan ni per quina llei, decret o reglament, només que "*desde la más remota antigüedad*" o "*desde tiempo immemorial*".

El 1994 vaig conèixer l'arquebisbe castrense l'Excm. Sr. D. José Manuel Estepa Llaurens, qui em concedí la medalla de l'Arquebisbat en bronze, però tampoc me va satisfer la curiositat.

QUI ERA ELL

Si bé molts d'autors n'han parlat, l'únic que sabem del cert de la seva biografia és el que diu la Bíblia al Nou Testament.

Sembla que Crist el conegué el mateix dia que a Simó (sant Pere) i a Joan, el seu germà, amb motiu que Ell (cap a la tempranor o l'estiu de l'any 27) predicava a la vora del gran llac de Genesaret (anomenat Tiberiades pels ocupants romans en honor a Tiberi, emperador des de l'any 14 al 37), ocasió en què tingué lloc la primera pesca miraculosa, puix Pere, Jaume i Joan eren pescadors (no simples operaris, sinó propietaris de la seva respectiva embarcació).²

Al cap d'un any, tenint les barques varades i estant en terra repassant els desperfectes de les xarxes, Crist veié a Simó (Pere) i a Andreu; més enllà hi estaven els altres dos germans: Jaume i Joan, fills de Zebedeu (i de Maria Salomé, per la qual cosa es suposa que eren nats a Betsaïda). Els cridà als quatre i el seguiren abandonant la família, el negoci i la feina.³

Jaume i Joan foren anomenats per Ell «Boanerges», que vol dir "fills del tró".⁴

Crist, en companyia dels germans Jaume i Joan i, naturalment, de Simó (Pere), temps després curà la sogra d'aquest darrer.⁵

¹ *Poema de Mio Cid*. Edició de Colin Smith. Ediciones Cátedra. Madrid, 1981. Segons el romancer el Cid peregrinà a Compostel·la.

² Lluc 5, 1-11.

³ Mt 4, 18-22. Mc 1, 16-20.

⁴ Mc 3, 17.

⁵ Mc 1, 29-31. No ha d'estranyar; Sant Pau, organitzador de la primitiva Església, a la seva carta a Titus 1, 6, diu que els preveres han d'ésser casats.

Malgrat comptar amb els dotze apòstols i una multitud anònima que el seguia, Pere, Jaume i Joan foren els únics que estigueren presents en la Transfiguració, els que l'acompanyaren quan ressuscità la filla de Jaire, cap de la sinagoga, i els que el Dijous Sant l'acompanyaren a Getsemaní.⁶

Per tot això i altres coses que els succeïren estant amb altres apòstols o que no es recolliren per escrit, no és estrany que Maria Salomé, fent costat als seus fills, Jaume i Joan (Evangelista), demanassin a Crist que en el seu Regne, quan estàs al tron, un s'assegués a la seva dreta i l'altre a la seva esquerra.⁷

Si bé acompanyaren a Jesús altres deixebles quan anà a Jerusalem per ser crucificat, els únics que consta el seu nom són Jaume i Joan.⁸

Després de la mort del Senyor els apòstols quedaren anorreats i tornaren a llurs oficis. Venien de pescar en el Genesaret i no havien agafat res. Crist s'aparegué a Pere, Tomàs (a) "el Bessó", Natanael de Canà de Galilea, Jaume, Joan i altres dos dels quals no consta el nom, i els digué que tornassin tirar les xarxes. Ho feren i del pes dels peixos quasi no pogueren treure-les de l'aigua.⁹

S'aparegué també, quan era tot sol, a Pere (*Quefes* en hebreu) i després als Dotze. Més tard a cinc-cents seguidors seus, que eren reunits; a Jaume, que era tot sol; altra vegada als Dotze; i, finalment, a Saulo (Pau).¹⁰

Durant l'Ascensió i el dia de Pentecosta, Jaume era present en companyia dels altres.¹¹

Herodes (Agripa, nét d'Herodes el Gran, que féu matar els Innocents, i nebot de l'Herodes que decapità a Joan Baptista, governant d'Israel en nom de l'emperador Claudi o Calígula des de l'any 40), perseguí els cristians —considerats una heretgia del judaisme— i decapità (sembla que el 25 de març de l'any 43) amb una espasa a Jaume (és el protomàrtir dels apòstols —uns deu anys abans va ser lapidat sant Esteve—). Prengué, també a Pere durant la pasqua jueva (de l'any 43 o 44).¹²

Això és tot el que sabem segur de la seva vida i mort i, com que morí a Jerusalem, durant segles es cregué que era sepultat allà —igual que els ossos dels màrtirs sant Pere i sant Pau, morts a Roma, encara ara són a la Ciutat Eterna— i podem afegir que la seva suposada calavera fou portada a occident des de Terra Santa per Maurici de Coimbra cap a l'any 1114, puix el 1116 consta que va ser donada per la reina Urraca al bisbe de Compostel·la Diego Gelmírez.¹³ Si quan el trobaren hi havia tots els ossos i no se n'ha perdut cap, ara al sepulcre hi deu haver dues calaveres!

A més dels quatre evangelis canònics comptam amb els apòcrifs, no recollits a la Bíblia.

Són tradicions pietoses, algunes basades en fets històrics deformats pels segles, altres en suposicions més o manco lògiques i unes terceres completament fantasioses.

⁶ Mc 9, 2. Mt 17, 1-2. Mc 5, 22 i 37. Mt 26, 37. Mc 14, 33.

⁷ Mt 20, 20-21. Mc 10, 35-37.

⁸ Lluc 9, 51-55.

⁹ Jn 21, 1-7.

¹⁰ Corints 15, 4-8.

¹¹ Fets 1, 13 i 14.

¹² Fets 12, 1-4 i 23.

¹³ (DD.AA.): *Enciclopedia de la religión católica*. Dalmau y Jover, editorial. Tom VI. p. 1059.

Diu el pseudo Josep d'Arimatea en explicitar la dormició de la Mare de Déu o «Misteri d'Elx» (Alacant), que sant Jaume, el seu germà i molts d'altres foren portats en niguls des d'on habitaven —Jaume a Jerusalem i Pere, naturalment, a Roma— fins a Betlem, on era Maria Santíssima.

A l'evangeli dels hebreus es diu que sant Jaume prometé en el Darrer Sopar no tornar menjar

fins que se li aparegués el Ressuscitat. Es creu que això no és més que un subterfugi per sacralitzar el dejuni que els primers cristians observaven durant el divendres i el dissabte sants.¹⁴

No és estrany, per tant, que sant Pau escrigués: ...*Jaume, Qufes [Pere] i Joan [són] considerats com a columnes de l'Església.*¹⁵

El seu nom en arameu és Haim i en àrab Haqmah (pronunciant en ambdós casos de "H" com aspirada); en hebreu és Ya aqob, o sigui Jacob. En grec Iakob i en llatí Iacobus i després Jacobus (en llatí vulgar Jacome i Jacomo). D'aquí l'occità i català Jaume; el castellà i portuguès Jaime; el francès Jacques; i l'anglès James. En gal·lec i gal·lès és Iago i d'aquí Tiago, Diego —en català Dídac— i, finalment, Santiago. Del llatí també surten Giácomo (italià), Giatgen (reto-romànic), Giacu (sard)... No derivats directament del llatí trobam el bretó Jakez i Jagu, el gaèlic Seumas (i Sean), l'irlandès Seamus i Iamus; Jakob en alemany, danès, estonià, noruec i suec; Jacob en anglès, holandès i polonès. En basc és Iagoba, en hongarès Jakab, en turc Yacub...¹⁶

LA SANTE DAT

Durant segles cada església local declarava els seus propis sants, gairebé per aclamació popular i, com és natural, molts només eren coneguts en la seva diòcesi i en les quals es relacionaven amb ella. Els primers foren els màrtirs, perquè eren herois morts dels quals es treien relíquies.

Amb la reforma gregoriana, a partir del segle IX, es consolida el culte als apòstols: els dos Jaume, Felip i, sobretot, Pere i Pau.

A conseqüències del Concili de Trento (1543-1565) s'introdueix el 1588 pel papa Sixt V la canonització oficial de l'Església universal.¹⁷

LA SEVA DEVOCIÓ A NOSTRES TERRES

Segons una tradició de cap el segle XIII, des de Barcelona, on arribà directament en vaixell des de Terra Santa i, passant pel pla de Lleida, arribà a Galícia. De tornada, trist pel poc fruit que havia aconseguit, passà per Saragossa.

Sabem que sant Francesc d'Assís, i també la seva filla espiritual, santa Elisabet

¹⁴ SANTOS OTERO, Aurelio de (autor de l'introducció, comentaris i il·lustracions): *Los evangelios apócrifos*. Editorial Católica, B.A.C. Madrid, 1956, p. 691, 624-625, 629, 410 i 41.

¹⁵ Gàlates 2, 9.

¹⁶ LLULL MARTÍ, Antoni: *Relació etimològica i multilingüe de noms de bateig tradicionals a Mallorca*, edició ciclostilada per l'autor, 1986, p. 31-32.

¹⁷ QUINTANA, Antoni J. / CALAFAT, Rosa M^a: *La pervivència del rei en Jaume*. Edicions Documenta Balear. Palma, 1993, p. 38.

d'Aragó, reina de Portugal, peregrinaren a Compostel·la; ella el 1336.

És clar, per tant, que a Aragó i a Catalunya hi tenia gran devoció, celebrant-se la seva festa a molts de llocs i per alguns gremis professionals. També s'hi feien figuracions seves representant-lo com a genet damunt un cavall blanc, lluitant contra els moros a favor dels catalans.¹⁸

Són relativament, abundants les representacions plàstiques. Així, mestre Jaume Ferrer I (segle XIV-XV) el posà assegut a l'esquerra de Crist en el seu retaule del Sant Sopar per a Linyà (Lleida).

Al Museu Nacional de Catalunya (Barcelona) el veim en un retaule al tremp damunt fusta, del segle XV, a cavall, matant moros amb l'espasa que serví per decapitar-lo; però a un altre, de Jacomart, del mateix segle, i també d'escola valenciana, com l'anterior, apareix dempeus com a pelegrí, devora sant Gil, abat benedictí.

Ocupada Jerusalem pels musulmans, només es podia peregrinar a Roma per visitar les restes de sant Pere i sant Pau, o a *sant Jaume de Galícia*, també dit *sant Jaume de l'Espasa*, i els pelegrins s'identificaven més amb el sant pelegrí que amb el "matamoros".¹⁹

A la Seu de Mallorca sembla que cap el 1350 encara no se li donava culte solemne, almanco no hi tenia cap cerimonial específic.²⁰

Sabem, però, que a la processó del Corpus de la mateixa Seu, el 1453 ja hi anava representat per un home disfressat de pelegrí.²¹

¹⁸ AMADES, Joan: *Costumari català*. Salvat Editores. Tom IV. Barcelona, 1953, p. 586 i 589-617.

Sembla una clara òsmosi d'idees, puix Jordi, patró militar de tota la Corona d'Aragó, també cavalca un cavall blanc (símbol de la puresa), porta una creu vermella —com l'espasa-creu de Sant Jaume—, amb el seu cavall trepitja el drac que matà (símbol del mal) i es diu que s'aparegué l'any 801 en ajut de la reconquesta de Barcelona (Op. Cit., tom III, p. 288-289 i 301) i el 1229 quan la conquesta de Ciutat de Mallorca.

A una medalla commemorativa de la Guerra de Successió es veu el rei Felip V de Castella, dempeus i victoriós, vestit a la manera dels romans, amb el lleó d'Espanya fent-li costat, trepitjant un drac, (representa la Corona d'Aragó?)

Ja a l'Antiguitat es representava el triomf de Roma damunt dels pobles bàrbars amb l'emperador a cavall, amb llança o espasa, trepitjant i matant enemics. Per això degueren servir de model els semidéus Belerofont i Perseus, fills de Posidó i Zeus respectivament, que cavalcant el cavall blanc volador Pegasus, venceren la Quimera i el Kraken, representacions del mal.

En el "*Códice Emilianense*", de cap el 977, hi ha una il·lustració en que es veu als cristians, recolzats per sants i àngels, atacant una fortalesa dels moros.

La Llei Mosaica diu que el Mesies vendrà a cavall sonant el shofar.

A la tradició musulmana, a imitació de l'ascensió al cel del Profeta, muntant un cavall blanc, es parla de la futura vinguda d'un guerrer, al-Mehdi, que, cavalcant un altre Pegasus, i amb una espasa en la mà, imposarà la Llei de Mahoma.

Sobre déus, semidéus, sants i emperadors guerrers podeu veure de SEGURA SALADO, Josep: "El puig de Sant Miquel i l'ordre del Temple", a la revista *Bona Pau*, núm. 523. Montuïri, setembre del 1996.

¹⁹ LLOMPART, Gabriel: *Entre la historia del arte y el folklore*. "Fundación Bartolomé March". Palma, 1984, p. 113, 115 i 127.

Així, en el romànic "*Pórtico de la Gloria*" del mestre Mateu, se'l veu assegut i pacífic. Aprop de la porta romànica de "las Platerías" es veu en forma de guerrer a cavall, però en tot el "*camino*" predominen les representacions que el mostren com a peregrí.

Encara en el Breviari de la reina de Castella Isabel "*La Católica*", de cap el 1496, conservat a la biblioteca del British Museum, es veu com a peregrí il·lustrant el foli 412v.

²⁰ ACM. Sala I, armari LXXVI, post II, núm. 2: *Liber ordinarius, consueta de tempore vocatus*.

²¹ ESTEVE, Josep-Joaquim: *Història de les bandes de música de Mallorca*, tom I. Presidència del Consell de Mallorca. Palma, 2009, p. 20.

El 1478 la capella del sant en l'església parroquial de la Santa Creu, a Ciutat, fou cedida a la confraria dels pescadors i posada sota la protecció de tres sants de l'ofici: Pere, Andreu i Jaume.²²

A un altre llibre que, pel títol modern que porta, ha de ser posterior al 1488 i al 1506, dates en què s'imprimiren a Ciutat de Mallorca i a Venècia el Breviari i el Missal particulars de l'església mallorquina, es parla de com se celebraven a la Seu les misses de la vigília del sant, la de la seva festa i la de santa Anna, les de l'octava, i la de les vespres de santa Anna.²³

El 1511 sant Jaume i santa Anna ja gaudien de cerimonial propi a nostra Seu. A aquest mateix document llegim que el 18 de gener del 1516 es prohibí al custos deixar cap objecte de la sagristia de la Seu a església alguna, excepte per a les festivitats de santa Praxedis o santa Anna celebradores en la capella del Castell Reial de Mallorca (de celebrar sant Jaume al castell no se'n parla).²⁴

Sembla que a Mallorca, a les darreries del segle XVI, cada tres anys es feia un calendari pel pròxim trienni amb les festes generals de la monarquia i les pròpies de Mallorca segons el *Breviari Romà* aprovat pel papa sant Pius V el 1570 per substituir els particulars de cada diòcesi.

Naturalment, hi figura aquest príncep dels apòstols però, a l'igual que en totes les ocasions anteriors, no diu que se celebri perquè sigui "*patrono de España*".²⁵

El que és més, entre els sants de més devoció popular i entre les festivitats religioso-polítiques a que assistien els Jurats del regne de Mallorca, no hi és la de sant Jaume.²⁶

A les *Rondaies mallorquines* (edició definitiva en 24 toms), no he pogut trobar cap contarella que parli del sant —i són replegades per mn. Antoni Mª Alcover—, si bé en els toms VI i IX hi ha cinc dibuixos dels germans Moll Casanovas que representen Crist i sant Pere vestits de peregrins.

Malgrat la devoció que se suposa pogués tenir el nostre antic Regne, en els dos grans reculls del pare Gabriel Llompart: *Religiosidad popular*, Palma, 1982, i *Entre la historia del arte y el folklore*, Palma, 1984, no hi he sabut trobar res sobre el sant.

Tampoc no he trobat res a la monumental obra del pare Rafel Ginard Bauçà (i els seus col·laboradors) titulada *Cançoner popular de Mallorca*.

A un altre recull sobre el mateix tema només he trobat una glosa sobre el poc temps que passa entre el dia de sant Jaume (25 de juliol) i el de santa Anna (26 de juliol).²⁷

²² SANXO VICENS, Pere-Antoni: *Confraries religioses en Mallorca, 1478-1484*. Societat Arqueològica Lul·liana. Ciutat de Mallorca, 1933, p. 7-12. A la llista dels pescadors que intervenen hi ha els cognoms Doria, Garvi...

²³ ACM. Sala I, armari LXXVI, post II, núm. 1: *Liber Sanctoralis*. (En el segle XIX fou rotulat *Consueta o ceremonial antiguo de las ceremonias de coro, según el uso del Misal y Breviario Mallorquin*, f. 105-108v.

²⁴ ACM. Sala I, armari LXXVI, post 1, núm. 2. *Consueta de mn. Font (a) "Roig"*, també dita *De la sagristia*, f. 95-95v, 95v-96 i 13.

²⁵ BINIMELIS, Joannes: *Calendarium iuxta ordinem Brev. Rom. pro tribus annis, ab anno scilicet 1592 usque ad annum 1594, cum faestis generalibus Hispa. et que in Diocesi Maioricensis...* Mallorca, a can Gabriel Guasp, (1592).

²⁶ XAMENA, Pere / RIERA, Francesc: *Història de l'Església a Mallorca*. Editorial Moll. Mallorca, 1986, p. 242-245.

²⁷ GILI FERRER, Antoni: *Aportació al cançoner popular de Mallorca*. El Tall. Tom I. Palma, 1994, p. 124.

Entre el 1750 i el 2006 els músics militars participaren a Mallorca a actes purament castrenses, a les festes del Corpus, Setmana Santa, festes de carrer a Ciutat i part forana, a les de sants i patrons d'algunes parròquies, aniversaris de les autoritats, commemoracions, funcions teatrals, etc. Idò bé, en un treball recentment editat no hi ha res sobre celebrar "*Santiago, patrono de España*".²⁸

Al llarg de la meua vida he presenciat o he sentit parlar de les festes de sant Jaume celebrades a Alcúdia, Binissalem, Calvià, Manacor, Muro, sa Pobla, Santanyí, es Castell (Menorca), Sant Francesc de Formentera... s'Estanyol de Lluçmajor, Port des Canonge (Banyalbufar), Portocolom (Felanitx) i a Ciutat: parròquia de Sant Jaume, Establiments, polígon de Llevant, Son Cladera, sa Vileta i es Viver. Moltes són modernes, inspirades en la cultura castellana.

SANT JAUME I ALCÚDIA

Ja en el segle XVI era sabut que la Pol·lèntia romana era vora o davall de l'Alcúdia musulmana, a la part de l'església que, segons sembla, es deia Santa Maria de la Torre, anomenada avui dia, per fer parella amb el sant, *Santa Anna*.²⁹

Es diu que aquest oratori fou edificat poc després de la conquesta catalana aprofitant materials procedents d'edificis romans.³⁰

Bona part dels actuals termes municipals de Pollença i Alcúdia corresponderen després de la conquesta a l'ordre del Temple. És possible que els templers duguessin amb ells la devoció als guerrers greco-romans sant Martí de Tours i sant Jordi, representats, encara ara, junts, a la capella subterrània de Sant Martí de la Cova. Altre sant d'època romana i de ressonàncies guerreres, si més no pels castellans des del segle XII i pels catalans des del XIII és sant Jaume.

El 1235 ja existia a Ciutat de Mallorca la parròquia d'aquest sant, probablement així anomenada en honor del patró del Rei. A la butlla del papa Innocenci IV, datada a Lió el 14 d'abril del 1248, a més d'aquesta i d'altres, s'anomena la de *...Sancti Jacobi de Guinyent...* a Alcúdia.³¹

Per un document sabem que l'any 1300 ja existia a nostra ciutat la obreria de sant Jaume.³²

²⁸ ESTEVE, Josep-Joaquim: Op. Cit. (331 ps. tamany foli).

²⁹ BINIMELIS, Juan: *Historia general del reino de Mallorca*. Edició de "La Ultima Hora" Tom IV. Palma, 1927, p. 115.

MAS FORNERS, Antoni (i dos més): *Història d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia. Palma, 1999, p. 77-80.

Això no té res d'estrany. En el Castell Reial de Ciutat de Mallorca, a més de la capella principal o de Santa Anna, hi havia altra més petita i secundària dedicada a sant Jaume.

A Binissalem, sant Jaume —patró de la vila— i santa Anna compartien el mateix altar de l'església. (ADM, fons arxiu parroquial de Binissalem, núm. 425 (*Llibre Negre*), f. 94v-97.

A Manacor, on el 1314 ja hi havia a l'església parroquial un altar dedicat a sant Jaume, si bé la patrona de la parròquia era l'Assumpció i el patró de la vila sant Sebastià fins que sant Jaume els substituï [el 1652] (FUSTER, Gabriel: *Historia de Manacor*, Palma, 1966, p. 77, 129, 179-180, 226 i 283) també es va fer un reliquiari per sant Jaume i santa Anna. (SEGURA SALADO, Josep: "La reliquia de Sant Jaume i Santa Anna de la parròquia de Manacor", a sermanari *Perlas y Cuevas*, nº 838. Manacor, 19 de juny del 1993.

³⁰ VENTAYOL, Pedro: "El oratorio de Santa Ana", a BSAL, tom XX. Palma, 1924-1925, p. 182-188.

³¹ VILLANUEVA, Jaime: *Viaje literario a las iglesias de España*, tom XXI. Imprenta Real, Madrid, 1851, p. 288-289.

³² VENTAYOL, Pedro: "Parroquia antigua y moderna de Alcúdia", a BSAL, tom XXI. Palma, 1926, p. 181.

A l'altar major de l'església parroquial, dedicat, com és natural a sant Jaume, si bé, encastat a ell hi estaria el sagrari, s'instituí en una data tan remota que el 1563 ja s'ignorava la data de fundació, un benefici eclesiàstic.³³

El 1397 —consta documentalment— se celebrava a Alcúdia solemnement la festa del sant.

L'any 1555, per ser molt vell, ja s'hagué de restaurar el retaule major de nostra parròquia. A ell, al de la parròquia de Sant Jaume de Ciutat i al primitiu retaule major de nostra Seu apareix dempeus, com a pelegrí.

Diu mn. Joan Baptista Binimelis cap el 1593 que dia 14 de juny del 1588 es portaren a Alcúdia des de Roma 21 relíquies de sants i santes, entre elles la de sant Jaume.³⁴

Relacionat amb això darrer, el 13 de maig del 1591 el Consell municipal de la Universitat local contractà amb mestre Gaspar Gener el fer dos reliquiariis en fusta d'eben i argent, cada un per dotze relíquies, però no diu el document per quins sants i santes són.³⁵

Als inventaris fets pels nous rectors dia 25 de maig del 1769 i 12 d'abril del 1774, llegim: *Cinco figuras de bulto con sus reliquias. Dos relicarios de Madera con diferentes reliquias.*³⁶

Actualment al museu parroquial es conserven dits reliquiris que recorden sengles arbres genealògics, en fusta daurada, però hi manquen algunes relíquies, tal vegada tretes per encastar a les *figuras de bulto*.

A l'arxiu municipal he llegit el *Libre de la confraria del obra del gloriós Sanct Jaume administrada per lo honorable guillem cugullada començat a 1 de juny any 1604.*³⁷

Malgrat que el patró de la parròquia fos sant Jaume, a Alcúdia es feien rogatives al seu sant Crist miraculós, a la Mare de Déu de la Victòria, que el 1643 fou proclamada patrona de la població, i a sant Martí de la Cova. Les tres primeres festivitats són el juliol i la darrera l'onze de novembre, però en cas d'haver de menester la seva protecció s'hi acudia en el moment de la necessitat.

L'any 1667 se celebrà molt solemnement la festa del sant i el diumenge següent la de santa Anna. Pere Carbonell, músic *...natural desta nostra patria y ciutat fidelissima de Alcudia...* rebé 15 lliures, moneda del regne de Mallorca, *...per las dietas de las cavalcadures aportaren los de la musica nova qui vingeren de la Ciutat de Mallorca... y els aposentarem per ser vint y dos personas... entre los musichs y criats...*

Es gastà per donar-los de menjar 2 £ en peix, 1 £ 1 sou en pa, 1 £ 4 ss en fari-

³³ PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo: *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, tom II. Palma, 1963-1969, p. 532 i 551.

³⁴ VENTAYOL SUAU, Pedro: *Historia de Alcúdia*, edició de "La Última Hora", tom II. Palma, 1928, p. 274, 57 i 77-78.

³⁵ AMA. Núm. 1265: *Associacions, correspondència de l'església parroquial, 1540-1774*. (En realitat comprén des del 1540 al 1889 i conté documentació sobre la reconstrucció de l'església al segle XIX).

³⁶ ADM. I/11/39. ADM. I/11/40.

³⁷ AMA. Núm. 1266. Arriba fins el 1606 i, entre les entrades, hi ha l'acapta del blat, la venda de toïssos, vaques i vedells, rucs, polles i porcells donats al sant o trobats —en aquest cas, quan apareix el propietari se li entregava el producte de la venda— i, entre les despeses, corda per les campanes, graneres, llantoners, netejar la roba, etc.

na de xeixa (o sigui la de millor qualitat), en companatge, moltó, civada per les bèsties, porcelles, cervells, ous, arròs, fruita, moscatell, espècies, carbó, oli, llagostes, vi, vinblanc, neu, formatge i divertir-se el dilluns a l'Albufera, altres 29 £ 5 ss i 4 diners.

Estigueren tan satisfets de les atencions rebudes que no volgueren cobrar per la seva feina.³⁸

El 1697 la Universitat local pagà la despesa del primer dia de les festes —que coincidí amb el 25 de juliol— de la translació del sant Crist des de la seva antiga capella a la nova. La parròquia pagà pel dia de santa Anna; i la confraria del sant Crist les de dia 28, que fou el de la translació.³⁹

Aquell mateix any es contractà amb mestre Baltasar Aguiló, argenter, el fer tres bacines de plata amb l'escut de la ciutat i un rètol; però no eren per al servei de l'església, sinó per obsequiar el Virrei (D. José Alagón de Castellví, marquès de Villatorcas), D. Antoni Dameto i D. Berenguer Doms,⁴⁰ per la seva intervenció en el plet contra Pollença sobre amaran el cànem.

L'any següent, dia 18 de juliol, com que per les gestions del rector, (mn. Ramon Llinàs) hi havia hagut problemes amb el predicador de la Quaresma, ...*se proposa si són de sentir ques fassen las festividats de lo Apostol St Jaume y Sta Anna al convent [de franciscans] y si sa inisiara y proseguirà causa contra dit sr. Rector...*⁴¹

En plena Guerra de Successió, dia 8 de juny del 1714, s'aprovà haver gastat en 26 lliures de pes de carn de moltó per celebrar les passades festes de sant Jaume, Nadal, Pasqua i Pentecosta, 6 £ 3 ss i 6 dn.⁴²

El 1718, dels vuit capellans que anaren a la Victòria per celebrar la festa de la Mare de Déu, només quatre quedaren al dinar pagat pel municipi i cap d'ells volgué ...*bever agua fría o aguardiente*. Quan després se celebrà sant Jaume també hi hagué tensions entre el clero i l'autoritat civil. Els mossens no volgueren anar a Ciutat per celebrar una reunió amb el bisbe i s'intentà una conciliació a cal governador militar d'Alcúdia (D. José de Mariconda) o en el domicili del tinent de rei (D. Pedro Bazquez Tobarra), però tampoc hi assistiren.⁴³

Dia 6 de juliol del 1725 s'anota el pagament de 12 ss i 4 dn ...*a Bartomeu Aleñà... per dos somades [de] murta per la festa de St Jaume...*

Aquell mateix any, dia 25 de setembre, s'anota haver pagat *A Jaume Cifre (a) "Deonís", 3 £ 18 ss y 6 dn per 22 lliures y mitje [de] carn de molto donà per nosaltres, regidors, clavari, sacratari y custos [conserge de la Consistorial] en las festas de St. Jaume, Pentecostes y Pasqua de Resurrecció de lo any 1724 a raho de 7 £ 10 ss per cade vegade y a rahó de 3 ss y mitx la lliura [de pes]. A més, Dit dia... a Jaume Martí (a) "Xarrohi", 6 £... per 30 lliures de molto donà el segon any fonch carnisser de esta ciutat en las festas de Nadal, Pasqua, Pentecostes y Snt Jaume per los mag-niphics Srs. Regidors, clavari, secretari y custos.*⁴⁴

³⁸ ADM. MSL/a 58.

³⁹ MAYOL LLOMPART, Antoni: *Els personatges del Corpus alcedienc al segle XVIII*. Ajuntament d'Alcúdia. Gràfiques Pollentia, Port d'Alcúdia, 2006, p. 37.

⁴⁰ AMA. Núm. 1265. (Vegeu nota 35).

⁴¹ AMA. Núm. 591. *Determinacions de la Junta comensant en 1688 y finit en 1705*. (Comença el 1693 per mancar-li els 22 primers folis. Segueix, afegit, i sense foliar, un registre de pòlices de 1724-1725), f. 41v.

⁴² AMA. Núm. 1265. (Vegeu nota 35).

⁴³ ADM. 17/62/6.

⁴⁴ AMA. Núm. 591, s/f. (Vegeu nota 41).

La devoció a Sant Jaume, suposat “*patrono de España*”, no fou perseguida pels Borbons de França i Castella que l’any 1715 envairen, conqueriren i ocuparen militarment nostre Regne, però el bisbe andalús D. Juan Díaz de la Guerra, que pagà la edificació del llatzeret del port d’Alcúdia, no només —seguint ordres de Madrid— ordenà predicar i fer la catequesi en castellà, sinó que prohibí fer culte a Ramon Llull i als sants mallorquins Cabrit i Bassa.⁴⁵ Seria interessant esbrinar si sant Galderic, patró dels camperols catalans, fou substituït pel madrileny sant Isidre.

Ja en castellà, trobam una pòlissa volant del 29 d’agost del 1809 ...*por el gasto de la Festividad del Apostol Sn Tiago, patron de esta Ciudad*.⁴⁶

Vint anys després, per altra pòlissa volant sabem que per cera per il·luminar la Casa Consistorial i ...*para el día de San Jayme, Patron de esta ciudad...* es pagà ...*A Matias Ferrer, cerero, 14 £ 2 ss...* i que ...*ha importado el gasto de la fiesta del Patron de esta ciudad, San Tiago... 11 £ 6 ss 8 dn...*⁴⁷

És important considerar que, malgrat la forçada introducció del castellà i la substitució de «sant Jaume» per «Sn Tiago», darrera de l’expressió ...*patron de esta ciudad...* no s’afageix «y de España».

El 1858 continuava existint l’obreria de sant Jaume, però per disposició del Bisbe se’n cuidava de la mateixa l’Ajuntament.

Entorn a aquesta data i en anys posteriors en el “segell de goma” de la paròquia veim el sant dempeus, en actitud de pelegrí, mai a cavall matant moros.⁴⁸

A les darreries del 1876, per delegació del bisbe, el rector (mn. Joan Ferragut Morei) beneí una campana nova, fosa a Barcelona, que pesava 26 quintars i 3 lliures.⁴⁹ És, encara ara, la major de nostre campanar i porta en relleu un sant Jaume pelegrí.

Si algú té curiositat per saber com eren les festes patronals en els anys 40 del segle XX, pot llegir una crònica de qui fou secretari municipal des del 1943.⁵⁰

LA HISTÒRIA I LA LLEGENDA

És ben sabuda (els castellans ens han obligat a aprendre-la) la tradició que sant Jaume, des de Jaffa o Tiro, cap a l’any 41 anà a la Península, la recorregué a peu en qüestió d’any i mig predicant l’Evangeli, se’n tornà a Jerusalem, on patí martiri cap a l’any 43, i les seves despulles, en una barca de pedra, sense timó, veles, remos

⁴⁵ MATEU MAIRATA, Mateu: *Obispos de Mallorca*. Consell Insular de Mallorca. Palma, 1985, p. 446-455. BEJARANO GALINDO, Emilio: *Amotinamientos populares y revuelta de los privilegiados en Mallorca a finales del siglo XVIII*. El Tall editor. Mallorca, 2000, p. 126.

⁴⁶ AMM. Núm. 1041. *Libro de la Desrama de la guarda marítima de Tacarix para el año 1811*. (Paper solt del seu interior).

⁴⁷ AMM. Núm. 1051. *Libro de la Derrama de la Guarda Secreta de Tacarix de la Ciudad de Alcudia, año de 1829*. (Paper solt del seu interior).

⁴⁸ AMM. Núm. 95/2. *Correspondència eclesiàstica de 1821-1926*. (Malgrat el títol hi ha papers d’altres temes).

⁴⁹ ADM. III/56/141.

⁵⁰ CUÉLLAR BASSOLS, Alexandre: *Visions d’una ciutat emmurallada*. Gràfiques Siba. Santa Margalida, 1996, p. 83-96.

ni tripulació, arribaren a Galícia travessant l'estret de Gibraltar. Hi ha diversos llibres de biografies de sants que en parlen.⁵¹

Després, un ermità anomenat Pelai, essent bisbe d'Iria Flavia, Teodomir (anys 812-830), rei d'Astúries Alfons II (que morí el 842), i emperador Carlemany (que finà el 814), o sia, cap a l'any 813, veié llums meravelloses i cantar d'àngels. S'excavà en aquell lloc i es descobrí el sepulcre.

De tot això, és gairebé segur que només és veritat el martiri, puix en tot el Nou Testament no hi ha cap indicatiu de la seva anada a Hispània ni de la seva travessia "post mortem".

L'any 962, l'abat de Montserrat, que uns tres anys abans havia pelegrinat a Compostel·la, escrigué al Papa dient-li que tot el referent a la seva estada a Hispània era mentida.

El 1593 l'arquebisbe de Toledo, D. García de Loaysa, amb motiu de que la seva diòcesi, la de Compostel·la, la de Sevilla, la de Tarragona i la de Braga (Portugal) pretenien el títol de "primada de España" publicà a Madrid que en el IV Concili Lateranense (1215) ja s'havia dit que era mentida la anada de sant Jaume a Hispània. El que sí és ben cert és que la compostel·lana, que basava els drets a la seva primacia en el fet de posseir el sepulcre, no l'aconseguí.

El gran il·lustrat, cardenal i bibliotecari del Papa, César Baronio, autor d'alguns estudis molt erudits, acceptava la tradició, però quan llegí el publicat a Madrid el 1593 es retractà i la negà el 1600. Dos anys més tard aclareix al seu *Breviarium Romanum* que aquestes històries només les creuen els castellans; però, mort Baronio el 1607, aquesta observació, a causa de les pressions i l'or del rei Felip IV de Castella, representat pel seu ambaixador, el Duc de Feria, fou suprimida en la reedició ordenada pel papa Urbà VIII el 1631.⁵²

Qui sí mostrà interès en donar a conèixer el cristianisme a la Península fou sant Pau.⁵³ No sabem si hi anà, però si ho hagués fet podria haver desembarcat a Cartago Nova (Cartagena, base naval creada pels cartaginesos), a Gades (Cadis) o a Tarraco (Tarragona), que fou la primera capital de la Hispània romana i residència de l'emperador August entre els anys 27 i 24 abans de Crist.

⁵¹ Cap el 1260, sense dir que sigui "patrono de España": VORAGINE, Santiago de la: *La leyenda dorada*. Alianza Editorial. tom I. Madrid, 1982, p. 396-405; tom II, Madrid, 2001, p. 843. Aquest autor tampoc parla de la suposada aparició de la Mare de Déu del Pilar a sant Jaume i això és bo d'explicar, puix el document més antic que parla d'això és, ni més ni pus que del 27 de maig del 1299. (*Gran enciclopedia aragonesa*. Saragossa, tom X, p. 2651 i 2665; tom XI, p. 2997).

El *Flos Sanctorum* és del segle XIV i Ribadeneira en va fer diverses edicions en castellà.

El jesuïta Jean Croisset fou autor del *Año Cristiano*, també molt reeditat.

Altres *Año Cristiano* és el de fr. Justo Pérez de Urbel, OSB.

Sobre Sant Jaume a Saragossa, que pren el nom de César August, vegeu el que diu LOZOYA, Marqués de: *Santiago apóstol, patrón de las Españas*. Gráficas Ciemares. Madrid, 1965, p. 33, 34 i 36-39.

MARTÍNEZ PUCHE, José (director de l'obra): *Nuevo año cristiano*. Madrid, 2002, tom VII.

⁵² ALCOVER, Antoni-M^a: "Estudios sobre la historia de Mallorca antes del siglo XIII", a BSAL, tom VII. Palma, 1897, p. 113-115 i 153-155.

LOZOYA, Marqués de: Op. Cit., p. 157-158.

CARAFFA, Filippo (director de l'obra): *Bibliotheca Sanctorum*. Tom VI. Roma, 1966, p. 364

⁵³ Romans, 15, 24.

És possible que en temps de sant Pau a la gran metròpoli que era Tarraco ja hi hagués cristians, però la veritat és que no hi ha notícies certes de cristianisme ben organitzat fins el 259.⁵⁴

A Lion i a Viena del Delfinat no consta haver-hi presència cristiana fins el segle II. A Tarragona, Saragossa, Sagunt, Cartagena, Màlaga, Granada, Còrdova, Sevilla, Mérida, Toledo i Salamanca no és fins els segles III a V que hi trobam alguna comunitat cristiana.⁵⁵

Encara a mitjans segle VI Sant Martí de Dumio condemnava la persistència dels deus antics (cada tribu tenia els seus) a alguns redols del regne d'Astúries, del qual Galícia en formava part.

*"Es indemostrable, inverosímil y cronológicamente imposible la evangelización de Hispania por Santiago".*⁵⁶

En un evangeliari apòcrif, el del pseudo Abdies, podem llegir la vida dels apòstols. Conta de sant Jaume que evangelitzà Judea i Samaria abans de ser martiritzat, però no diu res dels seus suposats viatges a la Península, ni viu ni mort.⁵⁷

Altre apòcrif és l'anomenat evangeli de Jaume el Major, que consisteix en una sèrie d'escrits continguts en els 22 llibres de plom del Sacromonte de Granada, desenterrats en aquest lloc l'any 1588 i que insisteixen en el seu peregrinatge per Hispània. El papa Innocenci XI l'any 1682 els proscrigué per falsaris i ser una manipulació del segle XVI.⁵⁸

⁵⁴ (DD.AA.) *Gran enciclopèdia catalana*. Enciclopèdia Catalana, tom XXII, p. 140-142, 148-149, 151 i 152. Quant a la polèmica sobre quina diòcesi era la "primada" s'ha de dir que l'arquebisbe de Sevilla fou el "primado de España, Andalucía y Portugal desde el 480 al 1145". Tarragona fou seu primada des del 385 en endavant, altra vegada el 1150 i des del 1869, per concessió del Concili Vaticà I "...este título continúa usándose con el reconocimiento más o menos expreso de la Santa Sede... sin perjuicio de los derechos de Toledo..." A Toledo, capital de l'Hispania visigòtica, reconquerida als musulmans el 1085, sense saber si abans ho havia estat, se li concedí el títol de "primado de las Españas, se creó en 1088 y sigue usándose con el reconocimiento más o menos expreso de la Santa Sede". Per evitar problemes, l'arquebisbe de Toledo es titula "primado de las Españas" i el de Tarragona "Primado de España". Toledo és a la Corona de Castella i Tarragona a la d'Aragó, per la qual cosa "... la de Toledo debe limitarse a las iglesias de Castilla". (*Enciclopedia universal ilustrada europeo-americana* d'Espasa Calpe, S.A. Madrid, diverses edicions, tom XLVII, p. 403-407).

La de Braga (a Portugal) és diu "Primada de las Españas". (Lozoya, Marqués de: Op. Cit., p. 131).

⁵⁵ DUÉ, Andrea / LABOA, Juan-María: *Atlas histórico del Cristianismo*. San Pablo, editorial. Madrid, 1998, p. 20 i 28.

⁵⁶ SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: *Orígenes de la nación española. El reino de Asturias*. Editorial Sarpe. Madrid, 1985, p. 49 i 53-54.

El Nou Testament, en els *Fets dels apòstols*, explica com es va anar extenguent el Cristianisme: primer per Jerusalem i després, com una taca d'oli que s'escampa, per Judea, Galilea i més enllà, per Asia menor, Grecia, península italiana, Sicília, Malta, Xipre, Creta, Macedònia, etc. gràcies als viatges de Sant Pau.

A l'Antic Testament, *Isaïes* 66, 19 es llegeix que, des d'Israel, Tarsis —la costa d'Andalusia— és a la fi del món. Com és possible que Sant Jaume arribés directament des de Terra Santa sense passar per la Gàl·lia (França) ni per Barberia (Nord d'Àfrica)?

⁵⁷ Abdias: *De historia certaminis apostolici*. París, apud Guillelmun Guillard et Thomam Belot, 1566, f. 45-50.

⁵⁸ SANTOS OTERO, Aurelio de: Op. Cit., p. 27.

CARO BAROJA, Julio: *Las falsificaciones de la Historia*. Barcelona, 1992, diu respecte als "plomos" i altres assumptes: [*Los españoles...*] *siguen interpretando los hechos auténticos a su modo y para sus fines*.

Diu D. Luís Vázquez de Parga, doctor en Filosofia i Lletres, secretari del Museu Arqueològic Nacional i coautor del llibre en tres toms *Las peregrinaciones de Santiago de Compostela*, imprès en plena època franquista a Madrid entre el 1948 i el 1949: *“La predicación de Santiago en España aparece por primera vez en las versiones latinas de varios catálogos bizantinos, de nula autoridad histórica... que... empezaron a circular en el siglo VII, sin que la noticia... parezca haber encontrado ningún eco entre los escritores eclesiásticos visigodos hasta que la recoge el opúsculo «De ortu et obitu patrom», falsamente atribuido a San Isidoro de Sevilla... y los «Comentarios al Apocalipsis» de Beato de Liébana... Todavía en el siglo XII, una de las reducciones de la «Historia Compostelana» no aludía para nada a la predicación española de Santiago... En el siglo VIII no se sospechaba todavía que Santiago pudiera estar enterrado en España...”*⁵⁹

Acabam de fer referència als peregrinatges a Compostel·la. Tenc per mi que “el Camino” va sorgir com una continuació natural, allargant el peregrinatge a Tours que començava des de l'església de *Saint Jacques* de París, de la qual avui dia només resta una preciosa torre en estil gòtic, recollint la gent que venia de les Illes Britàniques, Alemanya, Àustria, etc. i passant per Orleans i Tours, seguien per Poitiers i Burdeus, entraven a Hispània per Roncesvalles, on s'hi unien altres dos camins francesos, i continuaven cap a Pamplona. Pel port de muntanya de Somport només hi passaven els que hi anaven des d'Arles, Montpeller, Tolosa de Llenguadoc i Oloró.

Sant Martí, bisbe d'aquesta ciutat de França, va néixer l'any 316 a la Panònia (Hongria). El seu patronímic és diminutiu del nom del deu de la guerra Mart, puix son pare era militar i adorador dels deus. Seguí la tradició familiar fins que l'ordenaren de diaca i s'enfrontà no només amb els pagans sinó, sobretot, amb els arrians i els priscilians, heretgia cristiana nascuda per les elucubracions dels gallecs Priscilià,⁶⁰ Egeria, Dictini i Baquiari. Abans d'això, es conta que, fent part de la cavalleria romana, se li aparegué Crist en forma de pobre, tremolant de fred, i, traient-se l'espasa, partí la seva capa militar per donar-li la meitat.

Ja bisbe es mostrà molt caritatiu, humil, pacificador de discòrdies i gran penitent. En vida seva rebia multituds que desitjaven conèixer-lo, demanar-li consell i la curació dels seus mals físics i morals, puix fins i tot se li atribuï tenir el poder de ressuscitar els morts. Morí el 397 estimat i plorat de tothom, organitzant-se grans pelegrinatges per tot Europa per visitar el seu sepulcre; consta que hi anaren molts de reis i fins a cinc papes, entre ells Urbà II. Tours es convertí en un centre intel·lectual i artístic.

Era patró de la monarquia francesa, dels soldats, dels cavallers, dels viatgers a cavall, etc.⁶¹

L'any 906 el rei d'Astúries i de Galícia, Alfons III “El Magne”, rebé, per medi-

⁵⁹ (DD.AA.) *Diccionario de historia de España*. Alianza Editorial. Tom III. Madrid, 1979, p. 599.

GARCÍA VILLOSLADA, Ricardo (director de l'obra): *Historia de la Iglesia en España*. B.A.C. Tom I, Madrid, 1979, p. 150-156.

⁶⁰ Priscilià, bisbe d'Àvila, fou executat el 385 per ordres de l'emperador Màxim a Trèveris (Renania), tallant-li el coll, igual que es va fer amb Sant Jaume. Alguns diuen que els ossos descoberts i adorats a Compostel·la en realitat són els seus, però haurien d'explicar com hi arribaren des de Trèveris.

⁶¹ CARAFFA, Filippo (director de l'obra): *Op. Cit.* Tom VIII. Roma, 1967, p. 1248-1291.

SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: *Op. Cit.*, p. 329-330.

ació del bisbe de Compostel·la, una ambaixada dels clergues de la basílica de Sant Martí de Tours que, entre d'altres coses, l'informaren dels miracles atribuïts al sant i ell els explicà els fets per sant Jaume.

El “*Camino*” també passa per la famosa abadia del Mont Saint Michele i entre els “*souvenirs*” que se'n portaven els peregrins a Tours hi estaven les petxines de la platja. Tantes en recollien que, juntament amb la flor de lis francesa, arribaren a formar part de l'heràldica del poblet i l'abadia. A Compostel·la també la petxina és un símbol distintiu i recordatori del pelegrinatge.

EL “VOTO DE SANTIAGO”

L'emir de Còrdova 'Abd al-Rahman I s'hagué d'enfrontar a greus problemes interns i per això els reis d'Astúries-Galícia, Aureli, Sil i Mauregato entre l'any 768 i el 789 gaudiren de pau i tranquil·litat per aquest costat.

Malgrat això, en el segle XII, quan el pelegrinatge arribà al seu punt culminant, Pere Marcio, canonge de Compostel·la, a la *Historia Silense* s'inventà que Mauregato es veié obligat a entregar cada any cent al·lotes verges als moros, i també s'inventà que el 23 de maig del 844 hi hagué una gran batalla a Clavijo (la Rioja), en la qual lluità sant Jaume a favor dels asturians, que guanyaren, i s'acabà l'entregar les cent donzelles. Hi afegí, i aquest és el motiu de tot plegat, que en agraïment es comprometeren a pagar al bisbat de Compostel·la un tribut anual. És el “voto de Santiago”.⁶²

Afegeix el *Codex Calistinus*, escrit cap el 1135, que el sant participà juntament amb el rei Ferran I de Castella l'any 1064 en la conquesta de Coïmbra, actualment a Portugal.

És a partir d'ara quan es representa el sant a cavall, matant moros. També el comte Fernán González, pare de la nació castellana, i el Cid apareixen com si fossen sants “Matamoros” en els monestirs de San Pedro de Arlanza i San Pedro de Cardeña (Burgos).

El famós Gonzalo de Berceo, monjo benedictí en el monestir de San Millán de la Cogolla (la Rioja), mort a la segona meitat del segle XIII, probablement perquè el seu monestir també participàs de les rendes, deia que sant Millà —que fou ermità— també lluità a la batalla contra els moros amb un cavall blanc —així apareix en baixrelleu a la façana del monestir de Yuso— i demanava que fos copatró, juntament amb sant Jaume.

La superxeria del “voto” s'anà estenent per Lleó i Castella, però ja en el segle XVI se sospitava amb fonament que era mentida, per la qual cosa molts de municipis no pagaven. El 1578 l'arxidiòcesi de Compostel·la inicià un plet davant la Cancelleria de Valladolid contra ells i, per sentència judicial del 1628, foren exemptes de pagar les diòcesis de Burgos, Osma, Calahorra, Sigüenza i Palència.

En els segles XVII i XVIII els pelegrinacions arriben al mínim, però és ara quan es fan les noves façanes de la gran basílica compostel·lana.

⁶² SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: Op.Cit., p. 142 i 206-207.

També la “Crónica” de l'arquebisbe D. Rodrigo Jiménez de Rada, que combaté el 1212 a la batalla d'Úbeda (de las Navas de Tolosa, que diuen els castellans), parla de la batalla de Clavijo.

El pare Juan de Mariana, S.J., (1536-1624) va defensar la veracitat del "voto", però en el segle XVIII, el de les llums, el també jesuïta Joan-Francesc Masdéu a la seva *Historia crítica de España y de la cultura española*, publicada en 20 volums a Madrid entre el 1783 i el 1805 (i això que només arriba fins el segle XI!), i altres intel·lectuals, començaren una lluita contra aquestes supersticions i, així, les Corts de Cadis, a instàncies de 76 dels diputats, l'aboliren l'any 1812, però el 1814 Ferran VII de Castella, IV d'Aragó, València i Mallorca, III de Navarra, el tornà implantar. El rei morí el 29 de setembre del 1833 i l'any següent s'abolí definitivament, si bé el general Franco el restaurà de forma simbòlica oferint-li un homenatge anual.

Malgrat que només era "obligada" la Corona de Castella i, com hem vist, no tota, en la típica confusió entre Castella i Espanya, el que és castellà i el que és espanyol, molts de llibres diuen que havia de pagar tota Espanya i, així, el 1835, quan ja feia un any que era definitivament abolit, s'intentà obligar la diòcesi de Mallorca a pagar-lo.⁶³

Tan ridícul era tot plegat, que el 1851 es feia broma amb un col·leccionista d'antiguitats que, es deia, tenia una ferradura del cavall de sant Jaume, caiguda durant la batalla, quan donà una coça al cavall de Mahoma que, "com és natural", lluitava al costat dels moros!⁶⁴

I, ni més ni pus que José Antonio Primo de Rivera y Sáenz de Heredia, el fundador de la Falange Española, deia: "*No recordáis cómo cuando estudiabais el bachillerato había siempre un profesor estúpido que ponía todo su empeño en haceros ver que el Apóstol Santiago estuvo presente en la batalla de Clavijo?*"⁶⁵

Per aquesta rondalla s'anomenà a l'antic pescador d'aigua dolça del Genesaret "*Capitán General de las Españas*"⁶⁶ i una ordre militar castellana, nascuda el 1170 per lluitar contra els moros, no la més antiga, però sí la més important, l'agafà per patró i fins i tot li manlevà el nom.

És ara quan els cavallers de Lleó i de Castella criden "*Santi Yague!*" en lluitar contra els moros, tal com hem vist en un manuscrit del 1207 al començament d'aquest treball.

Però no va ser fins al 30 de juny del 1846 que el Vicari General Castrense, pel seu compte, sense encomanar-se a ningú, el declarà patró de l'arma de Cavalleria de l'Exercit de Terra. Com que la seva voluntat no era suficient, una Reial Ordre del 20 de juliol del 1892 ho ratificà.⁶⁷

I això és tot, vat aquí el "*tiempo immemorial*" i "*la más remota antigüedad*"!

⁶³ (DD.AA.) *Nueva enciclopedia Larousse*. Editorial Planeta. Barcelona, 1984. Tom IX, p. 8.922. ESTEVE, Josep-Joaquim: Op. Cit., p. 157.

⁶⁴ (DD.AA.) *Los españoles pintados por sí mismos*. Madrid, 1851, p. 167.

⁶⁵ *Obras completas*. "Delegación Nacional de Prensa y Propaganda de Falange Española Tradicionalista y de las J.O.N.S." Madrid, 1942, p. 173-174.

També GIMÉNEZ CABALLERO, E., al seu article "La primera cristiandad", a la revista *Falange Española*, any II, núm. 10; Madrid, 12 d'abril del 1934, p. 9, diu que totes aquestes tradicions no són més que "... *cuentos de monjas y de viudas piadosas...*"

⁶⁶ CASTELLÀ FERRER, Mauro: *Historia del apostol de Jesus Christo Santiago Zebedeo, patron y capitán general de las Españas*. Madrid, 1610.

⁶⁷ *Colección legislativa del Ejército*. Madrid, 1892, p. 621.

EL CODEX CALISTINUS

En el capítol anterior m'he referit a aquest preciós llibre manuscrit amb il·lustracions il·luminades a mà que es conserva a l'arxiu de la Seu de Compostel·la.

Data de cap el 1135 i s'atribuí la seva redacció al papa Calixte II (1119-1124), que apareix en una miniatura en actitud d'escriure. En el foli 192, entre les línies originals, prova de que és un afegit, hi ha una dedicatòria a l'esmentat Papa.

Dividit en cinc "llibres" o parts tracta, en conjunt, de la vida i miracles de sant Jaume, per això també és anomenat *Liber Sancti Jacobi*.

El llibre IV, basat en la crònica de l'arquebisbe carolingi Turpí, parla de les gestes de l'emperador Carlemany per terres d'Hispania, puix, es diu, se li aparegué el sant per a dir-li que seguint la via làctia arribaria a Galícia, la conqueriria, i després descobriria el sepulcre i construiria la basílica.⁶⁸ A una còpia conservada a la Universitat de Salamanca, també il·luminada, a l'interior d'una lletra uncial miniada es veu la mort de Roldan, succeïda el 15 d'agost del 778, l'ascensió de la seva ànima al cel i l'arquebisbe oficiant el funeral (es tradició que moriren a la mateixa batalla).

El llibre V és una guia del "*Camino*" de la qual, com és clar, es feren multitud de còpies. És conegut, també, com a *Liber peregrinationis*. Escrit cap el 1160, sembla que és obra d'un clergue del Poitou anomenat Aimeric Picaud, o si de cas, obra de Gildeberta de Flandes, l'única dona que apareix en ell amb el seu nom entre les que hi pelegrinaren.

Sembla que enguany, amb motiu de l'any jubilar, s'editarà el conjunt del *Codex Calistinus* en gal·lec. En el moment de redactar aquest treball ignora si s'ha fet realitat.

"PATRONO DE ESPAÑA?"

Després de l'artificial i conseguida unificació imposada pels romans, imposant-se als pobles preexistents, en iniciar-se la decadència de Roma, envaeixen la Península l'any 409 els sueus, vàndals i alans, de manera que, mitja Hispania, l'atlàntica, constituïa en el segle V el regne dels sueus; i l'altre mitja, la mediterrània, continuava formant part de l'imperi romà. Els vàndals s'establiren a la costa d'Andalusia (=Vandalusia) i el seu regne s'estengué a les illes Balears, conquerides el 454 pel rei Genseric i a Còrsega, Sardenya i Tunícia. El regne visigòtic de Tolosa (o sia Aquitània, que a l'edat mitja era possessió del rei anglès i avui fa part de França), començà a atacar la meitat mediterrània cap el 470, apoderant-se d'ella i, després, de l'atlàntica, conquerint Galícia, el darrer bastió dels catòlics sueus, l'any 584; però els bascs-navarresos no foren sotmesos fins al 624. Ara tota la Península torna ser políticament unificada, però el rei visigot Recaredo, de religió arriana, com que "*Toledo bien vale una misa*", es convertí al catolicisme el 586, facilitant-se així la pau amb els sueus, però encara després hi hagué guerres civils per interessos dinàstics i la divisió política, racial i religiosa.⁶⁹

⁶⁸ SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: Op. Cit, p. 48 58, 60, 63-66, 68, 143-146.

(DD.AA.): *Gran enciclopèdia de Mallorca*, tom IX, mapes p. 59, 70, 72, 73, 75 i 78.

⁶⁹ LÓPEZ, Juan-José: *Historia verdadera de Carlo-magno y de los doce pares de Francia en ocho partes*. Reimpres a València, llibreria de la vidua i fills de R. Mariano Monpié. (Sense data), p. 24-28.

Així és que, en el cas que entre els segles I a VII es donàs culte a sant Jaume a Galícia, és molt poc probable que fos el patró de tota Hispània, puix li tindrien devoció els catòlics sueus, enemics dels arrians visigots.

Per altra banda, aquests darrers mai foren senyors de les illes Balears, puix foren conquerides als vàndals pel general Belisari, que les incorporà a l'imperi bizantí el 534 i serien seves fins l'any 902, data en què les conquerí l'emir de Còrdova.

S'ha de tenir present que la Península sencera, inclosos Portugal i Andorra, si bé no és clar que els jueus li diguessin "Sefarad", fou anomenada pels fenicis "Spania", que vol dir "el país dels conills"; Scylax de Caryanda l'anomenà "Ibèria"; els grecs "Hesperia"; i els romans, prenent-lo dels fenicis, "Hispània", i que la seva traducció del llatí al castellà és "España", per la qual cosa no s'ha de confondre el concepte d'Espanya = Península, amb el d'Espanya = Estat Espanyol, igual que no és el mateix "Amèrica" = continent americà, que "Amèrica" = Estats Units.

A la biblioteca de la universitat de Saragossa hi ha un manuscrit anònim, de cap el 1587-1611, el núm. 198, titulat "*Libro de varios linajes de España*". En el folis 180 a 182v llegim: "*El primero que reynó en España después de la muerte del rey don Rodrigo... fue el... 717 [y] fue el ynfante don Pelayo... [segueixen els reis d'Astúries, els de Lleó i els de Castella fins a D. Carles I] ...hijo de Felipo primero... Todos estos reyes y reynas an governado nuestra España desde el año de Nuestro Señor de 717 hasta ora*". No hi ha cap referència als reis de Navarra, ni als d'Aragó, ni als reis moros de Granada, Sevilla, etc. Tampoc es parla dels reis de Portugal. O sigui que és clar que per a l'anònim cronista o bé Espanya és, només, Astúries, Galícia, Lleó i Castella, o bé "...nuestra España..." no són totes les Espanyes.

Un monjo asturià que nomia "Beato", natural de la comarca de la Lièbana, a la Rioja, mort l'any 798, abat que va ésser del monestir de Valcavado, molt il·lustrat i exaltat, intervingué en la polèmica contra l'arquebisbe de Toledo, Elipando, acusant-lo d'heretge per ser partidari de l'adopcionisme, doctrina que, poc més o manco era la dels arrians i, després, la dels càtars. Els seus escrits esbombaren "*urbi et orbi*" la qüestió i l'Església universal rompé relacions amb l'església mossaràbiga si bé estreta relacions amb l'asturiana.

També escrigué uns comentaris a l'*Apocalipsi* de Sant Joan, dels quals es feren moltes còpies, —avui dia se'n coneixen 24, datades entre els segles IX i XIII— com la que el 1665 era a la biblioteca de la seu de Pamplona i ara és a la Bibliothèque nationale (Paris), incloent-hi l'himne "*O Dei Verbum*", compost cap a l'any 785.

Es diu que a una estrofa del mateix és on es diu per primera vegada —abans del descobriment del sepulcre— que sant Jaume és el patró d'Espanya. Ara bé, en realitat el que diu la famosa estrofa, segons la traducció que va fer don Miguel C. Vivancos, OSB, és:

*"Oh apóstol santísimo y digno de alabanza,
cabeza refulgente y dorada de España,
defensor nuestro y patrono nacional,
sé nuestra salvación celeste contra la peste
y aleja de nosotros toda enfermedad, llaga y maldad"*.

O sigui, no diu que sigui patró d'una nació anomenada "Espanya" —que l'any 785 no existia— sinó que és "*cabeza refulgente y dorada*" de la Península i patró de

certa nació, però de quina?

Sabem que els musulmans envaiïren la Península l'any 711 i els cristians s'hagueren de refugiar a les muntanyes cantàbriques i pirenaïques; per tant, no podia ser patró d'Espanya (la Península, Portugal i Andorra incloses), puix els moros no el reconeixerien com a tal. Per altra banda, quina autoritat podia tenir l'abat d'un monestir de les muntanyes per declarar patró de tota Hispània a un sant concret per molta devoció que ell li tingués? No crec que pugui estar recolzat per alguna disposició de D. Pelai o qualsevol altre rei d'Astúries anterior al 785, puix quina autoritat podia tenir un rei d'Astúries per imposar un patró cristià a tots els peninsulars, sobretot quan el 90% del territori d'Hispània era dels musulmans?

No és fins a l'època de D. Alfons II "El Cast" (791-842) que els cristians repoblen la zona de Compostel·la i descobreixen el sepulcre; però és D. Alfons III "El Gran" (866-910) el que, per haver portat les seves fronteres molt endins de les terres que havien estat musulmanes, es fa dir "*emperador de España*", quan no era més que rei d'Astúries i de Galícia. És evident la confusió entre el que és "tota Espanya" i el que és el seu regne.

Aquest mateix rei, que hem vist més amunt rebent una ambaixada dels clergues de Sant Martí de Tours, l'anomena "*...piisimo patrono nostro...*"

Però no ho seria del regne cristià de Navarra, on governava D. Fortuny Garcès (870-905), ni del comtat sobirà de Barcelona, regit per D. Guifré I el Pilós, comte també d'Urgell i de Cerdanya (878-897) puix, com podien els astur-gallecs donar una ordre que obligàs el rei de Navarra o el comte de Barcelona en afers interns de llurs nacions?

L'únic rei independent de Galícia, Sanxo Ordoñez, fill primogènit d'Ordoño II, rei de Galícia i de Lleó, mort del 924, diu l'any 927: "*...patronis nostri Sancti Iacobi...*" i "*...electo patrono nostro Beato Iacobo...*"⁷⁰

Dels regnes d'Astúries i de Galícia nasqué el de Lleó (911), el de Castella (1035) i el comtat de Portugal (1064), que uns trenta anys després seria comtat sobirà. Per altra banda, D. Alfons VI, "*imperator totius Hispania*" —en realitat rei de Lleó des del 1065 i del regne de Castella des del 1072— conquerí cap el 1085 el regne de Toledo —o sia, "*Castilla la Nueva*"—. Per això Sant Jaume fou patró d'aquests regnes d'Hispània, però no dels de Navarra, Aragó, València, Mallorca, Granada, etc. Portugal es proclamà a ell mateix regne independent el 25 de juliol del 1139 (tal vegada per molestar els castellans). El regne de Múrcia fou conquerit als moros per D. Jaume I, príncep sobirà de Catalunya, i rei dels regnes d'Aragó, Mallorca i València, i el donà al seu gendre, D. Alfons X de Castella, IX de Lleó.

El bisbe de Compostel·la, Diego Gelmírez, diu a la *Historia Compostelana*, de començaments del segle XII, que Sant Jaume "*...es venerado... sobre todo por España, como patrono y protector suyo...*" Evidentment, no és més que una confusió entre *Hispània* i *Estat Espanyol*.

Després, el 1135, D. Alfons VII de Castella i de Lleó es coronà "Emperador de las Españas".

El 1479 morí D. Joan II d'Aragó i els jurats de València escrigueren a D. Ferran II llamentant la mort de son pare i felicitant-lo perquè en ell s'havien reunit les corones d'Aragó i d'Espanya (o sia de Castella pel seu matrimoni amb dona Elisabet.

⁷⁰ SÁEZ, Emilio: "Notas y documentos sobre Sancho Ordoñez, rey (privativo) de Galicia", a *Cuadernos de historia de España*. Buenos Aires, 1949, p. 25, 26, 29, 38-44, 58, 63, 68, 78 i 80.

Quan el 20 d'octubre del 1484 els Reis Catòlics concedeixen a Sevilla no pagar l'impost de l'alcàbala, fan escriure: *"En el nombre de Dios Padre... e del bien aventurado apostol señor Santiago, luz e respeto de las Españas, patron e guiador de los Reynos de Castilla e de Leon..."*

Deu anys més tard els mateixos reis otorguen a Burgos celebrar mercat cada dissabte i diuen: *"En nombre de Dios Padre... e otrosy a vuestra Reverencia del apostol Sanctiago, luz e espejo de las españas, patron e guiador de los reyes de Castilla e de Leon..."*⁷¹

És evident que no era patró del regne d'Espanya (que, com veurem més endavant, no existí fins el 1834), sinó *...de los Reynos de Castilla e de Leon...*

Altra envitricollada qüestió és que l'any 1589, per por a una invasió dels protestants anglesos, s'amagaren els ossos, s'oblidaren d'on eren, i no tornaren ser trobats fins al 1878. Com que no s'havien descobert encara les propietats de l'anàlisi per carboni-14, va ser necessària una butla pontificia per fer creure que aquells ossos eren els mateixos que s'havien amagat.⁷²

El 1703 a l'estendard del regiment "*Almirante de Castilla*", també dit "*de Ahumada*", es veia un Sant Jaume amb el ròtul "*Santus Jacobus, Hispaniae patronus*".⁷³

En aquesta caparrudesa per fer-nos combregar amb rodes de molí, diuen els castellans que Colón en el seu segon viatge arribà a unes illes a les que anomenà Montserrat i "*Santiago o San Jaime, hoy Jamaica*". La veritat és que els indígenes, segles abans del descobriment, anomenaven "*Yamaye*" la segona.

A l'arxiu de nostra Seu hi ha un recull de circulars impreses enviades des de Compostel·la per promoure els pelegrinatges. Al més antic, de 1727, diu que és "*Unico y singular Patrón Tutelar de España*"; als de 1778 i 1857 no diuen res d'això, però al de 1868 hi tornen insistir.⁷⁴

Existiren a Roma des de les darreries del segle XIII dos petits hostals pels peregrins de la Corona d'Aragó (catalans, aragonesos, balears, valencians, maltesos, sicilians, napolitans, sards, etc.). S'uniren el 1506 en un sol edifici, que els italians anomenaven "*Albergo de gli catalani*", sota la protecció de la Mare de Déu de Montserrat, i a la seva església descansen les despulles dels papes valencians Calixte III i Alexandre VI, anomenats, quan eren vius, "*catalani*" pels romans.

A més, a la propera *piazza Navona* hi hagué, amb semblant antiguitat, altre hostel pels pelegrins de la nació castellana; la seva església era sota la protecció de sant Jaume i era conegut com "*Santo Giacomo de gli spagnuoli*". És a dir, que els italians, encara en el segle XVI, tenien ben clar quins eren els catalans i quins eren els espanyols; cap el 1630 al pintor valencià Josep Ribera ja li deien "*il spagnuolo*".

⁷¹ Arxiu municipal de València. Lletres missives XXIX, f. 104v-105.

La aventura de la Historia. Grupo Unidad Editorial, any IX, núm. 105. Madrid, juliol 2007, p. 97.

Arxiu municipal de Burgos, pergami miniat del 1494.

⁷² (DD.AA): *Historia de España*. Espasa Calpe, S.A. Pozuelo de Alarcón (Madrid), 2004. Tom V "*La España de los Reyes Católicos*", làmina de la p. 471.

⁷³ HERREROS AGÜI, Sebastià / GALAN PLA, Anna M^a: "*Les banderes de l'Onze de Setembre*", a *Vexil·la catalana*, núm. 2. Associació catalana de vexil·lologia. Barcelona, 1985, p. 27.

El mismíssim Felip V de Castella, IV d'Aragó, VII de Navarra, diu el 1706 que el "*...Reyno de España...*" és el format per Castella i Lleó. (Arxiu del regne de Mallorca, AH, LR 100, f. 7v i 94).

⁷⁴ ACM. Caixó 302, núm. 9.

"L'albergo de gli spagnuoli", en runes, fou venut i esbucacat a començaments del segle XIX —probablement per a pagar part de les despeses de la guerra contra Napoleó— i els seus drets i obligacions es transferiren al dels catalans, que encara existeix a la *via Monserrato*,⁷⁵ si bé ara li diuen *"Iglesia Nacional Española de Santa María de Montserrat"* (així s'escriu la història!).

A Nàpols, regne que fou de la Corona d'Aragó, també hi ha una església de la Mare de Déu de Montserrat, però conté una capella dedicada a "Santo Giacommo de gli spagnuoli".

D. Ferran II, rei d'Astúries, de Galícia i de Lleó, dia 30 de novembre del 1158 escrigué o va fer escriure al secretari que el seu era *"el reino de España"* i Sant Jaume *"patrono de los españoles"*, o sigui dels lleonesos.

D. Ferran III *"El Santo"*, rei de Castella entre el 1217 i el 1252, i del regne de Lleó des del 1230; rei també del de Còrdova des del 1236, del de Jaén des del 1246, i del de Sevilla des del 1248, quan atorgà a aquest darrer regne els seus Furs (la "Constitució sevillana" diriem ara), el posa sota la protecció de Sant Jaume.

El seu fill i successor, D. Alfons X *"El Sabio"*, en el seu primer testament (8 de novembre del 1283) torna a dir que Sant Jaume pels lleonesos, castellans i els regnes per ells conquerits als moros *"...es nuestro señor, nuestro defensor y nuestro padre"*. Malgrat tot, cercaren altres patrons i, així, a instàncies dels Carmelites Descalços, el 1617 demanaren les Corts de Castella al Rei i al Papa baratar el patronat de sant Jaume pel de santa Teresa, castellana d'Àvila i més de moda llavors, i D. Felip III i el Consell de Castella ho aprovaren el 1620, quan encara no era canonitzada. Ho va ésser fins el 1627, data en que el nou Rei tornà les coses a com havien estat.

Sant Miquel fou, des del 1643, el nou patró de la Corona de Castella, sant Josep el 1678 i sant Gener el 1702.⁷⁶

D. Carles I, rei de les corones de Castella i d'Aragó, IV de la Corona de Navarra, el 1519 incorporà les terres d'Amèrica a la de Castella i, a més, *"...porque es nuestra voluntad... prohibimos la enagenacion de ellas. Y mandamos que en ningun tiempo*

⁷⁵ ALTEA, Conde de: *Historia del palacio de España en Roma*. Madrid, 1971, p. 87-96.

Reprodueix el marquès de Villareal de Álava al seu treball "La jefatura de la casa de Borbón-Dos Sicíllias", publicat a *Hidalguía*, tom VIII, Madrid, 1960, p. 242, el «Antiguo orden de precedencia de los soberanos y duques de Europa según la lista de ceremonias del papa Julio II, 1504». En primer lloc rebia l'Emperador, a continuació passava el rei dels romans, en tercer el rei de França, després el *"Rex Hispaniae"* i, darrera d'ell, el *"Rex Aragoniae"*. És evident que el 1504 es distingia entre el rei de Castella (*"Hispaniae"*) i el rei d'Aragó malgrat que fos la mateixa persona.

Una bona prova de què s'ha de saber distingir entre "Espanya" (= Corona de Castella) i la Corona d'Aragó la tenim en el fris negre de la Sala Daurada del palau de l'Aljaferia (Saragossa), on, referint-se al rei Ferran "el Catòlic", es pot llegir: *"Ferdinandus Hispaniarum, Siciliae, Sardiniae, Corsicae, Balearumque Rex... hoc opus construenda anno salutis M CCCC XC II"* (FLORES, Antonio: Viaje de sus magestades a Baleares, Cataluña y Aragón en 1860. Madrid, 1864, tom II, p. 147). També a les monedes d'un sou encunyades a Mallorca el 1812 llegim, en llatí: *"Ferràn VII, per la gràcia de Déu, rei de les Espanyes i de Balears"*.

⁷⁶ FORTÚN GARCÉS (pseudònim del comandant d'Infanteria D. Jaime Albeda Alonso): *Antología de batallas en el camino de Santiago*. Logroño, 1993, p. 17-19.

En aquesta brega entre Sant Jaume i Santa Teresa, el famós D. Francisco de Quevedo Villegas, cavaller de l'orde de Santiago, es posà del costat del seu patró, dient-li al Rei en un memorial: *"...Vos, Señor, le debeis las coronas que ya ceñís multiplicadas..."* i el sevillà Mozovelli de part de Santa Teresa. (LOZOYA, Marqués de: Op. Cit., p. 141-142 i 158),

puedan ser separadas de nuestra Real Corona de Castilla...”

Aquest mateix Rei, per tal que el seu fill, D. Felip, pogués matrimoniar dignament amb dona Maria Tudor, li cedí el 1554, a l'Imperi, el títol de duc sobirà de Milà; a la Corona d'Aragó el de rei de Nàpols i Sicília, i el nominal de rei de Jerusalem; i, a més, segons sembla, a la Corona de Castella, el de rei de Xile.⁷⁷ Pel matrimoni obtingué els de rei consort d'Anglaterra, Gales i Irlanda.

El personatge l'any següent seria D. Felip XLIII de Bravant, VI de Bèlgica i V de Borgonya. Des del 1556 acumularia als anteriors càrrecs el ser D. Felip II de Castella, I d'Aragó i IV de Navarra i, a més, des del 1581 D. Felip I de Portugal.

Com a rei de la Corona de Castella confirmà respecte a Amèrica les disposicions de son pare, cosa que també va fer en el segle XVII D. Carles II.⁷⁸ Però, malgrat tantes disposicions, des del XIX són independents.

Des de la mort per tifus de D. Joan d'Àustria (1578), degut a les constants derrotes militars i diplomàtiques, es produí l'ensorrament de la Monarquia Hispànica a Europa i Amèrica, per la qual cosa, cercant una major cohesió, augmentà la pressió de Castella damunt els territoris satèl·lits. Així, el Comte-duc d'Olivares, en un memorial al Rei de l'any 1624 proposava crear l'Estat Espanyol, incloent-hi fins i tot Portugal. Les tensions que això produí va fer que inclusivament el regne de Sevilla intentàs independitzar-se de la Corona de Castella.⁷⁹

Pel tractat de Westfàlia (1648) Felip IV de Castella, III d'Aragó i VI de Navarra, perdé Holanda. Per la Pau dels Pirineus (1659) aquest mateix rei cedí a Lluís XIV dos comtats catalans: el Rosselló i la Cerdanya, que avui fan part de França.

Després de la Pau de Nimega (1678) D. Carles II perdé el Franc-Comtat, Cambrai, Maubege, Saint-Omer, Aire, Valenciennes, Bouchain, Condé, Yprés, Verwick, Warneton, Poperingue, Bailleul, Cassel, Bavai, Dinant, etc. etc. El 1682 perdé a la “*Nueva España*”, que arribava des de Mèxic al Canadà, els territoris de la conca del Mississipi, que s'estén, almanco, pels actuals estats de Luisiana, Mississipi, Arkansas, Missouri i Iowa.

Per mor de tot això, l'any següent obligaren el regne de Mallorca a celebrar “*la fiesta de Santiago, patrón de las Españas, cosa que jamás se había hecho hasta entonces*”.⁸⁰ I això que, segons diuen, “*Santiago és el patrono de España desde la más remota antigüedad*” i “*los Reyes Católicos forjaron la unidad de España*” —Navarra fou conquerida per D. Ferran II d'Aragó el 1512, quan dona Isabel I de Castella feia vuit anys que era morta— . Mentida damunt mentida.

Portugal amb les seves colònies, excepte Ceuta, recobrà la independència el 1640, i el centralisme castellà suprimí les Corts Valencianes el 1645; les del regne d'Aragó foren suprimides el 1711, ressuscitaren el 1808 i tornaren a morir; les Corts del principat sobirà de Catalunya foren suprimides el 1714. El 1759 es demanà la

⁷⁷ SOLANO, F. de (i altres quatre): *Relaciones económicas del reino de Chile*. Madrid, 1994.

⁷⁸ HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M: *Historia de América*. Alhambra Universidad. Madrid, 1981, tom III, p. 268.

⁷⁹ MENA, José M^a de: *Historia de Sevilla*. Antequera, 1972, p. 160.

⁸⁰ CAMPANER Y FUERTES, Álvaro: *Cronicón Mayoricense*. Palma, 1881, p. 440.

supressió de les duanes entre el regne de Mallorca i les costes peninsulars de la Corona de Castella.⁸¹

LA IMMACULADA CONCEPCIÓ, PATRONA D'ESPANYA

Aquesta advocació mariana sempre ha tingut gran devoció en els regnes hispànics, probablement induïda per la família franciscana⁸². Així, fou santa Elisabet d'Aragó, reina de Portugal, filla de D. Pere III d'Aragó, II de Catalunya, i neboda-néta de santa Elisabet d'Hongria, terciàries franciscanes ambdues, qui, l'any 1320, la declarà patrona de Portugal.

L'any 1619 fou el Regne de Mallorca qui la féu la seva patrona.

El 1706 va ser D. Carles III d'Àustria, rei de la Corona d'Aragó, enfrontat a D. Felip V de Castella, qui va reglamentar que les banderes coroneles dels seus regiments portassin una imatge de la Immaculada, "...*nuestra abogada...*"⁸²

Les Corts de Castella, actuant com si fossin Corts Generals sense ser-ho, puix encara existien les del Regne de Navarra, el 1760 demanaren al Rei que la Immaculada fos declarada patrona de tota Espanya, i el papa Climent XIII, a petició del Rei, hi accedí pel seu Breu de 8 de novembre del mateix any. Però, com que encara no existia el regne d'Espanya, ho va fer amb aquestes paraules: "...*Patrona universal de los reinos y dominios de España...*". ("Universal" vol dir, de tots i cada un, un a un, no en conjunt).

D. Carles III de Castella i d'Aragó, VI de Navarra, el 1761 declarà de forma explícita i sense embuts que sant Jaume és el patró dels regnes de la Corona de Castella i, més papista que el Papa, diu que la Immaculada és la patrona "...*de España y de las Indias*".⁸³

No he trobat res posterior que modifiqui de forma permanent aquest doble "*stato quo*". Això explicaria perquè el 25 de juliol no és "*fiesta nacional*" i el 8 de desembre sí

DES DE CARLES I FINS EL 1833

D. Carles fou coronat rei de Castella a Valladolid el 7 de febrer del 1518. Va ser coronat d'Aragó després de vuit mesos de resistències i negociacions, a Saragossa el 16 de gener de l'any següent. Fou reconegut príncep sobirà de Catalunya a Barcelona el 16 d'abril del 1519. A Aquisgrà, el 23 d'octubre del 1520, rebé la investidura de Rei de Romans. A Bolonya, el 22 de febrer del 1530, fou reconegut com a sobirà de la Llombardia —o sia, el Milanessat— i dos dies després el Papa el coronà a la mateixa ciutat com a Carles V del Sacre Imperi Romà-Germànic.

Idò bé, des de la seva època, essent rei universal de Navarra, d'Aragó, de Va-

⁸¹ Arxiu municipal de Palma. LN 2011/35.

⁸² CAMPO MUÑOZ, María-Isabel del: *Honorato* [de] Juan [y Escrivà], *humanista, maestro de príncipes y obispo de Osma*. Caja general de ahorros y préstamos de la provincia de Soria. Soria, 1986, p. 128-129. HERREROS AGÜI, Sebastià / GALAN PLA, Anna M: Op. Cit., p. 27.

⁸³ *Novísima recopilación de las leyes de España*. Madrid, 1805, tom I, llibre I, títol I, lleis 15 i 16.

lència, de Mallorca, etc. fins a les darreries del 1833 no he trobat cap rei d'aquests regnes que digui de forma evident que sant Jaume és el patró de Navarra o d'alguns dels països de la Corona d'Aragó que —és molt important recordar-lo— no foren presos als moros pels castellans-lleonesos i tenien i continuen tinguent des de l'edat mitja els seus propis patrons cristians.

Ara bé, perdudes les colònies americanes excepte Cuba i Puerto Rico cap el 1821, mort Ferran VII de Castella, IV d'Aragó i III de Navarra el 29 de setembre del 1833, el centralisme torna pressionar i per Reial Decret del 30 de novembre els regnes d'Espanya (la Península) són esquarterats per convertir-los en "*províncias*". Fins i tot aquells que no pogueren fer trossos, com el de Múrcia o el de Mallorca, desaparegueren per crear el "*Reino de España*".⁸⁴

DES DE 1833 EN ENDAVANT

Per la Llei del 16 d'agost del 1841 l'antic regne de Navarra perdé el dret a encunyar la seva pròpia moneda i foren suprimides les seves fronteres i duanes amb Castella.⁸⁵ Així mateix, per aquesta Llei es clausuraren les seves pròpies Corts i, ara sí, les de Castella es converteixen en Corts Generals, però encara avui dia (2010) a les vestes i cobricaps dels macers del Senat, del Congrés i de les Corts d'Espanya no es veuen més emblemes heràldics que els de Castella i Lleó, ni tan sols apareix el de Granada, com es pot veure en les tantes vegades reproduïdes fotografies de la investidura com a "*Rey de España*" de D. Joan Carles de Borbó i Borbó.⁸⁶

Aquest mateix escut de Castella i de Lleó és el que es brodava a la bandera "*roja y gualda*" creada per Decret del 28 de maig del 1785 per a les embarcacions de la Reial Armada. Va veure ampliat el seu ús a les instal·lacions terrestres de l'Armada el 1793 i, a la fi, creat el "*Reino de España*" l'any 1834, tal com hem vist, per altra decret, aquest del 13 d'octubre del 1843, fou instituïda com a "*bandera nacional*".⁸⁷

⁸⁴ *Gaceta de Madrid*. Madrid, Imprenta Real, núm. 154, 3 de desembre del 1833, p. 657-658.

A aquesta mateixa publicació, avui anomenada "*Boletín oficial del Estado*", llegim, sempre en el tom de l'any 1833: "*la temprana muerte del Rey... ha llenado del más amargo dolor a esta diputación general de los reinos...*" (p. 514). "*Virreinato de Navarra: Excmo. Sr., con sumo dolor he recibido la desconsoladora noticia...*" (p. 526). "*...recibiendo de los títulos de Castilla el juramento... a la augusta princesa heredera de estos reinos...*" (p. 529). "*...para ayudar a V.M. en el... gobierno de estos reinos...*" (p. 556). "*... los naturales de estos reinos...*" (p. 575). De Valencia. Comunicando el enterado del fallecimiento del *Rey de las Españas...* (p. 575). "*La diputación del reino de Navarra... sobre la sucesión... a la Corona de Navarra... por Doña Isabel II de Castilla...*" (p. 589). "*La siempre fiel y muy leal ciudad de Valencia, capital del Reino, se acerca hoy al enlutado trono de Castilla...*" (p. 606). "*La Real Chancillería de Valladolid, ...tribunal de Castilla...*" (p. 607). "*...el ayuntamiento de la capital del reino de Jaén...*" (p. 610). "*El Ayuntamiento de Marín, en el reino de Galicia...*" (p. 642)...

Diario Balear. Palma, núm. 87, 26 desembre del 1833, p. 1-2.

⁸⁵ *Salvat català*, diccionari enciclopèdic. Salvat editors. Barcelona, 1968, tom III, p. 2354.

⁸⁶ Sobre l'evolució de l'escut podeu veure de SEGURA SALADO, Josep: "*¿Separatistas, independentistas o separadores?*", a *Última Hora*, Palma, 10 de gener del 2008.

⁸⁷ *Gaceta de Madrid*. Madrid, Imprenta Real, 15 d'octubre del 1843.

LES CINC ESPANYES

Dona Isabel II de Castella, I de Navarra (1833-1868) no emprà sempre el títol de “*Reina de España*” i en alguns documents respectaria la impressionant llista de la “*Monarquía Universal*” —que no vol dir rei de l’univers, si bé en alguns llibres escolars ho he llegit— tal com s’emprà des del temps de Carles I.⁸⁸

Així mateix, emprà a les monedes d’or, plata i coure encunyades el 1845, el 1850, 1855 i 1868, el títol abreujat que ja s’emprava en temps de D. Carles I, o sia, “*Reina de las Españas*”, per les cinc Espanyes o estats que integraven la seva monarquia: Castella, Lleó, Aragó, Navarra i Granada, tal com es pot veure a l’actual escut de l’Estat, que no és un “escut únic”, sinó que és un escut universal: cinc escuts reunits i presidits pel dels Borbons.

Encara el 1875, a les monedes del rei carlí D. Carles VII, es llegia a la cara “*Rey de las Españas*” i a la creu es veien els escuts de Castella, Lleó i Granada presidits pel dels Borbons.

Fins i tot en la titulació de l’hereu al trono, la Corona de Castella s’ha volgut imposar i uniformitzar les altres dues corones cristianes, puix el títol complet és “*Príncipe de Asturias, príncipe de Gerona, y príncipe de Viana*”, per les corones de Castella, Aragó i Navarra. Dir-li, només, “*príncipe de Asturias*” és tant com dir-li: “*Senyor, el dia de demà V.A. serà rei de Castella i de Lleó, però de res més*”.

Altre exemple de la pressió centralista el tenim en què, aprofitant diversos intents anteriors d’uniformització monetària, durant la primera Guerra d’Independència de Cuba es prohibí la moneda pròpia del regne de Mallorca, que circulava des de l’any 1300, i, per Decret del 19 d’octubre del 1868 es substituï la lliura mallorquina per la pesseta.

CONCLUSIONS

Sembla evident que sant Jaume ha estat i és des del segle XIII el patró de la parròquia d’Alcúdia, però mai ha sigut patró del regne d’Espanya, creat el 1834.

ABREVIATURES

ACM.- Arxiu capitular de Mallorca.

ADM.- Arxiu diocesà de Mallorca.

AMA.- Arxiu municipal d’Alcúdia.

BSAL.- *Butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*.

⁸⁸ Llegim: “*Doña Isabel II, por la Gracia de Dios, reina de Castilla, de León, de Aragón, de las Dos Sicilias, de Jerusalén, de Navarra, de Granada, de Toledo, de Valencia, de Galicia, de Mallorca, de Menorca, de Sevilla, de Cerdeña, de Córdoba, de Córcega, de Murcia, de Jaén, de los Algarbes, de Algeciras, de Gibraltar, de las Islas de Canaria, de las Indias Orientales y Occidentales, Islas y tierra firme del mar Oceáno; Archiduquesa de Austria; Duquesa de Borgoña, de Bravante y de Milán; Condesa de Abspurg, de Flandes, Tirol y Barcelona; Señora de Vizcaya y de Molina, etc...*” (*Boletín oficial balear*, Palma, imprenta de Pedro-José Gelabert, 29 d’octubre del 1833, p. 100).

Encara el 1850 D. Josep Mª Quadrado escrigué a la Reina recordant-li que el títol de Rei de Mallorca “... *todavía figura entre los de la Corona...*” (MUT CALAFELL, Antonio: *Guía sumaria del Archivo del reino de Mallorca*. Madrid, Dirección general de Bellas Artes y Archivos, 1984, p. 11).

BIBLIOGRAFIA

- ABDIAS: *De historia certaminis apostolici*. Parisii, apud Guillelmun Guillard et Thomam Belot, 1566. L'únic exemplar que conec és a la Biblioteca Pública de l'Estat, a Palma.
- ALCOVER, Antoni-Maria: "Estudios sobre la historia de Mallorca antes del siglo XIII". BSAL, tom VII. Palma, 1897, p. 113 i ss., 153 i ss.
- ALTEA, Conde de: *Historia del palacio de España en Roma*. Madrid, 1971.
- AMADES, Joan: *Costumari català*. Salvat editores. Barcelona, 1953.
- (Anònim): *Poema de mio Cid*. Edició de Colin Smith. Ediciones Cátedra. Madrid, 1981.
- BEJARANO GALINDO, Emilio: *Amotinamientos populares y revuelta de los privilegiados en Mallorca a finales del siglo XVIII*. El Tall editor. Mallorca, 2000.
- BINIMELIS, johannes: *Calendarium iuxta ordinem Brev. Rom. Pro tribus annis ab anno scilicet 1592 usque ad annum 1594*. Mallorca, Gabrielem Guasp, (1592).
- BINIMELIS, Juan: *Historia del reino de Mallorca*. "La Ultima Hora". Tom IV. Palma, 1927.
- CAMPANER Y FUERTES, Alvaro: *Cronicón Mayoricense*. Palma, 1881.
- CAMPO MUÑOZ, María Isabel del: *Honorato [de] Juan [y Escrivà], humanista, maestro de príncipes y obispo de Osma*. Caja general de ahorros y préstamos de Soria. Soria, 1986.
- CARAFFA, Filippo (director de l'obra): *Bibliotheca Sanctorum*. Tom VI. Roma, 1966.
- CARO BAROJA, Julio: *Las falsificaciones de la historia*. Barcelona, 1992.
- CASTELLÀ FERRER, Mauro: *Historia del apostol de Iesus Christo Sanctiago Zebedeo, patron y capitan general de las Españas*. Madrid, 1610.
- CUELLAR BASSOLS, Alexandre: *Visions d'una ciutat emmurallada*. Santa Margalida, 1996.
- (DD.AA.) *Boletín oficial balear*. Imprenta de Pedro-José Gelabert. Palma, 1833.
- (DD.AA.) *Diario balear*. Palma, 1833.
- (DD.AA.) *Diccionario de historia de España*. Alianza editorial. Tom III. Madrid, 1979.
- (DD.AA.) *Enciclopedia de la religión católica*. Dalmau y Jover Editorial.
- (DD.AA.) *Gaceta de Madrid*. Imprenta real. Madrid, 1833.
- (DD.AA.) *Gran enciclopedia aragonesa*. Saragossa, diverses edicions, toms XX i XXI.
- (DD.AA.) *Gran enciclopèdia catalana*. Enciclopèdia catalana, S.A., diverses edicions, tom XXI.
- (DD.AA.) *Gran enciclopèdia de Mallorca*. Tom IX.
- (DD.AA.) *Los españoles pintados por sí mismos*. Madrid, 1851.
- (DD.AA.) *Novísima recopilación de las leyes de España*. Madrid, 1805. Tom I.
- (DD.AA.) *Nueva enciclopedia Larousse*. Editorial Planeta. Barcelona, 1984. Tom IX.
- DUÉ, Andrea / LABOA, Juan M^a: *Atlas histórico del Cristianismo*. San Pablo editorial. Madrid, 1998.
- (DD.AA.) *Salvat català, diccionari enciclopèdic*. Editorial Salvat. Barcelona, 1968, tom III.
- ESTEVE, Josep-Joaquim: *Història de les bandes de música a Mallorca*. Presidència del Consell de Mallorca. Palma, 2009.
- FORTÚN GARCÉS: *Antología de batallas en el camino de Santiago*. Logroño, 1993.
- FUSTER, Gabriel: *Historia de Manacor*. Palma, 1966.

- GARCIA VILLOSLADA, Ricardo (director de l'obra): *Historia de la Iglesia en España*. B.A.C. Tom I. Madrid, 1979.
- GILI FERRER, Antoni: *Aportació al cançoner popular de Mallorca*. El Tall. Tom I. Palma, 1994.
- GIMÉNEZ CABALLERO, E.: "La primera cristiandad", a *Falange Española*, any II, núm. 10. Madrid, 12 d'abril del 1934, p. 9
- HERNÁNDEZ SÁNCHEZ-BARBA, M.: *Historia de América*. Alhambra universidad. Madrid, 1981. Tom III.
- HERREROS AGÜI, Sebastià / GALÁN PLA, Anna: "Les banderes de l'Onze de setembre", a *Vexil·la catalana*, núm. 2. Associació catalana de vexil·lologia. Barcelona, 1985.
- LÓPEZ, Juan-José: *Historia verdadera de Carlo-magno y de los doce pares de Francia en ocho partes*. València, vídua i fills de R. Mariano Monpié, sense data.
- LOZOYA, Marqués de: *Santiago apóstol, patrón de las Españas*. Gráficas Clemares. Madrid, 1965. (2ª edició; la primera és del 1940, recent acabada la Guerra dels Tres Anys).
- LLOMPART, Gabriel: *Entre la historia del arte y el folklore*. Fundación Bartolomé March. Palma, 1984.
- LLULL MARTÍ, Antoni: *Relació etimològica i multilingüe de noms de bateig tradicionals a Mallorca*. Edició ciclostilada per l'autor, 1986.
- MAS FORNERS, Antoni (i dos més): *Història d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia. Palma, 1999.
- MATEU MAIRATA, Mateu: *Obispos de Mallorca*. Consell Insular de Mallorca. Palma, 1985.
- MENA, José M^a: *Historia de Sevilla*. Antequera, 1972.
- MUT CALAFELL, Antonio: *Guia sumaria del archivo del reino de Mallorca*. Madrid, Dirección General de Bellas Artes y Archivos, 1984.
- PÉREZ MARTÍNEZ, Lorenzo: *Las visitas pastorales de D. Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*. Tom II. Palma, 1963-1969.
- PRIMO DE RIVERA, José-Ant^o: *Obras completas*. Delegación nacional de Prensa y Propaganda de Falange Española Tradicionalista de las J.O.N.S. Madrid, 1942.
- QUINTANA, Antoni / CALAFAT, Rosa M^a: *La pervivència del rei en Jaume*. Edicions Documenta Balear. Palma, 1993.
- SÁEZ, Emilio: "Notas y documentos sobre Sancho Ordoñez, rey (privativo) de Galicia", a *Cuadernos de historia de España*. Buenos Aires, 1949.
- SÁNCHEZ ALBORNOZ, Claudio: *Orígenes de la nación española. El reino de Asturias*. Editorial Sarpe. Madrid, 1985.
- SANXO VICENS, Pere-Antoni: *Confraries religioses a Mallorca, 1478-1484*. Societat arqueològica lul·liana. Ciutat de Mallorca, 1933.
- SANTOS OTERO, Aurelio de (autor de l'introducció, comentaris i il·lustracions): *Los evangelios apócrifos*. Editorial catòlica. B.A.C. Madrid, 1956.
- SEGURA SALADO, Josep: "La relíquia de Sant Jaume i Santa Anna de la parròquia de Manacor", a setmanari *Perlas y Cuevas*, núm. 838. Manacor, 19 de juny del 1993.
- SEGURA SALADO, Josep: "El puig de Sant Miquel i l'ordre del Temple", a *Bona Pau*, núm. 523. Montuïri, setembre del 1996.
- SEGURA SALADO, Josep: "¿Separatistas, independentistas o separadores?" a *Ultima Hora*. Palma, 10 de gener del 2008.

- VENTAYOL, Pedro: "El oratorio de Santa Ana", a BSAL, tom XX. Palma, 1924-1925, p. 182 i ss.
- VENTAYOL, Pedro: "Parroquia antigua y moderna de Alcúdia", a BSAL, tom XXI. Palma, 1926, p. 121 i ss..
- VENTAYOL SUAU, Pedro: *Historia de Alcúdia*. La Última Hora. Tom II. Palma, 1928.
- VILLANUEVA, Jaime: *Viaje literario a las iglesias de España*. Imprenta real. Tom XXI. Madrid, 1851.
- VORAGINE, Santiago de la: *La leyenda dorada*. Alianza editorial. Toms I i II. Madrid, 1982 i 2001.
- XAMENA, Pere / RIERA, Francesc: *Història de l'Església a Mallorca*. Editorial Moll. Mallorca, 1986.

LES ACTIVITATS EXTRACTIVES DE SON FE (ALCÚDIA-MALLORCA). UN PATRIMONI INDUSTRIAL OBLIDAT

Manuel Espinosa Galán

Encara que allò que la gent d'Alcúdia coneix com *Sa Mina de Son Fe*, dins del paratge del mateix nom, avui en dia està semienderrocat i totalment colonitzat per la vegetació, en el seu moment va ser una zona industrial en plena producció. Inicialment es va començar amb l'extracció de lignit i uns anys més tard es va iniciar l'excavació de la pedrera; el material que se n'extreia, denominat tècnicament *margues*¹, es feia servir per a la fabricació de ciment mallorquí (ciment natural).

Amb la presentació d'aquesta comunicació pretenem reconstruir la història d'aquest patrimoni industrial. Per a aquesta tasca hem recollit i hem fet servir distintes fonts:

- Documentals: DMB², AGT³, Estadística Minera⁴, empresa Lignitos S.A. i altres.
- Orals⁵.
- Treball de camp⁶.

¹ La seva composició es del 50% de calcària y 50% argiles.

² L'arxiu del Districte Miner de Balears es custodia a l'Arxiu del Regne de Mallorca, encara que una part es conserva a la Conselleria d'Indústria de Balears.

³ L'Arxiu Gual de Torrella (AGT) es custodia a l'ARM.

⁴ Publicació anual, el seus fons antigues es conserven al Ministeri d'Indústria de Madrid.

⁵ No puc deixar d'agrair la valuosa ajuda que em va prestar la Sra. Antonia Cifre Cervelló en la tasca de localització dels elements que encara resten de les instal·lacions, fins i tot em va acompanyar un dia. Igualment vull agrair i recordar el Sr. Matias Tugores Palou, recientment mort, per les vivències que em va contar del seu treball com a miner. Finalment, també vull agrair, al Sr. Joan Coll Garcías (de malnom *Joan de Sa Mina*) les seves explicacions sobre el funcionament de les instal·lacions de la fàbrica de ciment; el qual va ser l'últim subcontractista que duia l'explotació d'aquesta activitat fins que es va tancar.

⁶ Agrair el meu gran amic Manolo Prado Domínguez que en va acompanyar en la tasca de obrir-nos camí entre la gran quantitat de males herbes que pobla la zona fins a localitzar tots els elements que es conserven.

La concessió per part de l'Administració d'una demarcació minera duia una sèrie de passes a seguir fins que al titular de la sol·licitud se li expedia el títol de propietat. Hi havia distints decrets i lleis que regulaven aquests procediments administratius: *Decreto sobre todo lo relativo al laboreo⁷ y beneficio de las minas* (4 de juliol de 1825), *Ley de Bases generales para la nueva legislación de minas*⁸ (29 de desembre de 1868), *Reglamento de Policía Minera* (15 de juliol de 1897).

Entre 1890 i 1925 es varen registrar en el DMB més de 60 expedients amb sol·licituds de concessions per a explotar el lignit. Aquestes demarcacions⁹ que s'estenien des de el que avui en dia coneixem com a rotonda de can Bissanyes fins als límits amb Sa Pobla; es va a demarcar tota la vall situada entre els relleus dels Òscols i Son Fe per una banda i els del puig de Son Vila per l'altra. Analitzats amb detall aquests expedients, la gran majoria no va recórrer totes les passes que s'havien de seguir fins a l'obtenció del títol de propietat i la realitat és que tan sols es va explotar l'espai que encara conserva restes de les antigues instal·lacions.

Són molts i variats els factors que van motivar aquest moviment d'expedients sol·licitant la demarcació de mines per a l'explotació de carbó. En farem esment d'alguns.

A finals del s. XVIII a Europa (Anglaterra) i amb el naixement de la màquina de vapor s'inicia la 1ª Revolució Industrial, el carbó substitueix a la llenya com combustible. Aquesta nova tecnologia i canvi en el tipus de combustible va arribar a Mallorca durant la primera meitat del s. XIX i s'aniria implantant a la indústria (fàbriques de ceràmica, teuleres, forns de calç, destil·leries, etc). Per una altra banda hi ha serveis, uns existents i altres de nous, que demanden aquest combustible: navegació marítima, instal·lacions de centrals elèctriques¹⁰, a l'any 1875 es va inaugurar el ferrocarril¹¹ de Palma a Inca, exportacions de carbó des del Port de Palma, etc. Tot plegat demanava una gran quantitat de combustible i per tant va donar lloc a unes expectatives de negoci que els empresaris del sector pretenien aprofitar.

BREU HISTÒRIA GEOLÒGICA

Durant l'oligocè, fa 30 m. a., el Promontori Balear era una zona lacustre limitada al nord pel massís dels Catalànids (COLOM, 1983). Aquest massís estava colonitzat per una vegetació tropical molt frondosa i en ell naixien grans rius que arribaven fins als llacs situats en les zones més deprimides prop de les zones costaneres, de manera que arrossegaven gran quantitat de matèria vegetal. Aquesta càrrega

⁷ El terme *criadero* es fa servir per denominar les roques que contenen minerals útils per a la indústria. Les excavacions i d'altres operacions que es realitzen per extreure els minerals, es denominen *laboreo* (*tècniques d'explotació de mines*).

⁸ Aquesta llei per primera vegada, i d'una manera explícita, separa la propietat del sòl (privada) de la riquesa mineral que conté el subsòl que sempre és de propietat pública.

⁹ Les concessions tenien assignades una superfície (demarcació) que es senyalitzava degudament al terreny.

¹⁰ A Alcúdia es va instal·lar la primera central a l'any 1913. AMA-202/1.

¹¹ La Reina Isabel II, mitjançant decret de 13 d'abril de 1864, va aprovar la concessió del ferrocarril Palma-Alcúdia al projecte presentat per D. Federico i Don Enrique Gispert.

vegetal arribava i es dipositava en aquests llacs; el temps i l'acumulació sedimentària afavoriren la transformació d'aquesta matèria orgànica en carbó (lignit) que amb el temps l'home acabaria explotant.

LES CONCESSIONS MINERES DE SON FE I ELS SEUS PROPIETARIS

La primera concessió que es va sol·licitar en aquest paratge de Son Fe i que va finalitzar tots els tràmits que s'havien de seguir, va ser registrada amb el nom de *Virgen del Puig*. El seu propietari va ser Miguel Serra Cabanellas d'origen pollencí i probablement, a l'hora de donar nom a la mina, va pensar en la verge que es venera al Puig de Maria en el seu poble natal. El 22 d'agost de 1890 va sol·licitar 12 pertinences¹² per a l'explotació de carbó pedra en terrenys denominats de can Prim propietat de Miguel Cifre (de malnom "Bruguet", "Bruyet" o "Bruet", apareix amb aquestes grafies en les distintes referències) dins de la vall o pago de Son Fe; llinda pel N i E amb les terres de Juan Capó (de malnom "Botilla"), pel S amb la propietat de Miguel Cerdá en el predi de can Faveta i per l'O amb les terres de Juan Bagot (veïnat de sa Pobla).

El dia 5 de gener de 1891, l'enginyer de mines del DMB va realitzar la demarcació agafant com a punt de partida un pou que el propietari de les terres de can Prim feia cercant aigua i en el qual es varen trobar traces de lignit. Aquest pou va ser el primer que es va fer servir per a l'accés a les galeries de la mina.

El concessionari tenia dret a *explotar la mina, explotar sus productos y disponer libremente de ellos*. Es va fixar un cànon de superfície anual de quatre pessetes per hectàrea.

El Sr. Serra Cabanellas hi havia fet una gran inversió per explotar la mina i passats uns anys es va veure incapaç de seguir afrontant el deute que havia contret. El gener de 1893 decideix donar part en el negoci al seu fill, Pedro José Serra Cortada (escrivà) i als seus dos gendres, Juan Rotger i Capllonch (farmacèutic) i Juan Ramonell i Tomás (metge). Es fa mitjançant una venda que s'estipula en sis mil pessetes que pagaran a parts iguals entre els tres nous socis i fixen les següents condicions:

1. La quantitat que va rebre el venedor s'ha d'aplicar a l'explotació minera.
2. Els quatre socis portaran l'administració i els beneficis es distribuïran de la següent forma: la meitat es destinarà a pagar el deute que té el venedor (Sr. Serra Cabanellas) i l'altra meitat se la repartiran a parts iguals entre els quatre.
3. Cancel·lat el deute es faran quatre parts.
4. En cas de mort del venedor (en aquest moment tenia 62 anys), tot passaria als tres compradors.

Aquesta nova relació comercial va anar malament i els dos gendres capitanejats per Juan Rotger i Capllonch varen portar al jutjat al sogre, el fill va renunciar a la seva part de la mina. El procediment judicial es resol de la següent forma:

...Llegados a las cuatro de la tarde (primero de mayo de 1893) al sitio donde

¹² En la terminología minera de l'època, una pertinència era equivalent a una hectàrea.

está la mina en el término municipal de Alcúdia el alguacil José Simó conmigo el actuario y D. Juan Ramonell y Tomás y hallados en dicho sitio D. Juan Rotger y Capllonch con su procurador D. Antonio Rosselló ha procedido seguidamente el referido alguacil en cumplimiento de la comisión que le ha sido conferida a llevar a efecto la diligencia de posesión ordenada habiéndose quitado previamente el candado en la puerta que da entrada a la mina y abierto el cerrojo y también la cerradura con llaves que ha suministrado uno de los dependientes encontrados en el lugar de la mina que ha manifestado serlo de D. Miguel Serra Cabanellas el primero y otro dependiente que ha facilitado la del cerrojo, de D. Juan Rotger.

Habierta (sic) la mina de este modo referido el alguacil tomando de la mano a los expresados D. Juan Ramonell y D. Juan Rotger les ha paseado por la finca en que la mina está enclavada y entrándoles en las galerías o por algunas de las que la componen los ha paseado también por ella, todo en señal de posesión de las dos terceras partes indivisas que de la finca y de la mina se ha mandado darles.

Después de salir de las galerías ha acompañado también el alguacil a los Señores Ramonell y Rotger a la casita enclavada en dicha finca así como a las demás dependencias u oficinas, para maquinaria y demás...

Els empleats referits a la sentència són: Sebastián Bauzá i Campomar (de Miguel Serra) i Antonio Cifre Cifre (de Juan Rotger).

En aquest acte no va estar present el denunciat i va ser representat pels seus empleats: Sebastián Cruet i Sandre, Sebastián Bauzá Campomar i Francisco Cerdá i Bauzá; a ells s'hi dirigeix el jutge instructor en els següents termes:

...yo el actuario teniéndoles a mi presencia les he requerido para que en lo sucesivo reconozcan a D. Juan Ramonell Tomas y a D. Juan Rotger Capllonch como poseedores de las dos terceras partes indivisas...

Aquesta brega familiar es va resoldre quan morí la sogra, Ana María Cortada i Quintana ja que Miguel Serra Cabanelles a l'enviudar va decidir fer donació (juny de 1893) d'alguns dels seus béns als seus tres fills, entre els quals la mina i la finca que ocupa. La mina passa a ser propietat dels dos gendres i la finca de les seves dones ja que el fill va ser compensat amb altres béns.

El novembre de 1895, Juan Rotger va comprar la meitat del seu cunyat, Juan Ramonell, i es fa amb el total de la propietat de la mina i finca que ocupa. La venda es va estipular en cinc-centes pessetes per la meitat de la mina i de mil quatre-centes i sis mil pessetes per la meitat de la finca de can Prim.

El Sr. Rotger, el desembre de 1898, va vendre la meitat de la propietat a Joaquín Gual i Gual de Torrella¹³ i en 1902 l'altra meitat als germans Martorell Suau.

El setembre de 1907, els actuals propietaris van vendre dues terceres parts a la Societat *J. Vilanova y Compañía*¹⁴ i la tercera part restant a Gaspar Vicens i Pons veí de Binissalem.

De la capacitat negociadora que el Sr. Gual de Torrella tenia en dóna constància la següent clàusula que figura al contracte de venda:

...estarían obligados los adquirentes a entregar en la boca de la mina al Sr. D.

¹³ El Sr. Gual de Torrella va ser un gran empresari que després de la dessecació de l'Albufera va posar en marxa distintes empreses com va ser una fàbrica de paper. ARM, AGT, inventari n° 63.

¹⁴ *J. Vilanova y Compañía* tenia la seva seu a Barcelona, es va inscriure al registre mercantil d'aquesta ciutat el febrer de 1908, el seu representant era D. Joaquín Vilanova i Llopis.

Joaquín Gual tres toneladas de carbón diariamente, de corriente calidad, al precio de ocho pesetas la tonelada, siendo únicamente dispensable esta obligación por causa de fuerza mayor y comprometiéndose el Sr. Gual a no revender el mineral, consumiéndolo en sus fincas y explotaciones particulares; pero reservándose el derecho de no tomar diariamente las tres toneladas de carbón, sin que la abstención signifique nunca renuncia a su derecho, como también se reservó el derecho de percibir el cinco por ciento de los productos líquidos que rinda la mina...

Al gener de 1909 entra a formar part del negoci l'enginyer Juan Miguet Evegue (natural de Serch de Berga, Barcelona). Aquest tècnic va aportar els coneixements necessaris per a relançar els treballs de la mina. En el moment que els beneficis superaran les cinc-centes mil pessetes, aquest enginyer rebria una tercera part del negoci. Es va muntar una nova societat amb el nom de *Minas de Alcúdia de Responsabilidad Limitada*¹⁵.

La societat no va anar bé i després d'un traspàs a Rafael Rosselló Alemañy, l'any 1914, el Banc de Crèdit Balear va adquirir la propietat de les concessions mineres de Son Fe, que va mantenir durant més de 30 anys; mitjançant un lloguer cedia l'explotació a altres empresaris (Sebastián Vilanova i Llopis, José Sánchez Monserrat).

A l'abril de 1946, José Sánchez Monserrat, comissionista i veí de Palma, va comprar les concessions mineres, probablement abans d'aquesta data les tenia llogades, segons consta al document de l'any 1948 i titulat: *Informe sobre la mina Virgen del Puig de Alcudia (Mallorca)*¹⁶; també disposem d'informació oral que ens va aportar el Sr. Matías Tugores Palou.

Al gener de 1951 va vendre a Miguel Falconer Ferragut per un import de 200.000 pessetes. Aquest nou propietari a l'agost de 1952 va constituir la societat *Carbones y Cementos Son Fé Sociedad Anónima*¹⁷. Els seus membres van ser:

Miguel Falconer Ferragut, comerciant.

Jaime Canudas Pizá, empleat.

Miguel Llul Burguera, farmacèutic.

Rafael Colomar Enseñat, farmacèutic.

Miguel Vidal Contestí, propietari.

Juan Flexas Pujol¹⁸, propietari.

Aquesta societat va emetre accions al preu de mil pessetes cadascuna; el Sr. Falconer va ser compensat amb 200 accions per la seva aportació de les concessions mineres i de la fàbrica de ciment existent entre les mateixes instal·lacions.

L'extracció de carbó va finalitzar l'any 1958 i malgrat que la normativa no permetia al concessionari una inactivitat superior als sis mesos, no va ser fins al mes

¹⁵ Es va inscriure al Registre Mercantil el 13 de març de 1909 amb seu a Alcúdia i amb un capital social de 5.000 pessetes. La seva activitat va ser investigar, denunciar i explotar mines de carbó mineral de totes les classes que es troben.

¹⁶ Aquest informe va ser elaborat per l'enginyer de mines Enrique Cabellos i es conserva com a documentació de l'empresa Lignitos S.A. custodiat a l'Arxiu Històric de GESA-ENDESA.

¹⁷ Inscrita al Registre Mercantil de Balears, Foll. 55, Tom 31. Llibre 24, Full 1229, Inscripció 1^a.

¹⁸ De malnom "Joan de s'Almudaina". A causa de la seva riquesa, que, segons veu popular, aconseguí parcialment pel contraban, fou conegut com "en Verga Petit" i "en March d'Andratx" (Gran Enciclopèdia de Mallorca, vol. 5, Promallorca Ediciones S.A.).

de març de 1983 quan es va iniciar l'expedient de caducitat dirigit a la societat abans esmentada, per part de la Direcció Provincial de Balears del Ministeri d'Indústria i Energia per manca d'activitat. Des d'aquesta data els recursos minerals varen quedar a disposició de l'Estat.

La primera concessió, com hem esmentat, va ser *La Virgen del Puig* però en les transmissions posteriors, els distints propietaris varen afegir altres concessions de manera que el que podien denominar Grup Miner de Son Fe va estar format per les següents concessions:

Mina/Concessió	Any	Pertinences	Primer Propietari
Virgen del Puig	1890	12	Miguel José Serra Cabanellas
Virgen del Carmen	1900	23	Joaquín Gual i Gual de Torrella
Josefina	1916	169	Sebastián Vilanova i Llopis
Pepita	1917	20	Sebastián Vilanova i Llopis
Adela	1918	295	Sebastián Vilanova i Llopis
Mercedes	1918	144	Sebastián Vilanova i Llopis
San Sebastián	1927	20	Banc Crèdit Balear

La companyia Gas y Electricidad S.A. (GESA) l'any 1955¹⁹ es va dirigir al Districte Miner de Balears denunciant els rudimentaris mètodes de treball (*laboreo*) que es feien servir en l'explotació d'aquesta mina i també el fet de que els seus propietaris disposaven de concessions inactives. Per aquest motiu sol·licitava la caducitat de les concessions de Son Fe. Aquesta mateixa companyia segons el RD 1260/1983 va ser l'adjudicatària per poder realitzar una campanya d'investigació a la zona. Va realitzar sondejos però en cap moment va sol·licitar la concessió per poder explotar els lignits existents a Son Fe.

ASPECTES RELATIUS A LES INSTAL·LACIONS, CARACTERÍSTIQUES, PRODUCCIÓ I UTILITZACIÓ DEL LIGNIT

Durant els primers anys de funcionament de la mina les quantitats extretes no van ser molt importants. Els treballs fonamentals van ser la preparació de les feines d'explotació.

Segons dades de l'any 1895 (*Estadística Minera*), la producció total de lignits a l'illa de Mallorca va ser de 17.024 tm (8,30 pessetes/tm). Els jornals eren de 2 pessetes per als homes, 1 pesseta per a les dones i 0,75 pessetes per als al·lots. La seva utilització era com a combustible a les fàbriques de farina, destil·leries d'alcohol, fàbriques de ciment natural, etc.

El carbó de pitjor qualitat denominat *borrasco* es feia servir per als forns de

¹⁹ Document de l'arxiu Lignitos S.A. custodiat a l'Arxiu Històric de GESA-ENDESA.

les fàbriques de ciment i el de més qualitat, *granet*, era destinat en els fogars de les màquines.

S'ha parlat molt de la qualitat d'aquests lignits. A la memòria de Balears de l'EM de l'any 1907 es compara el seu rendiment amb el de les hules de Cardiff (Anglaterra) i es diu que representen entre un 65 o 75 per cent del que tenen aquestes. El problema està en què es realitza un tipus d'explotació inadequat.

A finals de 1908 i principis de 1909, la societat *Minas de Alcudia de Responsabilidad Limitada* i sota la direcció tècnica de dos enginyers catalans, Juan Miguet i Edmundo Petit, s'inicia una nova etapa amb la incorporació de les tècniques més modernes del moment. L'accés i extracció del material es feia per l'únic pou existent, situat a uns 200 m de la carretera de Palma-Alcúdia. La seva fondària era de 56 m i tallava la capa de carbó a 50 m, la qual és paral·lela a la carretera. A la memòria de l'EM de 1908 es recullen aquestes millores:

...rellenado los huecos de las antiguas explotaciones y dominando el fuego que en ellas había prendido...

...Consisten estas actualmente en dos galerías situadas a 30 y 50 metros de profundidad, con una extensión de 212 y 194 metros, respectivamente, y 5 chimeneas, distantes entre sí 30 metros, que unen ambos pisos, quedando, por lo tanto, las capas de carbón divididas en 4 macizos, cuyas dimensiones son 30x20x15 a punto de ser explotadas...

S'hi instal·len un cabrestant que podia elevar 300 tm diàries des d'una fondària de 200 m i una bomba d'extracció d'aigua amb capacitat d'evacuar 800 m³ des de 100 m de fondària. Diàriament s'evacuaven 400 m³ d'aigua de la mina que s'abocaven a la síquia reial que discorre al costat de les instal·lacions. Tota aquesta maquinària s'alimentava per l'energia produïda per una màquina de vapor.

Altres millores varen ser la instal·lació d'un rentador de carbó i un sistema de garbellat per la seva classificació.

Mitjançant un garbell de 45 mm de diàmetre es feia una primera classificació per separar el carbó de l'estèril. La part que travessava el garbell era elevat per un sistema de catúfols fins a un *tromel* de malles que feia una segona classificació: *galeta* (45 mm-25 mm), *menut* (25 mm-8 mm) i *menudillo* (menys de 8 mm).

Les expectatives de negoci no es varen complir. Amb el títol: *Explotación y Extracción de Carbón de las Minas de Alcudia*, es conserva una comptabilitat a l'AGT que recull les entrades i les sortides entre els anys 1909 i 1910. Amb aquestes dades hem elaborat la següent taula en la qual es pot apreciar un balanç negatiu:

Mes i any	Deure (despeses, pessetes)		Haver (entrades, pessetes)		Rendiment acumulat
	Mes	Acumulat	Mes	Acumulat	
Febrer 1909	30.409,85	30.409,85	19.303,24	19.303,24	-11.106,61
Març 1909	7.457,85	37.867,70	4.858,04	24.161,28	-13.706,42
Abril 1909	11.587,45	49.455,15	2.846,63	27.007,91	-22.447,24
Maig 1909	21.049,75	70.504,90	4.500,47	31.508,38	-38.996,52
Juny 1909	10.894,15	81.399,05	2.980,20	34.488,58	-46.910,47
Juliol 1909	9.995,25	91.394,30	1.781,52	36.270,10	-55.124,20

Agost 1909	5.213,40	96.607,70	2.384,82	38.654,92	-57.952,78
Setembre 1909	2.260,10	98.867,80	3.253,50	41.908,42	-56.959,38
Octubre 1909	8.297,40	107.165,20	6.941,70	48.850,12	-58.315,08
Novembre 1909	10.304,40	117.469,60	12.823,85	61.673,97	-55.795,63
Desembre 1909	39.145,87	156.615,47	16.824,10	78.498,07	-78.117,40
Gener 1910	6.940,05	163.555,52	11.166,05	89.664,12	-73.891,40
Febrer 1910	12.747,57	176.303,09	7.926,28	97.590,40	-78.712,69
Març 1910	9.499,15	185.802,24	7.922,96	105.513,36	-80.288,88

Els ingressos corresponien a les vendes de carbó i en el període indicat es varen vendre més de 7.022 tm al preu mitjà de 13 pessetes/tm.

Els clients eren fàbriques com cimenteres, fàbriques de ceràmica, farineres, destil·leries, etc; companyies elèctriques com *La Compañía Mallorquina de Electricidad*, *Sociedad Catalana de Electricidad*; o la paperera de L'Albufera.

Igualment i amb dades del document esmentat hem elaborat una altra taula que recull les vendes de carbó:

Mes i any	Vendes de carbó		Ptes/Kg
	Quilograms	Pessetes	
Octubre 1908	63.720	860,55	0,0135
Novembre 1908	186.943	2.457,05	0,0131
Desembre 1908	457.485	6.173,08	0,0135
Gener 1909	415.030	5.105,30	0,0123
Febrer 1909	384.590	4.646,24	0,0121
Març 1909	456.840	4.858,04	0,0106
Abril 1909	249.210	2.846,63	0,0114
Maig 1909	289.920	4.500,57	0,0155
Juny 1909	244.870	3.504,76	0,0143
Juliol 1909	153.160	1.781,52	0,0116
Agost 1909	164.580	2.384,82	0,0145
Setembre 1909	353.620	3.253,50	0,0092
Octubre 1909	510.903	6.885,65	0,0135
Novembre 1909	791.668	12.823,85	0,0162
Desembre 1909	1.070.478	16.824,10	0,0157
Gener 1910	712.710	11.166,05	0,0157
Febrer 1910	516.700	7.944,98	0,0154
Totals	7.022.427	98.016,69	
Mitjanes mensuals	413.084	5.766	
Preu mitjà Ptes/Kg			0.0134

Durant el període de la primera guerra europea (1914-1918), les hules angleses no varen arribar i aquesta circumstància és aprofitada pels lignits locals. Augmenta la producció i el preu va arribar a ser de 25 pessetes/tm.

Els mesos de novembre i desembre de 1818 varen ser molt plujosos, la mina va quedar inundada i inactiva durant un cert temps. Es va aconseguir habilitar les feines del nivell situat als 30 metres però no les galeries més profundes per la incapacitat de bombejar tota la gran quantitat d'aigua acumulada. Per aquest motiu, l'any 1930, la Sra. Josefa Montané Fals, vídua de Sebastian Vilanova Llopis, que en aquest moment estava al front de l'explotació, va decidir obrir un nou pou situat a uns 100 m al sud-oest de l'existent. Es féu una perforació de 30 metres amb galeries a tres nivells distintes, 10, 15, i 25 metres i com a novetat es feren dues rampes que les comuniquen amb l'exterior. Aquest pou a l'actualitat es fa servir per a l'extracció d'aigua a la finca que està al costat del que resta de les instal·lacions de la mina.

L'informe que l'any 1948 va realitzar Enrique Cabellos per encàrrec del propietari José Sánchez Monserrat, citat a l'apartat anterior, és molt complet: fa referència a la disposició de les capes de carbó i les galeries que s'havien d'obrir per a la seva explotació i molts més aspectes que per la limitació en extensió d'aquesta comunicació no podem esmentar. Però si transcriurem tot l'equipament del que la mina disposava:

...el denominado "Pozo Grande", elíptico de 2 x 4 mts., fué equipado hace 2 años con un castillete metálico de 8 mts de altura montado sobre pilares de manpostería, así como de un torno de extracción accionado por motor eléctrico de 15 HP..

A més a més disposava de vàries electro-bombes per a l'extracció de l'aigua.

Disposava d'energia elèctrica subministrada per GESA des de Palma, però degut a les interrupcions en el subministrament i a la sobrecàrrega de la línia, el Sr. Sánchez a l'any 1943 va instal·lar una central amb un motor de gas pobre de 90 HP i alternador de 100 kw per a garantir el servei elèctric de la mina i la fàbrica de ciment.

Altres elements dels quals disposa la mina i la fàbrica de ciment son:

...viviendas, herrería, almacenes con diverso matereial auxiliar y herramental de mina...

L'any 1949, el Sr. Sánchez va sol·licitar la suspensió de les feines d'explotació per motius econòmics.

L'empresa *Carbones y Cementos Son Fé Sociedad Anónima* tampoc va tenir èxit i a l'any 1958 finalitza l'extracció de lignit i continua amb l'activitat de fabricació de ciment.

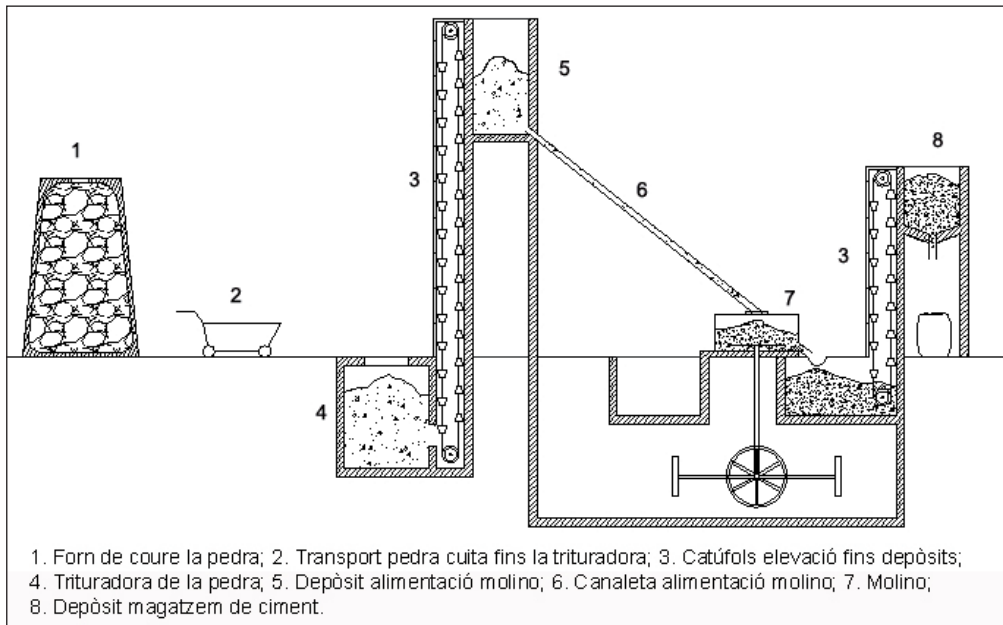
Amb dades de l'EM hem preparat la següent taula de produccions:

Any	Total Balears	Mina de Son Fe		
	Producció (Tones)	Producció (Tones)	Percentatge SonFe/Balears	Nºe Obrers
1924	37.015	271	0,73	15
1925	36.584	498	1,36	13
1926	43.620	496	1,14	12

1927	42.806	391	0,91	8
1928	32.407	1.509	4,66	9
1929	36.656	1.696	4,63	12
1930	34.027	1.656	4,87	8
1931	31.561	1.489	4,72	12
1932	32.508	1.271	3,91	12
1933	37.175	548	1,47	11
1934	33.820			
1935	33.883			
1936	33.891			
1937	45.958			
1938	41.670	80	0,19	
1939	30.885			
1940	43.912			
1941	53.231	923	1,73	13
1942	57.382	892	1,55	18
1943	47.744	394	0,83	20
1944	47.643	19	0,04	
1945	69.400			
1946	92.997	1.058	1,14	
1947	71.194	1.680	2,36	
1948	85.267	1.140	1,34	

Amb totes les dades estadístiques que disposem es pot dir que l'any 1909 va ser el de major producció. A partir de 1920 amb l'entrada en funcionament de la fàbrica de ciment, tota la producció era destinada al forn per coure la pedra.

El gran problema d'aquesta mina va ser la gran quantitat d'aigua que s'havia de bombejar perquè les galeries fossin accessibles i segures per als miners.

LA FÀBRICA DE CIMENT NATURAL DE SON FE

Aquesta activitat va començar l'any 1920 per iniciativa de Sebastian Vilanova i Llopis, i va finalitzar l'any 1973.

Aquesta activitat des de la data d'inici va formar part del que, com hem esmentat anteriorment, es podia denominar Grup Miner de Son Fe, i per tant juntament amb la mina anirà passant per les mateixes empreses.

La figura adjunta, elaborada per Antoni Morano Oliver, detalla els elements que la conformen.

La pedra (margues) que es feia servir com a matèria primera era extreta de la pedrera a cel obert situada a uns 500 metres d'aquesta instal·lació, a la falda del puig de Son Fe, al costat del camí de Biniatria i molt a prop de les cases de la possessió de Son Fe.

Aquesta pedra era transportada des de la pedrera fins a la fàbrica de ciment per unes vagonetes que eren arrossegades per un mul fins al forn en què era cuita. Encara es conserva un bocí dels rails. Curiosament, el camí amb les vagonetes carregades era lleugerament descendent i l'animal no feia molt d'esforç. Durant els anys seixanta la vagoneta va ser substituïda per un camió que davallava pel camí de Biniatria fins a la carretera de Palma i des d'aquesta fins als forns.

Els elements reproduïts a l'esquema anterior, encara que mal conservats, els podem identificar avui a l'espai de les instal·lacions, fins i tot des de la carretera podem identificar l'edifici de la fàbrica.

Els forns són de pedra. Inicialment n'eren dos i posteriorment es varen ampliar a quatre. La pedra (margues) i el combustible (carbó) en capes alternes es carregaven des de d'alt; a la part inferior hi havia unes tremuges amb unes barres metàl·liques que aguantaven la càrrega. Quan la pedra era cuita i el carbó era cendra, s'estiraven les barres i la pedra esllavissava per la tremuja.

Aquesta pedra era triturada abans d'abastir als molins. El procés finalitzava quan s'emplenaven els sacs, d'una capacitat aproximada de 25 kg.

Tot el sistema era mogut per un motor elèctric i mitjançant un mecanisme format per engranatges, corrioles i corretges, es movien tots els elements.

Amb dades de l'EM hem elaborat la següent estadística de producció de la pedrera:

Any	Operaris			Producció m ³	Preu m ³ a peu pedrera	Valor total Pessetes
	16-18 anys	Més de 18 anys	Total			
1920	6	11	17	3.400	7,50	25.500
1921		10	10	1.750	7,50	13.125
1922	2	7	9	2.200	7,50	16.500
1923	3	7	10	2.500	8,00	20.000
1924	4	6	10	5.040	8,00	40.320
1925	4	6	10	4.000	8,00	32.000
1926	3	4	7	3.400	8,00	27.200
1927	2	3	5	4.000	8,00	32.000

1928	1	3	4	5.900	8,00	47.200
1929		5	5	4.500	8,00	36.000
1930		3	3	6.550	8,00	52.400

El període final (1958-1972) d'aquesta activitat va ser molt important perquè coincideix amb el primer boom turístic, que demandava aquest material per a la construcció. L'empresa concessionària en aquest moment era *Carbones y Cementos Son Fe S.A.* i el subcontractista va ser Joan Coll Garcías.

Segons les dades proporcionades pel Sr. Coll, la pedrera no havia estat molt excavada abans d'aquest període; la major part de l'excavació es va realitzar durant aquest últim període. Donada la naturalesa impermeable del material, l'aigua de pluja no es filtrava i es va instal·lar una bomba d'extracció d'aigua que es vessava a la síquia reial. Igualment es va instal·lar un muntacàrregues per pujar la pedra des del fons de la pedrera.

La plantilla era formada per 22 obrers, 10 fixos amb un jornal diari de 31,75 pessetes i la resta eren eventuais. Normalment eren agricultors que havien acabat les feines del camp o bé pescadors que a causa del mal temps no podien sortir a la mar.

La producció diària era de 1.500 sacs de 20 o 25 kg, amb una mitjana mensual de 50.000 sacs. Al començament del període es venia al preu de 6,50 pessetes el sac i a l'última època va arribar a pagar-se a 10 pessetes.

Els obrers fixos tenien una certa especialització. Els que feien feina a la pedrera havien de conèixer l'ofici de picapedrer i fins i tot qualcú havia de manipular la dinamita: tenien un permís de *dinamiter*.

En aquest temps hi havia la posada de can Segué, però també hi havia un altra posada més a prop: era ca na Sorta, que estava situada just a la confluència del camí de Biniatria amb la carretera de Palma. Els obrers abans de començar la feina s'aturaven en aquesta posada per agafar forces amb una copeta de cassalla (així m'ho va contar Joan Coll).

L'any 1966 va entrar en funcionament la fàbrica de ciment de Portland de Lloseta i les fàbriques de ciment mallorquí no varen poder suportar la seva competència. La producció a partir d'aquí va disminuir i finalment l'any 1972 es va tancar. També es va iniciar la crisi del petroli amb la consegüent aturada de les activitats econòmiques.

ASPECTES RELATIUS ALS TREBALLADORS DE LA MINA

Mossèn Joan Perera Sansó a la revista *Sa Marjal*²⁰, en una crònica de 24 de maig de 1917, dona notícia de com el Bisbe de Mallorca posà la primera pedra de la futura ermita de Son Fe i fa referència a l'assistència de 80 miners que vivien a les cases pròximes a la mina de carbó. S'ha d'entendre que en aquesta xifra no tan sol inclou els miners pròpiament dits, sinó que s'ha de comptar també les seves

²⁰ Sa Marjal, tom IX, p. 127.

famílies. En aquest mateix any de 1917, el 4 de desembre²¹, en una altra crònica diu que Sebastià Vilanova Llopis, propietari de la mina va dur de Barcelona una imatge de santa Bàrbara que va quedar a sa Torre.

El nombre d'obres que feien feina a la mina no era molt nombrós. Com hem comentat, anteriorment, la producció va tenir distintes etapes i en funció d'aquesta eren necessaris més o menys treballadors. Amb dades d'EM es pot dir que feien feina una mitjana de 12 miners.

Nom	Data Naix	Lloc Naix	Observacions
Sebastià Vilanova Llopis	1860	Sitges (Barna)	Propietari concessió minera
Paladio Colom Espuña	1870	S. Miguel de Piñana (Girona)	Capatàs
Eduardo Cervelló Xaus	1886	Castellvell (Tarragona)	Capatàs de la mina
Pedro Oliva Arcos	1899	Águilas (Murcia)	Miner
Andrés Montané Vilanova	1901	Cuba	Copropietari mina
Juan vives Campomar	1902	Alcúdia	Miner
Gabriel Rotger Seguí	1903	Pollença	Miner
Francisco Colom Fanals	1904	Pollença	Miner
Pedro Campomar Reinés	1913	Alcúdia	Miner
Juan Llompart Ferrer	1914	Alcúdia	Miner
Antonio Coll Coll	1914	Llucmajor	Miner
Matías Oliva Tugores	1923	Alcúdia	Miner. Mort en accident
Matías Tugores Palou	1925	Alcúdia	Miner i llaurador
Juan Coll Plomer	1927	Pollença	Miner
Miguel Rotger Perelló	1934	Alcúdia	Miner

Normalment hi havia un capatàs que era especialista i qualche miner més, però la resta era gent jornalera que feien de miners quan no hi havia feina al camp. El primer capatàs conegut va ser Paladio Colom Espuña (natural de la província de Girona) i el següent Eduardo Cervelló Xaus (natural de la província de Tarragona). Ambdós, probablement, varen venir cap a l'any 1910 quan la mina era regentada per la companyia *Minas de Alcudia R.L.* que liderava el grup català. Cal esmentar que Eduardo Cervelló Xaus era el padrí de la Sra. Antonia Cifre Cervelló que com hem dit ens va prestar una valuosa ajuda en la localització i identificació de moltes de les restes que queden a l'espai que ocuparen les instal·lacions.

Amb dades dels padrons municipals d'Alcúdia (anys 1924, 1945, 1950 i 1955) hem elaborat la següent taula de gent que feia de miner:

Matías Tugores Palou, mort al començament de l'any 2010, va tenir l'amabilitat de atendre'm a la seva casa del carrer Guixeria en un calorós dia del mes d'agost de l'any 2009. Record que li agradava sortir a pescar amb el seu germà i em contava

²¹ Sa Marjal, tom IX, p. 13.

com tots dos sortien a la mar de bon matí i tornaven amb una canastreta de peix.

Matías va entrar en *quintes* a l'any 1945 i des de la caixa de reclutes l'enviaren a fer feina a la mina. Va estar en aquesta feina els dos anys de "mili" i va continuar després de llicenciat fins a l'any 1950. Havia de guanyar-se la vida i en aquells temps hi havia moltes misèries. Em va contar que era cosa normal complir el servei militar obligatori en una mina i tenien cartilla de racionament amb la qual rebien certs aliments bàsics. Vivia amb els seus pares al paratge dels Òscols i feia el camí fins a la mina en bicicleta. Realitzava una jornada de vuit hores per les quals rebia un jornal de 12 pessetes.

Hi havia una rampa d'accés a les galeries, però tant els miners com el carbó feien servir el pou que estava proveït un cabestrant del que despenjava una bidó, en el qual hi pujaven o davallaven tant miners com carbó.

Fonamentalment a l'interior de la mina hi havia dues tasques distintes. Per una banda estaven els *picadors* que realitzaven l'excavació i per l'altre els *peons* o *vagoneros* que eren els encarregats de carregar les vagonetes amb el carbó i conduir-les a través de la galeria fins el pou en que eren elevades pel cabestrant. Per avisar al maquinista de que podia activar el mecanisme, feien servir un martell amb el qual donaven un cop.

La feina a la mina era molt dura i les dificultats es podien presentar en qualsevol moment. Els miners s'enllumenaven amb un llum de carbur i quan la flama s'apagava havien de sortir ràpidament ja que era senyal de manca d'oxigen; a vegades el carbó s'inflamava espontàniament.

Per a la feina disposaven de distints tipus d'eines: manuals com pics, pales, punters així com d'altres mecàniques tals com martells elèctrics. Aquestes eines sempre havien d'estar a punt i d'aquesta feina s'encarregava el Sr. Rincón, que diàriament anava des d'Alcúdia en bicicleta fins la ferreria de la mina.

Matías també em va contar qualche anècdota: em va dir que per posar en marxa el motor de gas pobre que encara es pot veure, eren necessaris 4 o 5 homes que el feien girar fins que es produïen les primeres explosions. També em va dir que tenien un encarregat al qual anomenaven "Pepe Pella", que era català. És possible que es tractàs de José Eduardo Cervelló Xaus²².

En aquesta època el propietari de la mina era José Sánchez Montserrat que vivia a Palma però disposava de vivenda a la mina. El seu cunyat (les dones eren germanes) nomia Andrés Montané i hi feia de cap.

ELS ACCIDENTS

El 4 de febrer de l'any 1897, el regidor Antonio Cladera trasllada al ple de l'Ajuntament d'Alcúdia²³ les queixes per la manca de seguretat a la mina i acorden posar el tema en coneixement del Governador Civil perquè prengués les mesures oportunes.

²² A la Rectoria d'Alcúdia es conserva el llibre denominats *Notas Históricas de la Vicaría "In Cápite"*. En aquest llibre es relaciona el cens de població de la Vall de Son Fe, any 1949. Hi ha 65 famílies (260 habitants). Una d'aquestes famílies està integrada per José Eduardo Cervelló Xaus i la seva dona Catalina Terrasa, i les nomia de can Pella.

²³ AMA-30, F-8.

El primer accident de què tenim notícia va esdevenir el 28 de Juliol de 1897. Hi varen perdre la vida 9 treballadors, tots nascuts i veïns de Pollença. Els seus noms són:
Bartolomé Cifre Bibiloni, casat de 36 anys.
Antonio Ordinas Ferrer, casat de 35 anys.
Juan Cifre Cifre, casat de 42 anys.
Rafael Font Vicens, casat de 38 anys.
Juan Cifre Capó, fadrí de 14 anys.
Francisco Cladera Cifre, fadrí de 12 anys.
Juan Moranta Ramis, casat de 25 anys.
Juan Ordinas Alemañy, fadrí de 13 anys.
Francisco Sureda, fadrí de 14 anys.

Hi havia un Reglament de Policia Minera que regulava el treball a la mina, a l'interior sols podien treballar homes majors d'edat i a l'exterior dones i joves. Es pot veure que aquest reglament no era respectat.

L'EM en la seva memòria de l'any 1897 recull aquest accident. La plantilla era de 16 miners, per tant, més de la meitat varen morir.

L'accident va ser motivat per l'al·livió d'aigua acumulada en altres labors abandonades.

Els diaris de l'època, *La Union Republicana*²⁴, *La Almudaina*²⁵ i *La Ultima Hora*²⁶ narren amb tot detall aquest accident.

El 14 de desembre de 1907 va ocórrer un altre accident amb un mort i quatre ferits, la causa va ser la mateixa que l'anterior: inundació de les galeries. L'informe²⁷ de l'enginyer diu:

... que contiguo a este pozo había labores antiguas inundadas con una carga de agua de veinte metros de altura. La enorme presión de esta agua ocasionaron el derrumbamiento del terreno que las separaba del pozo en construcción, invadiéndolo en el mismo preciso momento en que los obreros habían bajado al fondo para ponerse a trabajar...

Ferits:

Jaime Crespí Serra, 21 anys, sa Pobla.

Jaime Buades Reus, 19 anys, sa Pobla.

Gabriel Torrens LLompart, 26 anys, sa Pobla.

Juan Perelló Socias, 34 años, sa Pobla.

Mort:

Antonio Vives de 18 anys, Pollença.

El cadàver del mort no es va poder recuperar fins a dos mesos després.

El 7 de juliol de 1951 va morir un alcudienc, Matías Oliva Tugores de 28 anys. Va morir ofegat, va caure al fons del pou que era ple d'aigua.

²⁴ Dissabte 31 de juliol de 1897.

²⁵ 30 de juliol de 1897 i 2 d'agost de 1897.

²⁶ Divendres, 30 de juliol de 1897 i dissabte 31 de juliol de 1897.

²⁷ ARM, Sig. DMB-35.

Foto aèria de 1989. (Font: SITIBSA. Conselleria Territori).

ALGUNS ELEMENTS DE LES INSTAL·LACIONS

Damunt una foto aèria de 1989, quan la vegetació no era tan frondosa com avui, es poden identificar els següents elements que encara resten en aquest espai:

- 0.- Camí d'accés des de la carretera Palma-Alcúdia.
- 1.- Edifici de la central elèctrica, on es troba el motor de gas pobre de la casa Crossley Brothers i el gasogen que es varen instal·lar a l'any 1943.
- 2.- Un dels primers pous que es van obrir.
- 3.- Possible rampa d'accés a les galeries.
- 4.- Pont i carregador.
- 5.- Forns de cuir la pedra per a la fabricació del ciment.
- 6.- Edifici de la fàbrica de ciment. Al seu interior estan les restes de la maquinària.
- 7.- Magatzem i establia amb els menjadors per a l'animal que estirava de les vagonetes.
- 8.- Camí de ferro pel qual anaven les vagonetes fins a la pedrera.
- 9.- Edifici de la farga.
- 9 bis.- Habitatge miners.
- 10.- Habitatges adossades.
- 11.- Habitatges.
- 12.- Pou principal.
- 13.- Pou de desguàs.

ABREVIATURES

AGT, Arxiu Gual de Torrella.
AMA, Arxiu Municipal d'Alcúdia.
ARM, Arxiu Regne de Mallorca.
DMB, Districte Miner de Balears.
EM, Estadística Minera.

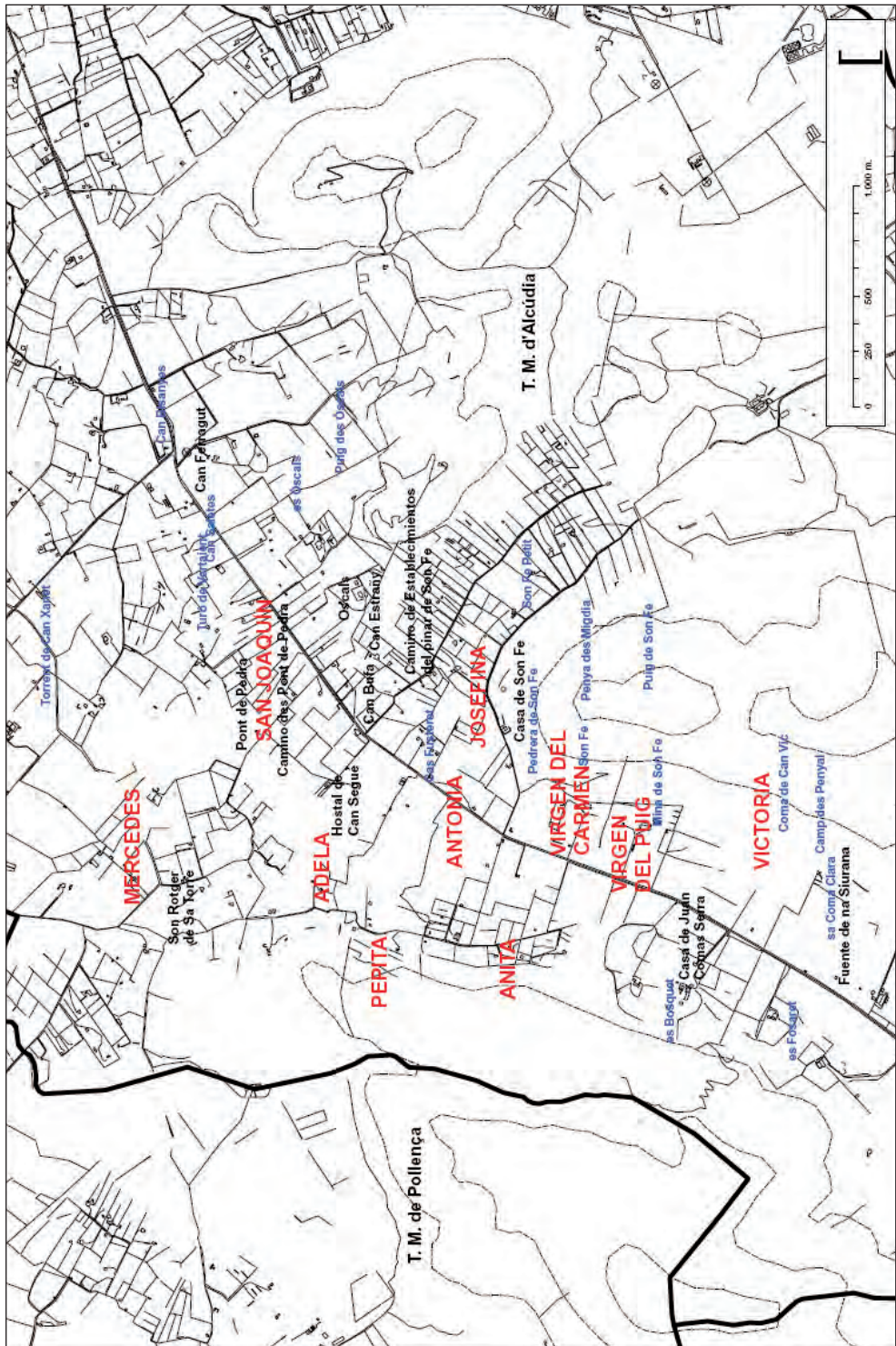
BIBLIOGRAFIA

- BAUZA RULLAN, J. *La edad de los lignitos de Son Fé*. Bol. Real Soc. Historia Natural de Madrid, 1946.
- BOUVY, P. *Ensayo de una descripción geológica de la isla de Mallorca*. Imprenta de Felipe Guasp y Vicens. Palma, 1867.
- COLL MARTIN, S i SUDRIA i TRIAY, C. *El carbón en España, 1770-1961. Una Historia Económica*. Edit. Turner, 1987.
- COLOM CASASNOVAS, G. *Geología de Mallorca*. Palma, 1975
- COLOM CASASNOVAS, G. *Los Lagos del oligoceno de Mallorca*. Sa Nostra. Palma, 1983.
- GACETA DE MADRID. *Decreto sobre todo lo relativo al laboreo y beneficio de las minas*. Madrid, 1825.
- GACETA DE MADRID. *Decreto Ley de Bases generales para la nueva legislación de minas*. Madrid, 1868.
- GIL RINCON, J.A. *Estudio geológico de la zona de Son Fe (Mallorca)*. Tesis de licenciatura, 1994.
- MINISTERIO DE INDUSTRIA. *Actualización del inventario de recursos nacionales del carbón. Zona de Baleares*. Madrid, 1978.
- MINISTERIO DE INDUSTRIA. *Inventario de recursos nacionales del carbón. Zona de Baleares*. Madrid, 1983.
- PARERA SANJO, J. *Sa Marjal*. Edició Facsímil. Sa Pobla, 1990.
- RAMOS GUERRERO, E. *El paleógeno de las Baleares. Estratigrafía y Sedimentología*. Tesis doctoral, 1988.
- SANCHES DE OCAÑA, M. *Reglamento de policía minera anotado y concordado con la vigente legislación general de minas*. Est. Tip. De la viuda e hijos de M. Tello. Madrid, 1897.

ANNEXOS

N. Exp.	Nom de la Concessió	Propietari	Veintatze	Pertinences	Anv	N. Exp.	Nom de la Concessió	Propietari	Veintatze	Pertinences	Anv
154	La Constança	Pedro Botill y Soler	Palma	52/22	1890	617	S. Sebastian	Sebastian Vilanova y Llopis	La Puebla	178	1910
155	La Virgen de la Victoria	Miguel José Serra Cabanellas	Palma	25	1890	619	S. Rafael	Rafael Rossello Alemañy	Palma	60	1910
156	La Conlianza	Pedro Botill y Soler	Palma	50	1890	600	San Bartolomé	Bartolomé Oliver Vidal	Pollensa	20	1910
157	La Fe	Bartolomé Singala y Noguera	Palma	20	1890	602	San Cristóbal	Cristóbal Rotger Riusech	Pollensa	20	1910
159	San Jaime	Pedro Botill y Soler	Palma	60	1890	624	Rafael	Rafael Rossello Alemañy	Palma	123	1911
149	La Virgen del Puig	Miguel José Serra Cabanellas	Palma	12	1890	625	Rafael	Rafael Rossello Alemañy	Palma	124	1911
?	Sta. Ana	Rafael Rossello Alemañy	Palma	1892	630	Francisca	Rafael Rossello Alemañy	Palma	123	1911	
183	La Buena	Pedro Botill y Soler	Palma	52/21/10	1892	637	San Rafael	Rafael Rossello Alemañy	Palma	123	1912
184	La Ciudad de Ponce	Miguel José Serra Cabanellas	Palma	14	1892	645	Francisca	Rafael Rossello Alemañy	Palma	124	1912
9	Gezemaní	Miguel José Serra Cabanellas	Pollensa	32	1893	648	Margarita	Gregorio Petro Cañellas	Palma	47	1912
17	Corona de Espinas	Miguel José Serra Cabanellas	Pollensa	23	1894	649	Catalina	Gregorio Petro Cañellas	Palma	30	1912
22	La Prevención	José Ramonell Tomás	Palma	12/9	1894	657	Catalina	Gregorio Petro Cañellas	Palma	30	1912
33	La Concordia	José Ramonell Tomás	Palma	12/11	1894	658	Margarita	Gregorio Petro Cañellas	Palma	47	1912
34	La Verdad	Arnaldo Crespi Seguí	La Puebla	12/9	1894	668	Antonia	Gregorio Petro Cañellas	Palma	30	1913
186.214	Catina	Antonio Llompart y Riusech	Palma	20	1898	669	Francisca	Gregorio Petro Cañellas	Palma	47	1913
218	La Catalana	Juan Guelly y Serra	Esporlas	12	1899	668-66	Antonia y Francisca				1914
251	San Miguel	Miguel Planes y Piquet	La Puebla	12	1900	708	San José	Rafael Rossello Alemañy	Palma	406	1914
286	Virgen del Carmen	Joaquín Guel y Gual de Torrella	Palma	23	1900	758	Josefina	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	169	1916
299	Pelayo	Antonio Llompart y Riusech	Palma	20	1901	799	Peplita	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	20	1917
399	Modesta	Antonio Llompart y Riusech	Palma	20	1902	948	Adela	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	295	1918
554	Teclita	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	45	1907	1170	Mercedes	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	144	1918
555	Teclita	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	45	1907	1280	Catalina	Juan Serra Solivellas	La Puebla	25	1918
566	Margarita	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	101	1908	1283	La Bienvenida	Juan Bou Suñer	Pollensa	20	1918
577	Margarita	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	102	1908	1289	Ampliación a Catalina	Juan Serra Solivellas	La Puebla	20	1918
579	Victoria	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	176	1908	1374	Salom	Antonio Salom Sureda Juana Ana Amengual y Llompart	Palma	27	1918
582	Anita	Gaspar Vicens y Pons	Binissalem	200	1909	1291	San Bartolome		Pollensa	20	1918
587	Alegre	Cristóbal Rotger Riusech	Pollensa	20	1909	1472	Francisca	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	72	1924
591	Oscolis	Cristóbal Rotger Riusech	Pollensa	21	1909	1480	Concepción	Juan Ramonelly Tomas	Palma	49	1925
597	Virgen de la Victoria	Cristóbal Rotger Riusech	Pollensa	20	1910	1521	Josefina	Crédito Balear	Palma	169	1927
606	San Rafael	Rafae Rossello Alemañy	Palma	50	1910	1523	Peplita	Crédito Balear	Palma	20	1927
609	San Joaquin	Ramon Soler de la Plana	Palma	315	1910	1524	San Sebastián	Crédito Balear	Palma	20	1927
610	Francisco	Rafae Rossello Alemañy	Palma	30	1910	1525	Adela	Sebastian Vilanova y Llopis	Alcudia	295	1927
611	Teclita	Rafae Rossello Alemañy	Palma	20	1910	1526	Mercedes	Crédito Balear	Palma	144	1927
613	S. Juan	Bartolomé Oliver y Vidal	Pollensa	20	1910	1529	Peplita				1927

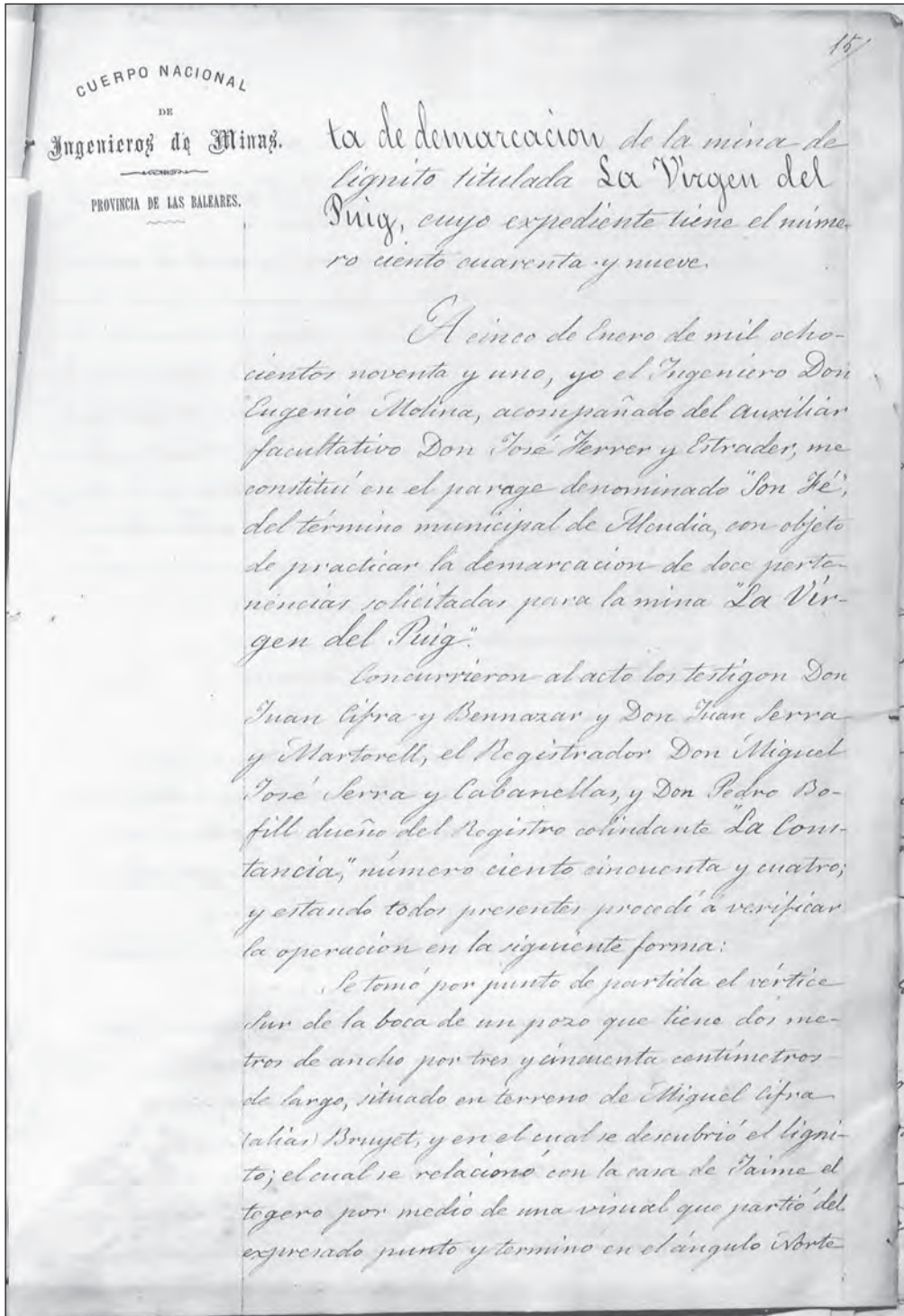
Llistat d'expedients de sol·licituds de demarcacions mineres al terme municipal d'Alcúdia que es troben en el DMB.

Plànol amb la situació de demarcacions mineres, elaborat per Gabriel Alomar.

Mallorca fa uns 30 milions d'anys (Oligocè), segons COLOM (1983).

Acta de demarcació mina Virgen del Puig. (ARM, DMB-35, Exp. 149, F. 15).

de la casa, teniende una direccion de doscientos grados y una longitud de ochenta y cuatro metros, sesenta y cinco centímetros.

A partir del referido punto se midieron ciento cincuenta metros en direccion Norte y se colocó la primera estaca en terreno de casa Juñeta. A partir de ésta en direccion Este, doscientos setenta grados, se midieron doscientos metros, colocando en cada ciento, la estaca segunda en terreno d'en Rue y la tercera en Biniatría; a partir de esta última se midieron trescientos metros en direccion Sur, ciento ochenta grados, y se fijaron de ciento en ciento, las estacas, cuarta en Biniatría, y quinta y sexta en terreno de Miguel Cerdá denominado con Faveta; a partir de la última se midieron cuatrocientos metros en direccion este, noventa grados, y se colocaron de ciento en ciento las estacas, séptima, octava, novena y décima, todas en la propiedad de casa Faveta; a partir de la última se midieron trescientos metros en direccion Norte, cero grados, y se fijaron en cada ciento las estacas, once en casa Faveta, doce en terreno de Jaime el tejero y trece en casa Faveta; a cien metros de esta última en direccion Este, se colocó la catorce en terreno de Ben Plingo, y a cien metros de ésta en la misma direccion Este, se encontró la primera, quedando así demarcadas, con arreglo á la designacion,

las doce pertenencias solicitadas, cuya superficie horizontal es de ciento veinte mil metros cuadrados.

Linda esta mina por todos rumbos con terreno franco que está designado para el Registro "La Constancia". Atraviesa la séptima pertenencia, que es la del Nor-este, la carretera de Palma a Alcúdia. La brújula con que se operó está dividida en trescientos sesenta grados a partir del Norte a la derecha.

Terminada la operación, sin protesta ni reclamación alguna, se extendió la presente acta que firman conmigo todos los concurrentes que saben hacerlo.

Miguel José Serra *Juanis Molina*

Juan Cifra

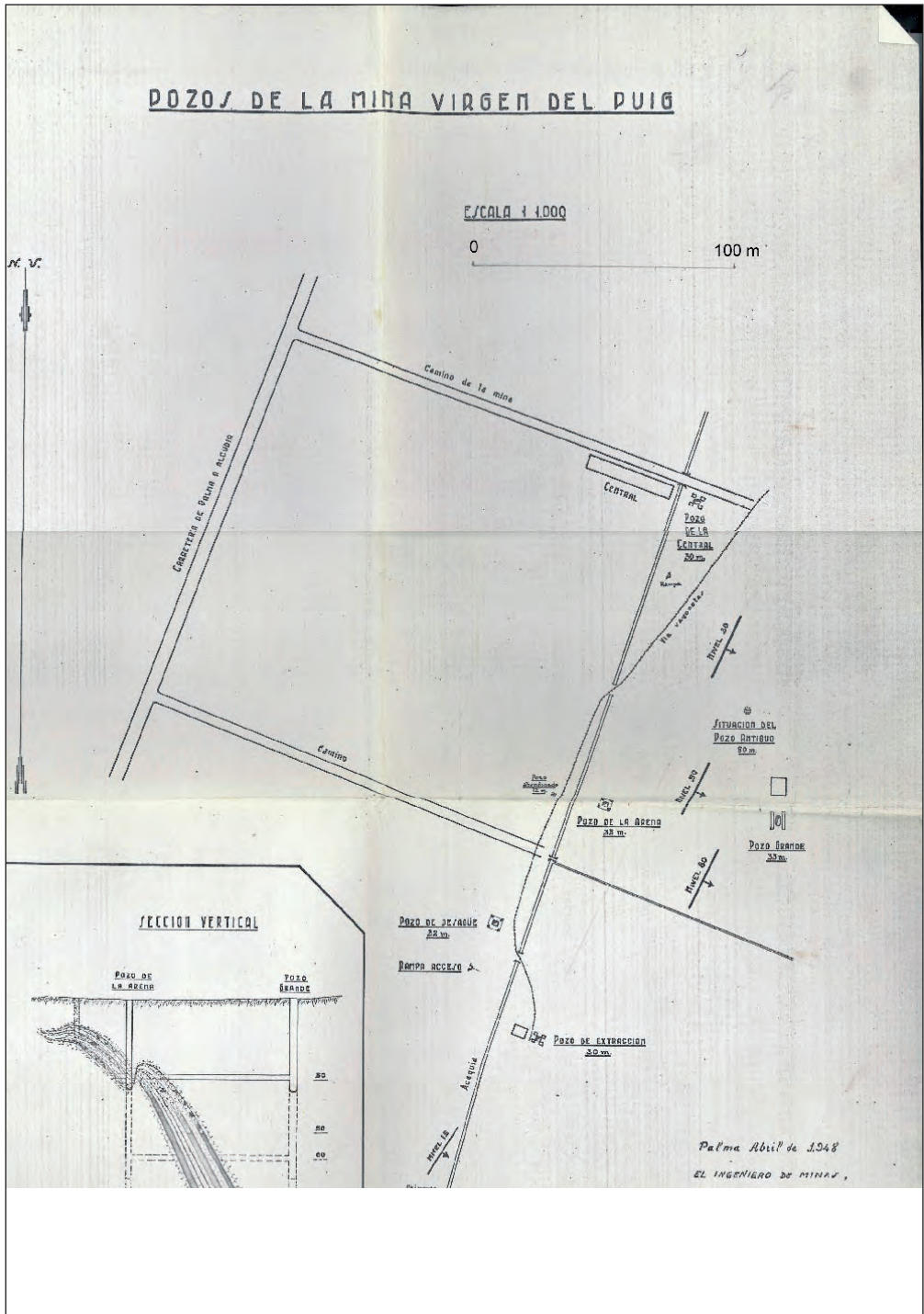
José Ferrer y Estrada

Juan Serra

Pedro P. Bofill

Plànol amb la situació demarcacions Grup MinerSonFe. Any 1948
(Font: Lignitos S.A.).

Plànol amb la situació de pous, rampes i capes Grup MinerSonFe. Any 1948
(Font: Lignitos S.A.).

Gravat antic.

Restes escusat cases miners Son Fe.

Sistema d'exploració, forats i pilars.

Restes vies entre pedrera i forns de Son Fe.

Restes cases miners Son Fe.

Restes farga ferreria de Son Fe.

Tremuja sortida pedra cuita forn.

Fàbrica de ciment.

Motor de gas pobre.

Gasogen.

Un dels primers pous que es conserven.

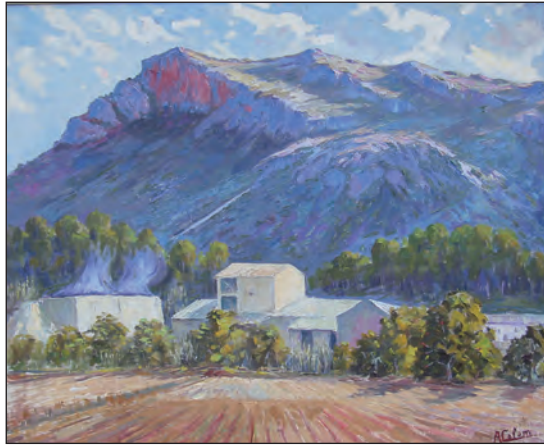
Altre pou a la demarcació mina Josefina, emprat per al reg.

Un altre pou emprat per al reg. Al fons.

Molins fàbrica de ciment.

Pintura a l'oli de A. Colom. Cedida per Juan Coll Garcias.

Pedrera i carregador.

NOTES HISTÒRIQUES DE LA VICARIA IN CAPITE DE SANT FRANCESC D'ASSIS DE LA VALL DE SON FE DEL TERME D'ALCÚDIA

Gabriel Alenyà i Serra

Edifici actual de Son Fe.

PREFACI

Son Fe és una possessió del terme d'Alcúdia, situada al vessant de ponent de la serra que porta el seu nom. Es troba enmig dels terrenys on s'ubiquen la majoria de les possessions alcudienques. Son Fe el trobem al peu de la carretera d'Alcúdia a Ciutat.

Durant l'època musulmana ja estava documentada com un rafal islàmic de

sis jovades. El rei Jaume I d'Aragó el va atorgar al seu parent, Pere de Montpeller durant el repartiment de Mallorca, donant-li el nom de Montitxel·lo o possessió de Montitxel·la.

En 1651 passà a formar part del patrimoni de Francesc Fe, militar mallorquí. Amb el pas del temps, aquesta possessió canvià de nom i passà a ser coneguda com Son Fe, en honor al militar que la va adquirir a mitjans del segle XVII. Per aquella època ja era considerada com una de les possessions més grans i impressionants del terme d'Alcúdia. En el decurs del segle XIX i XX aquesta possessió fou establida en petites finques, moltes prengueren el nom de les persones que les anaven adquirint, però conservant totes elles el topònim de Son Fe.

Mines de lignits: En el darrer terç del segle XIX foren descoberts en aquella vall uns jaciments de lignits. Arribaren a explotar-se tres mines o pous, els seus noms eren: "*La mina Virgen del Puig*", "*Mina Adela*" i "*Mina Josefina*".

Aquelles mines pereix ser que mai no gaudiren de la seguretat adient, ja que en el decurs dels anys en que romangueren actives, varen tenir lloc diferents accidents mortals. En el llibre V de defuncions de la parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia es troba la següent inscripció:

MUERTOS EN LA CATASTROFE DE LA MINA DE LIGNITOS VIRGEN DEL PUIG

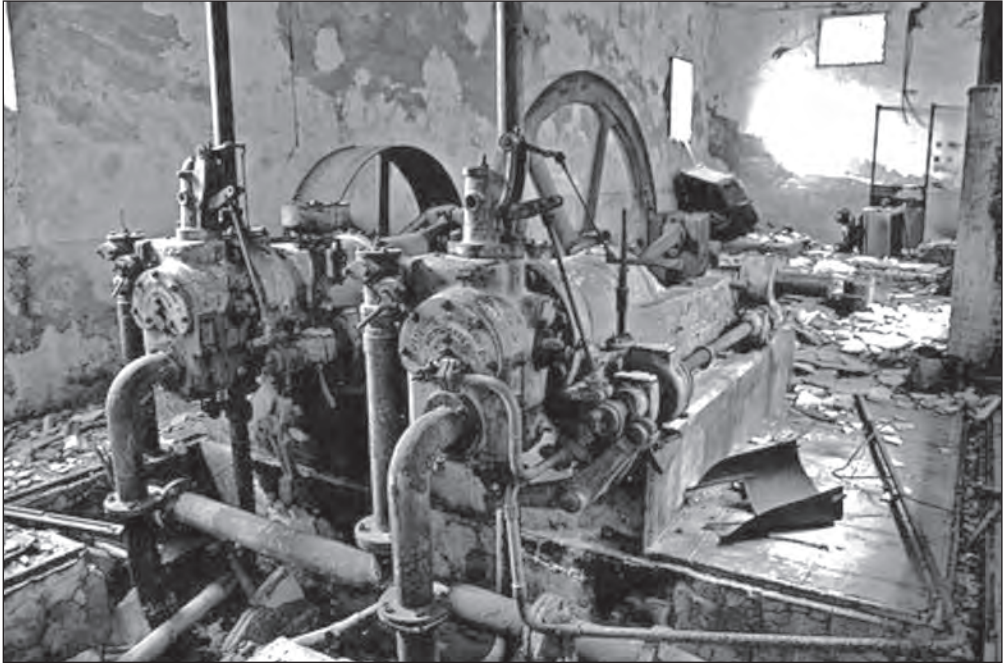
Aquella *catàstrofe*, tingué lloc el dia 27 de juliol de l'any 1897, "*a las siete de la tarde*". Va causar 9 morts, "*por asfixia*". Aquests son els seu noms per ordre en que apareixen en el llibre:

Bartomeu Cifre Bibiloni, de 20 anys, natural de Pollença
 Francesc Cladera Cifre, de **12 anys**, natural de Pollença
 Joan Cifre Cifre, de 42 anys, natural de Pollença
 Rafel Font Vicent, de 28 anys, natural de Pollença
 Joan Cifre Capó, **14 anys**, natural de Pollença
 Antoni Ordines Ferrer, de 38 anys, natural de Pollença
 Joan Moranta Ramis, de 25 anys, natural de Pollença
 Joan Ordines Alemany, de **12 anys**, natural de Pollença
 Francesc Pons Ordines, de **14 anys**, natural de Pollença

ANTECEDENTS

A l'entorn a la mina de lignits de Son Fe es creà un nucli considerable de població, que juntament amb el nombrós col·lectiu de pagesos que conreaven les terres de les possessions i llocs d'aquella vall. El seu cens arribà a superar els 260 habitants, fet que motivà la necessitat de construir en aquell lloc una església per el servei dels fidels

La Revista *Sa Marjal*, de Sa Pobla, de la qual n'era fundador i director el vicari d'aquella vila el Reverent senyor Joan Perera i Sansó (1), en data de 24 de maig de

Màquina de vapor que movia l'alternador que donava llum a la mina.
Foto cedida per Manuel Espinosa Castellanos.

l'any 1917 publicà la crònica següent: *"A Can Horrac, propietat de lamo Antoni Palou, que està a dins el terme d'Alcúdia, molt prop de sa Mina de carbó de pedra de Son Fe, el Sr. Bisbe posà sa primera pedra d'una església que si Déu ho vol, a de servir pes miners, per tots els habitants d'aquells contorns i d'una Vila Nova que tenen en projecta construir-hi. Don Xim Torrella ofereix generosament els materials de l'església de Gatamoix, edificada per els Beteman l'any 1889, i avui mig derruïda i el mateix que aquella famosa colònia completament abandonada. Els 80 miners i tota la gent de devers Son Fe amb gran entusiasme celebren aquesta festa solemnitzada amb arcs de triomfo, pins, bigues enmurtades, catifes de verdor i ciulos de ses maquines. Després que l'Il·lustríssim Sr. Domènec ha beneïda i col·locada sa primera pedra fa un hermós discursset, i després l'arrendador de ses Mines D. Sebastià Vilanova obsequià en els concurrents amb un esplèndid refresc. Que se realís si convé tan bona idea i que tot sia a major gloria de Déu".*

Però les obres d'aquella església romangueren molts d'anys aturades i no fou fins l'any 1932 en què gràcies a la Senyora Magdalena Coll, viuda de Montis, que morí a Ciutat el dia 31 de desembre de 1930, que en el seu testament va deixar 65.000 pessetes en la finalitat de acabar les obres d'aquella l'església. Assabentats d'aquesta deixa, el veïns de Son Fe, amb data de 27 de setembre de 1932, adreçaren aquest escrit al nostre Ajuntament:

Excmo. Ayuntamiento de Alcedia

Los abajo firmados vecinos de las Almas
 San Fe de ese Territorio Municipal, teniendo noticia de
 que la bondadosa Señora Doña Magdalena Coll
 Vda. de Montis fallecida en Palma con fecha 31
 Diciembre de 1930 en testamento legó 65.000 ptas. para
 la construcción de una iglesia y casa vicaria para
 las monjas para fines benéficos de la infancia de
 los vecinos de dichas Almas de San Fe y cuyas obras
 deben ser efectuadas en el plazo de tres años después
 del fallecimiento y caso de no haberlas efectuadas se
 pierde el derecho.

Habiendo transcurido ya tiempo más que
 suficiente para ser empezadas las obras y al objeto de no
 perder nuestros derechos recurrimos a ese Excmo. Ayunta-
 miento para que haga las gestiones pertinentes para
 que se hagan dichas obras en defensa de nuestros
 intereses.

Gracias que esperamos merecer de ese Excmo.
 Ayuntamiento.

Almas San Fe 27 de Septiembre 1932

Jose Collet Colom	Margarita Pirella y Paresal
Juana Collet Soler	Gabriel Font Solas
Jose Collet Soler	Maria Estany Potge
Antonio Campoma Reyes	Eduardo Bertrillo Aixans
Antonio Almans i Ba Torrell	Antonia Cifre Jorda
Mateo Palou Llompart.	Ignacio Cifre Jorda
Juana Bauca Palou	Juana Bertrillo y Bernaza
Pedro Vives Campomas	Juan Tivuy Campoma
Gabriel Potge Segue	Teresa Collet Colom

Juan Vives Campomar		Margarita Sifre Vives	Cifre	Julita Sole Anglada	Soler
Teresa Collell Colom		Madalena Sifre Vives	Cifre	Rafael Pascual Perello	
Rafael Vives Suau		Martin Sifre March	Cifre	Maria Colom Canals	
Maria Campomar Salas		Juana Sifre Vert	Cifre	Pedro Campomar Reines	
Madalena Vives Campoma		Jose cifre Vert	Cifre	Antoni Campomar Salas	
Miguel Tugores y Pairo		Juan Vilanova		Maria Reines Palou	
Rosa Cladera Serra		Juana Vilanova		Juan Campomar Reines	
Matias Tugores Cladera		Juan? Vilanova		Magdalena Campomar Reines	
Juan Tugores Cladera		Mateo Cifre Vert		Bartolome Martorell	
Pollo? Cladera Tugores		Maria Cifre Vert		Magdalena Martorell Vidal	
Miguel Tugores Cladera		Pedro Cifre March		Maria Muntaner Segui	
Ignacio Montane Cifre		Margarita Vert Cifre		Francisco Martorell Llompart	
Catalina Vivas Campoma		Lorenzo Cladera Cifre		Miguel Pascual Perello	
Catalina Llobera Sifre	Cifre	Juana Palou Suau		Antonia Tugores Cabanellas	
Cristobal Martorell Llobera		Juan Cladera Palou		Juan Pascual Perelló	
Maria Martorell Llobera		Antonio Cladera Palou		Maria Palou Bauzá	
Bartolome Colom Arbona		Juana Cladera Palou		Coloma Segui Martorell	
Maria Canals Cifre		Francisca Cladera Palou		Jose Cifre y Sarda	Cerda
		Juana Cifre Suau		Juana Bennisar salas	

A l'arxiu de la Parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia es troben els llibres sagrals i altres documents referits a la extingida vicaria *in capite* de Son Fe.

Els sacerdots i vicaris que tingueren cura de aquella església foren anotant amb una constància digna de tota lloança, a manera de diari, tots els esdeveniments, obres, festes i celebracions, que avui després de romandre a l'oblit un grapat d'anys us puc oferir gràcies a la meva curolla de gratar en el passat

Benedicció de l'església. Dia 28 d'abril de l'any 1935, fou beneïda solemnement l'església de Sant Francesc d'Assís de Son Fe del terme municipal d'Alcúdia, per l'excel·lentíssim i Reverendíssim Senyor Josep Miralles i Sbert, Arquebisbe-Bisbe de Mallorca.

Celebrà la missa solemne el M. I. senyor Joan Queglas i Prats, canonge de la Santa Església Catedral de Mallorca i visitador de les religioses agustines.

Pronuncià el sermó adient a les circumstàncies el Reverend senyor Joan Ensenyat i Oliver ecònom de la parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia.

Assistiren a l'acta els reverends preveres següents: Llorenç Parera, ecònom del Terreno; Antoni Palou Pons, ecònom de Sa Pobra; Antoni Ordines, vicari del Port d'Alcúdia; Llorenç Perelló, vicari d'Alcúdia; Miquel Mestre, vicari d'Alcúdia; el senyor Jaume Ques, *minoris ordines*, les autoritats d'Alcúdia i multitud de fidels.

Padrins. Foren padrins de la capella el senyor Miquel Ferrer (Biniatria) i la senyora Joana Pascual.

Del copó el senyor Maties Oliva Tugores i la senyora Francesca Sánchez.

Del sagrari el senyor Maties Tugores (Son Simó) i la senyora Maria Cladera (Sa Torre).

Del Sant Crist la senyora Julita Solé Anglada i el senyor Josep Mercer, constructor de les obres.

Religioses a Son Fe. Per aquells mateixos dies quedaran instal·lades a les dependències annexes a l'església les religioses agustines sor Maria de l'Esperit Sant Barrera, sor Maria del Remedio Roca i sor Narcisa Florit, fundadores d'aquella comunitat.

Aquell mateix any es va beneir la pica baptismal, se celebraren primeres comunions de nins i nines i les festes del titular de l'església Sant Francesc d'Assís i de Santa Bàrbara, patrona dels miners.

Son Fe es erigida Vicaria *in capite*. Des de la seva benedicció solemne aquella església quedà sota la jurisdicció del rector d'Alcúdia el Reverend Senyor Joan Ensenyat i Oliver, i ell o un vicari celebraven la santa Missa tots els diumenges i festes de precepte.

El dia 2 de febrer de l'any 1938, l'església de Son Fe fou erigida vicaria *in capite*, mitjançant un decret de l'Excel·lentíssim i Reverendíssim Senyor Josep Miralles i Sbert, Arquebisbe-Bisbe de Mallorca. El decret diu així: "Queda canonicamente erigida una Vicaria *in capite* en el Valle de Son Fe, del término municipal de Alcúdia, con todos los derechos y deberes que tienen las demás vicarias *in capite* de esta diócesis. La referida Vicaria *in capite* se titularà de San Francisco de Asís".

Primer vicari titular. En data d'1 de març de l'any 1941 fou nomenat vicari titular el Reverent senyor Jaume Ques i Vanrell (1913-1986), fill de la fidelíssima ciutat d'Alcúdia, com es fa constar a la ressenya de la seva pressa de possessió.

Aquí s'escau fer esment que el Vicari Ques per anar i venir d'Alcúdia a Son Fe, ho feia amb bicicleta, lo qual escandalitzava a certes **devotes dones**, conegudes a la nostra ciutat, i quasi en caire despectiu, com **ses beates d'Alcúdia** i això va motivar que aquestes **devotes dones** adrecessin una carta a l'arquebisbe Miralles, diguem-li lo poc edificant que era veure un capellà muntant en bicicleta.

El bisbe informà d'aquella carta en el Vicari Ques, recomanant-li: *Diguí en aquestes senyores que si no el volen veure en bicicleta que li comprin un cotxo* (m'ho contà mossèn Joan Darder i Brotat, fill d'Alcúdia i canonge de la Seu).

Segon vicari titular. En data 1 d'agost de l'any 1947 fou nomenat, pel Bisbe Monsenyor Miralles, nou vicari el Reverent senyor Bartomeu Gomila. En deixar Son Fe el Reverend Gomila fou nomenat vicari de Cala Ratjada.

Tercer i darrer vicari titular. En data 6 de Juliol de l'any 1949 fou nomenat, per el Bisbe Monsenyor Joan Hervás i Benet nou vicari el Reverend senyor Josep Martí i Bauzà, el qual prengué possessió el dia 7 d'agost. En el diari de la vicaria es fa constar que a la seva presa de possessió només i assistiren 13 persones, per bé que es diu que representaven a tota la feligresia de la Vall.

Llibres sacramentals: L'any 1939 es començaren a dur en aquella vicaria els llibres de batejos, matrimonis i defuncions.

Demografia:

Batejos. En total se celebraren en aquella vicaria 35 batejos: 20 nins i 15 nines

El primer fou administrat per el Reverend Senyor Joan Enseñat i Oliver, ecònom d'Alcúdia. Tingué lloc el dia 5 de Març de l'any 1939 i fou el d'una nina Maria Pascual Bauzà, filla de Joan Pascual Perelló i de Maria Bauzà Palou, ambdós naturals de Pollença, que habitaven a la Torre Son Rotger (a una nota marginal es fa constar que en data de 7 de novembre de l'any 1962 es va casar amb Joan Llompart Salas).

Foren Padrins: Miquel Pascual Perelló i Rosa Bauzà Palou

El darrer baptisme fou administrat per el vicari titular el Reverend Senyor Josep Martí Bauzà, el dia 8 de maig de l'any 1955 i fou el de Bartomeu Llompart Pascual, fill de Joan Llompart Ferrer i Anna Pascual Palou, ambdós naturals d'Alcúdia, que habitaven a Can Cotona.

Foren Padrins: Bartomeu Llompart Ferrer i Rosa Pascual Palou.

Matrimonis: En total se celebraren aquella església 24 matrimonis.

El primer matrimoni enregistrat en aquella vicaria fou el de Pere Rebassa Serra, de 30 anys d'edat (*hijo legítimo de Pedro Rebassa Artigues y de Catalina Serra Sabater, herrero*), amb Maria Cladera Gelabert, de 26 anys de d'edat (*natural de Palma e hija adoptiva de Andrés Cladera Palou i Antonia Gelabert Campomar*). Es va celebrar el dia 11 de novembre de l'any 1939, per bé que la cerimònia tingué lloc a l'església de Sant Pere d'Escorca i fou presidida per el Pare Rafel Juan, missioner de Lluç.

Foren Testimonis: Josep Aguiló Bonnín i Jaume Isern Mesquida.

El darrer matrimoni es va celebrar el dia primer de maig de 1965 i fou el de Pere Oliva Tugores, natural d'Alcúdia (*hijo legítimo de Pedro Oliva Arcos y de Paula Tugores Cabanellas*) amb Caterina Crepi Serra, natural de sa Pobla (filla legítima de Pere Crespi Cladera i de Francesca Serra Capó). Fou presidit per el vicari titular Reverend D. Josep Martí Bauzà.

Foren testimonis: Domingo Oliva Tugores i Miquel Jaume Sastre.

Molts dels matrimonis enregistrats en el llibre d'aquella vicaria se celebraven a l'església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia. Seria per comoditat de les famílies. També consta d'un que se celebrà a l'església de Santa Maria la Major d'Inca i algun altre a l'església de nostra Senyora dels Àngels de Pollença.

Com a curiositat vull anotar que alguns viudos acudien a casar-se en aquella església. En el registre d'alguns d'aquets matrimonis es diu que "*por justas causas fueron dispensadas las amonestaciones*". Així aquests matrimonis se celebraven quasi en secret. El motiu era evitar els "**Els esquellots**" o "**Picarolades**", nom que es donava quant un grup de veïns es posaven d'acord per anar davant de la casa dels recents casats a trencar-li la tranquil·litat de la primera nit de noces, amb gran renou d'esquelles, picarols i casseroles o tapes d'elles repicant-les, per llarg espai de temps, que se solia perllongar fins a altes hores de la nit. També existia el costum de trencar olles i ous contra la façana de la casa, dur-hi gran quantitats de tests i cagaferro de les fornals dels ferrers. El mateix repetia si es tractava d'algun matri-

moni per *conveniència*: generalment d'algun vell ric amb una al·loteta jove o també el raves.

Això dels esquellots o picarolades ja ve de temps enrere com es pot veure amb aquesta notícia: *Dia 7 de novembre de 1764- Macià Monjo, sastre de 83 anys es casa amb una cosina del patró Benet de la Sang. Viu en el cantó del carrer Morey i li organitzen una gran festa amb esquelles, corns i trompetes.* (Mallorca Ixent, any 1764).

Defuncions. En total es registraren 25 defuncions: 13 homes, 8 dones i 4 infants.

La primera defunció fou la de Maria Canals Matas, de 74 anys d'edat. Morí el dia de 21 de novembre de l'any 1939, natural de Palma, *expòsita*, viuda de Bartomeu Colom Arbona. Visqué a *Can Mosenya*.

La darrera defunció enregistrada fou la de Margalida Cerdà Capó, de 80 anys d'edat. Morí el dia 5 de novembre de 1962, natural de Pollença, filla de Martí i Joana Anna, viuda de Josep Cerdà Cerdà. Visqué a *Can Gorrea*.

La persona de més edat morta en aquella Vall fou en Cristòfol Pascual Campomar, de *Cas Fusteret*, que morí a l'edat 94 anys, el dia 22 de gener de l'any 1945.

I la dona de més edat fou na Margalida Ferragut Fiol, de *les mines de Son Fe*, que morí a l'edat de 86 anys, el dia 6 de març de 1947.

Dia set de juliol de 1951, morí d'un accident a la mina de Son Fe, el que era el seu encarregat, el senyor Maties Oliva Tugores

En el llibre de defuncions consta: *Matias Oliva Tugores, de 28 años de edad, casado con Juana Ana Cifre Bennàssar, hijo de D. Pedro Oliva Arcos y Doña Paula Tugores Cabanellas, naturales él Águilas (Murcia) y ella de La Puebla. Falleció a las 8 de la tarde de accidente de trabajo en la mina de Son Fe.*

En el dietari de la vicaria aquesta mort quedà reflectida d'aquesta manera: *Día 7 de Julio estaba trabajando en el pozo de la mina el encargado Matías Oliva Tugores y cuando salía con la cuerda esta se rompio y él se despeñó hacia el fondo del pozo, hiriéndose gravemente y muriendo instantáneamente a la edad de 28 años, siendo su muerte muy sentida por todo el vecindario.*

Avui, després de mes de 60 anys, persones encara vivents, parentes del difunt, segueixen pensant que aquella mort no fou un accident, i que molt be es pogués deure a un "ajustament de comptes" afirmant: "*qualcú li va tallar sa corda...*"

Estipendis dels funerals: Hi havia de dues categories: Primera categoria *con diez Blandones*, costava 370 pessetes.

Segona categoria *con ocho Blandones*, 220 pessetes (una nota indicava: *coche para el clero de Alcúdia a parte*).

A un apartat d'aquests *estipendis* es diu *cera: 10 blandones 50 pessetes, 8 blandones 40 pesetas.*

També consta que l'escolà cobrava 10 pessetes en els funerals de primera categoria i 5 pessetes en els de segona. El mateix passava amb els que tocaven les campanes que cobraven 15 o 10 pessetes segons la categoria del funeral.

Sense tenir en compte la mort per accident de l'encarregat de la mina, i la d'un home de 37 que "*falleció de asfíxia por inmersión en el agua*" i la mort d'un altre de 64 anys que, "*murió por suicidio causado por trastorno mental*", l'edat

mitjana dels homes morts a Son Fe fou de 71 anys, mentre que l'edat mitja de les dones superava els 80 anys.

Cal remarcar la mort, *por accidente*, el dia 14 de juliol de l'any 1958, del nin de 6 anys Jaume Pascual Caldes, fill de Antoni Pascual Palou i Caterina Caldés Crespi, de *Cas Fusteret*.

PATRONATO CATÓLICO-SOCIAL.- "Dia 20 de febrer de l'any 1936, reunits els veïns de *LA VALL DE SO'N FE*, es constituí un patronat Catòlic-social, en el decurs de l'acta fou llegit el reglament aprovat per el senyor governador civil d'aquesta província".

SANTA PASTORAL VISITA.- En el mes de març de l'any 1936, l'excel·lentíssim i Reverendíssim Senyor Josep Miralles i Sbert Arquebisbe-Bisbe de Mallorca practicà la Santa Pastoral Visita en aquella vicaria.

Aquest mateix any se celebraren solemnement les primeres comunions de nins i nines i les festes de Sant Francesc d'Assis, titular de l'església i de Santa Bàrbara, patrona dels miners.

1937.- En el decurs d'aquest any res notable a hi ha per remarcar se celebraren solemnes primeres comunions i les festes del titular de l'església i de la patrona dels miners.

1938.- Aquest any es va beneir la pica baptismal, se celebraren primeres comunions de nins i nines i les festes del titular de l'església i de Santa Bàrbara, patrona dels miners.

1939.- En el decurs d'aquell any fou estrenat el segell de la Vicaria *in capite*. Dia 24 d'abril combregaren per primera vegada els nins i nines següents:

Maties Tugores i Bauzá

Mateu Tugores i Palou (Òscols)

Francesca Pascual i Bauzá (Torre de Son Rotger)

Maria Palou i Bauzá (Rotes)

Maria Cànaves i Amengual

Margalida Cifre i Cervelló (Roqueta)

Seguint el costum d'altres anys se celebraren les festes del titular de la l'església i de Santa Bàrbara.

1940.- Dia 31 de març d'aquets any, va combregar per primera vegada el nin Rafel Vives Collell i la nina Joana Cifre i Cervelló.

Santa Pastoral Visita. Dia 9 de maig de 1940, l'excel·lentíssim i Reverendíssim Senyor Josep Miralles i Sbert, Arquebisbe-Bisbe de Mallorca, practicà la Santa Pastoral Visita en aquella vicaria, i administrà el sagrament de la confirmació als nins i nines següents:

Ignasi Muntaner i Vives, fill d'Ignasi i Caterina.

Jaume Martorell i Llobeta, fill de Cristòfol i Margarida.

Miquel Cifre i Cladera, fill de Francesc i Francesca.

Pere Oliva i Tugores, fill de Pere i Paula.

Francesc Colom i Crespi, fill de Francesc i Caterina.

Maties Company i Tugores, fill de Joan i Margarida.

Maria Pascual i Bauzá. Filla de Joan i Maria.

Caterina Martorell i Llobeta, filla de Cristòfol i Margarida.

Maria Pascual i Vives, filla de Jaume i Magdalena.

Foren padrins d'aquestes confirmacions el senyor Eduardo Cervelló i Ayscans i la senyora Jerònima Ribas i Ferragut.

Es fa consta a l'acta que tots els confirmats eren naturals de Son Fe.

Festes de Sant Francesc i Santa Bàrbara.- Seguint el costum d'altres anys se celebraren solemnement les festes del titular de la Vicaria i de Santa Bàrbara, patrona dels miners.

Aquest any fou col·locada a l'església de la Vicaria la imatge de la Immaculada Concepció de Maria.

1942.- Combregaren per primera vegada en aquesta església filial, el dia 14 d'abril els següents nins i nines:

Joan Tugores i Palou

Miquel Pascual i Vives

Francesc Vives i Collell

Antoni Font i Estrany

Antoni Bennàsar i Cerdà

Paula Oliva i Tugores

Maria Colom i Seguí

Joana Cifre i Vives

Magdalena Cifre i Cervelló

Magdalena Garau i Barrera

Margalida Torrens i Cerdà i

Joana Torrens i Suau.

Es fa esment que tots ells eren naturals de Son Fe.

Aquell any també se celebraren en la solemnitat acostumada les festes de Sant Francesc d'Assís i de Santa Bàrbara.

1943.- Aquest any va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverend Sr. Miguel Bonnín, en gran concurrència de fidels. En el decurs del mateix fou traslladat en processó de penitència el Sant Crist d'aquella església, l'església parroquial de Sant Jaume d'Alcúdia.

Tercera Visita Pastoral. En el mes de juny de l'any 1943, el Doctor Josep Miralles i Sbert, Arquebisbe-Bisbe de Mallorca. Practicà la Santa Pastoral Visita en aquella vicaria.

De les tres visites pastorals que practicà l'arquebisbe Miralles en aquella vicaria no se n'ha pogut trobar cap acta o ressenya.

Se celebraren en la solemnitat acostumada les festes de Sant Francesc d'Assís i de Santa Bàrbara.

1944. Aquest any va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverend Sr. Bartomeu Queglas, prevere. Se celebraren solemnes primeres comunions i les acostumades festes en honor del titular de la vicaria i Santa Bàrbara.

1945. Dia 17 de gener fou beneïda solemnement una imatge de Sant Antoni Abat.

Aquest any va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverent Sr. Miguel Estades Lladó, prevere.

Fou beneïda solemnement una imatge de Sant Josep.

Caixeta de plata per els viàtics. Aquest any fou adquirida una caixeta de

plata pels viàtics.

Com cada any se celebraran en tota solemnitat las festivitats de San Francesc d'Assís i Santa Bàrbara.

1946. Aquest any fou obtinguda i beneïda solemnement la imatge de Santa Catalina Tomàs, verge mallorquina.

Va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverend Sr. Josep Martí Bauzà, prevere.

Seguint el costum d'altres anys es celebraran en tota solemnitat las festivitats de Sant Francesc d'Assís i Santa Bàrbara.

1947. Aquest any va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverend Pare Bordoy.

Segon vicari titular. El dia primer d'agost de l'any 1947, prengué possessió com a vicari el Reverend Sr. Bartomeu Gomila, prevere, va obtenir del Sr. Arquebisbe-bisbe, llicència per habitar i romandre a la mateixa vicaria.

Il·luminat elèctric a Son Fe. En el decurs d'aquell any el Vicari Gomila aconseguí dotar d'il·luminat elèctric aquella vicaria.

1948. Fou celebrada en la solemnitat requerida la festa de Sant Antoni Abat, predicant el panegíric el Reverend P. Miquel Salom, franciscà, i acte seguit se celebraren les benediccions dels animals.

Primeres comunions. El dia 4 d'abril combregaren per primera vegada els següents nins i nines:

Rafel Crespí i Salas

Llorenç Rigo i Portell

Joan Torrens i Casanovas

Pere Oliva i Tugores

Anita Cifre i Cervelló

Eduardo Cifre i Cervelló

Aquest any va predicar els exercicis espirituals a la feligresia el Reverend Sr. Miguel Bonnín, prevere.

Peregrinació a Lluç. Dia 25 d'abril la vicaria va organitzar una peregrinació d'homes i joves al Santuari de Lluç.

Plaça de l'església. Durant l'estiu de l'any 1948, es dugueren a terme les obres de millora de la plaça de l'església amb materials que generosament va pagar la família Palou de Sa Pobla.

Festa de Sant Francesc i benedicció d'una campana. El dia 10 de d'octubre se celebra solemnement la festa de Sant Francesc titular de l'església, i fou beneïda una campana pel el Molt. Il·lustre. Sr. Joan Ensenyat canonge de la santa església Catedral, que vingué com a delegat del Sr. Bisbe, el qual va predicar el sermó de la festa.

Escola de la vicaria. Dia 18 de d'octubre fou inaugurada l'escola de la vicaria

per a nins durant el dia i per a joves els vespres, facilitant d'aquesta manera la ensenyament de la feligresia.

Dos misses en esta vicaria. Dia 14 de novembre por concessió del Sr. Bisbe es començaren a celebrar en aquesta església 2 misses, *una nacer el día* i l'altre mes tard, per facilitar als feligresos el compliment del precepte dominical.

Llàntia del Sagrari. Dia 4 de desembre festa de Santa Bàrbara, fou beneïda solemnement una valuosa llàntia per al sagrari, que fou pagada per la senyora Pilar Delgado, viuda d' Ignasi Planas i predicà un bell i sentit panegíric el Reverend P. Joan Ginard (carmelità descalç).

Comulgatori. El Reverend Sr. Antoni Palou Pons, ecònom de sa Pobla va regalar un *comulgatori* de caoba, per major comoditat dels fidels.

Festa de Nadal, cant de Sibil·la i Missa de mitja nit. Dia 24 de desembre, vigília de Nadal , a las onze i mitja de la nit es va celebrar la funció de Matines, amb el cant de la Sibil·la, nadales i ofici solemne.

Reforma de l'escalonada que dona entrada a l'església.

La primera escalonada que es va fer en construir l'església. Amb pas dels anys havia quedat molt deteriorada i a més era molt empinada i pel mateix molt perillosa, sobretot per les persones de edat un poc avançada i també per els infants. Per això el Reverend Sr. Gomila determina reformar-la i després de consultar-lo amb el Sr. Bisbe i un cop aconseguit el seu permís començaren les obres, desmuntant per complet la vella i començant l'actual.

Donatius per la nova escalonada:

El vicari Sr. Bartomeu Gomila.....	200 pessetes.
D. Ignasi Vila Llompart	75
D. Maties Tugores Payeras	75
D. Guillem Coll Cerdà	65
D. Joan Contestí Vila	75
D. Rafel Crespí Socias	100
D. Pere Vives Campomar	30
D. Antoni Cladera Palou	65
D. Bartomeu Palou Frau.....	100
D. Llorenç Rigo Rigo	100
D. Joan Bennàssar Salas.....	25
D. Mateu Palou Llompart.....	65
Import beneïdes de Sant Antoni.....	302'40
D. Joan Cladera Palou.....	65
D. Maties Tugores Cabanellas	75
D. Miquel Tugores Payeras.....	100
D. Cristòfol Martorell Llobeta (Blai)	70
D. Mateu Cifre Verd.....	75
D. Miquel Pascual Cervelló.....	65

D. Josep Martí, predicador dels exercicis	50
Recaptat en el "Sol pas"	432'80
1 ^a . Rifa de Nadal de l'any 1948	1.677
2 ^a . Rifa Diumenge del Ram, 1949.....	1.622
D. Esteva Amengual Rotger, de Son Barba	115
D. Joan Nadal	25
D. Pere Cànaves	25
Senyores de Son Simó	50
Recaptat en la visita de la Verge de Lluch.....	141'10
Bonificació especial del ciment.....	1.691'80
<i>Fondos de culto y fábrica</i>	2.718

Les obres començaren dia 4 de novembre de 1948 i s'acabaren el dia 23 de febrer de 1949.

Obra de albañilería, facturas: 207, 214 y 248 6.164,00 pessetes.

Importe del marés y piedra de Porreras y su transporte ... 4.112,00

Biguetas y bovedillas de portlant 1.773'40.

Cemento mallorquín de la mina de Son Fe..... 2.238'60.

Resum

Total despeses: Ma d'obra i materials..... 14.588,00

Total ingressos i donatius 10.410'10

Dèficit..... 4.177'90

Aquest dèficit fou pagat per el Doctor D. Joan Hervás i Benet, bisbe de Mallorca.

1949. Festa de Sant Antoni Abat, dia 16, diumenge a las 3 del capvespre tingueren lloc les beneïdes dels animals.

Dia 17, dia de la festa a las 9 es cantà ofici solemne i *por causas imprevistes el panegíric del sant tingué lloc després de l'ofici*, ja que el predicador el Reverend D. Jaume Capó, vicari d'Inca, no va arribar a l'hora prevista.

Aranya de bronze-oro. Vicenç Rosselló, pagà el cost d'una aranya de *bronze-oro*, que fou beneïda i col·locada a la nau central de l'església, constituint un formós adornament.

Visita de la Verge de Lluch a Son Fe. Dia 23 de febrer a las quatre i mitja del capvespre s'organitzà en aquesta església una processó per anar a esperar a la Verge de Lluch a Son Barba, presidint la imatge de Santa Bàrbara que era portada pels miners.

Durant tota la nit es feu guàrdia d'honor a la Verge i las dues de la matinada es féu una processó "*amb faies*" fins la mina cantant el Rosari. A les set del matí ofici solemne en sermó, oferta i comunió general. A les nou i mitja s'organitza la processó per acompanyar a la Verge fins Can Bregat per entregar-la als fidels d'Alcúdia.

Dia 19 d'abril començaren els sants exercicis, dirigits por el Reverend José Martí, prevere.

Primeres comunions solemnes. Dia 24 d'abril combregaren per primera vegada en aquesta església filial els güents nins i nines:

Francesc Colom Seguí
Llorenç Cladera Cifre
Pere Vives Collell
Caterina Martorell Llobeta
Joana Martorell Llobeta.

Tercer i últim vicari titular. Dia 6 de abril de 1949 fou nomenat pel Sr. Bisbe Hervás, nou vicari el Reverend Sr. Josep Martí Bauzá, prevere, en substitució del Reverend Sr. Gomila, el qual fou nomenat vicari de Cala Rajada.

El Reverend Sr. Martí féu la seva entrada el dia 7 d'agost següent, oferint els seus serveis als feligresos que escassament, només 13 assistiren, a la seva pressa de posició, per bé que a la ressenya de l'acte es diu que representaven a tota la feligresia.

Harmònim per aquesta església filial. Dia 11 de Setembre D. Pau Tugores (Son Simó) i D. Maties Oliva Tugores (Son Fe), de molt matí sortiren en carro cap a Muro a on hi havia un harmònim que el vicari Sr. Gomila havia aconseguit per aquesta església, després de la seva reparació. A les 12 del mig dia arribaren feliçment a l'església. Aquest harmònim procedia a l'església de s'Esgleita, que no el feien servir.

Festa de Sant Francesc. A les 7 del mati se celebrà missa a la que assistiren 9 persones. A les nou es cantà solemne ofici, predicant bell panegíric el Reverent P. Francesc Oliver, carmelità descalç de Sóller. A l'ofici assistiren 83 persones, entre elles les autoritats d'Alcúdia presidides pel seu **alcalde Sr. Joaquin Marín**. Després de l'ofici carreres pedestres. Per la tarda carreres de cintes i balls típics a l'estil del país.

Dia 6 de novembre: excursió les Coves d'Artà i a Cala Rajada.- Aquest dia, prèviament anunciat se celebra una sola missa a la que assistiren 43 persones i després s'organitza l'excursió a les Coves d'Artà i a Cala Ratjada, a on varen visitar al Reverend Sr. Gomila, que ens va dispensar una molt bona acollida.

Santa Pastoral visita. Dia 18 de novembre de 1949, a les 6 de la tarda procedent de sa Pobla, va arribar al Dr. D. Joan Hervás Benet, Bisbe de Mallorca, per practicar en aquesta filial la Santa Pastoral Visita. En motiu de la visita es varen fer dos arcs de triomf, un a la carretera i un altre baix de l'escalonada de l'església. Van assistir a l'acte unes 72 dones i 26 homes. Estaven presents a l'acte els Reverends senyors Beltran i Ques, ecònom i vicari de la Parròquia d'Alcúdia, respectivament, el sagristà de la mateixa i l'organista Sr. Martí Bascuñana. El cor de cantaires d'aquesta filial compost per sor Catalina, Francesca Martí, Francesca Orell, Joana Orell, Magdalena Oliva, Paula Oliva, Maria Palou Bauzá, Margalida Campomar i Francesca Rigo Portell, va cantar perfectament tot el que requeria l'acte.

En el decurs d'aquesta visita pastoral foren confirmats un nombrós grup de nins i nines, foren padrins de les confirmacions el Senyor Pedro Oliva Arcos i la senyora Jerònima Portell Orell.

Aquests foren el confirmats:

Rafel Vives Martorell, fill de Pere i Antonia.

Eduardo Cifre Cervelló, fill de Ignasi i Joana.
Pere Vives Collell, fill de Joan i Teresa.
Joan Crespí Salas, fill de Rafel i Joana.
Antoni Vila Simó, fill de Ignasi i Caterina.
Llorenç Cladera Cifre, fill de Antoni i Maria.
Joan Pascual Llompart, fill de Joan i Anna.
María Pascual Caldés, filla de Antoni i Caterina
Francesca Colom Seguí, filla de Francesc i Caterina
Anita Cifre Cervelló, filla de Ignasi i Joana.
Joana Martorell Llobeta, filla de Cristòfol i Margalida
Joana Pellicer Seguí, filla de Marti i Caterina
Francesca Vila Simó, filla de Ignasi i Caterina

1950. Festa de Sant Antoni Abat. Assistiren l'ofici 6 homes 3 dones (*hizo muy mal tiempo*, indica una nota). Va predicar el panegíric el pare Antoni Fiol, de Sant Felip Neri, de Porreres. Acte seguit es féu la benedició del animals.

Festa de Sant Blai. Dia tres de febrer, festa de Sant Blai, assistiren a missa set nins i onze nines, als quals els imposa oli beneït. Acte seguit es beneïren els fruits. El vespre es resar el Sant Rosari i es tornà posar oli i beneir fruits.

Pasqua de Resurrecció, 9 d'abril, se celebraren dues misses. A la primera assistiren 27 persones i a la segona que fou cantada 49. Entre les dues misses combregaren 22 persones. A las 10 tingué lloc la missa de comunió a la que assistiren 114 persones, resultant una festa solemne i molt alegre. El senyor Jaume Ballester va tocar l'harmòni i en Bernat Cifre "Garrit" va cantar. Els cantors en la seva veu melodiosa cantaren una quants *motetes* adequats a l'acte. El nin Rafel Vives Martorell va recitar una oració des del presbiteri abans de la comunió i na Rosa Tugores Capellà un altra des del mateix lloc després d'haver combregat.

Van combregar els següents nins i nines:

Rafel Vives Martorell,
Antoni Vila Simó,
Rosa Tugores Capellà
Margalida Vila Bennàssar

Festa de Sant Francesc d'Assís. Dia 2 de d'octubre es va celebrar amb tota solemnitat la festa del titular de la Vicaria. Al matí es va celebrar una missa a la qual van assistir 22 persones. A les 11 es va celebrar ofici solemne amb sermó pel Reverend Sr. Jaume Capó Villalonga, vicari d'Inca. Van assistir 97 persones, presidides per l'alcalde de Alcúdia **Senyor Joaquín Marín**. El cor parroquial de Pollença va interpretar la missa *Te Deum Laudamus* de Perosi, el credo gregorià, alternant amb els cantaires de la Vicaria. Aquest any no hi va haver cap acte cívic, sinó només la funció religiosa.

Comiat de les monges de Son Fe. Per manca de personal el consell de les religioses va acordar suprimir les religioses d'aquesta feligresia. Van fer el comiat el mateix dia de la festa del titular, causant una impressió a totes les persones que

anaven a sentir la pèrdua dels bons serveis que els prestaven generosament.

Missa del gall. *En aquesta missa van assistir 86 persones. Els cantors amb la seva veu entonada i melodiosa cantar perfectament la missa de Angelis i diverses nades. El dia de Nadal hi va haver missa a les 8 del matí, hi van assistir 16 persones.*

1951.- Dia 17 de gener es va celebrar amb tota solemnitat la festa de Sant Antoni Abat, protector dels animals. A les 9 ofici solemne amb sermó. Els cantaires van interpretar perfectament la missa de Àngelus. A les 11 es van beneir els animals.

Aquest any va ser estrenat el "**Bastó de Comandament**" ("vara de mando") d'aquesta Vall, que amb generositat havia estat concedit per l'autoritat competent. El primer que va ser honorat amb aquesta gràcia va ser el Senyor Pere Oliva Arcos, que habitava en el predi de Son Fe.

Dia 4 de febrer es va celebrar la festa de Sant Blai. Es van beneir els fruits després de la missa a la qual van assistir 17 persones (plovía molt, diu el dietari).

Dia 25 de març funció del Dissabte Sant a les 12 de la nit, assisteixen 23 persones.

Dia 26 Festa de Pasqua, van assistir missa 63 persones, 6 van combregar.

Festa de Sant Francesc d'Assís.- A les 7 del matí es va celebrar una missa a la qual van assistir 17 persones.

A les 10 es va celebrar missa major (missa de tres i altar fumats) amb sermó pel Rv. Pare Antoni Fiol (carmelita descalç de Porreres), a la qual va assistir l'ajuntament d'Alcúdia presidit per l'**alcalde Senyor Josep Tous Lliteras** (l'any anterior hi va assistir l'alcalde Joaquin Marín). El celebrant va ser el vicari mossèn Josep Martí Bauzà, el diaca el Pare predicador i el subdiaca el Reverend Jaume Quès Vanrell, vicari de Alcúdia.

El cor parroquial de Pollença format per Joan Sales, Bartomeu Vallori, Mateu Llobera, Gabriel Nadal, Ignasi ("Poquet"), Bernat Cifre ("Garrít"), Miquel March i Joan Coll, dirigit pel Reverend Bartomeu Bennàssar ("Pansa"), vicari de Pollença. Va cantar la missa *Te Deum Laudamus*, del mestre Perosi. Després de l'ofici amb assistència de les autoritats d'Alcúdia i tots els fidels allà reunits des de la terrassa l'església es van amollar dos globus i després es van acomiadar les autoritats.

El cor va ser obsequiat amb una abundant dinar, després del qual van cantar diverses cançons populars. A les quatre de la tarda es van fer unes grans curses pedestres i tot seguit balls típics a l'estil del país, acabant així la festa del titular.

Les almoines recaptades el dia de la festa, missa i ofici, van ser 171'45 pessetes. Els donatius per a les despeses de la festa van ascendir a 1.037 '85 pessetes. Les despeses van ascendir al 1.003 '00 pessetes.

Obertura de l'escola de la vicaria

Dia primer d'octubre va quedar oberta l'escola de la vicaria, per als nins al matí i per als joves a la nit. El curs anterior van assistir al matí els nins següents:

Llorenç Rigo Portell, Son Siurana

Eduardo Cifre Cervelló, Roqueta

Jaume Plomer Axartell, Can Moi

Bartomeu Plomer Axartell, Can Moi

Rafel Vives Martorell, Can Vives

Joan Crespí Salas, Can Faveta

Guillem Moyà Vila, Can Faveta
Pere Vives Collell , CanVives
Joan Bauzá Rotger, Taverna nova
Pere Oliva Tugores, Son Fe
Llorenç Coll Bennàssar, Bort
Antoni Cifre Amer, Can Pou
Joan Llompart Pascual, Cotona
Rafel Pascual Vives ,Tires
Guillem Pons Gual, Oriolet ,total 15

A les classes nocturnes van assistir els següents:

Pere Cifre Amer, Can Pou
Miquel Cifre Cervelló ,Roqueta
Antoni Bennàssar Amer, les Comes
Josep Bennàssar Amer, les Comas
Antoni Bennàssar Cerdà , Juanito
Pere Tugores Palou, Òscols
Antoni Tugores Palou, Òscols
Joan Tugores Palou, Òscols
Joan Plomer Axartell, Can Moi
Sebastià Crespí Sales, Can Faveta
Gabriel Crespí Sales, Can Faveta
Rafel Crespí Sales, Can Faveta
Jaume Morell Pastor de Can Faveta
Jaume Cerdà Aloy , Tanca del Morer
Jaume Martorell Llobera, Blai
Joan Martorell Llobeta, Blai
Antoni Ferrer Axartell, Can Ferrer
Francesc Vives Collell , Vives
Miquel Jordà Carretero, Ca Sou
Miquel Rotger Perelló, Marget
Domingo Oliva Tugores , Son Fe
Francesc Seguí , Pelut , total 22

El dia 4 de desembre a les 9 es va celebrar una missa en honor de Santa Bàrbara a la qual van assistir 37 persones, la major part obrers de la mina presidits pels senyors D. Jaume Canudas i D. Pere Oliva Arcos. Tot seguit es va obsequiar els obrers amb un bon refresc.

1952.- **Festa de Sant Francesc d'Assís.** El diumenge dia 21 de setembre es va celebrar la festa de Sant Francesc d'Assís, titular de l'església. A les 7 es va celebrar missa, van assistir 32 persones.

A les 10 es va cantar missa solemne amb sermó pel Rv. Sr Bartomeu Bennàssar "Pansa", vicari de Pollença. El cor parroquial de Pollença sota la direcció del mateix Rv. Sr. Bennàssar va cantar la missa *Te Deum Laudamus*, del mestre Perosi. Hi van assistir unes 158 persones.

Seguidament es va obsequiar als assistent amb un refresc i es van amollar diversos globus. Al capvespre hi va haver carreres pedestres i balls típics.

Escola de la vicaria

A mitjans mes d'octubre es va començar l'escola de la vicaria, al matí pels nins a la nit pels joves.

A la diürna va assistir els nins:

Llorenç Rigo Ripoll , Son Ciurana

Josep Capó Oliva , Son Fe

Josep Bennàssar Amer, Pansa

Antoni Cifre Amer , Can Pou

Guillem Pons Gual, Oriolet

Guillem Villalonga Grau, Ca na Basera

Joan Villalonga Grau , Ca na Basera

Joan Llompart Pascual, Cotona

Llorenç Coll Cifre, Bort

Josep Coll Cifre , Bort, total 10

A la nocturna va assistir:

Domingo Oliva Tugores, Son Fe

Pere Oliva Tugores , Son Fe

Rafel Vives Martorell, Vives

Pere Tugores Palou, Òscols

Antonio Tugores Palou, Òscols

Antoni Bennàssar Amer, les Comes

Josep Cifre Amer, Can Pou

Miquel Cifre Cervelló, Roqueta

Eduardo Cifre Cervelló, Roqueta

Sebastià Crespí Sales, Can Faveta

Gabriel Crespí Sales, Can Faveta

Rafel Crespi Sales, Can Faveta

Paco Díaz Bravo, Can Faveta

Serafín Palazón, treballador de la mina

Joan Vives Collell, Vives

Rafel Cerdà Aloy , Tanca del Morer

Joan Martorell Llobeta , Blai, total 17

1954.- **Visita Pastoral.** Dia 20 de maig tingué lloc la visita del Dr. Joan Hervás Benet, Bisbe de Mallorca. En aquesta visita el Bisbe considera molt urgent el crear una escola parroquial per l'educació en la doctrina cristiana, dels nins i nines, per suplir l'absència de les religioses agustines.

Visita de la Mare de Déu de Fàtima. Uns dies abans el vicari Sr. Martí exhortà els seus feligresos amb aquestes paraules: *"Dia 7 de maig tindrem la visita de la Mare de Déu de Fàtima. Vos deman per favor que assistigueu tots. Solament es tracta de perdre mig dia. La mos entregaran els poblers. Ells seran molts i si veuen que noltros som pocs, ¿Qué han de dir? A noltros s'uniran els d'Alcúdia i ¿Qué diran si som pocs?. Arribarà el capvespra. A fi de recordar-vos-ho el dia de la seva vinguda davers migdia amollarem uns cuants covets, ja que sa campana no se sent de per tot".*

Aquesta visita queda ressenyada així: *Dia 7 de Maig de l'any 1954, ens va*

visitar la Imatge de la Verge de Fàtima que recorria tots els pobles de l'illa. Ens la van portar els de Sa Pobla, i l'esperàvem a Son Barba els feligresos de Son Fe juntament amb els d'Alcúdia. Va ser portada a coll pels feligresos de Son Fe, incloent joves i dones. A l'església es va practicar un solemne mes de Maria i tot seguit l'acompanyarem fins Can Bregat.

1955. Aquest any no hi ha cap ressenya al dietari de la vicaria.

1956. Dia 24 d'octubre va arribar a Son Fe la primera mestra nacional de nines, senyora Catalina Roca Salom. És rebuda molt bé pels feligresos que l'ajuden en la netejar de la casa i d'altres.

1957. Excursió dels feligresos a Andratx i Sant Elm. - Dia 11 de maig fou organitzada per la mestra Srta. Catalina Roca una excursió als llocs indicats.

Primera visita pastoral del Bisbe Enciso. "Dia 17 de desembre va practicar la Santa Pastoral Visita Dr. D. Jesús Enciso Viana, Bisbe de Mallorca.

Ordena que siguin retolades les imatges de Sant Josep, Sant Antoni i Santa Catalina Thomas, i recomanà que fos creat un grup de Càritas.

Va felicitar la mestra senyora Caterina Roca, per la abnegada i apostòlica tasca que desenvolupa no només entre els petits sinó entre els adults de l'escola nocturna"

1958. Excursió a Valldemosa, Deià i Sóller.- Dia 10 de maig, organitzada per la mestra la senyora Caterina Roca es féu una excursió en el llocs assenyalats.

SUPRESIÓ DE LA VICARIA. El tancament de les mines de carbó, juntament amb el decaïment de l'agricultura i ramaderia tradicionals, ocasionà un dràstic despoblament d'aquella Vall, la qual cosa aconsellà a las autoritats eclesiaístiques tancar i suprimir la vicaria. Al darrers anys el vicari compartia aquella vicaria amb la de Pollença i només anava a Son Fe per celebrar-hi missa el diumenges i festes. Bastants d'anys abans de la seva supressió ja no hi celebraven batejos, noces ni funerals.

Comptes de la vicaria. A un llibre habilitat per el bisbat, el dia primer de gener de l'any 1955 es va començar a dur la comptabilitat en aquella vicaria. Per les anotacions fetes en aquest llibre es veu clarament que es *tords volaven baixos* per Son Fe.

Any 1955,	Ingressos	1.384,00	Pessetes		
	Despeses	966,70	Superàvit	418,70	pessetes
Any 1956	Ingressos	2.088,25			
	Despeses	1.585,18	Superàvit	503,07	
Any 1957	Ingressos	3.016,10			
	Despeses	2.396,58	Superàvit	619,52	
Any 1958	Ingressos	7.093,72			
	Despeses	5.801,58	Superàvit	1.292,14	
Any 1959	Ingressos	1.931,39			
	Despeses	1.107,00	Superàvit	824,39	
Any 1960	Ingressos	1.852,39			
	Despeses	807,15	Superàvit	1.045,24	
Any 1961	Ingressos	1.925,84			
	Despeses	391,00	Superàvit	1.561,84	

Any 1962 Ingressos 2.684,09
Despeses 690,30 Superàvit 1.957,79

Any 1963 Ingressos 2.734,09
Despeses 1.873,39 Superàvit 860,70

Any 1964 Ingressos 21.535,70
Despeses 21.229,90 Superàvit 306,90

Dia 20-12-1964 es rebé de la caixa diocesana un préstec de 16.000 pessetes, dia 30 del mateix mes es feren dos pagaments: *Al Maestro de obras* 17.250,00 pessetes, *al pintor y drogueria* 2.928,00 pessetes.

Any 1965 Ingressos 5.326,90
Despeses 3.022,22 Superàvit 2.304,68

Any 1966 Ingressos 4.928,88
Despeses 2.291,10 Superàvit 2.637,78 pessetes,

Al 30 de Setembre de l'any de 1966, quedà suprimida aquella vicaria i i Sic transit gloria mundi !!

El superàvit de 2.637,78 pessetes, foren lliurades pel vicari Rv. Senyor Josep Martí i Bauzà al Rv. Senyor Antoni Beltran i Alzina, ecònom de la Parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia, el qual, des de les hores quedà com a responsable de l'església de Son Fe.

(1) Joan Parera i Sansó (Manacor (1865 - Sa Pobla (1927) fou vicari de sa Pobla entre 1890 i 1927, historiador, promotor i principal redactor de la revista "sa Marjal" (1909-1927), custodi de l'oratori de Crestatx que amplià i reformà, impulsor de la Caixa Rural de sa Pobla, del "Montepio "Un sol cor" i de la Congregació Mariana.

Cens de la població de Son Fe, any 1949

El vicari mossèn Josep Martí i Bauzà, es *capellà Morena*, per les festes de Nadal de l'any 1949, va visitar personalment totes les possessions, llocs i cases de la seva demarcació i aprofità l'avinentsa per fer un cens de tots el feligresos, tal com ho havia ordenat el Bisbe Hervás en la seva visita pastoral del dia 18 de novembre d'aquell mateix any. Componien aquell cens, entre possessions, llocs, cases i casetes 65 unitats familiars, resultant un total de 260 habitants

Son Barba

Esteva Amengual Rotger

Elisabet Palou Capó

Montserrat Amengual Palou

Sa torre d'en Palou

Maria Palou Ferragut, viuda de Cladera

Jaume Cladera Palou

Antonia Cladera Palou

Rosa Cladera Palou

Guillem Cifre Palou

Son Siurana d'alt

Bartomeu Palou Ferragut

Maria Andreu Palou

Son Siurana de baix

Llorenç Rigo Rigo

Jerònima Portell

Francesca Rigo Portell

Llorenç Rigo Portell

Son Simó

Miquel Tugores Payeras

Rosa Cladera

Joan Tugores Cladera

Rosa Tugores Capellà

Maties Tugores Cladera

Catalina Capellà

Can Faveta

Rafel Crespí Socias

Joana Salas Estades

Sebastià Crespí Salas

Gabriel Crespí Salas

Rafel Crespí Salas

Joan Crespí Salas

Sa Mina I

Senyor Josep Sánchez Montserrat

Senyora Francesca Ribas Ferragut

Francesca Sánchez Ribas

Sa Mina II

Senyor Andreu Montané Vilanova

Senyora Jerònima Ribas Ferragut

Pere Montané Ribas

Paleta (Sa Mina)

Josep Collell Colon

Julita Solé Anglada

Pella (Sa Mina)

Josep Eduard Cervelló Aixau

Caterina Terrasa

Colom i Marget (Sa Mina)

Gabriel Rotger Seguí

Margarida Perelló

Miguel Rotger Perelló

Son Fe (Sa Mina)

Maties Oliva Tugores

Joana Cifre Bennàssar

Can Torré

Guillem Coll Cerdà

Francesca Plomer

Joan Coll Plomer

Madò Sorta: Caterina Cifre Albertí

Can Mosenya

Francesc Caldés Renyés

Francesc Colom Canals

Caterina Seguí Caldés

Bartomeu Colom Seguí

Gabriel Colom Seguí
Maria Colom Seguí
Francesca Colom Seguí
Caterina Colom Seguí
Onofre Colom Seguí.

Cas Fusteret

Antoni Pascual Palou
Caterina Caldés Crespi
Maria Pascual Caldés
Antoni Pascual Caldés
Elisabet Pascual Caldés
Jaume Pascual Caldés

Can Camet

Joan Gost Cantallops
Bàrbara Reus Villalonga

Can Segué

Llorenç Cladera Cifre
Joana Anna Palou Suau
Antoni Cladera Palou
Maria Cifre Verd
Llorenç Cladera Cifre
Josep Cladera Cifre
Antoni Cladera Cifre

Can Rotes

Mateu Palou Llompart
Joana Anna Pausa Palou
Mateu Palou Pausa
Maria Palou Pausa

Can Llinàs

Miquel Pascual Cervelló
Antònia Tugores Cabanellas
Miguel Pascual Tugores

Can Marquet

Miquel Cifre Corró
Caterina Palou Socias
Pere Cifre Palou

Es Òscols

Matías Tugores Cabanellas
Jerònima Palou Llompart
Magdalena Tugores Palou
Maties Tugores Palou
Mateu Tugores Palou
Bartomeu Tugores Palou
Joan Tugores Palou
Pere Tugores Palou
Antoni Tugores Palou

Can Pou de baix

Mateu Cifre Verd

Caterina Amer Cerdà

Pere Cifre Amer

Antoni Cifre Amer

Mateu Cifre Amer

Can Pou d'alt

Josep Cifre Verd

Magdalena Llobera Torrandell

Josep Cifre Llobera

Ca na Siona

Miquel Pascual Venzala

Antònia March Cànaves

Antònia Pascual March

Sa tanca d'es morè

Miquel Luís Pascual

Antònia Muntaner Seguí

Francesca Cifre Amer

Joan Luís Muntaner

Ca s'Ou

Martí Cifre March

Joana y Mateu Cifre Verd

Vertaient

Josep Cifre Verd

Antònia Mayol Vicenç

Martí Cifre Mayol

Miquel Cifre Mayol

Can Xanet

Ignasi Rotger

Joana Amengual

Roquetes de Can Xanet (dins la pleta)

Margarida Rebassa Cifre

Antoni Cànaves Rebassa

Margarida Cànaves Rebassa

Ca na Forreat

Martí Cifre, *de Can Lletugues*

Magdalena Martorell Cànaves

Martí Cifre Martorell

Can Malià

Josep Malià

Francesca Anna Vives Llompart

Jerònima Malià Vives

Miquel Malià Vives

Can Toni Fava

Antoni Crespí Cerdà

i la seva dona, dita na Meliana

Can Peric

Esteva Llobera Amengual

Margarida Martorell Cànaves
Esteva Llobera Martorell
Joan Llobera Martorell
Miguel Llobera Martorell
Son Rotger
Pere Cànaves Rotger
Caterina Amengual
Maria Cànaves Amengual
Àngela Cànaves Amengual
Caterina Cànaves Amengual
Torre de Son Rotger
Joan Pascual Perelló
Maria Bauzà Palou
Francesc Pascual Bauzà
Rosa Pascual Bauzà
Maria Pascual Bauzà
Can Pere Costa: Pere Costa
Can Ferrer
Llorenç Ferrer Cerdà
Maria Axartell Bernat
Caterina Ferrer Axartell
Maria Ferrer Axartell
Antoni Ferrer Axartell
Joana Ferrer Axartell
Can Canonge
Martí Vilanova Muscarolas
Magdalena Vilanova Campins
Jaume Vilanova Vilanova
Magdalena Vilanova Vilanova
Ca na Panada
Martí Pellicer Cerdà
Caterina Seguí Pausa
Martí Pellicer Seguí
Teresa Pellicer Seguí
Francesc Pellicer Seguí
Joana Pellicer Seguí
Cas Sabateró
Antoni Alemany Cerdà
Margarida Martorell Llobera
Can Tiraneta
Jaume Salas Cladera
Magdalena Juan Gelabert
Joan Palou
Can Blai
Cristòfol Martorell Llobera
Margarita Llobeta Buades
Joan Martorell Llobeta

Jaume Martorell Llobeta
Caterina Martorell Llobeta
Joana Martorell Llobeta
Can Randa
Joan Jaume Cladera
Gertrudis Vives Collell
Can Vives
Pere Vives Campomar
Antònia Martorell Cifre
Maria y Rafel Vives Martorell
Can Manxes
Antoni Campomar Renyés
Anna Serra
Maria Campomar Serra
Sa Casa Nova
Pau Tugores Cladera
Antònia Rotger Amengual
Son Fe I
Maties Tugores Payeras
Magdalena Cabanellas
Son Fe II
Maties Oliva Arcos
Paula Tugores Cabanellas
Mateu, Magdalena
Paula Oliva Tugores
Domingo Oliva Tugores
Pere Oliva Tugores
Can Reyet
Can Sarrieta I
Josep Cifre Cerdà
Joana Bennàssar Salas
Magdalena Cifre Bennàssar
Can Sarrieta II
Antoni Coll Coll
Antònia Cifre Bennàssar
Llorenç Coll Cifre
Josep Coll Cifre
Can Xiscos o Ca na Revella
Ignasi Vila Llompart
Caterina Simó Bennàssar
Francesca Vila Simó
Antoni Vila Simó
Rafel Vila Simó
Can Vives
Joan Vives Campomar
Teresa Collell Colom
Gertrudis Vives Collell

Rafel Vives Collell
Francesc Vives Collell
Joan Vives Collell
Pere Vives Collell

Es Petrano

Pere Cladera Mestre

Biniatria

Joan Contestí Vila
Maria Vives Collell
Maria Contestí Vives

Garrigues de Biniatria

Jaume Pons i Maria Riera

Oriolet

Guillem Pons Serra
Francesca Gual Garí
Guillem Pons Gual

Ca na Basera

Joan Grau Morro
Antònia Barrera Reynés
Antoni Grau Barrera
Antònia Grau Barrera
Magdalena Grau Barrera

Can Moi

Jaume Plomer Cànaves
Antònia Axartell Bernat
Joana Cànaves Cifre
Antoni Plomer Axertell
Joana Plomer Axertell
Joan Plomer Axertell
Jaume Plomer Axertell
Bartomeu Plomer Axertell

Can Puput I

Joan Torrens Casanovas
Maria Cerdà Simonet
Antònia Torrens Cerdà
Margarida Torrens Cerdà

Can Puput II

Josep Torrens Casanovas
Joana Anna Suau March
Josep Torrens Suau
Antònia Torrens Suau
Joana Torrens Suau
Joan Torrens Suau
Magdalena Torrens Suau

Can Coix

Maria Reynés Palou, Viuda
Joan Campomar Reynes

Margarida Campomar Reynés

Can Coix (Fill)

Pere Campomar Reynés

Francesca Amer Caimari

Maria Campomar Amer

Can Gorrea

Josep Cerdà Cerdà

Margarida Cerdà Capó

Can Roqueta

Ignasi Cifre Cerdà

Joana Cervelló

Margarida Cifre Cervelló

Joana Cifre Cervelló

Magdalena Cifre Cervelló

Miquel Cifre Cervelló

Eduard Cifre Cervelló

Anita Cifre Cervelló

Can Cotona

Joan Llompart Ferrer

Anna Pascual Palou

Joan Llompart Pascual

Can Joan Bord

Joan Bennàssar Salas

Joana Cerdà Barceló

Antoni Bennàssar Cerdà

Nota .- El contingut i les informacions del present treball han estat obtingudes de l'arxiu de la parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia, l'arxiu Municipal d'Alcúdia, la Revista *Sa Marjal* i algunes fons orals.

Alcúdia, novembre de 2010.

LA CAPTURA D'EN JAUME GAMUNDÍ *FEMBRA*, ALCÚDIA (1622)

Antoni Domingo Pons
Pere Salas Vives

Jaume Gamundí *Fembra* nasqué a Caimari en una data indeterminada de finals del segle XVI o principis del XVII, un temps convuls en què tota la societat mallorquina es va veure dividida en dos bàndols irreconciliables enfrontats a mort, els Canamunt i els Canavall. En *Fembra* hi participà activament, militant en la parcialitat de Canamunt, en el qual aviat destacà com un dels seus bandolers més famosos.

El 7 d'abril de 1618, la situació a l'Illa devia ésser molt greu, per la qual cosa el virrei don Pedro Ramon Safortesa promulgà un edicte cridant amb premis a capturar els nombrosos bandejats, adelats, aquadrillats i altres facinerosos. A la llista, hi ha nombrosos individus de les dues parcialitats i de diferents llocs de l'Illa, oferint-se una recompensa de dues-centes lliures i remissió de penes a un bandejat per la captura de Jaume Gamundí *Fembra*, "*de bens d'aquell si en tindrà i si no en tindrà de pecúnies del Reial Patrimoni*". Als capturats, podien "*portar-los vius, o lo cos, o el cap dels morts*".¹ La crida però, també serví per cohesionar els diferents grups de proscrius de Canamunt: el grup de Selva, la colla de Pere Amengual *Bord Gater* d'Inca, els bandolers Canamunt de Pollença i diferents individus adelats d'altres pobles, que s'ajuntaren per sobreviure formant una colla nombrosa i poderosa, coneguda com la de *los bandejats grossos de Selva*, aglutinada al voltant de la família Ferragut *Boda* de Selva, molt ben relacionada i protegida per la noblesa Canamunt

¹ A.M.P. *Llibre de manaments*. Sig. 165, f. 282. A.M.A. *Manaments*. Sig. 1229, f. 286v. Recopilació d'edictes reials. Arxiu de Francesc Serra de Gaieta (Pollença).

i per algun membre de l'Audiència.

La vida d'en Jaume Gamundí dins aquella quadrilla transcorregué envoltada d'altres bandolers ja famosos com ell mateix. El tenim documentat a finals de 1618 juntament a Joan Ferragut *Boda*; Miquel Llinàs, un nebot de dit Llinàs; Gabriel Abrines *Moreu*, Jacint Amengual, Miquel Cardell, Sebastià Amengual, Jaume Cifre *Cantarelles*, Antoni Domingo *Manescal*, Joan Pau Santacreu, els germans Guillem Campamar i Bartomeu Campamar de *Bóquer*, Joan Antoni Tomàs Picó i altres bandejats, anant per les muntanyes de Lluc, pels boscos d'Alfàbia i per les possessions de Biniforani i Raixa², on les famílies Santacília, Fortesa i Cavalleria, nobles de Canamunt propietaris d'aquelles terres, els alimentaven, vestien, calçaven i els els proporcionaven municions³, pólvora i metxa. A canvi d'aquella protecció, ells executaven sense discutir les seves ordres, assassinant o atemorint a qui els deien, en una espiral de violència alimentada per les colles rivals de Canavall, que feien exactament el mateix.

El 18 de desembre de 1618 a Selva, en una topada amb una d'aquestes colles rivals, membres de la colla de Selva assassinaren d'una arcabussada al cap el bandejat pollencí Joan Vila *del Rafal*⁴ i *fan resistència* a Pere Andreu *Sineu*, comissari Canavall de Selva, resultant també mort en aquell enfrontament Pere Marcó, familiar de dit comissari, el qual a partir de llavors esdevingué un enemic irreconciliable⁵.

A principis de 1619, la colla de Selva, amb part dels bandejats guiats pel Dr. Agustí Albanell jutge de l'Audiència, és víctima d'una emboscada al Grau de Lluc. En aquell indret, el qual a resultes d'aquell esdeveniment seria conegut fins al dia d'avui com a *Coll de sa Batalla*, un grup de comissaris reials dirigits per l'agutzil i poeta Miquel Ferrando de la Càrcel amb una sèrie d'oficials, com els comissaris Antoni Montblanc i Pere Andreu *Sineu*, esperaven als membres de la colla que anaven pel camí, "*los isqueren 15 homens i començaren encansar-los i... tiraren moltes arcabussades*", alguns foren ferits i altres escaparen "*de mans dels qui el perseguien emparant-se dins de la casa de nostra Senyora*". La colla fou desbaratada i foren capturats catorze bandejats, uns al mateix lloc i altres quan escaparen a Inca. També en aquesta localitat, el capellà Mateu Ferragut *Boda*, Don Pedro de Santacília, Miquel Anglada, el Rd. Garau Pont i altres destacats membres de Canamunt, que havien anat a veure els seus bandejats poc abans a Lluc, s'assabenten "*de que havien arcabussejat al bandejat Negret Boda i als de sa companyia*" i aleshores amb "*altres molts anaren a socorre al germà del capellà Boda i als bandejats*".

Jaume Gamundí no va ser capturat a la topada del Grau de Lluc, tal vegada perquè no hi era present, però segurament perquè es va escapolir. Diem això, perquè significadament, a la llista dels empresonats als càrcers reials del 9 de febrer de 1619, es fa referència al pollencí Miquel Bennàsser *Sion*, detingut segons "*per la fuyta d'en Fembra*"⁶. El 10 d'abril, dos mesos després, Miquel Bennàsser ha sortit de la presó, però està "*adelat i detingut en l'església i monestir de nostra senyora del Roser de la present vila de Pollença ... on fa testament ... ab propòsit de voler m'en*

² A.R.M. *Miscelaneas Pascual*. Tom XIX p. 414-416.

³ A.R.M. AA 962.

⁴ A.D.M. *Defuncions Pollença*. Sig I/58-D/2.

⁵ A.R.M. *Sentències de criminal*. Sig. AA 410 , f. 158v, 159.

⁶ A.R.M. Audiència, Sig. AA 216.

anar del present Regne".⁷

Foren catorze els bandolers detinguts al Grau de Lluç. Concretament, "Antoni Domingo Manescal, Joan Santacreu Pau, Bartomeu Campamar de Bóquer i Jaume Cifre Cantarelles de Pollença, Antoni Cànaves de Menut d'Escorca, Antoni Duran i Joan Martí d'Inca, Gabriel Tomàs i Pere Font de Banyalbufar, Ramon Sampol d'Alaró, Gregori Güells de Petra, Nadal Serralta i Bartomeu Ferragut de Selva i Joan Bennàsser Xapeta"⁸. Contra ells s'obri un procés en el qual la qüestió cabdal era la de si el guiatge que portaven era vàlid o no. Entre els jutges de l'Audiència, don Jaume Joan de Berga, Pere Jeroni Mendieta i el doctor Joan Francisco de Gràcia eren de vot i parer que no els valia dit guiatge i que els penjassin, mentre que el regent de la Cancelleria Josep Desmur i el doctor Agustí Albanell defensaven la postura contrària, la de què anaven guiats. Anys més tard, Albanell seria processat per ser partidari de Canamunt, més concretament per no guardar el secret de les deliberacions de l'Audiència i haver posat per aquest motiu en la diana de Canamunt al doctor Jaume Joan de Berga. De fet, una vegada capturada part de la colla, Jaume Gamundí *Fembra* agafà gran protagonisme. Tan ell com els membres de la Colla de Selva que continuaven lliures, coneixien en tot moment en quin estat es trobava el procés contra els seus companys presos. Així, en *Fembra* "bandejat famós i altres companyons seus camarades i grandíssims amics dels Bodes, entre els quals Joan Boda germà del capellà, que anaven alçats, sabien per medi de terceres persones tot lo que es tractava ací en ciutat a circa de la causa criminal dels presos i que los que escrivien lo que passava ho sabien per part del dit Regent i doctor Albanell, com se confirmà après de donar guiatge sa senyoria Il·lustríssima a Joan Güells que era bandejat i companyó de dit Fembra"⁹.

La nit del 12 d'abril de 1619, la situació se complica. Canamunt organitza una fuga a la presó, escapen nou presos, entre ells mossèn Antoni Campos batle reial de Pollença, empresonat des del més de novembre de l'any anterior. També figurava "Andreu Delipe capdeguaita que estava per carceller". En contestació, les autoritats fan una crida, amb greus càstigs per als qui els ajudin i es prometen premis per la captura dels fugats. Tanmateix, els de la Colla de Selva no es poden escapar, ja que el Virrei tement-ho, els havia fet traslladar el 20 de març a un lloc de màxima seguretat, a la torre de l'Àngel, al mateix castell reial.

Ensumant-se l'adversitat de la sentència, es feren diferents reunions entre els caps de Canamunt i els familiars dels presos per veure quina tàctica havien de seguir per aconseguir el seu alliberament, algunes a casa de Don Pedro de Santacília. Es va dir que per alliberar-los, volien segrestar Don Jaume Joan fill de Don Jaume Joan de Berga, doctor del Reial Consell. Seria conduït a les muntanyes i entregat als bandejats, que no l'alliberarien fins que a la seva vegada no alliberessin als dits presos.

Mentrestant, el Virrei passava a l'ofensiva, manà a l'agutzil Ferrando que anàs en companyia de Pere Andreu *Sineu* i altres homes, en persecució dels bandejats que quedaven aquadrillats de la colla de Selva, a certa casa de Selva estarien amagats *on teniem per cosa molt certa que los dits bandejats hi caurien*, l'únic contacte

⁷ A.R.M. Testaments notari Pere Joan Torandell, Sig. T-950, f. 82.

⁸ A.R.M. Audiència, Sig. AA 216.

⁹ A.R.M. A.A. Procés Albanell.

seria un oncle del dit Pere *Sineu*. Però els esdeveniments es precipiten el dia 14 de maig, Albanell va a Pollença i captura a Bartomeu Grua i a Joan Roger *Virrei*, dos destacats bandejats de Canavall. Es tracta d'una jugada mestra, ja que Bartomeu Grua, un dels caps de Canavall de Pollença, estava casat amb na Maria Montblanc, germana del comissari reial Antoni Montblanc, membre de Canavall i un dels artífex de la detenció del presoners de la colla de Selva. Agustí Albanell entrega els dos presoners al batle reial en funcions de Pollença, Ramon Alemany, perquè organitzi el seu trasllat als càrcers reials de Ciutat. Tot es desbarata al dia següent, amb la complicitat del propi batle Ramon Alemany que era de Canavall o sigui de la mateixa parcialitat dels dos detinguts. Així, quan els dos presoners eren de camí a "*Ciutat ab vint homens de guarda i essent una llogua lluny de Pollença los son eixits una vintena de homens ... ab barbes postisses i mascarats tots ... armats d'arcabussos dobles i altres armes, eixint al camí reial i amb violència i tirs...aconseguien... treure'ls de mà i poder de la Justícia*", entre els mascarats hi havia els pollencins Antoni Cerdà *Fanals Toni Jeroni* i Antoni Gelabert *Colet*. Assabentat, Albanell entra en còlera i organitza la persecució fent alçar *en pena de la vida* la vila de Pollença, cap a les muntanyes de Lluc cap on s'han amagat els fugitius, fa venir en auxili gent d'armes de Campanet, Selva i també d'Alcúdia on als llibres de clavaria trobam diferents despeses "*...per los homens qui son anats de socorro en Pollença per orde de misser Albanell [...] o per [...]*" quan "*tragneren la gent d'Alcúdia per anar en Pollença ... o per ... haver aportat vitualla al socorro a la vall d'en March*"¹⁰. A més a més, intentà guiar bandejats de Selva contraris als perseguits, això es confirma amb l'entrevista que tingué a Lluc el dia 15 de maig amb el mateix Jaume Gamundí *Fembra* i amb els bandejats Joan Mulet, Pere Amengual *Bord Gater*, Reinés, *Penjaroll* i Sebastià Benet, però aquests no ho acceptaren, escarmentats com estaven de la qüestió del guiatge dels bandolers presos de la colla de Selva. De fet, "*los bandejats no volien guiatge per por que no els enganya-se'n*"¹¹

Albanell pretén donar la volta al seu fracàs i maquina un pla per eliminar a l'agutzil Ferrando, al qui envia una carta al seu amagatall de Selva, ordenant-li anar tot sol a Pollença, perquè l'ajudi en la captura dels Canavall escapats, ja que segons Albanell, Ferrando i els seus "*estaven ja descoberts... i més aportant arcabussos de metxa que es sentia lo olor de lluny*". Però Miquel Ferrando té por que sigui una trampa d'Albanell per matar-lo pel camí, pel que Pere Andreu *Sineu* l'acompanya fins a Inca, després Miquel Ferrando fa voltera i va a Pollença passant per la Pobla, desbaratant un grup de set bandejats de Canamunt format pel nostre protagonista en Jaume Gamundí *Fembra*, Joan Güells, *lo Bord Gater*, en *Penjaroll*, i els germans dels bandejats presos Guillem Campamar *de Bóquer* i Joan Ferragut *Boda*, els quals l'estaven esperant preparats a l'estret de Sant Miquel per on creuen que Ferrando passarà per a liquidar-lo¹².

El dia 16 de maig de la Càrcel arriba a Pollença. En aquells moments Albanell sospita que els escapats s'han refugiat a la possessió de Son Grua, propietat del pare d'un dels guiatges i ordena *Eque anassen a reconèixer les cases de la possessió de dit*

¹⁰ A.M.A. *Llibre de comptes de clavari Pere Caldés*. Sig. 520.

¹¹ A.R.M. *Miscelaneas Pascual*. Tom XIX. p. 617-631. Bartomeu Prohens. *La mort d'en Berga*. Mallorca, 1619. p. 47,51.

¹² A.R.M. A.A. Procés Albanell.

Grua i altres llocs i capturassen si el trobassen allí ... i que segrestasen tots los bens de dit Grua, Ferrando no hi vol anar, ja que el seus homes de confiança s'havien quedat a Selva. Això el salvà, ja que Pere Amengual Bord Gater estava apostat al camí de Son Grua per matar-lo. Albanell manà assetjar la casa de Jaume Grua i "reconeixent dita casa no hi hagué sinó dones i manà portar-les totes a la presó", entre elles n'hi havia una que no era de la casa, Ramon Alemany, que exercia de batle, demanà a Albanell que no el duguessin a la presó, aquest l'apuntà amb una pistola i li digué "bellaco, bribó, com així no voleu portar aquesta dona a la presó?, porteu-la que si no vos penjaré en una branca". Albanell no aconseguí capturar als fugitius i se'n va de Pollença manant enderrocar les cases de n'Antoni Gelabert Colet, la d'en Jeroni Cerdà Fanals i la d'en Bernat Vila.¹³

Mentrestant, a les muntanyes, hi havia Antoni Campos el fugitiu batle reial de Pollença i els qui s'havien escapat amb ell de la presó, "perquè érem tots de una parcialitat ...nos ajuntarem ab los bandejats de Selva, [...] solia venir de Ciutat lo capellà Boda donant noves de ço que passava en la dita causa i record més que entre nosaltres se tractava que ajunta-se'm quaranta homens que entrassen en Ciutat i alliberassen los dits bandejats i en esta ocasió érem nosaltres vint i vuit. Els espies del Virrei infiltrats el tenien al corrent d'aquests plans. Així "havia feta ajuntar l'Audiència a Palacio [...] a una hora de nit [...] i aleshores lo senyor Virrei i reial Audiència, ponderant los atreviments tant grans en cometre delictes tan graves, entre altres coses, dix lo Virrei, que tenia entès que havien de entrar en la Ciutat molts bandejats i altra gent i anar al castell reial per a emportar-se'n i alliberar tretze homens que estaven allí presos en la torre de l'Àngel, i que com veia tant grans atreviments temia dit succés, majorment per lo que dies antes s'havia regonegut lo monestir de Sant Francisco de Paula i s'havia trobat allí una escala de corda molt llarga. Se resolgué accelerar al màxim el procés i que es despedís ab la brevetat que es podia la causa".

Arribats al dia 16 d'abril de 1619, es produeix la deliberació definitiva del Reial Consell, intervenen el fiscal i els jutges, els vots entre els dos sectors de l'Audiència no canvien: Albanell i Desmur a favor que el guiatge era vàlid, mentre que Berga, Mendieta i Gràcia votaren que no ho era, ja que en la cèdula del guiatge s'especificava que no podien portar armes prohibides. De resultes de la deliberació es dicten tres sentències de mort, els condemnats seran els tres als qui trobaren amb les armes vedades. Seran penjats a la forca en Bartomeu Ferragut Negret Boda de Selva i dos pollencins, en Joan Santacreu Pau dit de n'Aulina i n'Antoni Domingo Manescal, s'ordena, però, que abans de l'execució n'Antoni Domingo de qui se sospita que és un dels caps de la colla, sigui turmentat perquè digui "qui es el caporal dels socis". En la sentència s'especifica que les acusacions contra ell són les d'anar aquadrillat per l'illa armat d'arcabús, de dur armes prohibides, de fer resistència a Pere Andreu Sineu, comissari reial de Selva, quan fou capturat Joan Vila i de ferir mortalment Pere Marcó, familiar de dit comissari.

No es dictà encara la sentència de la resta de bandolers, ja que encara es discutia si a ells com a acompanyants dels altres tres, els valia o no el guiatge. Per

¹³ A.M.P. *Llibre de sentències del clavari*. Sig. 1397. f. 23v., 30. A.M.P. *Llibre de comptes del clavari 1618-1619* Sig. 1329.

la qual cosa només *s'aportaren els tres bandejats condemnats de la torre del Àngel a la presó*, per comunicar-los i fer pública la sentència de pena de la vida, allà tengueren ocasió de retrobar-se amb alguns familiars que els anaren a veure, fins i tot des de Pollença s'hi traslladà Joana Domingo *Manescala* vídua deixada de Joan Ribes i cosina-germana de n'Antoni Domingo, la qual trobà al *capellà Boda davant la presó i parlant sobre si els penjarien o no*, li digué el capellà referint-se als jutges: *Ells mateix facen lo que vullen, jornals són que es tornen*.

El mateix dia en què es conegué la sentència de mort, coincidí amb una de les moltes reunions celebrades a ca Don Pere Fortesa. El capellà *Boda* i en Miquel Domingo ploraven amb desesperació i deien que penjaven als seus germans sense tenir culpa, *i que estaven desatinats i per a fer qualsevol desatino* i demanant què podien fer, Pere Fortesa els va dir que matassin al fill de D. Jaume Joan de Berga. Cavalleria va dir que el fill no en tenia cap culpa, com tampoc estigué d'acord amb això Don Mateu Fortesa. Però Don Pere Fortesa respongué: *Callau que de qualsevol manera lo haveu de matar al dit son fill. Que puix son pare havia fet lo mal que el pagués son fill*. A la reunió els parents dels condemnats proposaren fer venir trenta bandejats i que quan duguessin els condemnats a ajusticiar, els alliberessin. Don Pere Fortesa trobà que això era un desbarat. El capellà *Boda* va dir que estaria bé agafar al fill del virrei Don Francisco de Torres, que anava a les escoles dels jesuïtes de Ciutat, anomenades Monti-Sion, quan sortiria d'allà, l'agafaria en Miquel Domingo *Manescal*, germà de n'Antoni Domingo, el capellà *Boda* l'esperaria a cavall, en Miquel Domingo li donaria el fill del Virrei i el posaria davant a l'arçó, en Miquel Domingo pujaria a la gropa del cavall i sortirien tots de Ciutat, s'endurien al fill del Virrei a les muntanyes als bandejats, *escriurién una carta al virrei i a l'Audiència com ells tenien a lo dit fill del Senyor virrei* i que alliberassin els sentenciats a mort *si volien que alliberassin al dit fill del Sr. Virrei, altrament li llevarien lo cap i lo enviarien al dit Sr. Virrei*, s'oposaren a fer això Mateu Fortesa i Ferran de Cavalleria i li digueren que no fes tal desbarat. El capellà *Boda* porfiava que sí que s'havia de fer, baixà a l'entrada de la casa, s'assentà en un pedrís i se posà a plorar. Ferran Cavalleria baixà a consolar-lo i tement que no fes cap desbarat se l'endugué a dormir a casa seva.

Al dia següent el capellà *Boda* i Ferran Cavalleria s'aixecaren a punta de dia, perquè el capellà *Boda* deia que *sen volia anar a portar los bandejats*. Tornaren a ca Don Pere de Santacília, ja que allà era on havia deixat el cavall, i així partir a cercarlos. Essent allà, comparegué el Pare Fiol, de la companyia de Jesús, amb un encàrrec per a *Boda* de part del seu germà pres i condemnat a mort, dient que *lo enviava per dir-li, que si be ell estava molt content de morir, però que procuras de negociar ab lo Senyor Virrei i Senyors del Consell, que li commutas la sentència de vida a galeres i oferís que tots los bandejats se'n anirien de la terra*. El capellà *Boda* digué que ho faria i amb això se desvià d'anar-se'n i de cop se posar a negociar dit negoci i posà medis per a parlar amb lo dit Sr. Virrei. Davant la insistència del capellà *Boda*, Pere Fortesa, Don Joan Fortesa i altres, s'entrevistaren amb el Virrei. Es negocia amb el Virrei perquè commuti amb certes condicions a pena de galeres perpètuas, la pena capital a la qual estaven condemnats Antoni Domingo *Manescal*, Joan Santacreu *Pau*, i Bartomeu Ferragut *Boda*. L'encarregat de les negociacions amb el Virrei fou el jesuïta Pare Joan Fortesa, parent dels germans Fortesa. Quan pareixia que tenien més o menys convençut al Virrei, aquest té una reunió amb Don Jaume Joan de Berga, i després d'aquesta el Virrei es mostra més partidari que mai que les penes de mort

siguin executades, es negà en redó a fer cap tracte sobre la sentència promulgada contra els bandolers, *no ho volgué fer per respecte de dit noble Don Jaume Joan de Berga*. Per això, els parents i amics dels condemnats foren ben conscients que en Berga havia estat un destorb a la gràcia que havien pretès del Virrei. Conceberen contra ell un odi mortal, i aquesta fou la raó del seu posterior assassinat. El capellà *Boda* s'assabenta del fracàs de les negociacions estant devora la casa o possessió de Raixa. Demana a Don Pere Fortesa, i aquest li confirma el paper contrari de Don Jaume Joan de Berga, com així era públic a Mallorca.

El Virrei devia estar vertaderament preocupat amb la possibilitat que Canamunt volgués aprofitar el dia de l'execució per intentar alliberar els tres condemnats, per la qual cosa ordenà que l'execució de la sentència fos immediata per no donar temps a reaccionar a Canamunt i que en el recorregut que feien habitualment per la ciutat fins al lloc del suplici els acompanyés gent armada i altres oficials. A més, per primera vegada, manà que la companyia dels "dos-cents escortassin als condemnats, testimonis presencials recordaven que *hi hagué molt gran rumor en lo poble per haver-los portat a penjar ab los dos-cents que fonc gran novetat* i d'altres deien que *tota la ciutat estava commoguda admirant-s'ho*". Així el mateix dia 18 d'abril de 1619, ja davant les forques se'ls hi dugué *la sang de Jesucrist* com a ritual de penediment i sacrifici, seguidament foren penjats i després decapitats, els caps dels ajusticiats foren posats a la *Torre dels caps*, situada a la *Costa de la Seu* davant la *Soledat*, els cossos foren soterrats l'Hospital General i per caritat se feren per les seves ànimes *5 misses resades a la capella de la Sang*.

Ja sense esperança Miquel Domingo Manescal i el capellà *Boda* decidiren trobar-se amb el bandolers a les muntanyes, *damunt la possessió de Joanot Albertí de Caimari*, allà, Miquel Domingo i el capellà *Boda* fan saber al grup la mort dels seus germans i la determinació de venjança. Parlant amb els bandolers els diuen que Jaume Joan de Berga *ho havia fet tot i que mereixia ésser cremat*, però en els plans de venjança tampoc descartaven eliminar a algun altre del Consell, *o, algun algutzir, o, algun altre ministre de Justícia*. Els noms de l'agutzil Ferrando o els comissaris reials Canavalls Pere Andreu *Sineu* o Antoni Montblanc entraven així en aquella macabra loteria. Tot i això el principal desig hagués estat la mort de D. Lluís de Vilallonga, pel que sembla cap dels Canavall, o Pere Antoni i Lleonard Safortesa. Per aconseguir liquidar alguns d'aquests personatges, fa falta mobilitzar tota la força de Canamunt, el capellà *Boda* fins i tot esperoneja a alguns d'un grup de bandejats que troba a la plaça de Selva, grup en el qual possiblement hi ha en "*Fembra, dient que... millor seria que haguésseu fet lo que teníeu en comanda i seríeu persones... Que no sabeu on hauríeu d'ésser vosaltres anit o després anit, que de aqueixa manera donau vosaltres la paraula a gent grossa i gent que us pot treure de treballs, no sabeu que aportau lo dogal rossegant, puix sou dins el fang: trepitjau-lo*".

La resta de bandolers que esperaven sentència, salvaren finalment la vida, però reberen penes duríssimes¹⁴. Mentrestant el capellà *Boda* i els bandejats de la

¹⁴ Concretament, el 22 d'abril es fan públiques les sentències de la resta de bandolers, Joan Martí Tripero, Nadal Serralta, Bartomeu Campamar de Bóquer i Jaume Cifre Cantarelles, són condemnats a remar a galeres, mentre que Pere Font, Antoni Duran, Gregori Güells, Ramon Santpol, Gabriel Tomàs foren condemnats a diverses penes d'exili (A.R.M. *Sentències de criminal*. Sig. AA 410, f. 162 / 170). A.R.M. *Sentències de criminal*. Sig. AA 410, f. 165.

colla que restaven lliures, amb una gran mobilitat i canviant constantment de lloc i d'amagatall, fan una sèrie d'intents sense èxit d'acabar amb la vida de l'algutzir Ferrando i la del comissari Pere Pol. Després d'aquests intents fallits la colla se separà en diferents grups. El capellà se queda amb *Treufoc*.

Antoni Gibert *Treufoc* era un jove lladre que havia coincidit a la presó amb Sebastià Esbert un bandejat de Canamunt condemnat a galeres *tota la vida*, el 7 de maig, fugen junts de la presó per les clavegueres, nedant i bussejant entre els excrements i es refugien amb la quadrilla de bandejats de Canamunt. A les muntanyes l'inexpert *Treufoc* rep preparació i és instruït pel mateix Jaume Gamundí *Fembra*¹⁵, que ja era un bandoler experimentat. Arribat el dia 23 de maig de 1619, el capellà *Boda* baixa a Ciutat acompanyat de *Treufoc* perquè *fassa lo efecte*, és a dir, executi la sentència de mort dictada per Canamunt. Finalment, la víctima el 24 de maig fou el jutge de Corts, Jaume Joan de Berga.

Les conseqüències per a Canamunt, la parcialitat de Gamundí *Fembra* foren terribles. L'operatiu que es va enllestir per descobrir i capturar autors, còmplices i fautors, va ser impressionant.

L'1 de juliol el virrei Francisco Juan de Torres fa publicar un edicte cridant als sospitosos i classificant el delicte com de lesa majestat, oferint 1.000 ducats, una fortuna, i el perdó per al qui entregués els assassins a la justícia; qui ho fes, també tendria el poder d'alliberar tres bandejats que elegís. S'amenaçava amb greus càstigs per als que els ajudassin. Els bandolers de la colla de Selva i els seus còmplices i fautors havien d'abandonar Mallorca el més ràpidament possible, així el capellà *Boda* abandona Mallorca amb els vaixells de Sant Joan de Malta, perdent-se la seva pista a Itàlia. Miquel Domingo *Manescal* fuig de Mallorca i se'n va al regne de València lloc on podia passar desapercebut, ja que eren nombrosos els mallorquins que en aquelles dates hi anaven per repoblar les terres abandonades després de l'expulsió dels moriscos. Cap al regne de València també parteix Joan Rosselló *Taló*¹⁶. Guillem Campamar de *Bóquer* desapareix per sempre més. Mentre que els bandejats Jaume Gamundí *Fembra* i Pere Bennàsser *Penjaroll*, tots dos de Selva, se'n van cap a Felanitx pensant que allà no els coneixerien i *reberen una carta d'ací de Ciutat avisant-los de que eren traïts i que la justícia los prendria si prest no es donaven cobro i se'n anaven a la muntanya en la mateixa nit*. Jaume Gamundí *Fembra* tem que dins la colla hi ha un traïdor i *sospitant-se que Gregori Güells los havia traït, lo volgué matar ell, però els altres no ho consentiren*¹⁷... No sabem exactament què feren *Fembra* i *Penjaroll*, però acabaren a Menorca desterrats.

Mentrestant, es van fent crides, edictes, persecucions, guardes extraordinàries, prohibicions d'abandonar l'Illa, prohibicions de navegació, amenaces per als qui no col·laborin, i un degoteig de detencions, que amb confessions i tortures, destapen tota la trama. Els capturats són *tractats per rebel·les i traïdors a sa Majestat*.

L'onze d'agost de 1619 se rep a Alcúdia una lletra del Virrei, en la qual s'amenaça la ciutat *que si lo capellà Boda i sos companyons i los qui han cabut, sabut i consentit en la mort del noble don Jaume Joan de Berga se embarcaran i los*

¹⁵ *Els bandolers a Mallorca ss. XVI-XVII* Jaume Serra Barceló. Palma de Mallorca, 1997.

¹⁶ A.R.M. Audiència, Sig. AA. 229, f. 53, 64, 84.

¹⁷ A.R.M. A.A. Procés Albanell. f. 57v.

*doneran socorro en esta ciutat o viles del present regne, la cremaran i abrasseran i totes les possessions del terme i seran tenguts i reputats per rebel·les i traïdors a sa Majestat. Se reuniren els jurats d'Alcúdia i els seus consellers, i fou proposat suplicar al Virrei que impedesca del tot la embarcació i navegació de esta ciutat, però finalment, es prengué la determinació que s'obeís vigilant de la millor manera possible, però també, anar a Ciutat i demanar al Virrei algun remei perquè en esta ciutat hi hage tants perills, per tantes barchas aquí qui corellen, altres qui van en Menorca, altres qui peschen per çò suplicaran a sa Senyoria Il·lustríssima i a son Reial Consell que ens socorreguen de alguns remeis per a que ens pugam guardar com convé que aquexos rebeldes a sa Magestat e a su fortuïta no se embarcassen en esta nostra ciutat d'Alcúdia*¹⁸.

Les recerques s'estengueren a Pollença, on els comissaris, jutges de corts i bandolers i adelats de Canavall guiats, detenen i encadenen Joan Santacreu Pau de Canalg, pare del Joan Santacreu executat.

El 9 d'agost de 1619, Antoni Montblanc, Pere Marcó i Pere Bonet Macari, capturen *Treufoc*, el qual és condemnat a recórrer els carrers de Ciutat dalt d'un carro de quatre rodes amb un piló i amb un braser encès on s'encalentirien les estenalles ardents que li aplicarien al cos durant el recorregut, davant la casa d'en Berga se li tallaria la mà i l'orella dreta, davant el Castell Reial la mà esquerra, a la plaça del Born l'orella esquerra, després seria arrossegat, fermat a la cua d'un cavall i portat a la plaça de Santa Eulàlia on seria estrangulat, el cos esquarterat i exposat el cap a les portes del Castell Reial. I el dia 14 es compleix la sentència i és executat, si bé el càstig no s'aplica en tota la cuesa gràcies a la mediació d'uns jesuïtes. També es executat Jeroni Pau de la Cavalleria, fou turmentat al poltre i després se li donà garrot a la plaça de Santa Eulàlia, després decapitat, el cap fou exposat a la torre dels caps i confiscats els seus béns. Hi hagué condemnes per a molts d'altres implicats, a Pere Fortesa de *Tagamanent* li confiscaren la possessió de Raixa i li enderrocaren les cases de Ciutat i fou confinat. Jeroni Cotoner, Guerau Pont, Felip Pont i Jaume Anglada, desterrats a Itàlia. Don *Pedro* de Santacília, fugí de Mallorca. Bartomeu Busquets i Miquel Mut foren condemnats a galeres i a desterrament. Miquel Anglada a 10 anys de relegació. Per fautor també és executat Joan Mateu de Mancor, mentre que Cristòfol Muntaner de Selva, habitador de Pollença, parent dels *Bodes*, és condemnat per fautor a córrer la vila amb dogal al coll i a pena de galera perpètua.

A pesar dels càstigs, exilis o fins i tot traïcions com la de Joan Güells, les autoritats continuaven alerta i les colles rivals de Canavalls comandades per comissaris reials, estaven ben a l'aguait per capturar els possibles membres sobrevivents de la Colla de Selva, com ho demostra el cas succeït a Pollença a principis de 1620 en què Bartomeu Grua i Bernat Vila *del Rafal* membres de la comissió d'Antoni Montblanc prepararen una emboscada per capturar al *Bord Gater*, la confiança resultà falsa però acabà amb la detenció, després d'un enfrontament a coltellades i arcabussades de Miquel Bennasser *Sion*, el mateix que havia ajudat el 1619 a fugar-se *Fembra*¹⁹.

A principis d'octubre de 1621, Canamunt troba l'ocasió per tornar el cop,

¹⁸ A.M.A. *Llibre de determinacions 1617-1639*. Sig. 13.

¹⁹ A.R.M. Sig. A.A. 1015.

intentant acabar amb un dels seus acèrrims enemics: *lo algutzir Miquel Ferrando*, el qual, estant ... *en la vila de la Pobla per negocis de la Règia Cort en la casa de Llorenç Caldés amb Bartomeu Mieres, escrivà de criminal, en la taula on havien de sopar, no han dubtat ... alguns fills de perdició, a les 3 hores de la nit proppassada que era 10 del present més d'octubre, ... des de una finestra que ix en el carrer del aposento a on era dit algutzir, tirar-li amb arcabús o pedrenyal una arcabussada de la qual lo han ferit amb tres bales en lo musclo i braç, de la qual arcabussada està molt mal ferit ...* El virrei i capità general interí don Pere Ramon Safortesa promet en un edicte 1.000 Ll. de premi al qui descobrirà lo delinqüent²⁰.

El 27 de febrer de 1622, trobam a Alcúdia a Jaume Gamundí *Fembra*, des d'on pretenia embarcar i abandonar l'illa previsiblement per tornar a Menorca, els seus factors eren Guillem Llampaiés, Pere Joan *Pei*, jurat i lloctinent del batle d'Alcúdia, Bartomeu Cànaves *Cuirassa* i Rafel Pelegrí, tots habitants de la ciutat d'Alcúdia. Tot això ens mostra la infraestructura de les parcialitats, les quals tenien capacitat d'ajudar a sortir o a entrar un bandejat de l'Illa i mobilitzar un grup organitzat, en aquest cas Canamunts d'Alcúdia, que amb presència fins i tot d'autoritats locals, els ajudaven. Confirma la pertinència del grup de factors a dita parcialitat el que Guillem Llampaiés estava casat amb la pollencina Antonina Martorell Aulí cunyada de m^o Miquel Joan Cànaves de *Mosso*²¹, el qual es convertiria en comissari Canamunt el 1639²². Sigui com sigui, dits factors havien *afavorit i tingut en ses cases a la persona de Jaume Gamundí Fembra home facinerós bandejat tingut i ésser anat en companyia de aquell ab arcabussos pedrenyals... receptor i afavorir i acompanyar amb bufetó i arcabussos amb metxes enceses, la persona de Jaume Gamundí Fembra, bandejat cridat i aportar aquell custodiat per embarcar-lo en la cala dita Cala Mosco e Cala Boscon*²³, tenint per a d'açò concertat i conduit cert vaixell i lo dit Pere Joan *Pei*, valent-se de la autoritat i jurisdicció dels oficis de jurat i lloctinent de batle, oferint al dit Gamundí *Fembra*, que embarcaria i guardaria de qualsevol persona que el volgués impedir la dita embarcació i per això se valdria del nom del Rei nostre senyor; tots los dits delinqüents associats donant-se favor i ajuda encontraren molt a prop del lloc de la dita embarcació a Antoni Amorós, lloctinent de batle real creat per dita sa Senyoria molt Il·lustre de procurador reial, guarda de mar i batle de la porció temporal de l'Església, i essent-los demanada la persona del dit Jaume Gamundí *Fembra*, recusaren de descobrir-lo, desitjant afavorir-lo més i eximir-lo del poder i mà de la justícia, i per no volgut donar-li i entregar-li, fonc forçat lo dit Antoni Amorós anar ab sos sócios i carcerar-lo i prendre'l i estant amagat lo dit Gamundí darrera d'una roca pogué a son salvo ferir i matar al dit Antoni Amorós com lo ferí i matà amb tres bales d'una arcabussada que li tirà, lo que no se haguera pogut fer si los dits socios del dit Gamundí le hi haguessen descobert i haguessen donat lo favor i ajuda que els devien donar al dit Amorós com a ministre reial²⁴. A l'endemà, a l'església parroquial se donava eclesiàstica sepultura a m^o Antoni Amorós de la

²⁰ Pere Xamena Fiol. *Estampa de la Mallorca del segle XVII*. p. 31.

²¹ A.R.M. *Testaments del notari Pere Joan Torandell*, Sig. T-947, f. 94.

²² A.R.M. Audiència, Sig. AA 230, f. 46v.

²³ Correspon a l'actual Cala de Sa Bassa Blanca, coneguda abans com a Cala Boscana.

²⁴ A.M.P. *Llibre de manaments*. Sig. 168, f. 48. Pere Xamena Fiol. *Estampa de la Mallorca del segle XVII*. Registre de la Cúria reial de Felanitx. p. 32.

Cisterna, lo qual mataren ab una arcabussada, feien de marmessors Jaume i Damià Amorós sos germans, i... son fill m^o Antoni Amorós menor li ha fet molts més sufragis²⁵. La Universitat d'Alcúdia hi contribuïa ... per lo concert de quatre ciris que cremaren en lo enterro de m^o Antoni Amorós tinent de procurador real ²⁶...

El lloctinent don Pere Ramon Safortesa fa un edicte contra els dits... Guillem Llampaies, Pere Joan Pei, jurat i lloctinent de batle de la ciutat d'Alcúdia, Bartomeu Cànaves Cuirassa, Rafel Pelegrí. El Virrei qualificava el delicte com a... atroç i en tant gran perturbació de la pau i quietud pública i directament contra ministre reial anant amb orde exprés de dita sa Sria. Il·lma. a exercir son ofici en lo que li era estat manat, per tant dita Sa Senyoria molt Il·lustre desitjant que tan graves delictes sien punits i castigats i que per a d'açò dits delinqüents vinguen en poder de la Justícia ... pel que ofereixen premi a ... qualsevol persona encara que sia oficial real que pendrà algun dels dits... i se...li manarà donar i pagar cinc-centes lliures de bens dels predits delinqüents que (...) si en tindran i si no en tindrà manarà donar i pagar tres-centes lliures del Real Patrimoni i ultra del dit premi pecuniari promet dita sa senyoria molt il·lustre fer remissió al qui tal haurà feta i a dos delinqüents anomenadors per ell dels delictes que hauran comesos, com no sien inculpats en lo cas de la mort del noble don Jaume Joan de Berga i de altra de lesa majestat, ni de lo qui ferí al algutzir Miquel Ferrando de la Càrcel de la arcabussada que li donaren en la vila de la Pobla, ni de crim de heretgia, ni de sodomia, ni de fabricant de falsa moneda i com no estiguen presos.²⁷

El Virrei mana que ninguna persona de qualsevol grau, dignitat, o, condició que sia, gose ni presumisca embarcar als dits delinqüents, ni donar ningun gènere de provisions, robes, menjar ni beure, municions, ni altra cosa alguna, ni gosen ni presumesquen donar-los qualsevol altra favor, socors, consell ni ajuda sots pena de esser castigats en les pròpies penes imposades per reials edictes contra los semblants fadors.

Però la gran preocupació era evitar que abandonassin l'Illa, pel que s'ordena que ningun patró ni altra persona alguna, gose ni presumisca embarcar a dits delinqüents, ni qualsevol d'ells, per ninguna via, ni concertar ab ningun patró, capità ni mariner que els embarca, ni els pos dins dels seus vaixells, sots pena de incidir en les penes contingudes en lo present capítol i de pendre les barques, naus, vaixells en los quals seran estats embarcats, aplicadores les dites barques, o, vaixells ab ses xàrcies, la tercera part al acusador i les altres dos parts als cofrens reials de sa Majestat ²⁸.

Guillem Llampaies i sos socios²⁹, se deuen entregar en veure's perduts, el càstig per a ells fou pagar 500 Ll. cascun d'ells, franques i més cent lliures de capsons per cada u d'ells... per i haver mort la persona d'Antoni Amorós, lloctinent de procurador reial de dita ciutat d'Alcúdia i guarda de mar d'aquella, anant dit Amorós a

²⁵ A.P.A. *Llibre defuncions* n° 3. f. 139.

²⁶ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 23.

²⁷ A.M.P. *Llibre de manaments*. Sig. 168, f. 48. Pere Xamena Fiol. *Estampa de la Mallorca del segle XVII*. Registre de la Cúria reial de Felanitx. p. 32.

²⁸ A.M.P. *Llibre de manaments*. Sig. 168, f. 48.

²⁹ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 21.

fer los serveis de la Règia Cort ... ³⁰.

La sort d'en *Fembra* fou pitjor, capturat tal vegada al mateix moment de la topada o poc després, el 9 de març l'Audiència fa un pagament de 200 Ll. a Joan Baptista Cardell notari, *per la captura de Jaume Gamundí Fembra ... segons edicte reial publicat* ³¹. Entre els captors de *Fembra* hi havia destacats bandolers pollencins de Canavall com en Jeroni Cerdà *Fanals*, el seu cunyat Bernat Vila i el germà d'aquest Pere Vila. En tenim constància perquè el 12 d'abril de 1622, dits Jeroni Cerdà *Fanals*, Bernat Vila i Pere Vila germans, anomenen procurador seu a l'honor Guillem Caimari sastre en Ciutat, amb l'objectiu de cobrar el diners que els devien *per esser nosaltres estats a capturar i pendre la persona de Jaume Gamundí Fembra bandetjat*³². Els captors de *Fembra* formaven part d'un grup organitzat Canavall o sigui de la parcialitat rival d'en *Fembra* i per tant contrària a la dels alcudiencs que l'ajudaven a embarcar, alguns dels captors havien format part de la comissió de Pere Fe comissari reial Canavall alcudienc, de fet, tant en Jeroni Cerdà *Fanals* com en Bernat Vila *del Rafal*, els tenim documentats juntament a altres destacats Canavalls, com dit Pere Fe i Pere Andreu *Sineu* i Gabriel Cantallops *Senat*, com a membres de la comissió que el 26 de setembre de 1622 comandava el comissari reial Pere Marcó, familiar del homònim Pere Marcó mort a Selva per la mateixa colla de Selva el 18 de desembre de 1618, el mateix dia en què, com hem vist, maten també a la mateixa topada a Joan Vila *del Rafal*, germà dels Vila captors de *Fembra*³³. Els membres de la comissió d'en Pere Marcó tenien guiatge d'armes *ab tal emperò que dits arcabussos, bufetons, o, pedrenyals no tingan menos de tres palms de llargària* i alguns d'ells com el mateix Pere Andreu *Sineu* havien estat lligats a l'agutzil Miquel Ferrando de la Carcel.

Està clar doncs, que la captura de *Fembra* no fou per casualitat i que els captors disposaven d'infraestructura, confidents i de la valuosa col·laboració d'Antoni Amorós de la *Cisterna*, una de les autoritats alcudienques capacitada per contraestiar l'ajuda que l'altre grup prestava a *Fembra*.

Una vegada capturat ja no sortiria viu d'Alcúdia. En *Fembra* fou conduït a... *los carcens reials de la present ciutat d'Alcúdia*³⁴. Les despeses corrien contra la Universitat d'Alcúdia, com si fos una desgràcia més, així es pagava a Joana Fe quinze sous... *per oli, vi, menjar i beure que ha donat a Jaume Gamundí Fembra...*³⁵, a m^o Josep Fortesa vuit sous *per quatre cavalls forçats ha tinguts vuit dies en sa casa* ³⁶. El gruix de les despeses però, fou per la vinguda de misser Marimon, amb la missió d'instruir l'assassinat d'Antoni Amorós³⁷ i de sentenciar *Fembra*³⁸. Es pagaren a Francesc Joan tres lliures i devuit sous *per tant ordi li prengueren los magnífics jurats per la vinguda de misser Marimon* ³⁹... *o a diversos particulars per la vinguda de misser*

³⁰ A.R.M. Audiència, *Composició de penes* Sig. AA 232, f. 8.

³¹ A.R.M. Audiència, Sig. AA 229, f. 59.

³² A.R.M. Not. *Pere Torandell*. Sig. 941, f. 207.

³³ A.R.M. Audiència, Sig. AA 229, f. 72v.

³⁴ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 21.

³⁵ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 21.

³⁶ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 20v.

³⁷ A.M.A. *Clavari Pere Domenech 1622-1623*, Sig. 245, f. 17.

³⁸ A.M.A. *Clavari Pere Domenech 1622-1623*, Sig. 245, f. 19.

³⁹ A.M.A. *Clavari Pere Cugullada 1623-1624*, Sig. 246, f.

*Marimon i per donar-li menjar i criats, sis lliures deset sous i quatre, i açò quan vingué a sentenciar a Jaume Gamundí Fembra, la qual quantitat dix misser Marimon ho pagaria i no se es pagat, costa per llista feta i firmada*⁴⁰ ... El doctor Marimon a més a més de no pagar no es privava de cap caprici, se li dugueren dos dotzenes i mitja de garballons a misser Marimon ⁴¹... o... *per peix prengueren per misser Marimon* ⁴²... Això no era tot, ja que misser Marimon venia acompanyat d'una nombrosa comitiva, que també s'havia de mantenir, amb ell venien més cavalls forçats ⁴³, ministres de justícia i de tortura⁴⁴ i... *lo botxí* ⁴⁵.

La Universitat d'Alcúdia també pagava les despeses dels preparatius d'executar la sentència, la relació de despeses ens dóna una idea exacta de la sort que li tocà patir a *Fembra*, els treballs començaren quan es començà a construir un cadafal, l'execució seria pública i havia de servir d'escarment: així es paga *per mig jornal han fet a lo cadafal per a sentenciar en Fembra*⁴⁶ ... *a diversos particulars qui han fet lo cadafal per a sentenciar a Jaume Gamundí Fembra*⁴⁷... *a mestre Jaume Caimari dos lliures i devuit sous i son per nou posts li prengueren per fer lo cadafal quant sentenciaren Jaume Gamundí Fembra* ⁴⁸... *a mestre Esteve Soliveret picapedrer catorze sous i son per haver adobat los puntals i fer lo cadafal d'en Fembra*⁴⁹... Sobre el cadafal en *Fembra* seria executat ofegat a la forca, així trobam *per aportar un cairat a la forca* ⁵⁰... *per una somada de calç*⁵¹ ... Una vegada mort seria esquarterat, així trobam els pagaments fets per haver executat la sentència de Jaume Gamundí *Fembra*, ... *lo qual fou excorterat* ⁵²... *per una destral 12 sous, uns guants 6 sous, bena i cotó 1 sou, esmolar la ganiveta per dit Gamundí, 1 sou*⁵³. Pagaments fets al corder *per esquarterar Jaume Gamundí Fembra 16 s*⁵⁴... *Pagaments a dos esparters per corda i senalla d'esquarterar Jaume Gamundí Fembra, 1 Ll.*⁵⁵. Els quarters de *Fembra* acabaren repartits per ser exposats a diversos llocs de Mallorca on es guardàs record de les seves malifetes, ja que així també es guardaria record del seu càstig i serviria d'escarment. El cap però, mereixia un destí especial, l'usual era bullir el cap del sentenciat i exposar-lo, a Alcúdia el lloc habitual era a l'entrada de la ciutat a la porta de Mallorca, lloc obligat de pas, així trobam al llibre de clavaría que *ha pagat dit clavari a Martí Carbonell ferrer tres lliures i deu sous i son per la gàbia i perns ha*

⁴⁰ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 27.

⁴¹ A.M.A. *Clavari Pere Domenech 1622-1623*, Sig. 245, f. 16v.

⁴² A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 25.

⁴³ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 27.

⁴⁴ A.M.A. *Llibre de comptes de clavari Pere Pere Domenech*. Sig. 545, f. 19.

⁴⁵ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 24.

⁴⁶ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 21.

⁴⁷ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 27.

⁴⁸ A.M.A. *Clavari Pere Cugullada 1623-1624*, Sig. 246, f. 7v.

⁴⁹ A.M.A. *Llibre de comptes de clavari Pere Pere Domenech*. Sig. 545, f. 13. A.M.A. *Clavari Pere Domenech 1622-1623*, Sig. 245, f. 13.

⁵⁰ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 23.

⁵¹ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 25.

⁵² A.R.M. Audiència, Sig. AA 229, f. 41.

⁵³ Ramon Rosselló Vaquer. *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca, II*. p. 74.

⁵⁴ Ramon Rosselló Vaquer. *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca, II*. p. 78.

⁵⁵ Ramon Rosselló Vaquer. *Morts, desgràcies i maldats a Mallorca, II*. p. 83.

*fets per a posar lo cap d'en Jaume Gamundí Fembra*⁵⁶

Aquesta fou la fi de Fembra, però les darreres notícies que tenim d'ell, són quan ja mort el 18 de febrer de 1623, un dels seus captors, en Bernat Vila, és cridat, acusat que anant de comissari juntament amb Rafel Martorell Bibí, *ab autoritat de dit son ofici de comissaris feren que els seguissen les persones d'Antoni Sureda picapedrer i de Joan Ramon Quart de la mateixa vila de Pollença, als quals armaren de bufetons... manaren als dits ... que tocassen a la porta Joan Soliveres sabater, home honrat, lo qual era absent de dita sa casa i que fessen que sa muller Joana Cànaves, obrís la porta dient que era allí son marit, com la feren obrir i entrant dit Antoni Sureda cridà al dit son marit que entràs, fingint que fos a la porta i entrà lo dit Rafel Martorell Bibí i entrat apagà lo llum i s'abraçà ab dita muller de dit home honrat fingint esser lo dit marit de aquella i no obstant molts crits i molta resistència que feu la dita muller ..., lo dit Rafel Martorell Bibí ab gransa i violència tingué tractes carnals ab ella ab efecte deshonorant a ella, a son marit i als seus, lo dit Bernat Vila lo esperà i li guardà les espatlles i ultra de lo que es dit anaren après per dita vila i encontrant al dit marit en senyal d'amistat lo feren anar ab ells a menjar i beure en diverses parts, sens saber ell res del sobredit* ^{57 58}.

El premi per capturar Bernat Vila eren 100 Ll. i l'alliberament d'un bandejat. Veien la complicada situació, el 15 d'agost de 1623, Jeroni Cerdà *Fanals* i Pere Vila fill de Bernat, atenent que per la captura de dit *Fembra* el Reial Consell havia promès premi de 200 Ll. i l'alliberament d'un bandejat que podrien triar els qui el capturessin, anomenen procurador Bernat Vila major pare del cridat, perquè davant sa Senyoria Il·lustríssima i son Reial Consell, reclami en nom seu l'alliberament del seu fill Bernat Vila *menor* ⁵⁹. Bernat Vila fou alliberat i continuà formant part de diferents comissions de Canavalls fins que tornà a la presó a finals de 1627 acusat d'estupre per intentar forçar a Caterina Eixartell donzella filla de Pere Eixartell⁶⁰, fou sentenciat el 30 de març de 1628 i condemnat a exili del regne 3 anys i pena de 500 Ll⁶¹. Estant, però, empresonat Bernat Vila, continuaven encara sense cobrar el premi de Fembra, pel que Pere March habitador de Ciutat procurador de Jeroni Cerdà *Fanals* i de Pere Vila tornen a reclamar el 12 de desembre de 1627 la seva part del premi de les 200 Ll. per la captura d'en *Fembra*⁶².

⁵⁶ A.M.A. *Llibre clavari Antoni Castell*. Sig. 1339, f. 26.

⁵⁷ A.M.P. *Llibre de manaments*. Sig. 168, f. 264v. Pere Xamena Fiol. *Estampa de la Mallorca del segle XVII*. p.35.

⁵⁸ A.R.M. Not. Pere Estrany, *Actes 1622-1624*, Sig. 4546, f. 15.

⁵⁹ A.R.M. *Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1622-1625*, Sig. T-952, f. 28v.

⁶⁰ A.R.M. *Llibre d'actes del notari Antoni Torandell 1625-1630*, Sig. T-291, f. 144v.

⁶¹ A.R.M. *Sentències de criminal*. Sig. AA 410, f. 257v.

⁶² A.R.M. *Llibre d'actes del notari Antoni Torres 1626-1627*, Sig. T-953, f. 155.

1715: L'ANY DE LA DESGRÀCIA

Josep Segura i Salado

RESUM

En el primer capítol es transcriuen els documents referents a Alcúdia des del 1705 al 1717 i, com és clar, els referits al 1715, quan el Regne de Mallorca veié com desapareixia la seva autonomia a causa d'haver perdut la Guerra de Successió.

En el segon es documenten els abusos que la gent de la mar alcudienca i els boscos hagueren de patir per part de la Reial Armada des del 1716 al 1898.

Es parla després de les fortificacions marítimes i, a continuació, de les epidèmies arribades per la mar en aquests segles.

El cinquè apartat estudia les armes i la pólvora durant els segles XVII i XVIII.

En el capítol "Estat major" es parla dels comandaments del terme durant el segle XVIII.

Després ve el dedicat a les tropes, murades, quarters i *utensilios*, fent gran incís en les enormes despeses que la població d'Alcúdia hagué de fer per mantenir l'exèrcit del Rei.

Al vuitè es parla de les diferents milícies populars que des del 1762 s'hagueren d'allistar i mantenir a càrrec de l'Ajuntament.

Finalment, a "Sanitat Militar" estudiam aquest problema, solucionat amb més contribucions damunt la població, i la seva relació amb Campanet i sa Pobra.

INTRODUCCIÓ. MATERIAL. MÈTODE

L'any 1963 vaig començar a interessar-me per la nostra història militar i per mor d'això, endut per l'entusiasme juvenil, vaig establir relacions amb aquelles persones que em podien facilitar informació.

Una d'elles fou D. Jaume Lladó i Ferragut, a qui vaig acompanyar en la presentació del seu llibre *La sección histórica del archivo municipal de la fidelísima ciudad de Alcúdia*, publicat a Palma per la impremta dels Sagrats Cors el 1964.

Don Jaume, que va ser, a més d'arxiver municipal de quasi tota Mallorca, director del Museu Arqueològic d'Alcúdia, volia publicar un llibre sobre les fortificacions i la defensa d'aquesta ciutat; però quan va veure que els anys que li restaven de vida no l'hi permetrien tal projecte, cap el 1971 em lliurà les fitxes que havia fet quan treballava a l'arxiu municipal.

Des del 1969 jo anava buidant llibre a llibre, notícia a notícia, el fons de la Fortificació custodiat a l'arxiu del Reial Patrimoni, conservat al que llavors es deia *Archivo histórico de Mallorca*, i no vaig tenir ocasió d'anar a l'arxiu municipal per omplir ni comprovar el contingut de les fitxes.

Des del 7 de juny del 2000 al març del 2004 vaig estar de baixa per haver quedat cec de l'ull dret i patir altres problemes de salut, i tampoc no m'anà bé consultar l'arxiu alcudienc.

Aconseguida la pensió d'invalidesa el 2005, ara que puc, he transcrit els documents que D. Jaume m'indicà que existien. Per això els citaré com ell me'ls va facilitar, puix aquest article és obra de tots dos.

He emprat, a més, la documentació consultada a l'actual Arxiu del Regne de Mallorca, al Diocesà, al municipal d'Esporles, etc.

ENTORN DE LA GUERRA DE SUCCESSION

El 1996 ja vaig publicar un article sobre els esforços que féu Alcúdia i Mallorca per construir les bateries de costa per precaució contra l'exèrcit castellà-francès que, finalment, conquerí i ocupà militarment nostre Regne el 1715 acabant amb l'autonomia.¹

Quan encara regnava per primera volta a Mallorca D. Felip V de Castella, IV d'Aragó i VII de Navarra, duc d'Anjou, dia 14 de novembre del 1705 es diu en el Consell municipal que els molt il·lustres i nobles senyors Francesc de Solà i Guardiola (assistent de l'Assessor de la Capitania General, ARM, AH 6566, f. 334) i Dionisio Rogerio, membres del Reial Consell, després de visitar-la, han advertit Alcúdia que estant en guerra *...es convenient y necessari se fassen algunes prevencions en esta Ciutat per lo que se poria succehir... y en particular se fessen Cent quarteras de farina a lo menos...*

Al dia següent es diu que *...En esta plaça y Ciutat fidelissima de Alcudia se troban dins ella trenta dos molins de sanch condrets y estos bastan para de continuo mantener dos mil y sinchcents homens...*, però com que n'hi ha *...vint qui no son molents y estos ab poch cost se poden adobar...* s'ordenarà als propietaris els posin molents, ara bé, *...no tenim falta de farina, si de blat, perque sempre que siem invadits es precis vinga en esta plaça molta infanteria de socorro...* Així és que, es demanarà al Virrei que hi enviï no només blat, sinó també pólvora i repassar *...los fortins exteriors*. També es diu aquest dia que els indicats molt il·lustres senyors, no

¹ SEGURA SALADO, Josep: "La bateria de Tacàritx i la de l'illa d'Alcanada", a *Festes de Sant Jaume. Alcúdia, 1996*. Ajuntament d'Alcúdia. Gràfiques Pollentia, Port d'Alcúdia, 1996.

només no aportaren recursos, sinó que consumiren del poc que hi havia.

Quan Mallorca ja havia proclamat D. Carles III d'Àustria, dia 11 d'octubre del 1706, el Consell de la Universitat d'Alcúdia parla *...del felis rendiment de este Regne...* i el 17 del mes següent que *...en demostracio de alegria de la felis restucio (sic) de aquest Regne de Mallorca... a nostron Gran Monarca, Rey y Señor...* es faran alimares, una festa, ofici i sermó amb tota solemnitat.

La Guerra contra el pretendent duc d'Anjou continuava i com que els gremis professionals havien donat diners, ordi i cavalls, el Síndic Forà pensà que la part forana no podia manco de *...a lo menos fer el servey de 75 cavalls desmontats...*, dels qual Alcúdia en lliurà tres.

Dia 2 de juny del 1707 es diu en el Consell que Margalida Vidal, vídua del corder Martí Ventallol, vol que li paguin la corda de llendera que li han comprat de la seva botiga per portar presos [borbònics?] a Ciutat de Mallorca.² Li devien comprar, també, la corda necessària per a us de les torres marítimes?

Menorca era dividida: allà on arribava la influència de Ciutadella es decantà pel rei Carles i la part dominada des del castell de Sant Felip, pel rei intrús. Per reconquerir-la es demanà a la part forana de Mallorca un *...donativo voluntario...* Alcúdia dia 25 de setembre del 1708 acordà donar 500 lliures, moneda del regne de Mallorca.³

Al Marquès de la Alcantarilla, coronel d'un regiment d'infanteria que participà en la reconquesta de Menorca el setembre (ARM, RP 4059), que passà a aquella illa dia 2 d'octubre, se li donaren deu pollastres, deu pans, un moltó, un quartí de vi, se li pagà el lloguer de nou cavalcadures, nou almuds d'ordi per a elles, i tres homes que l'acompanyaren. Retornà dia 23 i encara trobam despeses d'aquest viatge el desembre.⁴

Si una cosa surt caríssima, aquesta és la guerra i, així, malgrat *...los felises progressos de las Catholicas armas del Rey nostre Señor...* que per les continuades victòries *...ha de recobrar integrament la Monarchia y alliberar a tots sos vaxalls de la tirana oprecio...* de Felip V de Castella, s'exigí altre «donatiu voluntari» i dia 3 d'octubre del 1710 Alcúdia aprovà altres 500 lliures.⁵

Trobam després el *Compte de lo que la Universitat de la fidelissima Ciutat de Alcudia ha expandit per gasto de les milicies y soldats de les compañies de les viles [d']Inca, Muro, Campanet y Selva [que] han vingut a protegir les marines i les murades des de dia 13 de desembre del 1713 i Lo que ha expandit la Universitat de la present fidelissima Ciutat de Alcudia per los soldats de una compaña de la Ciutat y Regne de Mallorca desde als 26 Abril propessat fins al 20 maig inclusive de 1714.* I, encara, al dors, el *Compte delo que ha expandit...per los soldados de la compaña del capita Dn. Geroni [Boix de] Berard des de als 17 janer 1715 fins als 20 del mes de mars del matex any inclusive...*

Són, respectivament, dos i un quaderns en foli bipartit on trobam els quintars de llenya consumida, els pans —de 22 unces cada un—, la ració del senyor Francesc

² AMA. *Legajo de papeles referentes a la defensa, 1551-1751.*

³ AMA. *Quadern d'actes, 1708-1710.*

⁴ AMA. *Legajo de papeles..., 1551-1751.*

⁵ AMA. *Quadern d'actes, 1708-1710.*

Thomàs i Campos,⁶ governador de la plaça des del 12 de gener del 1715 fins a la rendició, etc. Destaca aquesta partida : *Mes... per haver donat de menjar a quaranta miñons una nit y un die, qui vingueren de Barcelona.*⁷ La capital catalana, que lluitava per una Monarquia Hispànica de tipus federal, no uniformada sota Castella, ni amb regnes totalment independents, era molt apurada per les tropes del rei intrús i aquests nins degueren venir refugiats, tal volta de pas, cap als dominis europeus de nostre D. Carles III, ara ja coronat com a Carles VI de l'Imperi.

Els regnes d'Aragó i de València perderen la Guerra el 1707. El principat de Catalunya el 1714, i el regne de Mallorca veié com dia 9 de juliol del 1715 l'exèrcit castellà-francès entrava per les portes de la murada de Ciutat de Mallorca, ara rebatiada com a «Palma» pels enemics.

Abans, a Alcúdia, el 20 de juny, *...se feu la entrada del Exm. Señor General el cavaller Dasfeld...*⁸ La festa costà a la població 80 lliures 11 sous i 2 diners en gallines, pollastres, sucre, hortalissa, blat, olives, torcaboques, plats, escudelles d'Inca, formatge d'Alcúdia, vi, aiguardent, congrets, sucre esponjat, oli, moltó, albercocs, carbó, neu, palla pels cavalls dels conqueridors, etc.

Així mateix, la fidelíssima ciutat hagué de pagar altres 133 lliures 7 sous i 4 diners per les tropes que l'havien defensat i això només *...des de als 17 juny inclusive fins als 25 del matex mes, tambe inclusive, ... axi en el temps staven de guarnicio com en lo temps stiguieren prisioners...* El document no dóna per més perquè és rosegat de rata, però llegim que és inclòs el *...reparar lo quarter de casa de Mayol...*⁹

Malgrat les expressions que hem vist emprar al Consell Municipal l'any 1706 i els donatius «voluntaris» de 1708 i 1710, en un memorial enviat a Felip V de Castella, IV d'Aragó, València i Mallorca i VII de Navarra, l'any 1717, li diuen, ja en castellà, que *...La ciudad de Alcudia... se vio forçada a dar la obediencia a Principe Estraño... para que... los Abitantes de ella pudiesen salvar sus vidas... y hubieron de obedecer no sin repugnancia grande... aguardando ympaciente ocasión para restituirse al suave y legitimo Dominio de Vuestra Magestad... pero luego que vieron una carta de D. Pedro Juan Valero [i Fortuny], natural de la Ysla... [que] escrivio a D. Pedro Juan Torrens, hijo de la [dicha] Ciudad... no solo se resolvieron a costa de sus vidas... pero tambien a sacrificar sus casas y haziendas y con tan resuelta union de todos se consiguio la libertad de la Ciudad y que la guarnicion [austriacista] se diera Prisionera de Guerra...*¹⁰ És a dir que, segons això, fou la població civil qui forçà la rendició.¹¹

⁶ Destacat austriacista, caigué presoner dels borbònics a Menorca. (*Archivo Histórico Nacional*, Madrid. *Estado*, lligall núm. 323). Per altres dades de la seva biografia vegeu de ZAFORTEZA MUSOLES, Diego: *La ciudad de Mallorca*, tom II, Palma, 1954, p. 364-365.

⁷ AMA. *Legajo de papeles...*, 1551-1751.

⁸ El seu nom era Claude-Françoise Bidal. (Vegeu d'ORDINAS, Antonia: "Josep Segura Salado ha localizado la tumba del mariscal Asfeld", a *Diario de Mallorca*, Palma, 18 de maig del 1978.

⁹ AMA. *Legajo de papeles...*, 1551-1751.

Només entrar, els borbònics establiren un magatzem amb els materials transportats per ells. (SEGURA SALADO, Josep: "Els queviures durant el primer quinquenni de l'exèrcit borbònic", a *XIV Jornades d'estudis històrics locals*. Govern Balear, Conselleria d'Educació i Cultura. Palma, 1996, p. 501-502.

¹⁰ AMA. *Legajo de varios*, 1682-1818.

¹¹ Això ja ho digué AMENGUAL, Juan-José: *Nuevo diccionario mallorquín-castellano-latín*, tom I. (Palma), 1858, p. 77.

Però, contradient el que deien sobre el *...suave y legitimo Dominio...* protesten en el mateix memorial de que hagi suprimit el privilegi concedit el 1523 per Carles I al comerç marítim del Port d'Alcúdia, confirmat per Carles II el 1688, i que, a més molts alcudiençs es van a viure a altres poblacions perquè es troba *...oy la Ciudad gravada con la Carga de cerca de tres mil libras al año para la manutencion de las tropas que la guarnecen...* essent així que abans nostre exèrcit popular ens sortia gairebé de franc en èpoques de pau.

Que es podia esperar dels Borbons, amics de la mentalitat i cultura castellanés i enemics de la nostra forma de ser? Per exemple, fent part de l'escut de D. Carles III d'Àustria es veia el del Regne de Mallorca: en camp d'or tres pals de güella carregats amb la banda blava.¹² En el de Felip V de Castella i els seus successors ja no torna apareixer.

LA REIAL ARMADA. ELS BOSCOS

Fins al 1834, en què per Reial Decret del 30 de novembre anterior es crea el regne d'Espanya,¹³ només en períodes extraordinaris —Guerra del Francès (1808-1814) i el Trienni Liberal (1820-1823)— existiren els exèrcits nacionals i l'Armada Espanyola, dient-se, oficialment, «reales exércitos» i «Real Armada», puix homes, armes, canons, vaixells, etc. no eren propietat de l'Estat, sinó que el Rei era son amo i senyor.

Dia 8 de juliol del 1716, complint ordres, els jurats d'Alcúdia pagaren al capità Miquel Maura [i Mestre] 226 lliures 13 sous i 4 diners per l'armament [en cors] *...de la galera Sant Joseph y galeota de Iviza...*¹⁴

No només els diners i les embarcacions, també nostres homes aprofitava el Rei per a les seves naus. Així, el 23 de juliol de l'any següent el Comandant General ordena a Alcúdia que *...entre los naturales y havitantes... que fueren marineros, pescadores o ejercitados en la marina, buscaran veinte hombres que han de servir de remeros por tiempo de dos meses en la galeota [del Rey] Sn. Phelipe, que se concluye y arma contra los moros y corsarios de Berberia, para el resguardo de estas yslas y [de la] costa de España... empezando primero por los solteros... y a cada uno se daran ocho pesos excelentes de plata...*

El rector d'Alcúdia comunicà al Vicari General dia 20 de maig del 1718 que els militars han capturat *...algunos marineros desta Ciudad, y otros que han sabido la orden se han refugiado a la yglesia...* Els volien embarcar a la força en la Reial Armada i, sabent que obtindrien permís per treure'ls del refugi, fugiren. A més, dia primer de setembre del mateix any, el rector escriu al Vicari General que Pere Fiol, d'Inca, fet soldat a la força per anar fora Mallorca, quan era al Port per embarcar, s'escapà i es refugià a l'oratori de Santa Anna; el convenceren que sortís per fer una

¹² MIRALBELL CONDEMINAS, E. / SEGALÉS, José María: *Nobiliario de la Corona de Aragón*, tom II. Barcelona, 1948, p. 116.

¹³ *Gaceta de Madrid*, núm. 154. «Imprenta Real». Madrid, 3 de desembre del 1833, p. 657-658.

¹⁴ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

declaració escrita i ara vol tornar a sagrat.¹⁵

L'intendent dia 18 d'octubre del 1733 comunica al batle reial i als regidors (pel Decret de Nova Planta, ja ni jurats teníem) que l'enginyer en segon, D. Lorenzo Solis, i l'enginyer ordinari, D. Jorge Abarca,¹⁶ passaran a certes feines del seu art (no diu quines) i hauran de menester alguns homes i barques.¹⁷

El sudelegat de l'Armada a Alcúdia, D. Francisco de Amezarri [y de Arandia (ARM, A, XLIV, núm. 10)] dia 16 d'abril del 1773 diu al *Señor Ayuntamiento* que al municipi hi ha 67 natus matriculats per l'Armada ...y de ellos se hallan sirviendo en los vaqueles del Rey 20¹⁸ y algunos hace quatro y cinco años que susisten en la America..., periòdicament es reemplacen ...quedando doze y diez y seis de las tres clases de Artilleros de Mar, Marineros y Grumetes...¹⁹

I així podríem seguir amb els abusos i vexacions que haguérem de patir per part de l'administració borbònica, però només diré que el 1844 era ajudant de Marina del Districte D. Gerónimo González.²⁰ És a dir, altre peninsular, com si a les illes no hi hagués prou marins per ocupar els càrrecs ben remunerats i de poc perill. És pot afegir que, tal vegada, això era així per a que les autoritats intermèdies no fessin costat als indígenes, com veurem en aquest capítol per l'any 1790 en parlar dels boscos.

Per morir defensant els interessos d'Espanya sí que érem bons! I així, entre els homes a les ordres de l'almirall Pascual Cervera, morts i presoners dels ianquis el 1898 hi hagué un nombre desproporcionat de naturals d'Eivissa, Formentera i Alcúdia.²¹

L'any 1740, amb l'excusa que es preparava a Mallorca la recuperació de Menorca, sota domini britànic des del 1708, es tallaren al cap del Pinar una ingent quantitat d'arbres per dedicar-los a la construcció naval de l'Armada Reial, a fer carreretes d'artilleria i fins i tot per a estaques i faixines. Després, per interessos de la segona dona de Felip V de Castella, s'emprà tot a la Guerra de Successió d'Àustria.

Vuit anys després ens privaren tallar cap arbre de boscos particulars, de comunes o, naturalment del patrimoni reial, puix la Reial Armada de S.M. els havia de menester per *los Baxeles del Rey*. Així, el 31 de gener s'aprovava la *Real Ordenanza para la conservacion y aumento de los Montes*. Altres reials ordenances, aquestes del 7 i 12 de desembre del mateix any, obligaven a cada propietari a plantar cinc arbres anuals sota l'amenaça de greus multes i penes de desterro als presidis d'Àfrica.²²

A Alcúdia, malgrat la sobreexplotació del 1740, encara hi havia 3.300 alzines i 52.122 pins.

¹⁵ ADM. III/56/225. ADM. 20/1/11.

Sobre refugiar-se en sagrat, vegeu SEGURA SALADO, Josep: "El campanar de la parròquia i el dret d'asil", a *Jornades d'estudis locals*. Ajuntament de Muro. (Muro), 2004, p. 73-90.

¹⁶ Per les seves biografies i la dels altres enginyers militars destinats a les Illes, vegeu de TOUS MELIÀ, José: *Palma a través de la cartografia*. Ajuntament de Palma. Palma, 2002, p. 351-374, "fusellat" sese citar la font, per l'autor d'un treball publicat a les *V Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*, 2007.

¹⁷ AMA. *Legajo de correspondencia recibida, 1570-1829*.

¹⁸ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁹ O sía, que per atendre la pesca, el transport i el comerç marítim només es podia comptar amb 47.

²⁰ AMA. *Legajo de documentos referentes al Puerto, 1773-1862*.

²¹ NEGRERIRA, Juan-José / MESA, José-Luís de: *Mallorquins, menorquins i pitiusos en la Guerra de Cuba, 1895-1898*, Barcelona, 1998, p. 252, 270 i 271.

²² Arxiu municipal d'Esporles. *Reales órdenes, edictos y bandos, 1716-1800*.

Arxiu municipal d'Esporles. *Lligall de correspondència, 1716-1778*.

La Reial Armada acabava pagant els arbres que tallava *...aún sin noticia de sus propios dueños y satisfaciendo a éstos una tercera parte de su precio...*²³

Dia 6 d'octubre del 1790 el nou Subdelegat de Marina d'Alcúdia, D. Antoni Serra, protesta a l'Intendent que aquell any, per ser tallats, s'han *...marcado... muchos Pinos, de modo que los Pobres se ven imposibilitados de poder sacar a cultivo [sus tierras]... cosa que dificultará el projecte de repoblació humana del municipi, puix als nous habitants els ...será preciso abandonar...*²⁴

Durant el segle XIX tot continuà igual i s'explotà no només el cap del Pinar, sinó també la Victòria, Sant Martí, Alcanada... En el XX i XXI, encara que per diferents motius i per haver-se traspassat d'un a altre organisme les competències, els propietaris per poder tallar un arbre han de demanar permís al Govern de les Illes, Conselleria de Medi Ambient, Direcció General de Biodiversitat.

DEFENSA MARÍTIMA

Nostres illes són davant les costes de Berberia, a només unes hores de navegació a vela o a rem.

El 9 de setembre del 1494, el batle d'Alcúdia avisà el de Pollença que el de Santanyí li havia comunicat haver-hi cinc vaixells de turcs a les seves mars. El batle de Felanitx ja havia previngut el de Manacor per a que preparassin les armes.²⁵

D. Gaspar de Marrades comunicà a Alcúdia haver rebut una carta del Rei datada el 15 d'abril del 1551, dirigida al *...Conde de Montero, Pariente, mi Lugarteniente y Capitan General,...* avisant-lo que *...el Principe Roberto Palatino anda infestando las costas del Mar... con 18 vaxelles que lleva al sueldo de Cataluña, Francia y Portugal, y... no habiendo agora Armada mia para impedirselo... vol desembarcar a Maó.* Els alcudienecs han d'intentar desbaratar aquest projecte. Tal vegada relacionat amb això, o tal vegada no, puix el document no porta data ni el nom de l'autoritat de què emana, trobam una *Orde que se ha de guardar en cas que se descobre la Armada inimigue.*²⁶ Per la lletra sembla que és del segle XVI i no són més que previsions lògiques a prendre per Alcúdia i cap altra població.

L'any 1650 els jurats locals escrigueren al Rei que per estar entre dos ports, *...todas las mañanas han de salir y salen quatro cavallos a reconocer toda la marina y muchas vezes sucede estar enboscados moros y matarlos, y haver de salir una companya de treynta cavallos forçados, que sirven sin sueldo... tiene [Alcúdia] continuamente guardas perdidas a la orilla del mar, para que den aviso... es un castillo y fortaleza... y los naturales de dicha Ciudad estan muy goçossos de vivir en puesto tan peligroso...*²⁷

La vida era tan difícil que no ha d'estranyar que el 1702 el Consell Municipal,

²³ MANDERSCHIED, Erich Bauer: *Los montes de España en la historia*. Ministerio de Agricultura. Madrid, 1980, p. 142-145, 330 i 475.

²⁴ AMA. *Legajo de correspondencia recibida, 1570-1829*.

²⁵ SEGURA SALADO, Josep: *La torre de cala Santanyí*. Consell de Mallorca. Palma, 1992, p. 9.

²⁶ AMA. *Legajo de papeles referentes a la defensa, 1551-1751*.

Probablement es tracta de l'elector palatí luterà Robert IV, comte de La Mark, a Westfàlia, aprop de Colònia, duc de Bouillon.

²⁷ AMA. *Legajo de varios, 1570-1826*.

atès que Jaume Capdebou, Martí Serra (a) "Micha", Gabriel Morei i els germans Miquel i Joan Capdebou ...representen el ser vinguts per la misericòrdia de Deu e intercessio de Maria Santissima de la ciutat de Alger, a hon sclaus se trobaven... donar en ajut de son rescat cinc lliures a cada un dels tres primers i altres dues als altres dos.

El dia d'Epifania del 1704, la Universitat alcudienca diu ...tenim noticia que en la Ciutat de Mallorca los qui son stats Jurats y los qui ocupen alguns altres puestos de dita Universitat stan eximits de anar a guardar... les marines i, com que pel privilegi atorgat per D. Carles I el 18 de juliol del 1523 no hi havia d'haver diferències entre ambdues ciutats, es demanarà igual tracte. El 1721 encara no s'havia solucionat.

L'any 1707 Pere-Francesc Amorós representà al Consell ...que haura circa un any que Deu nostre Señor per sos divinos secrets fonch servit caygues en esclavitut de moros en Alger, pero per la sua bondat y clemencia lo ha tret... rescatantlo un christia mallorqui y ha importat son rescat 186 £ 16 ss... Es decidí donar-li en ajut 15 lliures.²⁸

El setembre de l'any següent trobam dues *Llista de los homens qui van a treballar per las faxinas de orde del Sergento Mayor* [de la part forana, amb graduació de tinent coronel] *Don Juan Fuster, que paga la Universitat de la Fidelissima ciutat de Alcudia de orde del Exm. Sr. Conde de Çavella... de 29 Agost.*²⁹ Probablement eren per a les bateries referenciades a la nota 1 d'aquest treball.

Ja vérem que el 1494 s'enviaven correus d'una població a l'altra avisant-se dels perills de la mar. Després de la pèrdua de la Guerra de Successió (1715) això continuà igual per la manifesta incapacitat de l'exèrcit de conquesta i ocupació. Així, l'any econòmic 1724-1725, els avisos arribats de Pollença es pagaven a 3 ss cada un i els d'Artà a 8. Setmanalment s'anotaven els arribats; entre el 6 d'agost i el 2 de març arribaren, des de Pollença quinze i des d'Artà altres tres.

A l'igual que es feia abans del 1715, tampoc després no era corrent que totes les guardes secretes i extraordinàries vigilassin de cap a cap d'any; per economia només es posaven en època de perill i es llevaven en haver passat. Per exemple, dia 8 d'octubre del 1724 l'Ajuntament d'Alcúdia (des del 1718 els castellans havien substituït nostres universitats i consells municipals per *ayuntamientos* i *cabildos*) pagà a Jaume Moll l'haver aportat des de Palma una ordre del Comandant General (fins i tot ens prohibiren tenir virrei i capità general) ordenant llevar les susdites guardes.³⁰

L'intendent del Regne de Mallorca dia primer de maig del 1730 comunicà al batle i regidors de tots els municipis que per mor d'haver de mudar la guarnició, la infanteria destinada a les illes ha de passar ...*al Principado de Cathaluña*... Aquesta despesa ...*haze imposible poder socorrer a los thorreros de las thorres o atalayas de este Reyno en quenta de lo que se les debe*... per la Reial Hisenda, i cada ajuntament els auxiliarà ...*para su subsistencia*... i es passaran comptes en haver-ne

²⁸ AMA. *Llibre de determinacions del Consell de la fidelissima ciutat de Alcudia comensant en 1702 fins en 1707*, f. 8, 10, 40, 48-48v, 54, 80-80v, 113-113v.

²⁹ AMA. *Legajo de papeles...*, 1551-1751.

³⁰ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*. (En realitat és un llibre d'actes que comença el 1693 i li manquen els 22 primer folis; començava el 1688 i se li afegí, al final, un registre de polices de 1724-1725).

de disponibles.³¹

Dia 17 d'octubre del 1766 el comandant General diu que han sortit d'Alger dues fragates i cinc xabecs grossos en cors contra els cristians. S'ha d'avisar els torrers i guardes secretes.³²

D. Pedro Carvajal, governador de la Plaça, dia primer de gener del 1803 signà unes *Obligaciones de los torreros y guardas secretas*. Pel seu interès transcriure alguns paràgrafs: *El torrero de la Atalaya de la Victoria debe permanecer en ella todo el dia y noche... avisando al torrero de Piedra Roxa para que luego me de parte [si hay enemigos]... luego que haga la descubierta por la mañana, pondra la seña de la novedad que observe, y despues hara una humarada por el frente de la plaza para que el torrero que esta de Muralla pueda darme parte... El torrero de Piedra Roxa, luego que haiga echo la descubierta por la tarde, se avistara con el de la Atalaya, el que le dira lo que ha observado y de ambas observaciones... vendra el primero a darme parte... El torrero que esta de Muralla debera dar parte de los buques que fondeen en el Puerto, asicomo de las humaradas o señas que manifieste el de la Atalaya... El torrero que queda franco, debe relevar a el que caiga enfermo o si se necesita para subir a la Atalaya... El guarda secreta de Aucanada, dara parte al cabo de torre mayor, si se aproxima algun Buque o lancha... El de Tacaris hira a dar parte al Fuerte de Manresa siempre que se aproximen Barco o lanchas... El que se halle en el Muelle tendra cuidado si por las orillas del Mar hubieren echado en tierra, a quien detendra y obligara a no tener roce con persona alguna, y la guardia lo custodiara vajo centinela...*

Per aquest document sabem que guardaven com a torrers a la talaia de la Victòria els germans Joan i Toni Ximenes Coto, a la Penya Roja Antoni Jaume i Miquel Marcanola (sic) [deu voler dir Mascaroles], i com a guardes secretes a Alcanada Salvador Cantallops, a Tacàritx Mateu Muntaner, i al moll, pagat per la Junta de Sanitat, Joan Roca.³³

Durant la Guerra del Francès, dia 4 d'octubre del 1809, s'hagué de pagar a Antoni Torrens l'haver-lo enviat, a cavall, a Palma per avisar que a la badia (sic) s'havien vist vint vaixells de guerra.³⁴

Vegem ara algunes notícies de cada un dels llocs on es guardava, per ordre topogràfic, seguint un sistema racional, i no botant d'un lloc a l'altre sense ordre ni concert com fa algun autor.

Del castell de Manresa existeix una interessant monografia³⁵ i poques coses en podem afegir.

El 1680 i també el 1684 uns estols del Rei de França, que era en guerra amb el nostre, com que encara no existia el Castell ni la bateria avançada d'Albercutx,³⁶

³¹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*. Sobre la penosa situació econòmica de l'"Imperio Español", que repercutia en els més febles, entre ells els torrers de Mallorca, vegeu de SEGURA SALADO, Josep: *Història de Sant Llorenç des Cardassar*, tom II. La Caixa. Mallorca, 1981, p. 62-63 i 72. També és útil, del mateix: *Sistemes de defensa en el segle XVIII*. Ajuntament de Manacor. Felanitx, 1999, p. 5-7.

³² AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

³³ AMA. *Legajo de documentos referentes al Puerto, 1773-1862*.

³⁴ AMA. *Desrama de la guarda maritima de Tacarix para el año 1811*. (Poliça volant del seu interior).

³⁵ ROSSELLÓ TOUS, Josep [amb la meua col·laboració]: *El castell de Manresa*. Ajuntament d'Alcúdia. (Pollença), 1997.

³⁶ SEGURA SALADO, Josep: "La fortalesa d'Albercutx", a *Anuari Ajuntament de Pollença*, núm. 3. (Pollença), abril 1995, p. 18.

s'atreviren a ancorar davant la punta de Manresa. Alcúdia féu grans despeses per tal de prevenir un desembarcament. L'any 1702, malgrat que es repartí la quantitat total entre les poblacions veïnes, encara no s'havia aconseguit el reemborsament.³⁷

El 1715 a Manresa hi havia *Quatro Piezas [de artilleria] de Yerro de a diez y seis libras de vala, una otra Pieza de a diez, assi de Yerro, y seis Piezas de a seis, de Yerro tambien; son todas montadas sobre afustes de marina y tienen todas sus atacadores con lanada [al otro extremo del hasta], carezen de cucharas porque usan de gargunas*.³⁸ És a dir, que no empraven culleres per mesurar la càrrega de pólvora perquè es carregaven amb cartutxos, coneguts ja en el segle XVI.

El 1843 es diu que el castell o fortalesa d'Albercutx, a la badia de Pollença, ...*cruxa los tiros...* amb l'artilleria de Manresa.³⁹

Podem parlar ara de Tacàritx, topònim que, a l'igual que l'anterior, ja existia en el segle XIII, però aquest és, fins i tot, anterior a la Conquesta.

Aquesta bateria, edificada el 1715,⁴⁰ després fou modificada i remodelada.⁴¹

Part de les terres de la contrada eren de mn. Joan Pastor, prevere, el qual vené a Pere-Joan Torrens, regidor de l'Ajuntament, la seva porció, ...*aont esta la fortelesa... confronta amb el cami que va a la Victoria, ribera de mar fins a nel canto del sald (sic) dit de la Valent Dona...* per 12 £ 10 ss. Acte seguit *La senyora Margarita Llampayes, muller del honor Pere Planes...* vengué al mateix comprador altra porció igual pel mateix preu.⁴² Cap el 1789 la possessió era totalment establida entre diverses persones.⁴³

El gener del 1800 es va fer el següent *Inventario de Tacarix: 1º una casita con su puerta, 2 correas, [corretges de galfó] goznes, [galfons] cerradura y llave. Un poso con sus calderillas, [dos poals o calderos, un a cada extrem de la cadena, per treure aigua, quan un baixa, l'altre puja]*⁴⁴ *una escalera de piedra y otra de madera para subir al piso superior en el que se hallan 4 ventanas, 3 tapiadas y la otra con su puerta de una oja, 2 correas, goznes y barra de madera. [per assegurar-la per la part de dintre] Un guarda puerta [verdesca o matacà] encima de ella. Nota: 2º Que la puerta principal se halla remendada. 3º Mas alla otra casita con el mismo nombre. Tiene su puerta, 2 correas, goznes, cerradura y llave y dos pesebres para cavallos*.⁴⁵

A més d'aquests dos edificis, més enfora, passat el Cap Gros, trobam la Punta des Càritx, on el 1819 es féu una barraca pels guardes de Sanitat.⁴⁶ Devia ésser

³⁷ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*. (Vegeu la nota 30), f. 23v.

AMA. *Llibre de determinacions...*, 1702-1707, f. 21.

SEGURA SALADO, Josep: "La fortificación de la Peña Roja", a *Castillos de España*, «Asociación de Amigos de los Castillos», núm. 116, Madrid, gener del 2000, p. 28.

³⁸ ARM, RP 4066.

³⁹ AMA. *Legajo... referentes al Puerto, 1773-1862*.

⁴⁰ SEGURA SALADO, Josep: "La bateria de Tacàritx i la de l'illa d'Alcanada"...

⁴¹ El procés, a PICORNELL, Climent (i dos més): *Alcúdia, cartografia del projecte de fortificació i defensa de la ciutat i les badies*. Inca, 1991. "Fusellat" sense citar els autors al treball indicat a la nota 16.

⁴² AMA. *Legajo de papeles referentes a la iglesia, 1591-1850*.

⁴³ BERARD, Gerónimo de: *Viaje a las villas de Mallorca, 1789*. Palma, 1983, p. 105.

⁴⁴ SEGURA SALADO, Josep: *El port i la fortalesa de Porto Petro*. Institut d'Estudis Baleàrics del Consell General Interinsular, Palma, 1980, p. 36.

⁴⁵ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

⁴⁶ VENTAYOL SUAU, Pedro: *Historia de Alcúdia*, tom II. Palma, 1928, p. 183.

aquí, o a la mateixa bateria, on el 1782 no hi hauria guarnició, on existí la guarda secreta de Tacàritx, de la qual ara parlaré.

A tots els arxius municipals de Mallorca, fins i tot els de terra endins,⁴⁷ s'anà formant una sèrie documental per controlar el pagament dels contribuents obligats a la talla de guardes marítimes. Al d'Alcúdia comencen l'any 1782 i acaben el 1834, però només queden 26 llibres; el de 1834 és, realment, el darrer de la sèrie, puix aquest any foren suprimides definitivament les guardes secretes.⁴⁸

A Alcúdia aquesta contribució era pel salari d'un sol home, però és molt possible que ell donàs part de la paga a un subcontractat, puix si fos tot sol, no es podria vigilar les 24 hores del dia.⁴⁹ La sèrie arranca molt bé: diu que cobrarà cada mes i signarà el rebut, però la veritat és que no consta el seu nom i no signà cap vegada. Cada contribuent havia de pagar 10 sous i, si tots ho haguessin fet, s'hagués recaptat 66 £ 10 ss, que no vol dir sigui la paga anual, puix s'han de tenir en compte les despeses de cobrament i els incobrables.

Pel de 1784 sabem que el guarda fou Miquel Sifre (sic) que, com era usual, no sabia ni escriure el seu nom. El 1787 era el guarda Joan Bennàsser, qui encara ho era el 1797.

Des del 1790 en endavant els contribuents venen agrupats per *manzanas* (n'hi ha 37 més una factícia pels qui vivien a les possessions).⁵⁰

El de 1792 conté un certificat de què onze no pagaren (dos per haver mort, el senyor Antoni Amorós per ser guarda marítima, Martí Sifre (sic) i Joan Sureda per ésser *matriculados* per la Reial Armada, tres per haver passat a residir a Pollença, i les possessions el Colombar i can Soler per estar deshabitades.

El 1797 Joan Bennàsser, per haver-se retirat o haver mort dia 20 d'agost, només cobrà 61 lliures 10 sous i 4 diners. El seu successor, Pere Alzina, per la resta de l'any, altres 19 £ 10 ss. El trobam fins el 1800 cobrant 9 lliures cada dos mesos i sabem que no sabia escriure.

L'any 1803, durant tot l'any, trobam com a guarda secreta Pere Farrer (sic) (a) "Gaballí". Quatre anys després tornam trobar (vérem pel document de D. Pedro Carvajal que ho va ser el 1802) Mateu Muntaner (o Montaner, puix ho veim escrit de les dues formes al 50%); no sabia escriure i encara apareix el 1811, data en què s'adverteix que era el donat de la Victòria.

Els darrers mesos d'aquest any era el guarda Antoni Serbera (sic). Però Mateu Muntaner ho tornà ser des del gener al setembre de 1812, tornant en Servera el darrer trimestre. El 1815 seguia el mateix.

El 1819, segons un certificat, 19 persones no pagaren; el guarda secreta era Joan Plomer, que hi estigué fins el 1828. Sabem que no sabia escriure.

L'any 1820 i, pel certificat adjunt, sabem que deu no pagaren. Quatre anys

⁴⁷ Als de Sineu i Binissalem hi vaig trobar interessants notícies sobre Santanyí i Andratx. (Vegeu de SEGURA SALADO, Josep: *La torre de cala Santanyí*. Consell de Mallorca. Palma, 1992, p. 12, i "Cuatro fortificaciones del puerto de Andratx" a *Castillos de España*, núm. 130, Madrid, juliol 2003, p. 36.

⁴⁸ SEGURA SALADO, Josep: *Les torres marítimes de Lluçmajor*. Institut d'Estudis Baleàrics, Conselleria d'Educació i Cultura. Palma, 1991, p. 14.

⁴⁹ La paga d'aquesta guarda era de 4 £ 10 ss cada mes, i sabem que tres homes que vigilaven a Banyalbufar només en rebien 2 £ 10 ss cada un. (SEGURA SALADO, Josep: *Vigilància marítima a Banyalbufar*. Associació Cultural Bany-al-Bahar. Palma, 1998, p. 63).

⁵⁰ En parlar de la sanitat militar veurem que el 1731 ja existien 37 *illetes* (sic).

després el guarda rebé per dos mesos del 1823 i l'any corrent 63 £ 6 ss. El 1826, equivocant el cognom, l'anomenen Joan Palmer.

El 1828 n'hi hagué sis que no pagaren. Plomer rebé fins el 25 d'agost, en què cessà, 35 £ 5 ss i el seu successor, que ho va ser fins el 1834, Joan Font, per la resta de l'any, altres 18 £ 15 ss. Tampoc en sabia.

Aquest darrer guarda secreta, per haver-se suprimit l'ofici, només rebé 22 lliures 10 sous.

És molt curiós el fet de què no només pagaven la contribució els homes que, per la seva edat podien anar a guardar personalment, sinó també algunes dones. Així, si bé en el de 1811 només n'apareix una: Catalina Llabrés, en el de 1829 en trobam dotze.

Això ens recorda que a Loja, en el regne de Granada, l'any 1562 s'ordenà que les vídues, si llurs homes encara no havien estat donats de baixa a les llistes, havien d'anar a fer els *alardes* o enviar els seus fills.⁵¹

El 1937 existia al Cap Gros la bateria de costa E-18, de dos canons d'acer S. Canet, que protegia contra un desembarcament les marines des de l'illa dels Porros (Santa Margalida) fins a cala Castell (Pollença).

Hem arribat a la Penya Roja, de la qual poc hi ha que afegir, puix hi ha tres treballs dedicats al tema,⁵² i no cal repetir el que ja és publicat.

Trenta anys després dels atacs dels moros de 1551 i 1558, Alcúdia envià un síndic (ambaixador) al Rei per demanar-li poder destinar 20.000 ducats a fer quatre torres al cap del Pinar. Miquel Vinyes, el síndic, manifestà a D. Felip I de Mallorca, II de Castella i IV de Navarra, que nostra ciutat és enmig de dos ports i els moros i francesos entren sense obstacles a ells i se'n porten *...los vaxeles y gentes cautivas...* Quan no desembarquen ancoren al cap del Pinar *...tan seguros como en sus propias tierras...* Oferí que Alcúdia pagaria els homes de guarda. Afegí que en tot el regne de Mallorca no hi havia cap almadrava i amb aquests diners, a més, es podria fer una al lloc indicat, protegida per les torres.⁵³

Dia 22 de setembre del 1620 el Capità General del Regne passà revista a la casa de les armes d'Alcúdia i, com que hi havia set mosquets disponibles, ordenà que se'n portassin *...dos a la fortaleza de la Peña Roja...*⁵⁴

Parlem ara de la talaia major, talaia d'Alcúdia o de la Victòria.

L'any passat, amb motiu del quart centenari, s'ompliren les publicacions de notícies i comentaris sobre el 1609 Galileo Galilei inventà el telescopi o *anteojos de larga vista*.

Malgrat tot, sembla que a Alcúdia, probablement a la primitiva talaia que existí abans que es construís la torre, el 1468 ja hi havia una trompa de mirar lluny.⁵⁵

D. Melchor Catarotxa, alferes, inspeccionà el 1612 algunes torres, entre elles

⁵¹ ROSAL PAULI, Rafael del / DERQUI del ROSAL, Fernando: *Notícia històrica de la ciudad de Loja*. Granada, 1989, tom II, p. 270-271.

⁵² SEGURA SALADO, Josep: "La fortificació de la Penya Roja", a *Castillos de España*, núm. 116, Asociación de Amigos de los Castillos. Madrid, gener 2000, p. 27-34.

APARICIO PASQUAL, Àngel: *El reducte de la Penya Roja*. Ajuntament d'Alcúdia. (Pollença), 2001.

SEGURA SALADO, Josep: "El forn és apagat", a *Cala Murta*, núm. 31. Fundació "Rotger-Villalonga". (Pollença), octubre 2010, p. 25-28.

⁵³ ADM, MSL/a 108.

⁵⁴ AMA. *Legajo de correspondencia recibida, 1570-1829*.

⁵⁵ SEGURA SALADO, Josep: *Les torres de sa Dragonera*. Consell de Mallorca. Palma, 1989, p. 39.

aquesta.⁵⁶

L'any 1801 el subdelegat de marina d'Alcúdia hagué de ...*proveer de agua a la Atalaya...*⁵⁷

Dia 13 de gener del 1814 el Comandant General comunicà al batle constitucional que ha nomenat ...*en guarda y Centinela de la Torre de essa Ciudad a Antonio Cervera (sic), vecino de la misma.*⁵⁸

Som ara a Alcanada passant pel Coll Baix, camí que vaig seguir a peu el 25 i 26 de juliol del 1975 quan, en companyia de Carolina Handler, filla del propietari de la bateria de Tacàritx, vaig visitar aquesta fortalesa, la de la Penya Roja, la Talaia, i les bateries de la Bassa Blanca i Alcanada.

A l'igual que els dos topònims indicats anteriorment, el d'aquesta antiga possessió també apareix documentat al segle XIII.

Era propietat de la Universitat local i, almanco des del 1581, el Consell municipal treia a lloguer per subhasta les pastures o ...*stivades Delcanada...* El llogater era obligat a consentir el pasturatge de ...*les ovelles de nostra señora de la victoria, y no pegaran cosa alguna...* Es privava pasturar porcs. L'arrendador no impediria als naturals ...*aportarssen rames, llenyes, caregols, palmes et alias, sols no desfassen perets, margas ni bardissas...* el garrover no hi entrava al contracte.

A vegades es produïen greus problemes per suposats incompliments, com els que causà Miquel Muntaner (a) "Boleda", espòs de Marianna Martí, emigrats del terme municipal el 1703 sense rescabalar en que devien ni restaurar la teulada de les cases i deixant béns que no bastaven per cobrir el deute. El 1721 encara no s'havia solucionat la qüestió.⁵⁹

Al Coll Baix i al Faralló, ambdós dintre d'Alcanada, hi hagué sengles guardes secretes.⁶⁰ Per substituir-les i donar més seguretat a la contrada, el 1799 es construí a la Punta una bateria a barbada en forma de mitja lluna, semblant a la que l'any 1807 es féu a Portocolom.⁶¹

El gener del 1800 es va fer el següent inventari: *Bateria de Farao. 1º Barracon de la Tropa con 2 puertas, la una con dos correas, goznes, cerradura y llave; y la otra con 2 correas, goznes y pasador de madera. 2º Almacen ligero de Polvora con su puerta de una oja, dos correas, cens., cerrojo, cerradura y llave y forrada de zaleas [pells de xot sense tondre]⁶². 3º Barracon de los Artilleros con su puerta de una oja,*

⁵⁶ ARM, Còdex CL, f. 114, 159v, 208 i 228. Fou, després, sergent major (f. 246-248v).

⁵⁷ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818.*

⁵⁸ AMA. *Legajo de correspondencia..., 1570-1829.*

⁵⁹ AMA. *Lliuraments de le stivada de Alcanada, pasturas, carniceria, tall de la carn, botigue, blat dextat y altres, 1585-1593.*

AMA. *Lliurament de rotes de la comuna de Aucanada, 1600-1659.*

AMA. *Libro de albarans o de recibos, 1620-1642.*

AMA. *Llibre de determinacions... 1702 fins en 1707, f. 31-32, 54, 59v, 62v, 64, 71v-72, 81v-82, 84v, etc.*

AMA. *Plec d'actes, 1708-1710.*

⁶⁰ VENTAYOL SUAU, Pedro: Op. Cit., p. 182.

⁶¹ SEGURA SALADO, Josep: "Més notícies de la torre del port major", a *II Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia. Cultura i Patrimoni. (Pollença), 2002, p. 245-262.

Vegeu, també, de SEGURA SALADO, Josep: "Altres defenses de Portocolom", a setmanari *Felanitx* del 7 de juny del 1975.

⁶² Sobre les portes folrades de *zaleas* vegeu de SEGURA SALADO, Josep: "Cuatro fortalezas del puerto de Andratx", a *Castillos de España*, núm. 130. «Asociación de Amigos de los Castillos». Madrid, juliol 2003, p. 31 i 32. Sobre una ballesteria que es va fer a Alcanada el 1343, vegeu la p. 35.

2 correas, goznes, cerradura y llave, una ventana de una oja con 2 correas, goznes y cerrojo de hierro. 4º Dos cosinas sin puerta con sus hornillos. 5º Dos garitas de Juncos.⁶³

No s'ha de confondre aquesta bateria del Faralló d'Alcanada amb la que es va projectar a l'illa del mateix nom en substitució de la que es va fer l'any 1715.⁶⁴

A més, el 1937 existia a la Bassa Blanca la bateria de costa E-17, de quatre canons d'acer S. Canet, que protegia contra un desembarcament les marines des del cap de Formentor fins la desembocadura del torrent de na Borges (Santa Margalida), quasi rasant el cap Ferrutx (Artà).

Hem arribat ara a torre i bateria del port major d'Alcúdia, que alguns s'entesten en anomenar "Torre Major", com si hi hagués existit una «Torre Menor».

Compta, també, amb tres treballs publicats i no interessa repetir el que ja s'ha dit.⁶⁵

L'any 1447 a la drassana del Port hi havia una guarda, probablement per protegir els vaixells en construcció o reparació d'un atac, o per evitar que, furtant-los, els esclaus poguessin fugir.⁶⁶

Dia 22 de setembre del 1620 el Capità General del Regne passà revista a la casa de les armes d'Alcúdia i, com que hi havia set mosquets disponibles, ordenà que se'n portassin quatre a la Torre.⁶⁷

L'octubre del 1736 Antoni Mascaró, fuster, arranjà ...*la escalera de la fortaleza del mar...*

L'intendent escrigué al batle i regidors dia 19 de maig del 1740 que era previst fer ...*quatro esplanadas en la Bateria de la Torre de la Mar del Puerto Mayor...* el pressupost eren 50 lliures mallorquines i s'ordenava que les pagàs Alcúdia a compta de la contribució d'utensilis.⁶⁸

El 1720, degut a la pesta de Marsella, com que al Port no es podia fer quarantena, es va tancar als passatgers i al comerç. Des de Madrid, dia 8 de juny del 1754, fra Antoni-Ramon Pasqual, abat de la Real de Mallorca, escrigué una carta

⁶³ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

⁶⁴ SEGURA SALADO, Josep: "La bateria de Tacàritx i la de l'illa d'Alcanada" ...

Pels projectes vegeu PICORNELL, Climent (i dos més): *Alcúdia, cartografia del projecte de fortificació i defensa de la ciutat i les badies*. Ajuntament d'Alcúdia, Cultura. Inca, 1991, p. 30-31 i 54-59.

Segons una capbreuació feta el 25 de novembre del 1800 l'illa té una extensió de 2 Ha, 8 a, i 12 ca. Era en alou reial i gravada amb un censal de 16 lliures anuals. (AMA. *Legajo de varios, 1702-1859*).

Com que era de l'Ajuntament, puix formava part de la possessió, l'Estat no tengué massa problemes per aixecar en ella un far l'any 1859. (CARBONELL VADELL, Guillermo: *Los faros de Baleares*. Palma, 1955, p. 17-18). També és interessant, de l'arxiduc Lluís-Salvador d'Àustria: *Les Balears descrites per la paraula i la imatge*. Govern de les Illes Balears i "Sa Nostra". Tom V, (Inca), 2002, p. 819, 820, 823, i 824-825.

⁶⁵ APARICIO PASQUAL, Àngel: "La torre major d'Alcúdia", a *I Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia, Cultura i Patrimoni. (Pollença), 1999, p. 9-22.

SEGURA SALADO, Josep: "Més notícies de la torre del port major", a *II Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia, Cultura i Patrimoni. (Pollença), 2002, p. 245-262

APARICIO PASQUAL Àngel: "La restauració de la torre major", a *III Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia, Cultura i Patrimoni. (Pollença), 2004, p. 9-32.

⁶⁶ ARM, *Rúbrica de l'AH, EU*, núm. 1.

A aquests efectes s'ha de recordar que els funcionaris anomenats *guardians de la mar* no tenien funcions militars, sino que eren els encarregats de les duanes, cobradors dels drets d'importació i exportació.

⁶⁷ AMA. *Legajo de correspondencia recibida, 1570-1829*.

⁶⁸ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

autògrafa a l'Ajuntament felicitant-lo perquè el Rei ...*habia decretado la habilitacion de esse Puerto para el comercio...*⁶⁹ Es degué tornar a tancar i el 1774 es deia que per restablir la importància d'Alcúdia, aconseguint la repoblació, era imprescindible tornar a obrir-lo.⁷⁰

El gener del 1800 es va fer aquest *inventario de la Torre [del] Mar. Escalera de Mano de Madera. Puerta de una oja con 2 correas, goznes, cerradura y llave con cerrojo de ierro, un tablado de Madera para la guardia. Almacen de Polvora con su puerta de una oja forrada de zaleas, 2 correas, goznes, cerradura y llave. En la Terrada [sic] un quarto con su puerta, dos correas, cerradura y llave. Nota: que fuera de la Torre se halla una Casita con su puerta de una oja, 2 correas, goznes y cerradura, sin llave, con un pesebre para 3 cavallos.*⁷¹

El 1854 la torre era ben artillada, però la bateria era desfeta. El comprador d'ambdues fortificacions, D. Felipe de Agüera, fou l'administrador de la Duana.⁷²

Podem acabar nostra excursió a la bateria del Moll que, a l'igual que la del Faralló i altres de les nostres marines, es feren o perfeccionaren el 1799 en prevenció d'un atac i intent de conquesta per part de l'esquadra britànica ancorada a Menorca. Ja abans, el 1740, es temia altre atac des d'aquesta illa i es feren grans preparatius a tot Mallorca, especialment a Alcúdia, que té Menorca just davant.

Tal vegada això explicaria la suspicàcia dels alcudienys cap els turistes anglesos que ens visitaren el 1850 i el 1862,⁷³ puix la predicació protestant d'aquests nouvinguts no començaria fins el 1863 o el 1864.

PESTES

No només corsaris, pirates i contrabandistes podien arribar per la mar, també epidèmies o pestes.

Això passava des de l'època de nostre regne privatiu i les noves dinasties no ho canviaren.

No estranyarà, per tant, que el rei Felip I de Mallorca, II de Castella, IV de Navarra, dia 29 d'agost del 1590 autoritzàs a Alcúdia el tenir morbers i llutzeret.⁷⁴

Els jurats de la Ciutat i Regne de Mallorca s'hi oposaren —també a molts del altres privilegis d'Alcúdia— el 1655, o poc abans, puix aquest any el Rei no només ho confirmà, sinó que l'amplià concedint la facultat de poder guiar o despatxar patents de sanitat.⁷⁵

⁶⁹ AMA. *Legajo de varios, 1715-1896*.

Sobre que hi feia l'Abad per Madrid, vegeu de SEGURA SALADO, Josep: "Miramar entre la Real i Cartoixa. Els delmes de Deià i Llucalcari", a *XXII Jornades d'estudis històrics locals*. Institut d'Estudis Balearics del Govern de les Illes Balears, Conselleria d'Educació i Cultura. Palma, 2004, p. 287-316.

⁷⁰ ADM, 32/1/1, A,B,C.

⁷¹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

⁷² REINÉS FERRER, Juan: *La perla de Alcúdia*. Palma, 1854, p. 318.

Id.: *Dstrucción de Pollentia, antigua capital de Mallorca, y sitio que tuvo durante la dominación romana*. Palma, 1863, 252.

⁷³ FIOU GUISCAFRÉ, Joan-Miquel: *Descobrint la Mediterrània*. Palma, 1992, p. 92-93, 117 i 156.

⁷⁴ AMA. *Pergamí núm. 18*.

⁷⁵ AMA. *Legajo de correspondencia..., 1570-1829*.

El 1659 i el 1660 es féu obra a l'aljub del llatzeret.⁷⁶

El Consell municipal, reunit dia 13 de juny del 1698, diu *...en dies passats, ab orde de Su Illma. del Sr. Virrey y a suplicacio de Su Señoria del Ille. y molt mag. Senyors Jurats del Regne, se nos fonch llevada la orde [vol dir el privilegi] de guiar a totes les embarcacions arribassan a estos ports ab motiu que se habia rebuda informacio de dos sclaus [cristians] qui eran vinguts de Alger y aquells dihuen han testificat qualment en Alger ay Peste...* Es decidí reclamar al Virrei. Dia 5 de juliol de l'any següent es diu que tot seguia igual, i per això *...stam totalment destruits puis que el beneficiar los pochos fruits [que] cullim en nostron terme y el comers es qui sustente a los naturals y habitants de esta fidelissima ciutat...* Es decidí prosseguir el plet *...fins a sentencia definitiva...* gastant... *tot lo que sie necessari...*

Dia 10 d'octubre del 1701, com que Felip V de Castella era a Barcelona, es decidí enviar-hi un síndic (ambaixador) per defensar tots els privilegis, i molt especialment el de poder guiar.⁷⁷

No és fins el 1773-1786, regnant D. Carles III, que també feu fer el de Maó, que es parla de tornar instaurar el llatzeret⁷⁸ i l'hagué de pagar el bisbe, D. Juan Diez de la Guerra, perquè *...los erarios del Rey estaban exhaustos y no podran contribuir en algo...*⁷⁹

Una de les persones que treballaren en la repoblació de la devastada Alcúdia i el seu llatzeret fou el sergent Belloc, també escrit Billoc i Bell-Iloch.

Malgrat que Menorca fos sota sobirania britànica, dia 28 d'agost del 1720 els regidors d'Alcúdia avisaren els encara jurats de Ciutadella (Jordi I d'Anglaterra no trastocà l'administració d'aquella part de nostre Regne, com si féu Felip V de Castella) que havien de prendre precaucions contra la pesta de Marsella. Dia 2 següent responen, encara en català, puix els britànics no els obligaren a baratar de llengua, com si feren els castellans amb Mallorca, que *...el Pequet qui va y ve per materias del Real Servey, per respecte de esser vingut ab alguns passatjers, axi Inglesos com alias, no es estat admes de ninguna manera a quarentena, si que ses fet salpar per fora a ferla a altre part...*, agreixen també l'haver permès carregar un vaixell de neu *...per consuelo del Poble de esta Ciutadella.*⁸⁰

El 28 d'octubre, malgrat la pesta, s'autoritza que des del port d'Alcúdia vagin a Menorca altres *...tres barcas de la nieve...*⁸¹

En correspondència, els jurats de Menorca avisaren Mallorca el 1756 que havia pesta a Alger, i el Reial Acord de nostra Audiència el 5 d'abril imprimí una circular sobre això.

El 1786 hi havia pesta a Bona (Alger) i el Regent circulà a la part forana que per evitar el contagi s'ha d'avisar *...a los torreros y guardas secretas..., estableceran Vms. las Patrullas de Lugares thenientes y gente que rondan continuamente la marina dia y noche...*⁸²

Malgrat les abusives contribucions que Mallorca hagué de pagar des del 1715

⁷⁶ ARM, RP 2533, f. 20, 99, 105v, 106, 109, 112 i 114. RP 2534, f. 1v, 3v, 4 i 12.

⁷⁷ AMA, *Libro de varios, 1653-1742*. (Vegeu nota 30), f. 38, 45, i 54v-55v.

⁷⁸ AMA. *Legajo de documentos referentes al Puerto, 1773-1862*.

⁷⁹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

⁸⁰ AMA. *Legajo de correspondencia..., 1570-1829*.

⁸¹ AMA. *Legajo de varios, 1715-1896*.

⁸² AMA. *Legajo de correspondencia..., 1570-1829*.

per mantenir l'exèrcit de conquesta i ocupació,⁸³ es mobilitzava la població civil per controlar les marines i, des del 1762, per nodrir les milícies paramilitars.

Dia 23 de febrer del 1800 la balandra genovesa "La Fortuna" fou descoberta en sortir el sol ancorada dintre del radi d'acció dels canons del castell de Manresa. Fetes esbrinacions resultà que l'havia capturat un navili britànic de 74 canons en aigües de Còrsega, però gràcies a un temporal, amb les veles i els pals romputs, havia pogut escapar i s'havia refugiat aquí. A bord hi trobaren a ...*D. Juan Forbes, guardia marina de la Real Armada Ynglesa y siete marineros de la misma...* (hi ha els seus noms). Els genovesos foren alliberats, però, juntament amb els britànics, fets presoners de guerra, hagueren de fer quarantena en el llatzeret d'Alcúdia. Estant allà la Reial Hisenda hi destinà a Forbes sis reials de billó cada dia i als mariners la racció corresponent. Era comandant del Port D. Gaspar Duran i el guarda Miquel Muntaner.

Aquell mateix any, dia 5 d'agost, ancorà ...*en este Puerto el mixto frances del mando del capitan Jose Alemani [que ha]tenido un fuerte combate con un corsario mahones el dia de aier, que ha apresado y tiene en este Puerto, y [por] haver muchos muertos y heridos y hallarse en quarentena en este Lazareto...* es demana un cirugià.⁸⁴

A un altre document, sense data, pot ser que del 1800, es comunica a la Junta de Sanitat que *Ayer de mañana dieron parte de haver fondeado bajo la bateria de torre mayor una lancha con 7 Hombres... el patron dijo llamarse Antonio Dotres, natural de Blanes, en Cataluña, que era patron de un canario, que le havian apresado los Yngleses la mañana anterior delante de Soller, que venia de Binicartlet cargado de vino, que sus compañeros era toda la tripulacion y un Pasajero, que nada havia sacado del Barco por no quedar prisioneros...*⁸⁵

El 1811 hi havia epidèmia a Cartagena, en el Regne de Múrcia, i per prendre precaucions trobam avisos als torrers i guardes secretes i circulars impreses enviades a totes les poblacions.

L'any següent hi havia febre groga a Cartagena, un contagi a New Jersey (USA), pesta a Esmirna (Turquia) i torna haver circulars *urbi et orbi*.

El 1813 s'avisava haver-se acabat la febre groga a València i Múrcia, però la epidèmia de Turquia i Alexandria (Egipte) havia arribat a Malta. Així mateix, hi havia problemes sanitaris amb els peninsulars i tropes que arribaven a Mallorca ...*desde España...* fugint dels francesos i, sobretot, amb els que tenien família a Menorca. També es donà el cas d'uns ...*barcos españoles que los cruceros del rey de Marruecos habian detenido...* perquè feien contraban amb les càbiles del Rif, alçades contra l'esmentat Rei.⁸⁶

Dia 25 de febrer d'aquell any es concreta que la pesta de Turquia era localitzada a *Escala-nova y otros puntos...*⁸⁷

Sis anys després, el 28 d'octubre, es comunica en circular des de Palma que hi

⁸³ SEGURA SALADO, Josep: "La tragèdia fiscal del regne de Mallorca l'any 1715: les duanes, la sal i el tabac, les talles i el «papel sellado»", a *VI Jornades d'estudis històrics locals*, Institut d'Estudis Balearics del Govern Balear, Conselleria d'Educació i Cultura. (Barcelona), 1988, p. 353-360.

⁸⁴ AMA. *Legajo de varios, 1775-1827*.

⁸⁵ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

⁸⁶ AMA. *Órdenes comunicadas por el presidente de la Junta Superior de Sanidad, 1811-1813*.

⁸⁷ AMA. *Legajo de documentos..., 1773-1862*.

ha febre groga a San Fernando, Cádiz, Sevilla, etc. Es tancarà el port de Sóller a la navegació dels de fora Mallorca perquè no compta amb llatzeret.⁸⁸

El 1837 havia pesta bubònica a Trípoli (Líbia) i Marsella (França) i còlera a Gènova (regne del Piemont). Dia 6 de juny la Junta Provincial de Sanitat comunicà a la d'Alcúdia que aprovava a *...los vigilantes nombrados para las torres de ese distrito con la gratificacion que V. les ha señalado... de los fondos publicos de esta Provincia.*

Contestant un ofici de la Junta Local de Sanitat escriu el Governador dia 2 d'abril del 1848 sobre el vapor francès "Felipe-Augusto" que, procedent de Marsella, anava a Alger amb 34 homes de tripulació i 77 passatgers (entre ells 50 militars), comanat pel capità August Anno, que era encallat a la desembocadura del torrent de na Borges, ordenant que aquestes 111 persones siguin auxiliades i portades al llatzeret.

El coronel cap d'Estat Major, D. Francisco Parreño, circula des de Palma al batle dia 23 de juny del 1849 que hi ha còlera-morbo a França i ha d'estar *...vigilado y resguardado todo el litoral de esta Ysla, esencial cometido de los torreros...* Sis mesos després, el 4 de desembre, el Governador comunica que com que s'havia estès per Algèria i s'havia tornat instal·lar el cordó sanitari marítim, els comandants de cada cantó eren autoritzats per exigir als batles respectius el reemplaçament del personal civil destinat als mateixos.

El juliol del 1850 es reproduí l'epidèmia a França i Algèria i dia primer de desembre la Junta Local comunica a la Provincial que en aigües de Santa Margalida havia naufragat un vaixell britànic que, carregat de marbre, anava des de Liorna a Liverpool. Tots estaven bé i portaven la patent neta. L'alferes de Cavalleria, D. José González Turrones, i un guarda de Sanitat els vigilava.

El 20 de gener el Governador diu als batles que el Capità General, com que jo no hi ha pesta a Algèria, ha ordenat que la tropa torni a Palma. Els ajuntaments seran responsables de conservar *...las casitas que existen...* per fer les guardes. Encara no havia acabat el 1851 i dia 22 de novembre des de Palma contesten a un ofici informant que a Santa Margalida havia naufragat un bergantí francès i la gent havia estat auxiliada.

El cadàver de *...D. Jaime de Morey...* arribà al Port dia 22 de gener del 1853 procedent de Barcelona i partí immediatament cap Artà. Dos dies després, des de Palma, es comunica al batle que el governador de Barcelona, dia 20, donà permís a la vídua, dona Marianna d'Asprer, per traslladar-lo des de la Ciutat Comtal a Artà i, per tant, no havia de posar impediments.

El 13 de novembre, a les 19 hores, arribà al Port el falutxo guarda-costes "Dulcinea", comandat pel patró Antoni Soler. Portava *...la correspondencia oficial y publica de Menorca...* però no el deixaren desembarcar fins a les 8 del dia següent, cosa que provocà les coixes del Capità General.

Com que hi havia *còlera-morbo-asiático* (pesta blava) a Avinyó, Arlès, Marsella i Montpeller i es sospitava hagués arribat a Tarragona des de Barcelona, dia 14 de juliol del 1854 el Governador circulà als batles que *...el Cuerpo de Torreros y el de Carabineros...* han de vigilar molt atentament. També circulà que *...las casitas que se construyeron... en 1849... seran habilitadas...* [a] *todas ellas* [se les farà] *el*

⁸⁸ AMA. Legajo de varios, 1715-1896.

oportuno tablado para descanso del destacamento que ha de situarse en ellas... Els ajuntaments els donarien ...paja, cantaros y ollas. En aquesta ocasió es guardava a la punta des Càrritx, escrit a vegades Cartx, i a la cova des Faralló, escrit Ferrayo i Faratjo. Comandava el cantó corresponent a Pollença, Alcúdia, Muro i Santa Margalida, reforçat amb paisans armats procedents de Campanet, sa Pobla, Búger, Llubí, Maria i Sineu, D. Joan Estades Llompart.

Dia 29 d'agost del mateix 1854 el batle escrigué al Governador que ...el pailebot "Jacinto", al mando del patron Rafael Covas, llego anteahier al puerto de esta ciudad de arribada forzosa procedente de Barcelona conduciendo a su bordo 61 pasajeros. Tenia un hombre muerto desde la salida del sol... [se ha dispuesto que] sea hechado al mar a distancia proporcionada y suficiente...

Podríem continuar parlant d'aquest tema però pens que ja he donat una bona mostra de com es vivia a la Mallorca borbònica, només afegiré que si bé a Inca i a Pollença, per evitar aglomeracions, se suspengueren els mercats dels dijous i els diumenges, sembla que a Andratx aquesta darrera epidèmia arribà a arrelar, puix el 21 d'octubre el Governador escriu al batle d'Alcúdia: *...Purificado ya el pueblo de Andraix y perfecto el estado sanitario de toda la Ysla...*⁸⁹

ARMES

L'any 1565 documentam a Pollença la família Domingo (a) "Manescal", dinastia de ferrers que encara el 1691 feia netes les boques de foc i la ferramenta de les caixes d'artilleria.⁹⁰

*Lo magnific Señor Francesc Axartell, tinent de Alcayt [de la Torre del Port Major?] y capita major en la present ciutat de Alcuia [tenia altres capitans subordinats], per las novas tenim de armada que esta pera axir de Alger per a venir a estas parts... dia 22 d'octubre del 1617 passà mostra i ressenya a la població civil, única guarnició del terme, i a les armes. Resultà que molts tenien o bé pica, o arcabús, o espasa i alguns mosquets de forqueta amb el seu flascó. La Universitat local repartí als que no en tenien, més mosquets de forqueta i flascons.*⁹¹

Del Fons o Cabals de la Fortificació, instituït el 1575, amb el temps es descomptà una quantitat pel redreç de l'artilleria. Sabem que el 1628 part del diner del redreç ja era per Alcúdia.⁹²

Onze anys després el Lloctinent i Capità General escriu al capità d'Alcúdia i algunes viles que com a la passada revista ha comprovat que han de menester més arcabussos de munició i flascons, vagin a Ciutat a recollir-los del Gran i General

⁸⁹ AMA. *Legajo de documentos...*, 1773-1862. Per algunes notícies que aquí no he referenciat sobre els cordons sanitaris de 1721, 1793, 1800, 1804, 1820 i 1821 podeu veure de SEGURA SALADO, Josep: *Les torres marítimes de Lluçmajor*, Palma, 1991, p. 60-62 i, del mateix, "La torre de cala Matzoc o de la punta Falconera", a *Castillos de España*, núm. 142-143, Madrid, juliol-setembre del 2006, p. 59, 60 i 62.

⁹⁰ ROSSELLÓ LLITERAS, Joan: *Els pergamins del arxiu parroquial de Pollença*. Consell Insular de Mallorca. Palma, 1985, p. 88 i 103.

ARM, RP 2562 (any 1688), setmanes 16 i 18. RP 2565 (1691), setmanes 47, 48, 50 i 51.

Encara el 1715 Pere-Joan Domingo, ferrer, fabricà fusells per defensar-nos. (ARM, RP 235, f. 72v).

⁹¹ AMA. *Registre de lletres y mandatos dels senyors virreys, 1620-1651*.

⁹² ARM, RP 2583, f. 17, 18, 18v, 19v, 20, 28, 52v, 62v, 66v, 70, 71v i 72v.

Consell donant fermances pel seu valor i, en haver-los cobrat dels particulars, ja rescabalaran. Els que només tenen escopeta es considerarà que són desarmats.⁹³ S'amenaça amb multa de 500 lliures a cada vila i a Alcúdia amb només 200.⁹⁴

El 1672, el 1673 i encara el 1687, a Alcúdia hi havia una refineria de salnitre, substància essencial per a fabricar pólvora.⁹⁵ Per a dits menesters, del cap d'una estàtua romana de marbre es feren dos morters per moldre els productes químics.⁹⁶

Es diu dia 12 de juliol del 1683 que el capità Bartomeu Monjo i els jurats locals han rebut, descarregades d'un llaüt, 13 peces d'artilleria de ferro de diferents *calibrios*, 1.501 bales de ferro per a elles, 200 barrils de pólvora, vuit caixetes de bales per armes portàtils, o sia 5 de mosquet i 3 d'arcabús, totes de plom,⁹⁷ 100 arcabussos i 200 mosquets de coll amb les seves forquetes i bandoleres, i tot enviat per pòlissa feta pels Jurats del regne de Mallorca.⁹⁸

Els jurats locals diuen el 21 de juliol del 1709: *Per la festa del Sto. Christo acostumam de tres en tres anys escriure al Señor Virrey pera que nos concedesca llicencia de disparar la artilleria...* de les murades; a vegades permet només 12 canonades i a vegades totes les peces.⁹⁹

Per ordres del primer Comandant General que tinguérem en perdre la Guerra, el 29 de juliol del 1715 els alcudiencs lliuraren, sense contraprestació, el seu armament. Trobam a la relació Jaume Maura (a) "Fura"; mestre Martí Capdebou, ferrer i artiller; Jaume Pujals; Pere Seguer; Rafel Seguer (a) "Xergat"; Joan Amorós i Ferrer, que tenia set fusells, un espasí i un botavant; Jaume Caimari, que era el caporal mestre dels artillers; Jaume Ventallol, artiller; etc. etc. i fins i tot una dotzena de vídues i mitja de capellans.¹⁰⁰

Així desaparegué nostre exèrcit popular, substituït per l'exèrcit reial de conquesta i ocupació.

Malgrat tot, com vérem en parlar de les epidèmies, els homes que vigilaven les marines hagueren de ser rearmats, però l'armament ja no era de la seva propietat i en deixar el lloc de guàrdia l'havien de tornar per ésser guardat a alguna dependència municipal.

Dia 17 de setembre del 1724 es registrà el pagament a Jaume Gradolí de 7 ss i 4 dn per haver dut des de Palma ...*una orde de la Reial Audiencia pera que fassem adobar las armas y enviem llista de aquellas se troban en la casa de la ciutat...* Fou necessari pagar altre correu aclarint aquesta ordre.

Mestre Joan Capdebou, ferrer, cobrà dia 22 d'octubre del mateix any 6 £ 15 ss

⁹³ Les bales, esfèriques i de plom fos, de les escopetes eren més petites que les de fusell, gairebé iguals a les de pistola. Les primeres tenien un diàmetre d'uns 16 mm i pesaven uns 32 grams, mentre que les de fusell feien uns 18 mm i pesaven uns 50 grams. El tir era efectiu fins a uns 50 metres de distància i, si tot anava bé, es podien fer 2 ó 3 dispars per minut.

⁹⁴ ADM, MSL/a 19.

⁹⁵ ARM, RP 2546, f. 230. RP 2547, f. 11v. RP 2561 (any 1687), setmanes 44 i 45.

⁹⁶ FURIÓ, Antonio: *Carta histórico-crítica sobre el lugar donde estuvo situada la antigua Pollentia*. Palma, 1838, p. 28.

⁹⁷ L'any 1714 els *miquelets* catalans, desesperats, empraren a les armes individuals bales cilíndriques que, per la seva forma, sortien del canó fent molinet, com les pilotes embolades o encadenades dels canons i, si bé era més difícil encertar, les ferides causades eren més grosses que amb les esfèriques.

⁹⁸ ADM, MSL/a 31.

⁹⁹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁰⁰ AMA. *Legajo de papeles referentes a la defensa, 1551-1751*.

i 10 dn ...per haver adobat deu escopetes y tres carabinas, ço es neteiar los canons, descompondre los panys y netetiarlos, compondrelos y fer tres vaquetes: 1 £ 9 ss. Netetiar set fusells cm sta dit: 14 ss. Fer dos canets a dos panys: 17 ss. Fer tres redortes a tres panys: 16 ss. Fer dos mollas de restell: 4 ss. Y ferlos tres grampons 3 ss. Netetiar com sta dit deu scopetas y una carabina: 1 £ 2 ss. Fer un guarda punt: 3 ss. Fer una molla de restell: un real castellà. Fer un grampo y la tafarra del restell: 2 ss. Fer sis vaquetes: 6 ss. Netetiar com sta dit set scopetes y una carabina: 16 ss. Y per sinch vaquetes: 5 ss, que tot son les dites 6 £ 15 ss y 10 dn.¹⁰¹

Dia 24 de novembre del 1753, segons certificat de D. José Pimienta, guarda magatzem de l'artilleria d'Alcúdia, mort el 1766, hi havia estotjats 200 fusells per compondre. Es calculava que, en moneda castellana, costaria 150 reials i 20 maravedís de billó pagadors per l'intendent.¹⁰²

ESTAT MAJOR

El capità major o governador de la plaça, a l'igual que els governadors dels castells, tenia la seva paga assentada en el Fons de la Fortificació del regne de Mallorca.¹⁰³ A vegades era un patrici natural del terme i, així, no era necessari allotjar-lo ni mantenir-lo.

Quan morí Joan Brotat l'any 1681, que el 1660 era —a més— superintendent en la construcció de la murada (ARM, RP 2534, f. 116v), el Virrei comunicà el 14 de novembre als jurats locals que havia estat nomenat interinament ...*el capita de Infanteria española en los exersits de Cataluña, Barthomeu Monjo...*¹⁰⁴ Aquest senyor s'acomiadà dels jurats dia 4 d'abril del 1694 dient ...*que Su Illma. Del señor Virrey ly ha concedida llisencia per anar en Madrid...* i s'ofereix a fer, si fos menester, alguna gestió en favor d'Alcúdia. Li respongueren ...*que deu nostro señor ly done bon passatja y lo garde de parill...*¹⁰⁵

L'artilleria pròpia del Regne feia més anys que existia i era més nombrosa i poderosa que la del Rei, però aquest, que no dormia a la palla, nomenà un *cabo mestre* de l'artilleria d'Alcúdia, apujant-li es sou l'any 1594¹⁰⁶ i carregant el seu sou al Fons de la Fortificació, mantingut al 50% per la Universitat mallorquina.

O sia, que la meitat de les pagues dels oficials reials era satisfeta pel poble mallorquí.

Aquest darrer cobrava en tres terces a l'any de quatre mesos cada una i, algunes vegades, rebia gratificacions extraordinàries.¹⁰⁷ Fou assassinat el 1662 i s'hagué de

¹⁰¹ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*. (Vegeu nota 30).

¹⁰² Col·lecció documental que posseïa el coronel D. Francisco Estabén Ruíz, document del 1766. AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁰³ ARM, RP 2533 (any 1659), f. 118v, 121v... RP 2541 (1667), f. 1v, 42, 44v, i 54. RP 2542 (1668), f. 12v, 26, 66v, 71, 79..., 111..., 142v, 146v i 148v. RP 2543 (1669), f. 3v, 7v, 12v..., 56v..., 110v. RP 2544 (1670), f. 1v, 4 i 6. RP..., RP 2551 (1677), f... 40v... RP 2552 (1678), f. 83. RP 2553 (1679), f. 11v, 53v, 60v.

¹⁰⁴ AMA. *Legajo de varios, 1570-1826*.

¹⁰⁵ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*, f. 29. (Vegeu nota 30).

¹⁰⁶ ADM, MSL/a 48.

¹⁰⁷ Vegeu, per exemple, ARM, RP 2561 (any 1687). RP 2562 (1688), entre les setmanes 14 i 15. RP 2565 (1691), les tres terces i la setmana 34.

substituir per un altre.¹⁰⁸

També hi havia un municioner, que l'any 1683, nomenat pel Virrei, era Berenguer Joan.¹⁰⁹

D. Francisco-Miguel de Pueyo, capità general, acompanyat de la seva dona, dos fills; D. Antonio Pueyo i els seus dos fills, i molts d'altres familiars, dia 24 de maig del 1704 arribaren a la ciutat per visitar el Sant Crist, les murades i les municions. Dia 26 partiren cap a Pollença acompanyats de Rafel Brotat. Una quartera de pa recolat per donar-los de menjar costà 28 £ 19 ss i 6 dn, però, de pa, *...apenes se ha agut menester cosa*. En altres manteniments gastà Alcúdia de 40 a 45 lliures.¹¹⁰

En plena Guerra, entre els militars que anaren i vengueren, trobam el 1709 el coronel Santjust.¹¹¹

Com que ja tinc publicats dos articles sobre l'Estat Major d'Alcúdia i, a més, hi ha un interessant treball d'altre autor, basat en noves fonts documentals, no repetiré el que ja s'ha dit.¹¹²

Al primer governador borbònic, D. Alfredo Gaetano (dit aquí *Lofredo*), li donaven, per ordres del primer Comandant General, diàriament, 17 ss en efectiu i pels utensilis altres 5 ss diaris.

A més, per ordres seves, fins el 4 de setembre del 1715, es gastaren en il·luminació 42 mitjos quartans d'oli a 2 ss cada un, i pagaren les reparacions de la casa, pujant tot 160 lliures 9 sous i 1 diner.¹¹³

Dia 2 d'octubre del 1715, des de Ciutat de Mallorca, escriu D. Antonio Gandolfo als encara jurats d'Alcúdia que el Rei l'ha anomenat governador de la seva ciutat. Suposa que el nou Comandant General arribarà demà i per a ell mateix exigeix *...alojamiento moblado de camas y demas alajas desentes correspondientes a mi grado, en el interín que me llegare mi equipaje...*¹¹⁴

Quan ja havien passat quatre mesos, els alcudiençs denunciaren al Comandant General que *...pusieron toda manera de alajas en su casa... y llegando alli dicho Governador dixo otra vez a boca a los mesmos jurados que llevaran mas alajas... i no ha tornat res. Protesten, també, de ...los dos doblones que el Clavario de dicha ciudad entregava todos los dias a D. Antonio... no se le dieron por regalo, antes bien, por temor y coexion... [exigia, a més], ...dos velas todas las noches, 25 sueldos por carbon todas las semanas, dos cargas de nieve assi mesmo cada semana, que montavan... dichas dos cargas 4 libras... Per si fos poc, fa detenir a ...todos los que entran en dicha ciudad, assi Ecclesiasticos como seglares, como tambien todos*

¹⁰⁸ ARM, RP 2536, f. 29v. RP 2562, entre setmanes 14 i 15.

¹⁰⁹ ADM, MSU/ 31.

És possible que fos alcudienç, puix el 1679 Antoni [de] Juan, deixeble d'artilleria, natural d'Alcúdia, rebé 3 lliures de premi per haver fet el millor tir a la rodella el dia de Santa Anna. (ARM, RP 2553, f. 76v).

¹¹⁰ AMA. *Llibre de determinacions, 1702-1707*, f. 58v-59.

¹¹¹ AMA. *Legajo de correspondencia recibida, 1570-1829*.

¹¹² SEGURA SALADO, Josep: "D. José de Mariconda a Alcúdia", a *Revista d'Alcúdia*, núm. 173. El Gall editor, juny 2003, p. 29-31.

Id: "L'estat major d'Alcúdia, 1715-1737", a *Revista d'Alcúdia*, núm. 176, octubre 2003, p. 21-23.

CAIMARI, Tomeu: "Els governadors de la plaça d'Alcúdia al segle XVIII", a *III Jornades d'estudis locals d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia, Cultura i Patrimoni. (Pollença), 2004, p. 101-118.

¹¹³ AMA. *Legajo de papeles referentes..., 1551-1751*.

¹¹⁴ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

los que llevan provisiones, tanto estrangeros como naturales..., fent que estiguin desabastats finsitot els que feinetjen extramurs, puix ordena *...cerrar todas las puertas al mediodia hasta que tocan las campanas para visperas...*

El Marquès de Ledesma respongué en tres cartes els dies 2 i 11 de març que li deixin tot el que hagi de menester fins que hi arribin *...los vienes y equipajes del gobernador...*; que repartissin les despeses entre les viles veïnes, cosa que no va ésser possible perquè Alcúdia no tenia potestat per *...sublevar...*, o sia, sotsrepartir a altres viles; i que detenir tothom *...es justo para los forasteros, lo otro se estudiara...* Continuà cobrant els 17 sous diaris de paga, però per utensilis se li assignà, ni més ni pus que 4 £ i 3 ss diaris.

També causaren problemes l'ajudant (D. Roque Lozano) i el *capitan de llaves* (D. Diego Pardo) i a això el Comandant General els digué que es queixin al Governador de la plaça. (Bon remei!)

Poc abans que arribàs el tercer Governador s'aconseguí un acord i les 5 £ que es donaven a Gandolfo es repartiren així: Alcúdia 17 ss; Pollença 1 £ 12 ss i 6 dn; Campanet 10 ss i 6 dn; Muro 11 ss; Santa Margalida 11 ss; i Selva 18 ss. Demanaren poder continuar igual.

Al senyor Mariconda el volgueren allotjar en casa de la senyora Joana Serra, muller de Francesc Esteve, que demanà per la casa i l'estable que té davant 25 £ anuals, donant facultat per descomptar les reparacions.

Des del Castell Reial de Ciutat, com era costum, dia 13 de juliol del 1717 el nou Comandant General respongué als encara jurats aprovant les despeses de 201 lliures 10 ss i 2 dn que han fet en el seu allotjament *...sin [contar] los remiendos, tanto de carpintero como de albañil, que montan 27 £ 13 ss y 8 dn...*

També es queixaven de que *...aun pide otras alajas, de quilates muy relevantes... sin que... tengan otra obligacion, ni devan asistirle con otra alguna cosa que los expressados 17 ss diarios...* A això el Marquès de Casafuerte els digué que *...se le asistira con dos quintales de leña [81,4 quilos] y una libra de aceite para luz cada dia, encargandose los jurados de hacerle lavar la ropa de las quatro camas que le han puesto...*

Dia 19 de juliol del 1720 era absent o malalt i el substituïa interinament el sergent major, el qual *...pide nueva casa conforme a su nueva dignidad...* L'Intendent disposà que li donasen.

Pel lloguer de la ocupada per Mariconda durant set anys, dia 27 de gener del 1723 es pagaren només 25 £, puix les reformes que havia manat fer havien costat al municipi 418 lliures 12 sous i 3 diners.

El gener del 1718 el *teniente de Rey* [D. Pedro Bazquez Thovarra], tal vegada perquè feia de governador interí, *...quiere que le compongan y alagen la casa como esta la del Gobernador...*¹¹⁵

L'any 1719 trobam a Alcúdia D. Tomás Montes Guzmán, comissari ordinari; reclamava els utensilis corresponents a habitar una *...Casa Yerma por boletta y no tenia patron para que le asistiese en ellos...*¹¹⁶

Succeí en el càrrec de sergent major a D. Félix Lobo, l'any 1745, D. Juan

¹¹⁵ AMA. Legajo de correspondencia..., 1570-1829.

¹¹⁶ AMA. Legajo de varios, 1682-1818.

Bravo que, a aquesta ciutat, maridà Teresa Mesquida i Massoni, filla del gran pintor mallorquí Guillem Mesquida. Tingueren un nin, que morí infant i fou sepultat a l'església parroquial.¹¹⁷

A la mort de D. Juan el Rei nomenà substituït el setembre de 1764 D. Diego de Anaya, capità del regiment d'infanteria "Toledo".¹¹⁸ D'ell i d'altres personatges no diré res per no fer-me interminable.

El 1798 trobam d'ajudant de la plaça a D. José Bolo, denunciat per l'Ajuntament al Comandant General a causa de certs abusos.

Dos anys després s'ha de comunicar al Capità General que havent denunciat davant del Governador [D. Jaime Butler] els abusos dels soldats i abans ...a los comandantes de estos Cuerpos de la guarnicion... s'ha ...despreciado la queja diciendo que no hay [nada] que robar por fuera [de la muralla], como si el desaser las paredes en busca de caraxoles, desgajar los arboles para llevarse leña, pisar los sembrados y reconocer los abares cogiendo las abitas... no fuese hazer daño... los [hay] que van al Monte y cogen los cabritos recién nacidos...¹¹⁹

TROPES. MURADES. QUARTERS. UTENSILIS

Des del 1603 al 1708 he pogut documentar notícies sobre tambors i tamborers a Alcúdia.¹²⁰

Pel maig del 1636 es va fer a Mallorca una lleva voluntària de cinquanta soldats, cada un en rebria en allistar-se 10 lliures i s'esperava que algun fos alcudienc, puix l'encarregat de fer-la era Antoni Amorós, fill d'Antoni, jurat d'aquesta ciutat.¹²¹

El 6 de novembre del 1711 arribà a Alcúdia la companyia del capità D. Melcior Oriol, pertanyent al regiment de D. Antoni Clariana. Això fou el ...que ha expindit la Universitat de la fidelíssima Ciutat... per fer net el quarter, 5 ss; olives, 4 ss; mig quarter de vi, 11 ss; una càrrega de llenya, 5 ss; dues gerres, 2 ss; etc. etc. fins al 9 de març següent, total: 397 lliures 12 sous i 7 diners.¹²²

Després de la rendició als Borbons els jurats locals comunicaren al Marquès de Lede ...que tienen aloxados quatrocientos soldados y mas de cinquenta oficiales..., com que són tan pobres ...ni ay en ella colchones bastantes, ni aun la mitad de los necesarios... se halla falta de aguas buenas y saludables [que]... les es preciso traer de un quarto de legua... en que gastan cada dia seis reales de plata... Demanen tenir-ne només cent soldats i que els altres es repartissin a altres localitats, especialment a Pollença. Resposta al marge de la instància: *No hay lugar*.

No es desanimaren i, quan ja eren *regidores* insisteixen en què després de la

¹¹⁷ ARM, RP 2588, f. 58.

FURIÓ, Antonio: *Diccionario histórico de los profesores de las bellas artes en Mallorca*. Palma, imp. Gelabert, 1839, p. 93.

¹¹⁸ PERAMÁS y GUARRO, Melchor de: *Yndice general de todos los papeles... del gobierno y Capitanía General*. (Manuscrit de la Biblioteca regional militar), p. 628.

¹¹⁹ AMA. *Legajo de correspondencia...*, 1570-1829.

¹²⁰ SEGURA SALADO, Josep: "Els tamborers de la Sala", a *IX Simpòsium i jornades internacionals de l'orque històric de les Balears*. Fundació ACA. Sa Pobla, 2003, p. 194, 196 i 199.

¹²¹ AMA. *Legajo de varios*, 1570-1826.

¹²² AMA. *Legajo de papeles referentes...*, 1551-1751.

conquesta tingueren ...*un Batallon entero con mas de quarenta oficiales... hasta que se hizo la muda y se introduxeron el Regimiento de Saboya y el de Soria...* [senyal que els borbònics no es fiaven d'ells] i si bé ara no n'hi ha tants, per mor de ...*los gastos referidos [se halla esta ciudad] empeñada en 10.000 £...* No consta la resposta.

El 1716 els jurats calcularen que en un any havien lliurat a l'exèrcit d'ocupació 8.000 quintars de llenya (32.560 quilos), que havien costat, només de transport, 8 dn cada quintar, o sia, 4 des de Formentor en barca i altres 4 des del Port a la ciutat, o sia 266 lliures 13 sous i 4 diners. A més, s'havia de pesar i guardar en els magatzems, el que eren 64 jornals a 4 ss cada un, o sia 12 £ 16 ss. Per portar l'aigua, 5 ss cada dia, són 91 £ 5 ss a l'any. Quatre candeles diaries a 12 ss la lliura de pes són 73 lliures de moneda, etc. etc.

Segons certificat del Governador de dia 5 d'agost del 1718, hi eren de guarnició: *Tres sargentos, dos tambores y noventa soldados* [del regiment de Soria]; *un sargento y ocho Artilleros; y dos sargentos, un tambor y quarenta soldados* [del regiment de Gueldres] *que se ha aumentado desde el dia veinte y seis de julio; y quatro Dragones desde el primero de Agosto.*¹²³

Dia 14 de gener del 1731, en nom del Rei, s'anuncia una *Leva por Quinta de 4806 hombres... en todos sus Reynos...* Toquen al de Mallorca 140, i d'aquests, dos a Alcúdia.¹²⁴

Per la quinta del 1771 s'hagué de lliurar ...*un mozo soltero...*¹²⁵

En la ciudad de Alcudia del Reyno de Mallorca, a los 28 dias del mes de marzo de 1795... como han de contribuir con quatro hombres para reemplazo del Exercito, tubieron a bien el completar este numero de quatro Bagos... fueron aprendidos en el citado dia... para conducirlos [presos] y presentarlos...

Dos anys després, en contestació a un *Ynterrogatorio* a efectes estadístics diuen que al terme hi ha: *varones de hasta 7 años: 116, embras idem: 129; varones de 7 hasta 16: 99; embras idem: 103; varones de 16 a 25: 74; embras idem: 50; varones de 25 a 40: 9; embras idem: 2; varones de 50 a 60: 1. Total de varones y embras solteros: 583. Varones casados de 16 hasta 70 años: 190; embras idem: 184; viudos hasta 70: 24; embras idem: 50. Total casados y viudos: 448. Total de almas: 1031. Milicianos: 4. En el exercito: 3. Marineros en campaña: 65. Marineros retirados: 9. Retirados del exercito: 2.*

Un any després es circula des de Palma que els criadors de sementals, tan necessaris per l'Exèrcit, podran ser exceptuats ...del Sorteio de Quintas para el remplazo del Exercito y Milicias...¹²⁶

El 1804 ...*Antonio Fornés, a quien tocó la suerte de soldado sin sorteo por ser el unico de la clase de solteros que tuviese la talla...* desertà. Si no és capturat Alcúdia en lliurarà un altre.

Des del gener a l'abril següent hi ha notícies sobre els regiments d'infanteria "Borbón" i "Granada" i el batalló de "Voluntarios de Aragón", que, des de Palma, anaven a Menorca passant per Alcúdia. Es parla, també, de ...*los barcos que*

¹²³ AMA. Legajo de varios, 1682-1818.

¹²⁴ AMA. Legajo de Reales Cédulas, bandos, edictos, etc., 1726-1825.

¹²⁵ AMA. Legajo de varios, 1682-1818.

¹²⁶ AMA. Legajo de correspondencia..., 1570-1829.

conducen efectos de Artilleria a la expresada Ysla. Haver d'allotjar, mantenir i facilitar embarcacions a tanta gent, creà un greu terrabastall.¹²⁷

El 20 i el 21 de febrer del 1810 es diu que a la nit de dia 6 ...seis Yndividuos [fueron] coquidos por Leva..., mantenir-los durant deu dies cada un a 3 sous diaris per cap costà 9 £ 17 ss i 4 dn i la ...cuerda de cañamo para llevarlos presos a Palma... altres 17 ss i 4 dn. El transport 15 lliures.¹²⁸

El 1819 es demanen 17.500 homes per l'Exèrcit. A la provincia (sic) le corresponden 305.¹²⁹

Des de sa Pobla avisen el 5 de gener del 1823 que Simó Bennàsser ha capturat el desertor Antoni Crespí (a) "Coras", fill d'Antoni, amo de Son Simó, que no es sap cert de quin terme municipal és, i Bennàsser desitja lliurar-se de la quinta a canvi de lliurar-lo, tal com diu la Llei.¹³⁰

Durant la Primera Guerra Carlina la Diputació Provincial demana al Bisbe el novembre de 1836 perquè el rector no és al seu lloc. Li respon que té cura de sa mare, que viu a Sant Joan.¹³¹

L'any 1993 vaig publicar una història de les murades. Per haver de comprimir al màxim la informació hi ha alguns errors.¹³²

Crec que sobre la murada moderna ningú ha dit mai que: *Dilluns, a 23 de octubre 1623 se donà principi... per mandato del Ilm. Sr. D. Geronimo Agustin, Virrey y Capita General.*¹³³

El 1626 s'hi féu molta feina¹³⁴ i es continuà després a un ritme més lent.

El 1659 s'hi feren unes galeries subterrànies i barrobins per tal de volar des de davall terra bocins dels terrenys circumdants.¹³⁵

Del 1667 al 1672 també és una època en què s'hi fa molta feina, especialment al vall.¹³⁶

El 1683 les germanes Cugullada reclamaren la resta del preu d'una terra expropiada abans del 1662 per acabar-la (tal vegada el baluard extramurs), puix aquest darrer any cobraren una part.¹³⁷

Sabem que a aquest fortí exterior s'hi feia feina el 1688 i el 1690.¹³⁸

L'any 1738 hi havia un bocí de les murades esbucats i s'hi envià des de Palma ...el Ingeniero en segundo D. Lorenzo de Solíz a... serrar la brecha...

El 1783 el Comandant General donà permís per entrar per les portes de les murades els ramats que haguessin de menester, però haurien de fer nets els carrers

¹²⁷ AMA. Legajo de varios, 1682-1818.

¹²⁸ AMA. Desrama de la guarda marítima de Tacarix para el año 1811. (Poliça volant del seu interior).

¹²⁹ AMA. Legajo de varios, 1715-1896.

¹³⁰ AMA. Legajo de correspondencia..., 1570-1829.

¹³¹ ADM, III/56/81.

¹³² SEGURA SALADO, Josep: "Alcúdia, de la torre al baluarte", a *II Jornadas nacionales de historia militar*. Cátedra general Castaños. Capitanía General de la región militar Sur. Málaga, 1993, p. 455-462.

¹³³ ARM, RP 2719B.

¹³⁴ ARM, RP 2503B.

¹³⁵ ARM, RP 2533, f. 2v, 11, 13, 17v, 28v, 49, 49v, 54v, 58, 62, 69v, 86, 91v, 110, 111-111v, 114, 116..., 207v, 226, 228v...

¹³⁶ ARM, RP 2541, f. 7, 11, 15, 21, 27, 33v, 36v, 41, 43, 47, 49, 51, 53, 55, 56, 57..., RP 2542, f. 1, 4, 7, 11v, 16, 20v, 25..., 57, 68, 70..., 104..., 142, 146, 148, 150, 152. RP 2543, f. 3, 9, 11, 12, 13..., 55, 57, 59, 61..., 100, 104. RP 2544, f. 1, 3, 5, 7, 8, 11, 13, 15..., 60..., 114, 116, 117, 122v. RP 2546, f. 1, 4, 8, 10..., 68, 98, 108, 122, 142, 162, 163, 170, 172, 174, 176..., 212, 214, 215, 216, 220...

¹³⁷ ADM, 17/61/19. ARM, RP 2536, f. 229v.

¹³⁸ ARM, RP 2562, setmana 16. RP 2564, setmanes 5, 6 i 9.

i no permetre caramulls de fems.

De l'època de la Guerra de Successió només he trobat la existència d'un quarter, el de *Mayol* al qual, per cert, l'octubre o el novembre del 1708 se li hagué d'arreglar la teulada.¹³⁹

A partir de la rendició la ciutat es converteix en una caserna de les tropes d'ocupació.¹⁴⁰ Així, dia 2 de maig del 1716 el Consell municipal diu: *...son molts los particulars de esta ciutat qui tenen y han tingudes cases ocupades per la milicia y volen ser pagats dels lloguers...* A això el Marquès de Lede respon que *...han de pagar el alquiler de las casas de Francisco Esteve [on hi residia el Governador], del capitan Martin Amoros, de Miguel Serra y Cerda, notario, y de otros [entre ells el patró Rafel Cugullada Garau], que sirven...* de quarter.¹⁴¹

Tan desagradable era aquesta càrrega que, amb motiu de les exèquies de Lluís XIV de França, Pere-Antoni Roig, jurat, s'inventà que el primer Comandant General havia declarat exempta la seva família i ho va fer escriure en el sermó que predicà el seu fill, el Dr. Antoni, prevere, imprès a despeses d'Alcúdia, que aviat se'n temé i ordenà *...que se borren de dits sermons y papers stampats estes clausulas...*¹⁴²

Antoni Eimeric, forner del pa de munició per les tropes, instal·là el forn i la seva vivenda a la casa del Dr. Joan Serra. Altres cases ocupades eren la d'Antònia Maura, on hi vivia el *teniente de Rei*, la de D. Tomàs de Verí, la de dona Margalida Rotger i de Ivorra, on hi havia el magatzem de la llenya, la del Dr. Francesc Serra-Goiet, etc.¹⁴³

Del pa de munició s'abastava el 1724 i el 1725 la fortalesa d'Albercutx, a Pollença, on el transportava Joan Cerdà (a) "Cabreta" per 4 sous cada vegada que hi anava.

En aquests mateixos anys es fan reparacions a *...les menjadores del quarter de los cavalls...*; a *...las secretas del quarter maior...* o del Celler del Rei; al de Cugullada, *...prop la porta de Xare...*; i al dels artillers. El picapedrer principal fou mestre Esteve Ferriol.¹⁴⁴

El 1726 es diu que el regiment de dragons és al complet d'homes però hi manquen cavalls perquè a causa d'una malaltia se'n portaren els sans. Ara en duran més i abans s'ha d'arranjar l'estable per deixar-ho *...sin la sospecha de algun mal que ayan tenido los cavallos viejos... que no quede este repulso de Malaltia (sic) que pueda pegarse (sic)... tot això i el forratge ...a razon de media arroba castellana en cada dia por cada cavallo...* ho pagarà Alcúdia.

Dos anys després el quarter d'infanteria caigué i s'hagueren de cercar altres cases.¹⁴⁵

El 1744 hi havia a Mallorca de guarnició un batalló d'invàlids que tenia destacades a Eivissa tres companyies. Sembla que anaven en trànsit per diferents poblacions, puix l'Ajuntament els hagué d'aixoplugar i mantenir una temporada.

¹³⁹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁴⁰ ARM, *Rúbrica d'AH, AGC*, núms. 6344, 6346, 6347, 6348 i 6351.

¹⁴¹ AMA. *Plec d'actes, 1716*.

AMA. *Legajo de correspondencia...*, 1570-1829.

¹⁴² AMA. *Plec d'actes, 1716*, 2 de maig i primer de juny.

¹⁴³ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁴⁴ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*, f. 60v. (Vegeu nota 30).

¹⁴⁵ AMA. *Legajo de correspondencia...*, 1570-1829.

Cap el 1800 trobam inventaris de com estaven el quarter de *San Antonio*, en casa de Nicolau; el de *San Diego*, el dels dragons, el de *San Pedro*, el de *San Juan*, i el dels artillers, a més dels cossos de guardia *del Principal*, de Vilaroja, de la porta de Sant Sebastià, de la porta de Xara i del Moll, en el Port. El 1806 s'havien d'arreglar diverses coses de l'art de fusteria en cada un d'ells.¹⁴⁶

El 18 d'agost del 1854 es diu que els guàrdies civils que són a sa Pobra es traslladaran aquí.¹⁴⁷

Poques coses són de franc, i abans del 1715, en circumstàncies especials, hi havia despeses extraordinàries. Així, dia 10 de maig del 1666 els jurats locals demanaren cobrar el gastat en perseguir bandejats; es respongué al marge de la instància des de Ciutat: *No hay lugar*.¹⁴⁸

El 1713, durant la Guerra, comptàvem amb un reforç vingut d'Inca, Selva, Campanet i Muro. Des del primer de maig fins el 4 de juny consumiren 3.534 racions de pa, que eren 50 quarteres i 3 barcelles. El desembre encara eren aquí.¹⁴⁹

El rei de Castella, esdevingut des del 1715 rei de Mallorca, imposà noves i feixugues contribucions.¹⁵⁰

Així, el 18 i el 24 d'abril del 1720 l'Ajuntament parla de *...buscar diner a qualsevol for, axi per interes com per encarregament...* per pagar les 262 lliures que encara devien de les 362 que els correspongueren d'utensilis *...per la subvencio de las tropas...* L'any següent hi ha el mateix problema.¹⁵¹ I així successivament.

El 1725 haguérem de pagar 162 quintars de llenya verda a 1 ss i 2 dn el quintar i altres 18 quintars de seca a 1 ss i 6 dn. Fou el proveïdor Miquel Seguí. Des del primer de juliol del 1723 fins al 3 d'abril del 1725 proveí l'oli per la tropa Catalina Ventallol a 2 ss diaris i, des de dia 4 al 4 de juliol, al mateix preu, Antoni Torrens. Des del 16 de març del 1724 al 24 de setembre del 1725 aportà l'aigua pels soldats Martí Beltran per 2 ss i 10 dn diaris.¹⁵² L'agost del 1726 l'Intendent disposà que l'anassin a cercar ells mateixos.¹⁵³

El 1732 la contribució costà a Alcúdia 2.250 reials mallorquins. El 1740 altres 2.172 i el 1742, 1.413.

Dia 14 de març del 1762 es comunica als regidors que han d'enviar a Pollença pels 34 cavalls dels dragons "de Batavia" 100 quintars castellans (uns 110 quintars mallorquins) de farratge. Tres anys després a Pollença n'hi havia 58 del mateix regiment i Alcúdia hi havia d'enviar 200 quintars castellans per 20 dies.

Els *matriculados* per l'Armada gaudien de fur militar i, per tant, d'exempció de certes contribucions. Malgrat tot, el 1777 Catalina Viver, esposa de Jaume Torrens, fou obligada judicialment a pagar la talla general, la d'utensilis, etc.

L'any següent els matriculats també hagueren de contribuir per utensilis i protestaren que a ells els cobraven a 3 sous per cada 100 lliures de capital que posseïen

¹⁴⁶ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁴⁷ AMA. *Legajo de documentos referentes al Puerto, 1773-1862*.

¹⁴⁸ ADM, MSL/a 55.

¹⁴⁹ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁵⁰ SEGURA SALADO, Josep: "Miscel·lània històrica militar (i II)", capítol «l'any de la desgràcia», a *III Jornades d'estudis locals d'Esporles*. Ajuntament d'Esporles. (En curs de publicació).

¹⁵¹ AMA. *Plec d'actes, 1718-1721*.

¹⁵² AMA. *Libro de varios, 1653-1742*. (Vegeu nota 30).

¹⁵³ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁵⁴ AMA. *Legajo de correspondencia..., 1570-1829*.

i els polítics municipals s'havien quotat a ells mateixos en només 1 ss i 8 dn.¹⁵⁴

FORCES PARAMILITARS

Quan l'any 1734 el Rei donà ordre d'instituir les *Milicias provinciales de España* no s'inclougué la Corona d'Aragó (regnes d'Aragó, València i Mallorca i principat de Catalunya), ni la Corona de Navarra, ni Euskadi.¹⁵⁵ És a dir, per *España* s'entenia, només, la Corona de Castella.

Malgrat això, aviat s'instauraren al regne d'Aragó i, des del 1762, al de Mallorca (al de València, al Principat, a Navarra i a Euskadi no n'hi hagué).¹⁵⁶

Com que els matriculats per l'Armada i els eclesiàstics eren exempts, aquest any a Alcúdia s'havien de fer *...tres certificados, al primer a de ser del numero de homens qui pagan visindari i no son matriculats, y estos o han de ser de aquellos qui tenen los devuit anys fins a los 40. El segon a de ser de tots los matriculats. Y al terser ha de ser de tots los Aclesiasthics y en este han de entrar lo Ascola y el Donat de la Victoria...*¹⁵⁷

Per tenir fur militar no pagaven per utensilis, talla de guardes ni *...veinatge por la casa que habitan...*¹⁵⁸

Segons un llibre imprès a Madrid el 1767 els mutilats en combat i els que servissin més de 30 anys podrien passar a *Invalidos provinciales*; podrien tenir una paga mensual i dret al *Montepio* (és a dir, a cobrar un retir o deixar una paga a la vídua i orfes).¹⁵⁹

La confusió entre el que era la *Península* (incloses Gibraltar, Portugal i Andorra), *España* i la Corona de Castella era tan calculada i maquiavèlica que el 1802, a Madrid, s'imprimí i es reedita a Mallorca el 1804, el *Reglamento de la nueva forma y constitucion de los regimientos de Milicias Provinciales de la Peninsula, su fuerza y medios de conservarla...*, que parla de donar *Nueva forma y distribucion al Cuerpo general de Milicias Provinciales de España...*, si bé entre els regiments que compten amb granaders només apareixen els de la Corona de Castella.

Dia 20 de maig del 1808 Pere-Josep Grau, comprés en el sorteig de milícies, al·lega que son pare fa 13 anys que és soldat de l'Exèrcit i si ell tengués *...la suerte...* de ser milicià, sa mare restaria deseparada.¹⁶⁰

Tot era qüestió de diners. L'any 1816 els allistats a milícies feren "donatius" per invertir en les casernes i foren eximits del servei, i el 1819, per ordres del Rei, ho seran *...de los sorteos de quintas para el reemplazo del Egército...*¹⁶¹

Amb la confusió política del segle XIX apareixen i desapareixen diversos

¹⁵⁵ *Novísima recopilación de las leyes de España*. Madrid, 1805, tom III, p. 58.

¹⁵⁶ SEGURA SALADO, Josep: "Miscel·lània històrica militar (I)", capítol «forces paramilitars», a *II Jornades d'estudis locals d'Esporles*. Ajuntament d'Esporles. (En curs de publicació).

¹⁵⁷ AMA. *Legajo de correspondencia...*, 1570-1829.

¹⁵⁸ AMA. *Legajo de varios, 1715-1896*.

¹⁵⁹ *Real declaración sobre puntos esenciales de la Ordenanza de Milicias provinciales de España*. Madrid, imprenta de Antonio Marín, 1767, 232 ps. en 8º.

Malgrat la darrera paraula del títol, els casos especials només són aplicables a la Corona de Castella.

¹⁶⁰ AMA. *Milicia nacional, 1801-1856*.

¹⁶¹ AMA. *Legajo de varios, 1715-1896*.

cossos paramilitars. Un d'ells, els *Voluntarios realistas*, s'alçà en armes a favor de D. Carles V i en contra d'Isabel II el 1833. Aviat foren vençuts i desarmats. A Alcúdia sembla que eren 33, entre els quals hi ha cinc xuetes; disposaven de fusells, cananes i baionetes.¹⁶²

Poc després o poc abans, el prevere Antoni Sureda, *...animado de unos vivisimos deseos de servir a la Reyna, N^a Sr^a, en todo lo que le permitan sus facultades, sin ofender al carácter sacerdotal, solicita ser alistado en la compañía de la Guardia Nacional de esta ciudad...*¹⁶³

Dia 4 de maig del 1835 era sergent segon de la Milícia Urbana D. Antoni Reinés, caporal primer D. Jaume Nadal Garau i caporal segon Sebastià Serra. Hi havia, a més, 28 milicians, quatre dels quals apareixen tractats de "don" i altres dos eren xuetes.¹⁶⁴

El 1844 la companyia de milícia nacional feia part del batalló del partit d'Inca núm. 10.

El 1856 dirigia la seva banda de música Antoni Picornell.

Ja en el segle XX trobam les milícies del Requeté carlí i de la *Falange E. de las J.O.N.S.*¹⁶⁵

SANITAT MILITAR

Uns prínceps o ambaixadors del Japó visitaren Alcúdia.¹⁶⁶

Després hi hagué els desembarcs de les esquadres de l'almirall D. Antonio de Oquendo (1637), la del segon D. Juan de Austria (1651) i la del Duc de Alburquerque (1652).¹⁶⁷

El primer i el tercer no causaren problemes sanitaris, però els altres dos introduïren sengles epidèmies.

L'any 1716 els jurats locals es queixen de la despesa de portar els soldats a l'hospital militar de Ciutat i dia 6 d'octubre el Comandant General disposà que pagassin els bagatges (transports) només fins a Inca, sa Pobla, Campanet o Selva, i des d'aquestes poblacions pagarien les viles.¹⁶⁸ Per això es creà una nova talla o contribució, però si bé hauria d'haver un llibre cobratori per cada any des del 1716, la veritat és que el 1964 només existia un.¹⁶⁹ No hi consta la suma recaptada ni en que s'invertí. És dividit en 35 illetes de cases, cada una anomenada amb el del personatge més característic que hi viu, i dues més, factícies, titulades: *Illeta de les persones qui no tenen propia casa* i *Illeta dels forans* (o sia, les possessions).

¹⁶² *Gaceta extraordinària de Madrid*. «Imprenta Real». Madrid, 27 d'octubre del 1833.

AMA. *Legajo de papeles referentes a la defensa, 1551-1751*.

¹⁶³ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

¹⁶⁴ AMA. *Milícia nacional, 1801-1856*.

¹⁶⁵ ESTEVE, Josep-Joaquim: *Història de les bandes de música de Mallorca*. Presidència del Consell de Mallorca. Tom I. Palma, 2009, p. 123, 173 i 276-277.

¹⁶⁶ ARM, Rúbrica de l'AH, EU, núm. 828.

¹⁶⁷ VENTAYOL, Pedro: "El oratorio de Santa Ana", a *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, tom XX. Palma, 1924-1925, p. 185 i 186.

¹⁶⁸ AMA. *Legajo de correspondencia...*, 1570-1829.

¹⁶⁹ AMA. *Cuadern ahont se anira continuant la talla que per solucio de los Bagatges per transportar los soldats malalts... de 1731 en 1732*. Tamany quart, tapes de pergami.

Sí que sabem el cognom dels capitans dels dos batallons del regiment d'infanteria "Asturias" i que per 93 soldats i 4 artillers es pagà bagatge a Campanet (43) o a sa Pobla (48) —de sis no consta on els dugueren— entre el 20 d'agost del 1724 i el 20 de juliol següent.¹⁷⁰ No en duien cap ni a Selva ni a Inca, més enfora, i la predilecció per sa Pobla tal vegada sia deguda a *sa Fortalesa*.¹⁷¹

Anys després s'establí a Alcúdia un hospital militar *...a cargo de aquel Ayuntamiento...* promentent que després rescabarien la despesa.¹⁷²

El 30 de setembre de 1806 l'Intendent protesta què els franciscans d'Alcúdia ja no auxiliien espiritualment la guarnició perquè el Consistori no els paga i que a l'hospital no hi ha metge ni cirurgià i als malalts en lloc *...de carnero bueno se les da cordero...*¹⁷³

CONCLUSIONS

Els problemes defensius anteriors al 1715 persisteixen durant el segle XVIII i part del XIX malgrat l'adagi «la unió fa la força». A més, n'aparegueren de nous.

Aquesta unió ens costà l'autonomia, gairebé la independència de què gaudíem, i convertí nostre Regne en una colònia de la Corona de Castella.

Amb tota seguretat, nostres avantpassats no tingueren més remei que actuar com ho feren, però tot plegat fou un mal negoci.

FONTS MANUSCRITES.

ADM.- Arxiu Diocesà de Mallorca.

AMA.- Arxiu Municipal d'Alcúdia.

ARM.- Arxiu del Regne de Mallorca.

(Quan no s'indica el foli és perquè el lligall o el llibre és sense foliar, al manco en la part que interessa).

BIBLIOGRAFIA

FIOL GUISCAFRÉ, Joan-Miquel: *Descobrint la Mediterrània*. Miquel Font, editor. Palma, 1992.

VENTAYOL SUAU, Pedro: *Historia de Alcúdia*. Biblioteca de la Última Hora. Tom II. Palma, 1928.

¹⁷⁰ AMA. *Libro de varios, 1653-1742*. (Vegeu nota 30).

¹⁷¹ SEGURA SALADO, Josep: "Va estar fortificada nostra vila?", a *Sant Antoni. Sa Pobla*, 1986.

¹⁷² AMA. *Legajo de Reales Cédulas, bandos, edictos, etc. 1726-1825*.

¹⁷³ AMA. *Legajo de varios, 1682-1818*.

RETAULE MAJOR DE L'ERMITA DE LA VICTÒRIA. ESTUDI PRELIMINAR PER A LA INTERVENCIÓ

Maria del Mar Bibiloni Vila

RETAULE MAJOR DE L'ERMITA DE LA VICTÒRIA. ALCÚDIA.

El Retaule de la Mare de Déu de la Victòria es troba localitzat a l'Ermita de la Victòria d'Alcúdia. És el Retaule Major de l'Ermita. Es va fer per dignificar la imatge de la Mare de Déu de la Victòria, molt estimada pels ciutadans d'Alcúdia.

Dels autors, en sabem que entre els anys 1714-1718 Domingo Ferrer va fer el nínxol de fusta que en el seu interior conté la Mare de Déu de la Victòria que esta asseguda amb l'Infant Jesús dret sobre el seu genoll. L'Infant sosté una bolla a la mà. De l'autor del nínxol no en sabem res, no s'ha trobat cap referència. La talla és de fusta i té una alçada de 69 centímetres.

De l'autor de la traça del retaule, Miquel Riutord, també poc sabem. Formava part d'una nissaga de pintors i escultors que ja trobem documentada a Mallorca els segles XVII i XVIII. Dels inicis artístics dels Riutord, trobem un primer Miquel Riutord, del qual sabem que forma part d'una família de mestres artesans de qui només coneixem la seva data de defunció, 1664, sabem també que era membre del Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca l'any 1651 per mor del seu art i la tasca realitzada en el taller que regentava a la Parròquia de Sant Jaume de Palma¹.

Del que suposem que era el seu nét i autor de la traça del Retaule de la Mare

¹ TORRES RAMIS, Gabriel. *Els Retaules de l'Edat Moderna a Alcúdia*. Quaderns d'Alcúdia nº4. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura. Alcúdia, 1998.

de Déu de la Victòria, també de nom Miquel Riutord, el trobem documentat al segle XVIII com a artista dedicat a la imatgeria religiosa. Poc més sabem, només que al 1749 tenia taller davant la porta de Sant Antoni de Palma. També que al 1747, es col·locava el retaule de la Mare de Déu de la Victòria, en la seva ubicació, la mateixa que ha tingut sempre.

Un altre autor vinculat al Retaule de la Mare de Déu de la Victòria, és Vicenç Vives i el seu fill. Fan el daurat del retaule entre els anys 1778 i 1779. No tenim cap altra notícia d'ells.

DESCRIPCIÓ DEL RETAULE DE LA MARE DE DÉU DE LA VICTÒRIA

El Retaule de la Mare de Déu de la Victòria, ubicat al presbiteri de l'Oratori, mida en alçada cinc metres, trenta centímetres i l'amplària és de tres metres i seixanta-vuit centímetres.

Es tracta d'un retaule cambril de carrers plans amb predel·la, un sol cos i àtic. En ell trobem una combinació de pintura i escultura. Verticalment presenta tres carrers plans, separats per columnes de fust estriat amb garlandes al terç superior, amb capitell campaniforme d'ordre corinti.

Pel que fa a la predel·la presenta decoració antropomorfa i vegetal. Hi ha dos tipus d'àngels. Uns dels quals sols veiem el cap que surt d'una forma vegetal, són més petits i estan col·locats als laterals dels pilars que separen la predel·la. Els altres són de cos sencer i es col·loquen a la separació del carrer central, també tenen una forma vegetal al seu voltant. En el carrer central de la predel·la, la decoració és una imitació al marbre, un jaspejat.

El primer i únic cos del retaule presenta una separació de tres carrers mitjançant columnes estriades amb garlandes al terç superior amb caps d'angelets, capitell campaniforme d'ordre corinti. En el carrer esquerre, trobem la pintura de Sant Joan Baptista. Sant Joan Baptista apareix inserit en un paisatge amb els seus atributs, la creu i l'anyell. Tota la pintura està emmarcada dins una forma vegetal, a la part inferior hi ha una forma vegetal que ens indica el nom de la figura representada a la pintura.

El carrer central està obert per poder veure la imatge de la Mare de Déu, i hi trobem al voltant de tota l'obertura decoració vegetal.

Al carrer de la dreta, hi trobem representat Sant Pau Ermità, la representació del Sant segueix la mateixa forma, el personatge inserit en un paisatge, amb els atributs identificatius. Tota la pintura tancada per forma vegetal i a la part inferior una forma vegetal que conté la identificació del sant.

De les pintures dels carrers laterals, no s'ha pogut determinar l'autoria, però per la seva factura, per la manera de tractar els temes, denota una influència del neoclassicisme, que encara no s'havia implantat totalment a Mallorca.

Una altra inscripció que apareix al cos del retaule, la trobem a la pintura de Sant Joan Baptista. Es tracta de la frase *ECCE AGNUS DEI*, lema de Sant Joan.

L'àtic és de forma quadrangular, tancada per pilastres amb capitell de piràmide invertida, rematat per florons. Al costat hi ha volutes. Hi trobem una representació de la Visitació dins un format de tondo. Presenta també decoració vegetal i antropomorfa. L'entaulament que separa el cos central i l'àtic presenta línies tren-

Retaule Major de l'Ermita de la Victòria.

Cos del Retaule Major de l'Ermita de la Victòria.

cares. Damunt la cornisa de l'entaulament hi trobem quatre escultures als laterals, la representació de dues virtuts teològiques, que identifiquem com la Fe i l'Esperança pels atributs que duen amb elles. Al seu costat hi ha dos angelets. L'àtic està rematat per una rocalla.

Àtic del Retaula Major de l'Ermita de la Victòria.

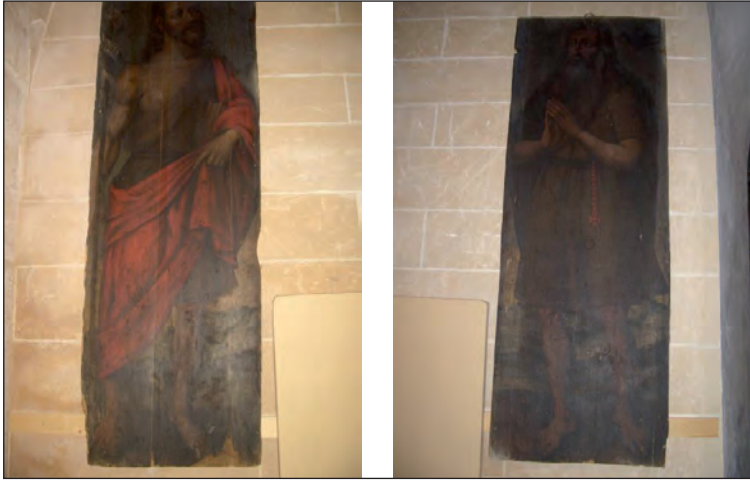
Detalls a una columna i d'un dels angelets de l'àtic amb falta de daurat i brutícia.

ESTAT DE CONSERVACIÓ

El Retaula de la Mare de Déu de la Victòria presenta molta brutícia, pols enganxada, fum de les espelmes i dels ensembles.

També presenta falta d'algunes parts del retaula, rocalles rompudes, falta de pintura i del daurat del retaula. Les pintures dels carrers laterals també presenten cruïes i mancances de pintura.

Se sap que es varen fer algunes substitucions al retaula, com la de les pintures dels carrers laterals. En un principi les pintures que presentava el retaula eren oli damunt fusta i representaven Sant Joan Baptista i Sant Pau Ermità, però en un estil barroc, més obscur i en el qual la tècnica de la perspectiva era manco correcte que a les actuals. La iconografia no es canvià i es representaren els mateixos sants, però damunt tela i en un estil que s'anuncia ja més modern. A la bibliografia, autors com

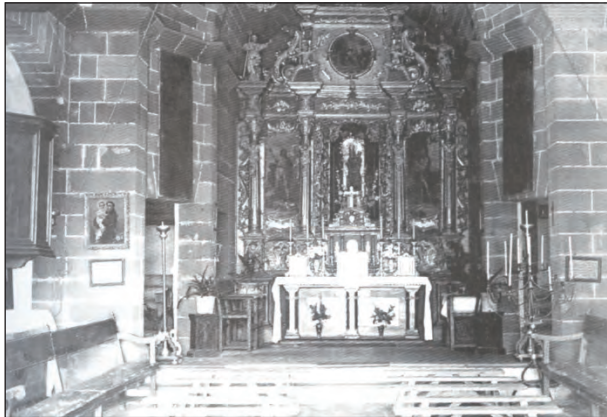
Antigues pintures del Retable Major de l'Ermita de la Victòria. Alcúdia

Serra Martí² ens diuen que aquestes substitucions són ja en estil Neoclàssic.

El que no se sap és l'autoria de les pintures, tant de les antigues com de les modernes.

Les pintures d'estil barroc encara es poden veure a l'interior del portal dels homes de la parròquia de Sant Jaume d'Alcúdia.

També s'ha observat la retirada d'elements del retaule com per exemple el sagrari. A la predel·la al carrer central hi trobem un buit on se suposa que podria estar situat, ja que s'ha trobat una fotografia en la qual apareix juntament amb un altar de pedra, que avui també ha desaparegut. Aquest sagrari no s'ha trobat.

Fotografia en la qual es pot veure el sagrari del Retable Major de l'Ermita de la Victòria.³

² SERRA MARTÍ, Bartomeu. *El Santuario de la Mare de Déu de la Victòria*. Quaderns d'Alcúdia n°9. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura. Alcúdia, 2002.

³ Fotografia extreta de SERRA MARTÍ, Bartomeu. *El Santuario de la Mare de Déu de la Victòria*. Quaderns d'Alcúdia n°9. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura. Alcúdia, 2002.

CONTEXT HISTORICOARTÍSTIC

Es data al voltant de l'any 1300 la trobada de la Mare de Déu de la Victòria, coincidint amb la fundació d'Alcúdia com a vila.

"Un pastoret anomenat Joan Boi, un dia que estava pasturant les seves ovelles per les contrades que avui ocupen el santuari va sentir una escolania angèlica que el va deixar extasiat. Tot ocupat com estava sentint els càntics no es temé que dos joves se li acostaven i el cridaven pel seu nom per convidar-lo a unir-se a aquella coral que tant l'admirava. Li donen una candela encesa i s'uneix als càntics, que acabaren amb la Salve Regina a la Mare de Déu. Tot just acabat el concert els participants besaren la mà d'una senyora molt bella, que el nostre pastoret identifica com la Mare de Déu. Podeu suposar com degué romandre Joan Boi després d'haver participat en un prodigi com aquest! Tornà tan aviat com pogué a Alcúdia i contà el que havia passat al rector de la parròquia, el qual no s'immutà i, com és lògic, no el cregué. Passà una setmana i el dissabte següent en què el pastoret tornà a aparèixer amb les seves ovelles per la mateixa contrada es repetí el mateix miracle. Quan el capellà va tornar a sentir la mateixa història tampoc no se'l cregué, però el miracle succeí una tercera vegada. Aleshores el pastoret va ser un poc més agosarat i explicà a la Mare de Déu els seus problemes de comunicació amb el rector de la parròquia. La Verge li digué que li mostràs tres gotes de cera que ella li posà damunt la mà i aquesta vegada, davant un fet inexplicable, el rector es donà per vençut. El pastoret portà el rector i altra gent a la muntanya i allà, amagada entre els matolls, hi trobaren la imatge moreneta de la Verge. El poble se l'endugué en solemne processó cap a Alcúdia, però, oh miracle!, la imatge desaparegué. Tornaren del bell nou a la muntanya i la varen trobar al mateix lloc que la primera vegada. Ja aquí interpretaren que el desig de la Verge era romandre entre els pins i mirant cap a la mar blava"⁴. Aquesta llegenda va quedar per escrit per primera vegada en un sermó manuscrit que va predicar el pare fra Jaume Barceló, el dia 2 de juliol de 1680.

A principis del segle XIV, a les muntanyes de la Victòria, hi vivien ermitans. Es considera Diego Gàrcia, fra Diego, fundador de l'ermita. No sabem a quina ordre pertanyia però se suposa que al Carmel. Va ser el primer en dir missa a l'oratori.

Són els carmelites els que inicien les obres per millorar les condicions de l'edifici, tant de l'ermita com de les cel·les dels ermitans. Les obres ja estaven en marxa devers l'any 1482. L'any 1522 l'edifici ja estava construït, tot aquest temps la imatge va romandre dins les murades a resguard de les possibles incursions morisques o dels vàndals.

Durant la Guerra de la Germania (1521-1523), Alcúdia és fidel al rei Carles V, se sap que la imatge de la Mare de Déu és al poble, ja que es feien les obres de construcció de l'oratori. Per aquests temps la gent del poble coneix la imatge de la Verge, com Nostra Dona de fra Diego.

23 d'abril de 1522 es commemora la victòria sobre els agermanats i es dona el canvi de denominació de la imatge de la Mare de Déu. Conta la llegenda que

⁴ Serra Martí, Bartomeu. *El Santuario de la Mare de Déu de la Victòria*. Quaderns d'Alcúdia nº 9. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura, 2002.

Mare de Déu de la Victòria. Retaula Major de l'Ermite de la Victòria. Alcúdia.

aquest dia el Pare Antoni d'Àvila s'aixecà cridant pels carrers i places d'Alcúdia dient: "Victòria, Victòria" i es va fer una processó dins les murades, i va dir que el seu pressentiment era que tal dia com aquell es faria la batalla definitiva i que la Verge protegiria als alcudienços sota la seva advocació i així succeí⁵.

27 d'octubre de 1551, hi ha una incursió de 500 moros. Amb l'ajuda de la Mare de Déu, els alcudienços aconseguen aturar als moros.

Aquests fets condicionen la construcció d'un edifici idoni per lloar la Mare de Déu.

Amb el Concili de Trento (1545 i 1563), es va abandonar l'ermita i les cel·les, ja que aquest prohibia les comunitats religioses viure dispersades.

El 1616 es crea la Confraria de Nostra Senyora de la Victòria.

1643, es proclama patrona de la ciutat i se celebra el dia del misteri de la Visitació, 2 de juliol (per això la representació de la visitació al tondo de l'àtic del retaule. A partir d'aquest moment canvia el sentit religiós de l'oratori i el converteix en un lloc multifuncional. Es planteja la construcció d'una torre amb tres plantes, la primera es dedicarà al culte i les altres es destinaran a l'habitatge. Aquesta reforma es dóna per acabada l'any 1652.

Aquesta construcció al 1658 s'ensruna parcialment i s'inicia la reconstrucció, que es dóna per finalitzada al 2 de juliol de 1704, amb la benedicció del nou oratori. I és a partir d'aquesta data quan els jurats de la ciutat contracten les obres del retaule i els quadres de les capelles laterals de l'oratori.

Moltes són les referències bibliogràfiques que tenim sobre el Santuari de la Mare de Déu de la Victòria. Però ens manca més informació sobre el Retaula Major

⁵ SERRA MARTÍ, Bartomeu. *El Santuari de la Mare de Déu de la Victòria*. Quaderns d'Alcúdia nº 9. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura. Alcúdia, 2002.

Façanes anterior i posterior de l'Ermida de la Victòria. Alcúdia.

de l'Ermida de la Victòria.

Geroni de Berard⁶ descriu l'església de la Victòria: *"La iglesia mira a la ciudad. Tiene de largo 12 varas y 3 palmos y de ancho tiene 6 varas y 3 palmos y el presbiterio 5 varas de fondo. Consta de cañón de bóveda blanca, sobre tres arcos de mares ordinarios con sólo unos cordones seguidos, en lugar de cornisa o capiteles de unos ordinarios pilares sobre socolos unidos únicamente.*

Las capillas sólo tienen dos varas de fondo bajo arcos sencillos.

El Altar mayor, dentro del presbiterio, con segundo arco de bóveda de marés, en camaril dorado y follajes relevados, se ve con la imagen de Nuestra Señora de la Victòria, de dos palmos y medio de alto, con el Niño Jesús sobre nubes, vestida de ropa, con angelitos llevando palmas en las manos, todo de gusto ordinario. El altar está adornado de cuatro columnas corintias en muy desarreglado arte, dorado nuevo con fondos azules sobre pedestales de piedra parda y negra. El Bautista y San Pablo ermitaño, pintados recientemente en los intercolumnios y dos ángeles de bulto que rematan las principales columnas al lado del evangelio...". Quan Geroni de Berard fa aquesta descripció fa deu anys que el Retaule s'ha donat per acabat.

L'Arxiduc Lluís Salvador d'Àustria⁷ també en fa una descripció: *"La Iglesia ocupa toda la parte baja de la construcción, presenta exteriormente una puerta rectangular, una hornacina con una estatuilla y un rosetón, así como la ventana del refectorio con balaustrada, guardada en lo alto por una aspillera. Sobre las cuatro ventanas del desván se lee la fecha 1694. los laterales presentan ventanucos de iluminación, y en el de la izquierda o del norte se encuentra el terrado, a la misma altura que el edificio, con bancos adosados a lo largo de todo su perímetro y donde el día de la fiesta tiene lugar el baile. Hay aún otro banco delante de la entrada, y a la sombra de un viejo almez damos con el horno de pan. El interior se configura en forma de bóveda de cañón sostenida por dos arcos, con tres capillas en cada lado y otra que mengua en profundidad y corresponde al barroco altar mayor, presidido por una basta talla de la Virgen y el Niño en madera: Cuelgan de las paredes numerosos exvotos, en particular blusones y gorras de marinero"*.

⁶ DE BERARD Geronimo. *Viaje a las Villas de Mallorca*. 1789.

⁷ HASBURGO-LORENA, L.S. *Las Baleares por la palabra y el grabado*. Palma Caixa Balears, Sa Nostra. Traducció castellana de Die Balearen in wort und bild geschildert. Leipzig, 1886-1890.

Al 1886, sabem per Bartolomé Ferrà⁸ que es produeix una expedició a la Ciutat d'Alcúdia per part dels membres de la Societat Arqueològica Lul·liana, aquesta estava dirigida pel Vicepresident de la Societat Arqueològica Lul·liana. Ferrà ens diu: *"se examinó el oratorio, construcción mixta, puesto que su piso sobre las bóveda está destinado a alojamientos y su azotea tiene ventanas o matacanes de defensa; encima de la del frente del oratorio, se lee la fecha de 1694.*

La imagen de la Virgen es un bonito ejemplar; de madera, sentada, con el Niño de pie sobre su rodilla izquierda. El rostro ha sido algo castigado por pinturas modernas. Desgraciadamente viste el consabido delantal colgado al cuello. Es susceptible de ser restaurada. El nicho en donde se venera rebosa de presentallas, angelitos, (...) floreros, produciendo un efecto abigarrado y menos serio de lo que fuera de desear".

El pare Rotger⁹ ens diu que al 1644, la capella de l'oratori de la Victòria *"estaba muy sencillamente decorada. El trono de la Virgen, consistente en un nicho muy pobre, cuyos lados formaban dos tablas que contenian las pinturas de S. Juan Bautista y de S. Pablo primer ermitaño, era todo el retablo, que terminaba con una sencilla definición, también de tablas, en las cuales habia la pintura de algunos santos".*

Ventayol¹⁰, ens diu que al 1652 l'edifici està acabat. Descriu l'interior i ens diu que l'altar està format per un nínxol que conté la Verge i al seu costat dues pintures que representen un Sant Joan Baptista i Sant Pau Ermità. Al 1658, l'edifici s'esbuca i els Jurats de la ciutat decideixen reconstruir l'edifici i arreglar el retaule que va quedar destrossat.

De l'autor del retaule Miquel Riutord, poca cosa sabem. Formava part d'una nissaga de pintors i escultors documentada a Mallorca els segles XVII-XVIII. La documentació ens parla d'un Miquel Riutord (Palma s. XVI- 1664), que al 1651 era membre del Col·legi de Pintors i Escultors de Mallorca. Tenia casa i taller a la Parròquia de Sant Jaume de Palma. La seva obra s'inscrivía en el corrent del Barroc i es dedicà a la imatgeria religiosa per a convents i esglésies de Mallorca.

Un altre Miquel Riutord, escultor (Palma s. XVIII), es dedicà també a la imatgeria religiosa. Se sap que el 1749 tenia taller davant la porta de Sant Antoni de Palma. Aquest Miquel Riutord deu ser el que va fer el retaule de l'Ermita de la Victòria

Lladó¹¹ fa referència a un rebut que l'any 1750 Miquel Riutord va rebre dels senyors Regidors de la Fidelíssima Ciutat d'Alcúdia de tretze lliures, per la feina realitzada.

Sabem que Honorat Massot entre 1704-1710 era a Alcúdia, va realitzar els sis quadres que presideixen les capelles laterals de l'Ermita, que estan datades al 1710. També realitzà anys abans un quadre de Carles V, un retrat de l'Arxiduc Carles d'Àustria (avui desaparegut) i el Crist crucificat que hi ha a la Sala.

⁸ FERRA Bartolome, "Expedición a Alcúdia". *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana* nº 40. Agosto 1886. Palma de Mallorca.

⁹ ROTGER, Mateu, pbro. "El Santuario de Nuestra Señora de la Victoria de Alcudia". *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*. Febrero de 1895.

¹⁰ VENTAYOL SUAU, Pedro. "Oratorio de Nuestra Señora de la Victòria". *Historia de Alcudia*. Tomo II. Mallorca 1982.

¹¹ LLADO, J. "Datos para la historia de las Bellas Artes en Mallorca". *Bolletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, nº34, pag. 313-318. Palma 1974.

PROCÉS DE DOCUMENTACIÓ

El procés de documentació ha anat d'una recerca del més general al més particular. La font principal de documentació ha estat un llibre monogràfic sobre el Santuari de la Victòria, *El Santuario de la Mare de Déu de la Victòria* de Bartomeu Serra Martí.

Altres fonts han estat els llibres dels viatgers que visitaren la nostra illa, i en particular la Ciutat d'Alcúdia com Geroni de Berard o l'Arxiduc. Una font important ha estat el *Boletín de la Sociedad Arqueològica Luliana*, del qual s'ha extret informació d'una visita que feren els membres d'aquesta societat a la Ciutat d'Alcúdia, el que fa Bartomeu Ferrà és fer una descripció del que va veure que hi havia a l'ermita de la Victòria.

De l'arxiu municipal, la recerca ha estat poc fructífera, ja que tota la informació ja ha estat publicada per altres autors.

He consultat dos documents a l'arxiu municipal d'Alcúdia. Un datat al 1750, que diu:

"He pagat a Matheu Jofre Nany vint sous p haver aportat dos virtuts y altres coses [?] p lo altar (o millor dir adminiculos) [?] del retaule Car de la Victòria q feu Miquel Ridorta Escultor"¹².

Aquesta és una entrada al llibre de comptes de l'ermita de la Victòria ens diu que l'escultor que ha fet les dues virtuts de l'àtic i altres coses per l'altar (retaule) és Miquel Riutord.

L'altre document consultat a l'arxiu data del 24 juny 1779. I és d'una visita que realitza el Bisbe de Mallorca Pedro Rubio-Benedictino y Herrero, que va ser bisbe entre els anys 1778-1794. En consultar els llibres de comptes de l'oratori, dona l'ordre de pagar els "atrassos" (pagaments endarrerits). Aquests s'haurien d'haver pagat, ja que el Bisbe Garrido de la Vega, que va ser bisbe entre els anys 1763-1772, en visitar la ciutat ja va donar l'ordre de pagament dels "atrassos". La dificultat està en els pagaments endarrerits, i per això plantejem dues hipòtesis: una que els "atrassos" es refereix a pagaments que ha de fer l'església a algú (un pastor, un comerciant....) o una segona hipòtesi, que són "atrassos" que es deuen a l'església.

Al final del text diu que es dona per conclosa l'obra del daurat del retaule al 1779, mateix any de la visita.

Conclusió: si al 1779 s'acaba el daurat, no pot ser que ja es degui el pagament, ja que el text diu que són "atrassos" de temps antics. Per tant. podria ser que fos que algú deu pagaments de fa molt temps a l'església i que ara són necessaris per pagar el daurat del retaule.

El text s'ha transcrit així:

"Pisvia[?] Grat[?] de la Parroq de Alcudia â 24 de Junio de 1779.

El Ilumo. y Rmo. Sro. D. Pedro Rubio Benedicto, y Herrero obpò de Mallca. Sro. Reconocio en libro de la obreria de Na. Sra. De la Victoria, y hallando sin haver formado la liquidacion prevenida en la Visita del Ilmo. Sr. Garrido, para aclarar los atrasos que contra varios particulares resultan en nuestra liquidaciones, hechas en tiempos antiguos, sinque conste haver satisfecho, por si osay [?] herederos, se sirvio

¹² A.M.A. 1274, Llibre de Comptes de l'Ermita de la Victòria. Foli 17. 1750.

de su retablo y lo firmo S. T. dep. Yo su mfrascrito [?] secrio de Camara certifico = Pedro Obispo de Mallorca”¹³

Un altre document ens l'aporta J. Lladó a *Datos par a la historia de las Bellas Artes en Mallorca*, publicat al BSAL. En ell ens aporta un document trobat a l'arxiu municipal d'Alcúdia que diu:

“Jo Rafel Pons llibretar fa testimoni com mentre Miquel Riutort escultor confesa haver rebut de los senyors Regidors de la fidelissima Ciutat d'Alcúdia tretze lliures, dich 13 ll y son per la feyna ha feta per dits senyors y ditas rebudes per mans del Sr. Salvador Vadell fet al primer de juny de 1750. Dich 13 ll.”¹⁴

EXÀMEN ORGANOLÈPTIC

Podem atribuir, segons els documents als quals hem tingut accés, que l'autor de totes o gairebé totes les escultures és el mateix, Miquel Riutord.

Per arribar a aquesta conclusió, s'han comparat les diferents fisonomies i formes de tots els angelets, de cada una de les parts del retaule. S'ha tingut en compte el document de 1750, que ens dona l'autoria de les dues virtuts de l'àtic.

A la predel·la, s'han analitzat els detalls dels àngels que hi ha a la predel·la. Presenten el mateix tipus d'ondulacions als cabells. Les celles i els llavis també són similars uns amb els altres. A la predel·la, trobem uns angelets, que són els que manco es veuen, que presenten una factura de qualitat inferior. Però segueixen els models que es feien a Mallorca al segle XVIII. La forma vegetal que envolta els caps dels àngels també és igual. Els angelets del cos sencer són similars en quant a trets anatòmics als de les virtuts de l'àtic que sabem que són de l'autor. Pel que fa al cos central del Retaule, els quatre àngels del terç superior del fust de la columna, presenten els mateixos trets facials, l'ondulació del cabell, la forma del nas també és igual, la forma de les celles. Les ales que envolten el cap dels àngels també són iguals a tots quatre.

A l'àtic, les escultures de les virtuts que sí sabem que són de l'autor al que s'atribueix la traça del retaule. Les dues virtuts presenten els mateixos trets fisonòmics. A l'igual que els angelets que acompanyen les virtuts.

En quant a la comparació del retaule amb altres retaules de la parròquia d'Alcúdia, hem de dir que hi ha una semblança iconogràfica entre el retaule del Sant Crist, ubicat a la Capella del Sant Crist a la parròquia de Sant Jaume, i el Retaule Major de l'Ermita de la Victòria. Es tracta de la representació de les virtuts.

En el retaule del Sant Crist trobem la representació de dues de les virtuts teològiques, la Fe i l'Esperança. A ambdues es presenten amb els seu atributs, la Fe amb el calze i la Creu i l'Esperança amb l'ancora, i a l'igual als dos retaules.

Hem de dir que el primer retaule que es va fer va ser el del Sant Crist, el mestre que el realitzar fou Mateu Juan. I seixanta anys després es va realitzar el de l'Ermita de la Victòria, de l'autor d'aquest sabem que fou Miquel Riutord.

¹³ A.M.A. SIG. 1274, Llibre de Comptes de l'Ermita de la Victòria. Sense foliar. 1779, Juny, 24.

¹⁴ LLADO, J. "Datos para la historia de las Bellas Artes en Mallorca". *Bolletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, nº34, pag. 313-318. Palma 1974.

Al·legoria de la Fe. Retaula Major Ermita de la Victòria. Alcúdia.

Al·legoria de l'Esperança. Retaula Major Ermita de la Victòria. Alcúdia.

El que crida l'atenció és que en ambdós retaules s'han oblidat, conscient o no, una de les virtuts teològals, la Caritat, aquesta des del Concili de Trento és obligatòria la seva representació.

Una hipòtesi podria ser que l'autor de l'iconogràfica d'ambdós retaules podria ser el mateix, però aquesta hipòtesis sembla remota, ja que seixanta anys de diferència entre els dos retaules són molts anys per a un autor.

Una altra hipòtesis podria ser que l'autor de la traça del Retaula Major de l'Ermita de la Victòria, va veure el programa iconogràfic i el va aplicar al retaula de la Victòria. El que sí és curiós és que coincideixin amb la supressió de la tercera virtut teològal.

PROPOSTA D'INTERVENCIÓ

La proposta d'intervenció vendria donada primerament per la neteja acurada del retaule, ja que com s'ha pogut veure necessita una bona netejada.

En un segon lloc, s'hauria de consolidar el retaule, ja que hi ha cruïses que poden ser perillosos per a la integritat del retaule, encara que no són la persona més indicada per donar aquest tipus de consells. En un tercer lloc, s'haurien de restituir les diferents parts que manquen, com trossos de rocalles, peces que han caigut. També s'hauria de restaurar les parts de daurats que manquen. Llevar els repintats de la cara d'alguns dels angelets de la predel·la.

BIBLIOGRAFIA

- ARXIDUC LLUIS SALVADOR, *Die Balearen*. Ed. J.J. de Olañeta.
- AGUILÓ, Estanislau K. "Nostra Señora de la Victòria de Alcúdia". *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*.
- DE BERARD, Geronimo. *Viaje a las Villas de Mallorca*. 1789. Ajuntament de Palma 1983. Pag. 89-107.
- FERRA, Bartolome. "Expedición a Alcúdia". *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*. 1886, nº40, pàg 1-2.
- GRAN ENCICLOPEDIA DE LA PINTURA I ESCULTURA A LES BALEARS. Vol.3, pàg. 104-105. Promomallorca. 1996. Palma.
- GRAN ENCICLOPEDIA DE MALLORCA. Miquel Dolç i Dolç, director. Promomallorca, 1989-1997 Palma.
- JUAN TOUS, J. "La pintura Mallorquina (siglos XVI-XVIII)". MASCARO PASSARIUS, J. *Historia de Mallorca*. Tomo V (1973-1974). Palma.
- LLADO I FERRAGUT, J. "Datos para la historia de las Bellas Artes en Mallorca". *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*. Nº 34, pag 313-318. 1974. Palma.
- MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G.; ROSSELLÓ VAQUER, R. *Historia d'Alcúdia. De l'època islàmica a la Germania*. Alcúdia : Ajuntament, Àrea de Cultura i Patrimoni, 1999.
- MUNAR, G. "La Victòria". A MASCARÓ PASARIUS, J. *Corpus de toponimia de Mallorca*. Tom X, pag 3006-3024.
- ROTGER, Mateu. "El Santuario de Nuestra Señora de la Victoria de Alcudia". *Boletín de la Sociedad Arqueologica Luliana*. Any XI, Tom VI, nº 178. Gener i Febrer 1895.
- SERRA MARTÍ, B. *El Santuario de la Mare de Déu de la Victòria*. Quaderns d'Alcúdia nº9. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura 2002.
- TORRES RAMIS, G. *Els retaules de l'Edat moderna a Alcúdia*. Quaderns d'Alcúdia nº4. Ajuntament d'Alcúdia. Àrea de Cultura 1998.
- VENTAYOL SUAU, Pedro. "El Oratorio de Nuestra Señora de la Victoria". *Historia de Alcudia*. Tom III. Pag. 37-53. Mallorca 1982
- VILLALONGA VIDAL, ANDREU JOSEP. *El Sol d'Alcúdia. Estudi historicoartistic del retaule del Santcris*. Quaderns d'Alcúdia nº10. Ajuntament d'Alcúdia. 2007.

FONTS ARXIVÍSTIQUES

- A.M.A. SIG. 1274, Llibre de Comptes de l'Ermite de la Victòria. Foli 17. 1750.
- A.M.A. SIG. 1274, Llibre de Comptes de l'Ermite de la Victòria. 1779, Juny, 24.

ESDEVENIMENTS POLÍTICS I SOCIALS A ALCÚDIA DURANT LA MINORIA D'EDAT D'ISABEL II (1833-1843)

Joan Joan Saurina

INTRODUCCIÓ

En els últims anys del regnat de Ferran VII va néixer Maria Isabel Lluïsa de Borbó, el 10 d'octubre de 1830, primera filla del seu quart matrimoni amb Maria Cristina de Borbó, uns mesos abans havia abolit la llei Sàlica (1713) en la qual s'excloïa del tron a les dones. Carles Maria Isidre, el seu germà i hereu al tron, no va acceptar aquesta real pragmàtica en favor de la seva neboda Isabel i després de la mort de Ferran VII, el 30 de setembre de 1833, va reclamar els seus drets dinàstics provocant aixecaments armats i la primera guerra carlista (1833-1840).

La conquesta i colonització d'Algèria en la dècada de 1830 provoca la fi del corsaris i la pirateria en el mediterrani occidental, s'obren noves rutes marítimes entre els països riberencs i augmenta l'intercanvi comercial. Els principals ports de destinació eren Barcelona, València, Marsella i Alger.

La fi del procés descolonitzador dels països americans obre noves possibilitats de comerç amb les Antilles, augmenta les embarcacions i el comerç de cabotatge a Mallorca. Aquest augment de la producció i del comerç beneficiarà al port de Palma on estan les grans embarcacions i serà el principal punt de sortida dels productes excedents de la illa.

Els camins en la illa era antics i el trànsit dificultós; la poca conservació de la xarxa dificultava el comerç entre els pobles. Era més econòmic el transport marítim que el terrestre entre els pobles costaners. Alcúdia era un poble doblement aïllat: 1r per estar envoltada de l'Albufera i l'Albufereta amb les seves olors pestilents i l'acumulació d'algues en les seves costes, provocant les febres tercianes a l'estiu; i 2n per estar encoti-

llada pel seu doble cinturó de murades, l'acumulació d'aigua estancada en les seves fosses seran un focus de putrefacció i de malalties infeccioses. També a l'hivern la poca circulació de l'aire interior provocarà malalties bronco-pulmonars respiratòries.

La societat en Alcúdia era estamental pròpia de l'Antic Règim, marcada per la diferència de classes; es basava en el monopoli de la terra. Hi havia els hisendats, llauradors i jornalers, i també existia el gremi de teixidors de lli i llana. En el port hi havia un petit nucli de pescadors i mariners que es dedicaven a les feines de la mar. La població era d'uns 1.100 habitants, els plans de repoblació no havien donat el seu fruit i el creixement va estar estancat durant la primera meitat del s. XIX, una de les causes principals era la falta de salubritat en Alcúdia.

La vida política local la monopolitzaven els hisendats que eren els grans terrenyants i propietaris, tenien les regidories perpètuas en l'Ajuntament fins que van ser suprimides l'any 1834. Seguiran ocupant els mateixos càrrecs a través del vot censatari amb el nou règim liberal. Destacà la família Palou i Domènech que aglutinà a les seves famílies i partidaris a través de dos partits.

En l'any 1833 el consell de l'Ajuntament de Alcúdia estava format pel batle reial Arnau Capó, els regidors Pau Domènech, Joaquim Guzman, Pere Amorós i Damià Fanals, els diputats Miquel Ferrer i Francesc Bennàsar i el síndic Jaume Nadal Garau.

ELECCIONS LOCALS MARÇ 1833

En la sessió del 2 març es té present l'ordre de la Reial Audiència del 22 de febrer, relativa a la manera i forma com han de fer-se les eleccions en els ajuntaments. A la disposició segona es preveïa que es nomeni igual nombre de veïns al dels membres del consistori. A l'endemà es congreguen i ajunten els membres del consistori juntament amb els 10 electors nomenats. Es va procedir a la votació d'un batle reial, sis regidors que era el nombre assenyalat per la reial ordre, dos diputats i un síndic. Es va proposar una terna de 3 candidats per a cada ocupació.

A la sessió del 30 de març es notifica el plec d'eleccions que ha remès el Reial Acord amb la seva aprovació, van ser els quals anaven proposats en primer lloc. Esteve Rotger Llabrés per a batle reial, Marià Domènech, Jaume Calvo, Francesc Sureda, Antoni Torrens, Joan Salord i Rafel Ferragut regidors, Josep Salord, Joan Bennàsar diputats i Antoni Reynés per síndic. Van prendre possessió dels seus càrrecs l'1 d'abril.¹

REGÈNCIA DE MARIA CRISTINA

L'Ajuntament de Alcúdia va sol·licitar permís, el 9 de setembre, a les autoritats governatives per celebrar la jura de S. A. la Sereníssima Senyora Princesa, hereva legítima al tron. Així ho va manifestar en l'escrit el batle reial Esteve Rotger " *desitjós aquest ajuntament i el seu veïnat de solemnitzar amb demostracions d'alegria la jura de la augusta Princesa Dª María Isabel Luisa hereva del tron mancant baró, ha determinat en memòria de tan plausible acte, si és de l'aprovació de V.I., en el dia 21 i 22 d'aquest mes hagi en aquesta ciutat il·luminació general a la nit, que el 22*

¹ AMA, determinacions de consell 1833, sig 22 fol.1-7.

es canti en aquesta església parroquial un solemne Te Deum després de conclosa la missa major, i ball públic a la tarda, igualment es repartirà una almoïna als pobres més necessitats d'aquest veïnat en obsequi de tan faust dia".²

El 29 de setembre els metges de càmera van comunicar la defunció de S. M. el rei Ferran VII. La notícia va arribar a Palma el 5 d'octubre, el capità general Joan Antoni Monet del Barri va manar el que s'ha resolt pel Reial Acord: *"es vesteixin generalment dols rigorosos pel temps de sis mesos en demostració de tan just sentiment, i que cessi per descomptat tota diversió pública i privada".³*

A la mort de Ferran VII, va assumir la regència Maria Cristina de Borbó com governadora de tota la monarquia, durant la minoria d'edat d'Elisabel II, segons disposició testamentària del seu espòs el rei. De seguida es van produir enfrontaments armats a favor del pretendent Carles, començant una llarga guerra civil.

L'Ajuntament donava una assignació anual de 12 lliures a l'escola del convent. Mitjançant conveni fet al desembre de 1828, es pagaven 12 lliures al mestre d'escola per l'obligació que tenia d'ensenyar de franc als pobres. Això era per conveni particular amb el mestre que acabava cada any. Aquesta assignació va acabar a l'octubre de 1833.⁴ En l'inventari de l'escola del convent hi havia 5 taules i un quadre amb la figura de sant Bonaventura el vell.⁵

Les primeres conspiracions van tenir lloc al novembre de 1833 a Mallorca quan un grup de religiosos i militars van intentar fer proselitisme a favor del carlisme. Un dels primers avalots va ocórrer en Alcúdia, quan alguns partidaris d'Isabel II van amenaçar al rector Bartomeu Gayà per les seves idees absolutistes i que conspirés al costat d'alguns oficials contra el nou règim.⁶ Va fugir en la nit acompanyat del sagristà Jaume Ventayol Juan i va haver de refugiar-se en el seu poble natal Sant Joan.⁷

El governador de la plaça d'Alcúdia era Joan Fiol, coronel graduat d'infanteria, amb el sou de 1.500 reials de billó al mes.⁸

El 31 de desembre, es va celebrar a la plaça de Alcúdia a les 12 del migdia, una subhasta pública dels efectes salvats del bergantí francès L'Estimada. El seu capità era Perrin, que va naufragar en la costa d'Artà el 9 de novembre. El pagament s'havia de fer al comptat a Sebastià Palou i Serra de Marina, vicecònsol francès en aquesta ciutat.⁹

ELECCIONS LOCALS DESEMBRE 1833

En la sessió del 3 de desembre, es va tenir present l'ordre del subdelegat de foment del 28 de novembre, amb la reial ordre de 10 de novembre, instrucció 14

² Diario Balear, 17 septiembere 1833.

³ Diario Balear, 7 y 9 de octubre 1833.

⁴ AMA, determinacions de consell s.f, carta document 02.07.1845.

⁵ MIGUEL FERRER FLORES, Desamortització eclesiàstica a Mallorca, p. 261.

⁶ MIGUEL FERRER FLORES, Historia de Mallorca, vol. IV p.16-17 coord. Mascaró Pasarius . Vicenç Pons, administrador de Rendes d'Alcúdia, va ser confinat a Barcelona.

⁷ PERE VENTAYOL SUAU – BSAL XXI, p. 248.

⁸ AHM -- Lligall 248/3894. Va ser nomenat per Fernando VII mitjançant reial despatx en Sant Ildefons el 7 d'agost de 1825.

⁹ Diario Balear, 25 diciembre 1833.

i reial decret del 2 de febrer d'aquest any. En ella es preveïé que es procedeixi a formar la terna per a cadascun dels càrrecs d'aquest Ajuntament, en unió dels 10 majors contribuents. Es reuniren el 7 de desembre i varen fer les propostes per a les ocupacions d'Ajuntament d'aquesta ciutat per a l'any 1834. Es proposa per a l'ocupació de batle reial en primer lloc a Sebastià Palou i segon Guillem Vives. Per a primer diputat Domingo Sans i segon Joan Martí. Per pluralitat de vots es nomena a tots els proposats en primer lloc pel batlle reial Esteve Rotger Llabrés.

El 28 de desembre es va obrir el plec tancat que contenia la renovació d'aquest Ajuntament. Rafael de Garfias Laplana, del consell de S. M., intendent d'aquesta província i subdelegat interí de foment, ha tingut bé triar els que han de reemplaçar l'actual Ajuntament: Guillem Vives per a batle reial, Marià Calvis, Arnau Capó, Esteve Rotger Tortella, Bartomeu Ventayol d'Antoni, Jaume Fanals i Esteve Guaita per a regidors, Miquel Ferrer i Miquel Cifre¹⁰ per a diputats i Pau Domènech per síndic. Van prendre possessió dels seus càrrecs el primer de gener.¹¹

1834

Al principi, Maria Cristina tenia el suport de les altes jerarquies de l'Exèrcit, l'Església i l'Estat, per a plantar cara a la guerra del pretendent Carles, va buscar l'ajuda dels liberals moderats. Aquests van donar el seu suport a la causa isabelina veient la possibilitat del triomf dels seus ideals. Es va iniciar una obertura política amb la concessió de l'Estatut Reial elaborat en el govern de Martínez de la Rosa, una carta on la corona es guardava amplis poders en la vida política. Estava format per 2 càmeres: la de pròcers i la de procuradors. Aquestes càmeres estaven molt limitades: la reina podia convocar o suspendre les corts i les lleis necessitaven la seva sanció. Es buscava poder millorar les institucions polítiques, governs representatius i un major grau de llibertat civil.

El 6 de març de 1834 es forma per reial decret la milícia urbana en tots els pobles d'Espanya que tinguin almenys 700 habitants. S'hi podien allistar els majors contribuents que tinguessin bona conducta i reputació. Es forma una secció en no passar de 50 el nombre d'allistats i consta d'un sotstinent, un sergent segon, dos caps primers, dos segons i un tambor.

En Alcúdia es presenten al alistament 19 persones en qui recauen les circumstancies adequades conforme al reglament. El 29 de maig es reuneixen juntament amb els majors contribuents, de seguida "es va procedir per aquests senyors a la proposta en terna al molt ilm. sr. governador civil d'aquesta província per a l'ocupació de subtinent dels allistats que ha de contar aquesta milícia urbana. En primer lloc es nomenà a Sebastià Palou, segon Arnau Capó i tercer Antoni Reynés".¹²

La guàrdia marítima de Tacàritx va cessar en la seva activitat l'1 de juny de 1834. Així consta en el pagament de 22 L 10 s. a Joan Font pel seu salari de guarda secreta. Era el salari que li corresponia fins que va cessar en aquesta ocupació.¹³

¹⁰ Anaven en tercer lloc en la proposta de candidats.

¹¹ AMA, Determinacions de consell 1833, sig 22 f.12-18.

¹² AMA, determinacions de consell 1834, sig 22 f.3v.

¹³ AMA, Sig 1054. El seu salari anual era de 66 L 16 s.

Havia habilitat un teatre en la caserna de cavalleria. Allí es representaven funcions teatrals i comèdies. En la funció del 22 de novembre es va trencar una de les portes a causa de la pressió que exercia el públic mirant pels forats. Llorenç Reynés, encarregat de les claus, va interposar una demanda a Rafel Socies perquè pagués la recomposició d'aquesta porta.¹⁴

1835

El dia 6 de febrer de 1835 es va triar per a la comissió d'ensenyament públic a Arnau Capó regidor, Joaquim de Guzman i Francesc Sureda, en unió del prevere rector han de formar la comissió d'aquest poble per al règim i govern de l'escola de primeres lletres, segons l'ofici del batle reial d'Inca i conforme a la reial ordre de 23 d'octubre de l'any passat.¹⁵

Molt aviat Rafel Palou va mostrar les seves inquietuds polítiques afiliant-se al partit progressista. Així va quedar de manifest en la carta que li va adreçar el seu amic Joan Bennàsar Corró des de Campanet *"me instan con eficacia para que indique candidato para diputado provincial, y no puedo complacer a los amigos que me lo solicitan sin que usted antes se sirva manifestarme su parecer sobre el particular.*

*Debo avisar a usted con tiempo para que así se sirva hacerlo a los electores de ya que al parecer se trata por el partido absolutista clerical (.....) de formar otra exposición a las Cortes a fin de que no se proceda a la venta de los bienes del clero. Lo que me apresuro a comunicar a usted a fin de que no les sorprendan con la firma, como veo ha sucedido en muchas partes con la de libertad de cultos, que por cierto poco favor hace a nuestro partido".*¹⁶

Se suprimeixen mitjançant reial decret de 25 de juliol, els monestirs i convents que no tinguin 12 religiosos professors. Es vendran mitjançant pública subhasta tots els seus béns amb la finalitat d'amortitzar el deute públic de l'Estat. S'exceptuen els arxius, biblioteques, pintures i altres estris que puguin ser útils als instituts de ciències i arts, així com els monestirs, convents, esglésies i ornaments sagrats que es reservi disposar després de sentir als eclesiàstics i prelats generals de les ordres.¹⁷

El 12 d'agost, el comte de Montenegro fa efectiva l'ordre de exclaustació. Al convent de Jesús d'Alcúdia vivien el pare guardià Sebastià Gual, els frares Jaume Albertí, Josep Bernat, Bonaventura Perelló i Francesc Sastre, i els llecs Miquel Joan i Bartomeu Balle.¹⁸

ELECCIONS LOCALS OCTUBRE 1835

El 26 de setembre de 1835, convocats i reunits tots els membres del consistori, es va tenir present el reial decret de 23 de juliol per a l'arranjament provisional dels ajuntaments i contant amb 263 veïns aquesta ciutat segons l'últim padró, ha de

¹⁴ AMA, Sig 1237, document 22.11.1834.

¹⁵ AMA, Sig 95/2, Carta 16.2.1835.

¹⁶ AMA, Sig 1259/2, Carta 09.03.1835.

¹⁷ Diario Balear, 11.08.1835.

¹⁸ AMA, Sig 215/2, Padró 1835.

correspondre un alcalde, un tinent d'alcalde, tres regidors i un procurador síndic. Es va procedir al nomenament d'electors segons l'article 2º d'aquest reial decret i van anar 58 els quals tenien els 50 reials que prevé l'article 15 del mateix.

Segons el nombre d'individus que compon aquest Ajuntament, correspon triar seixanta elegibles. Però com el nombre d'electors no arriba a setanta, nombre assenyalat en l'article 18, resulta conforme que els elegibles han de ser tants com els electors.

Es convoquen eleccions a l'Ajuntament per al 4 d'octubre, tot elector estava obligat a votar o manifestar que s'absté per escrit, no havent reclamació alguna de la llista exposada al públic es procedeix a la votació. Vist que faltaven encara electors, van acordar que el secretari formés una llista dels quals no havien votat i fossin avisats per l'oficial saig perquè es presentessin l'endemà. El dia 5 es reprèn la votació pels electors que havien faltat i no obstant això dels 58 electors encara van faltar 7.

El 6 d'octubre es proclama el resultat de les eleccions: Sebastià Palou va obtenir 49 vots per a batle, Francesc Sureda 49 vots per a tinent de batle, Sebastià Serra Mudoy i Bernat Soliveret 49 vots, Marià Domènech 47 vots per a regidors i Antoni Reynés 49 vots per a procurador síndic.¹⁹

La gran i considerable falta que experimenta aquesta ciutat, des de fa molts anys de mestre per a l'ensenyament públic de primeres lletres i atesa l'obligació que imposa a l'objecte als ajuntaments el Reial decret de 23 de juliol, aquesta corporació ha practicat els mitjans necessaris per trobar un mestre capacitat per a l'ensenyament de primeres lletres i gramàtica castellana, convençuda de ser un assumpte de major interès al ben públic, ha nomenat a Antoni Sureda prevere amb la donació anual de 50 L que se li abonaran dels fons del comú i amb l'obligació d'ensenyar a llegir, escriure, gramàtica castellana i aritmètica.²⁰

L'EPIDÈMIA DE TIFUS DE 1836

En el mes de març i abril de 1836 es propaguen les febres tifoides en Alcúdia, provocant l'espant i desolació en aquesta ciutat. Així ho conta el metge Joan Reynés que *"siendo médico titular en Felanitx fue invitado por el ayuntamiento para combatir tan perniciosa enfermedad, soy testigo ocular del espanto y desolación que se había apoderado de todos aquellos habitantes. Me queda el grato recuerdo recuerdo de haber arrancado de las fieras garras de la muerte muchas víctimas de de mi país natal. Feliz yo si hubiera podido salvar a los que a continuación se expresan, pero los profundos conocimientos de prácticos recomendables que les asistieron fueron insuficientes"*. Entre les principals víctimes, cap destacar a Francesc Sureda tinent de batle que va morir el 26 de març, Joaquim de Guzman metge, el 27 de març, Sebastià Palou batle i capità de la milícia urbana el 4 d'abril, jove de 27 anys, el metge Reynés ho definia *"adornado de las más sublimes cualidades tanto físicas como morales, el viento de*

¹⁹ AMA, Sig.1216/1, expedient eleccions Ajuntament 1835.

²⁰ AMA, Sig 95/2, Carta 9.11.1835.

*la muerte le arrebató a una población que le idolatraba por su moderación y sus virtudes”.*²¹

El metge Reynés pren plena consciència de la insalubritat d'Alcúdia, juntament amb altres facultatius que els van assistir com l'il·lustre acadèmic de medicina i cirurgia el doctor Damià Verger. Va començar una campanya a favor de la sanificació i eradicació de les malalties endèmiques de Alcúdia *“teniendo noticias que el Il. Sr. Gobernador civil se ha interesado en saber las causas de la insalubridad de mi patria, Alcudia y al mismo tiempo las medidas que debieran adoptarse para su sanificación, me ha parecido un deber mío ilustrar esta cuestión con todos los conocimientos que tengo de aquella. Las causas próximas, locales y activas. 1º La doble muralla de que está circuida la ciudad impidiendo la libre renovación del aire y manteniendo una atmósfera viciada. 2º Los fosos que median entre las murallas que además de contener sesos hacinados de vegetales y animales, formando focos de putrefacción, reciben aguas de las lluvias, de que resulta un pantano casi dentro la población, y de aquí descomposiciones mefíticas y mortíferas”.*²² Una de les causes que assenyalava de la propagació de malalties és *“el encerrar durante la estación calurosa el ganado lanar dentro de la población, cuya permanencia enrarece una atmósfera viciada por tantas causas”.*²³

ELECCIÓN DE NOU BATLE I TINENT

El 24 d'abril de 1836, convocats i reunits en la sala capitular, es va tenir present l'ofici del sr. governador civil que preveu es procedeixi a fer noves eleccions per a alcalde i tinent per defunció d'ambdós. El dia 25 es fixen les llistes en el paratge més públic de la ciutat. El nombre ascendeix a 59 electors. Les eleccions es van celebrar l'1 de maig: es van presentar 53 a votar. El 2 de maig es fa l'escrutini: Esteve Rotger Llabrés resulta guanyador amb 52 vots i és proclamat batle. Jaume Fanals amb 45 vots és el nou tinent de batle.²⁴

Les contínues disputes entre els liberals moderats i progressistes van provocar la ruptura en l'estiu de 1836. El 12 d'agost es van amotinar els sergents de la guàrdia reial en La Granja obligant a la reina regent proclamar la constitució de 1812. Maria Cristina va haver de cridar als progressistes perquè governessin amb Mendizábal, una vegada en el poder es van adonar que els moderats no acceptaven la constitució de 1812. Llavors van buscar el compromís dels moderats iniciant un procés de reforma el nou text de la qual va ser la constitució de 1837.

ELECCIONS LOCALS OCTUBRE 1836

L'Ajuntament es va reunir amb tots els veïns el 9 d'octubre, es va llegir la circular del sr. cap polític de 30 de setembre on *“se inserta la real orden en que previene se*

²¹ Diari Constitucional de Palma, 3 Setembre 1838.

²² Diario Balear, 19 junio 1836.

²³ Diari Constitucional de Palma, op.cit.

²⁴ AMA, Sig 1216/1, expedient eleccions abril 1836.

proceda a la elección de ayuntamientos por el método que prescribe la constitución y dispone que las juntas parroquiales de que habla la real orden de 13 de diciembre de 1821 con referencia a la ley de mayo de 1812 se celebren el día de la fecha y las electorales siguientes el día 16 inmediato. Congregada la junta electoral de parroquia en esta casa consistorial y a las ocho horas de esta mañana, compuesta por los ciudadanos avecindados y residentes en este pueblo con ejercicio de sus derechos, los que quedaban avisados al efecto por medio de pregón público y presidida por el sr. alcalde constitucional don Esteban Rotger y con asistencia de don Jaime Ques prevero de esta parroquia por ausencia del cura párroco y vicario; pasó la junta a la parroquia de esta ciudad con dicho señor presidente, y en ella se celebró una misa solemne de espíritu santo por don Jaime Ques quien después del ofertorio, hizo un discurso un discurso correspondiente a las circunstancias del pendiente objeto.

Los mismos ciudadanos y presidente concluida la misa y vueltos en este mismo lugar, reunidos en junta se pasó al nombramiento de dos escrutadores y un secretario por el presidente. Enseguida ha preguntado el señor presidente si algún ciudadano tenía que exponer queja alguna relativa a cohecho o soborno para que la elección recayese en determinada persona y no habiendose manifestado alguna se procede al nombramiento de los electores, designando cada ciudadano nueve personas, número igual al de los electores que corresponden por los doscientos sesenta y tres vecinos de que consta esta población; acercandose a la mesa los ciudadanos quienes dieron su voto”.

Una vegada acabada la votació es va publicar en veu alta els noms dels ciutadans que van ser triats per major nombre de vots: Marià Calvis i Esteve Rotger Tortella 145 vots, Jaume Calvo 144 vots, Antoni Sureda pre. 87 vots, Sebastià Serra i Jaume Nadal Garau 86 vots, Jaume Fanals, Miquel Jofre i Bartomeu Ventayol “frare” 85 vots.

El 16 d'octubre es reuniren els 9 electors per a procedir al nomenament d'ofici de l'Ajuntament en la forma que preveu la Constitució, ha de constar de 1 batle, 4 regidors i 1 síndic que correspon segons el nombre de veïns. En la votació va sortir triat batle Esteve Rotger Llabrés, primer regidor Marià Domènech, segon regidor Sebastià Serra Mudoy, tercer regidor Jaume Nadal Garau, quart regidor Bartomeu Ventayol Vilanova i síndic Jaume Fanals.²⁵

El metge Joan Reynés explica que les primeres desavinences polítiques i personals van ocórrer en les eleccions municipals de 1836: *“el tal ayuntamiento formó con ellos la candidatura de compromisarios que habían de nombrar al que debía reemplazarle, incluyendo un sujeto que aunque respetable, érase algo turbulento y no muy a propósito para afianzar la paz octaviana que se disfrutaba aquí, toda debida a la noble y prudentísima conducta del joven alcalde don Sebastián Palou, que la muerte nos arrebató el 4 de abril de 1836. Una vez formada la candidatura, se pasó copia de ella a D.N. propietario, uno de los jefes de la milicia nacional, quien no quiso, con su acostumbrada prudencia y mayor delicadeza, determinar por sí solo si se aceptaba o no. En esta atención la sometió a sus muchos amigos, quienes la aprobaron toda, eliminando pero, sin la menor idea de una oposición sistemática, al que juzgaban del modo que se ha dicho. A consecuencia de las elecciones muni-*

²⁵ AMA, Sig 1216/1, expedient eleccions octubre 1836.

cipales del diciembre de 1836, quedó Alcudia dividida en dos bandos. Sin duda no habreis olvidado, que ganadas que fueron por vosotros, las elecciones del diciembre de 1836, elecciones en las cuales no hubo oposicion sino contra uno, se inauguró una era de insultos groseros tratando a mis comitentes de negros, mascarados, faccioso y otros por el estilo. ¿ No fue en la mano de semejante ente díscolo en la cual colocasteis, por un extravío de vuestro sano juicio, la vara de alcalde (Esteban Rotger Llabrés), cuyo acto no puede calificarse de otra cosa, sino de un estúpido sarcasmo y de un bofetón de hueso limpio que regalasteis a los hijos de Alcudia?. ¿ No fue este mismo sujeto quien, por sus desvergüenzas y atropellos, sublevó los ánimos de estos morigerados habitantes, ocasionando un terrible conflicto que estuvo en un tris a que esta población se convirtiese en teatro de un drama sangriento?. Bien sabeis que en el tribunal de primera instancia del partido judicial de Inca está con todos sus detalles, el sumario sobre este suceso". ²⁶

La comissió de defensa i armament va enviar un ofici el 18 de novembre de 1836, dirigit al sr. governador de mitra d'aquest bisbat, on es demanen explicacions sobre l'absència del rector Bartomeu Gayà de la Parròquia d'Alcúdia.

La contestació va arribar el 21 de novembre " poc abans de cessar el sr Comte de Ayamans, en la seva destinació de cap superior polític, em va indicar de paraula, ser convenient que el cura de la ciutat d'Alcúdia, Bartolome Gayà, passés a aquesta. L'hi vaig avisar, va venir, va parlar amb aquest sr cap i li va expressar haver tingut notícia que la seva mare octogenària es trobava molt malalta en la vila de Sant Joan, d'on és natural el citat cura, afegint que desitjava anar a assistir-la i amb la seva anuència i coneixement meu va passar allà, on roman. A fi que la seva absència seva no faltés sacerdot que atengués el regim espiritual d'aquella parròquia em va designar per a l'objecte a Antoni Sureda, natural de la mateixa ciutat d'Alcúdia i li vaig encarregar la parròquia".²⁷

1837

La Constitució de 1837 de caràcter progressista assenta les bases per al liberalisme polític amb un sistema bicameral: Congrés dels diputats i Senat. La corona va sortir reforçada amb una sèrie de poders: executiu, poder de vet, iniciativa legislativa, etc.

La nova Constitució va donar un impuls al desenvolupament capitalista i assenta les bases per a la modernització del país donant entrada a la classe burgesa. De la nova Constitució emana la llei electoral del 18 de juliol que estableix un vot censatari directe, havien de pagar una contribució directa mínima de 200 reials, i també els barons que tenien una capacitat intel·lectual com mèdics, professors, advocats, ecònoms etc. L'edat mínima per a votar era de 25 anys.

En aquests mesos de canvi constitucional, el batle de Alcúdia enviava un part setmanal al sr. cap polític notificant-li els esdeveniments ocorreguts en el seu distric-

²⁶ JUAN REYNES, Memoria histórica de los disturbios de la ciudad de Alcudia, disfrazados con el nombre de rivalidades políticas (1836-1876), capítol II p.8-48.

²⁷ ADM , III/56/81.

te. En la setmana del 22 al 28 de maig va escriure que "les disposicions que dóna el govern són rebudes de grat pels habitants d'aquesta ciutat i manifesten una gran adhesió al sistema que feliçment ens governa."²⁸

El capità comandant de la milícia nacional de Alcúdia rep l'ordre amb data del 19 de juliol, de prestar jurament a la constitució en mans del batle constitucional, el primer dia festiu immediat, formant de seguida la companyia els individus de la qual juraran en la seva presència.²⁹

El 21 de juliol de 1837 és procedeix a l'elecció d'un nou regidor, la plaça estava vacant per la defunció de Bartomeu Ventayol, reunida la junta electoral sota la presidència del batle Esteve Rotger Llabrés. És nomena a Martí Ferrer per unanimitat de vots.³⁰

Tement un contagi que tant es va propagar en les costes del mediterrani els anys anteriors, Rodrigo Fernandez Castañón, cap superior polític i president de la Junta Provincial de Sanitat, mana que "*hasta nueva providencia, que se tomará según aconsejen las circunstancias, se declararán cerrados, a excepción de este puerto de Palma, todos los demás de la isla, y prohibidos sus habitantes de admitir ni rozarse con embarcaciones o efectos no procedentes de ella.*"³¹

El 6 de novembre de 1837, Rafel Palou va ser nomenat vicecònsol de França a la ciutat de Alcúdia. En la carta del cònsol francès li va manifestar que "*el sr. capitán general ha dado las órdenes al gobernador de Alcutia y a las diversas autoridades de Mallorca para que usted sea definitivamente reconocido en calidad de vicecónsul de Francia en los contornos de Alcutia.*"³²

ELECCIONS LOCALS ABRIL 1838

Es va reunir la junta electoral d'aquesta parròquia el 22 d'abril a la casa consistorial, composta del sr. vicari i els ciutadans veïns d'aquesta ciutat, presidida la junta pel batle constitucional Esteve Rotger Llabrés. Es comunica la circular del 19 de març en què s'insereix la reial ordre de 17 de febrer, en què es disposa es procedeixi a noves eleccions a regidors als pobles que àdhuc no s'hagin realitzat. La junta va passar al nomenament d'electors conforme al que es disposa en la reial ordre de 13 de desembre de 1821 i llei de 23 de maig de 1812. Es procedeix a la votació de 9 electors: Rafel Palou i Pere Maria Domènech 124 vots, Sebastià Serra, Jaume Calvo 123 vots, Jaume Ques prevere, Bernat Soliveret i Joan Ferrer 122 vots. Prenen part en l'elecció 252 ciutadans.

El 29 d'abril es va reunir la junta electoral composta dels 9 electors i es va procedir al nomenament de regidors: batle Esteve Rotger Tortella, primer regidor Arnau Capó, segon regidor Miquel Jofre i síndic Francesc Verger.³³

El mestre de primera educació era Joan Ayguavella i la mestra de nenes la seva

²⁸ AMA, Sig 389, carta 02.05.1837.

²⁹ AMA, Sig 239/3, carta 19.07.1837.

³⁰ AMA, Sig 1216/1, expedient votació 1 regidor 21.07.1837.

³¹ Diari Constitucional de Palma 15.09.1837, p.3.

³² AMA, Sig 95/1, carta consolat França 06.11.1837.

³³ AMA, Sig1216/1, expedient eleccions ajuntament 1838.

consort Maria Carme Ayguavella. Tenien un salari de 266 reials de billó que se'ls abonava trimestralment per la Diputació Provincial.³⁴

La junta auxiliar executiva de camins va acordar nomenar una persona a cada poble amb la finalitat de transmetre l'execució de les disposicions que prengui per a la millora dels camins en aquesta província. Persuadit que pot cooperar amb els seus coneixements, ha tingut bé a nomenar a Rafel Palou per a aquest càrrec en Alcúdia.³⁵

Es va contractar a Jaume Sampol, metge de Selva, perquè sigui el metge titular de Alcúdia, s'al·ludia en la contracta *"que es privativo de las Cortes de S. M. la concesión de la facultad para hacer nuevos repartimientos, y teniendo en consideración este cuerpo la necesidad de adoptar una medida interina, a fin de no exponer a ese pueblo sin un facultativo de medicina que tanto necesita, ha acordado que entretanto se espera la resolución del expediente remitido a la superioridad, pague ese ayuntamiento provisionalmente del fondo de propios y arbitrios al facultativo los 1993 r. 3 m. que faltan para el completo de los 5314 r. 30 m. contratados, como lo hace con el resto de la misma dotación"*.³⁶

Es notifica a l'Ajuntament mitjançant ofici del govern polític d'aquesta província en què trasllada la reial ordre de S.M. per la qual ha denegat l'enderrocament de la muralla exterior d'aquesta plaça i acordat es faci nou reconeixement per esbrinar si convé o no demolir la interior en tot o en part.³⁷

Esteve Rotger Llabrés va renunciar el 25 de setembre a ser majordom de la obreria del Sant Crist, desitjant no seguir més en el càrrec que exercia des de 1834, es va tenir present la necessitat de oir els comptes que van ser examinades per una comissió de l'Ajuntament i va resultar l'existència de 164 lliures, 17 sous i 10 diners que s'han lliurat a Rafel Palou, novament triat per aquest encàrrec en unió de Jaume Nadal Garau.³⁸

En la sessió de l'1 d'octubre es va tenir present la renúncia del secretari accidental Pere Maria Domènech d'Aranda, nomenat el passat 11 de setembre per malaltia del titular Joan Ferrer; l'Ajuntament va acordar denegar la renúncia fins a la resolució per l'autoritat superior, donant part al sr. cap superior polític i a la Diputació Provincial.³⁹

Es va nomenar a Antoni Palmer, per substituir al mestre de 1ª educació Joan Ayguavella que s'havia absentat d'aquesta ciutat amb motiu de la greu malaltia que pateix. Se li va assignar un salari de 50 lliures anuals.⁴⁰

En la sessió del 8 de desembre, es va tenir present l'ofici de la Diputació Provincial referent al nomenament d'un auxiliar temporal del secretari. Van acordar nomenar a Antoni Palmer amb la paga de 60 reials mensuals, havent de fer un inventari general de tots els papers i expedients, després de quedar al corrent tots els negocis pendents, es procedirà a la seva formació amb assistència del mateix

³⁴ AMA, Sig 1198, llibre de pagaments per salaris.

³⁵ AMA, Sig 352/1, carta 26.06.1838.

³⁶ AMA, Sig 76, carta 16 agost 1838.

³⁷ AMA, determinacions de consell 1839, sig 22, f.1.

³⁸ AMA, op.cit. sig 22, f.2.

³⁹ AMA, op.cit. sig 22, f.2V.

⁴⁰ AMA, op.cit. sig 22, f.4.

auxiliar i el secretari sortint. També es va acordar l'exposició a la Diputació provincial perquè s'obri el port per a l'estranger i que es treguin còpies de la reial ordre comunicada a aquest Ajuntament en vint de maig de mil vuit-cents vuitanta-cinc.⁴¹

ELECCIONS LOCALS GENER 1839

Es van reunir els veïns a l'ajuntament el 13 de gener per a noves eleccions i es va procedir al nomenament de 9 electors segons el que es disposa en la reial ordre del 13.12.1821 i llei del 23.05.1821. Es va debatre si els artillers i carrabiners tenien vot i la mesa va decidir afirmativament. Van sortir triats: Sebastià Serra, Francesc Verger i Jaume Fanals per 150 vots, Rafel Palou, Jaume Calvo, Esteve Rotger Llabrés, Jaume Nadal Garau, Damià Fanals i Antoni Sureda prevere per 149 vots. Joan Fiol, governador de la plaça, va rebre 122 vots.

El 20 de gener, es va reunir la junta d'electors per triar els individus que han de renovar l'Ajuntament segons el manat pel sr. cap polític a la circular n.28 amb data del 25.12.1838 inserida en el butlletí n.910. Estava composta dels 9 electors, presidida per l'alcalde constitucional Esteve Rotger Tortella i el secretari en funcions Pere Maria Domènech d'Aranda. Van sortir triats: Damià Fanals batle, Jaume Calvo primer regidor que ha de ser tercer aquest any, Martí Martí segon regidor que ha de ser quart aquest any i Rafel Ferragut procurador síndic.⁴²

El 29 de gener va morir per malaltia el secretari Joan Ferrer, l'Ajuntament es va reunir l'endemà per triar a un nou secretari i es va decidir nomenar per majoria a Joan Tous com a nou secretari interí excepte Arnau Capó que va votar a Pere Maria Domènech d'Aranda.

En la sessió de l'Ajuntament de l'11 de febrer, es va tenir present l'ordre del 7 de febrer de la Excel·lentíssima Diputació Provincial d'aquestes illes en què preveu el cessament del batle Damià Fanals i lliuri la vara de justícia al regidor degà Arnau Capó.⁴³

El 25 de febrer, es va presentar a l'Ajuntament Miquel Ferrer prevere. Va manifestar a aquesta corporació un ofici del 22 del vicari general governador en què queda encarregat de la parròquia església d'aquesta ciutat.⁴⁴

El 6 de març, es va llegir l'ofici del sr. cap polític presentat per Arnau Capó, batle accidental, en què els preveu que respecte d'haver-se anul·lat l'elecció de l'Ajuntament, i per en aquest cas disposa el decret d'11 d'agost de 1813 que forma l'article 40 de la instrucció recopilada per a les eleccions dels ajuntaments, que les places vacants s'ocupen pels regidors de l'any anterior.⁴⁵

L'11 de març es van reunir a l'Ajuntament per formar la comissió local d'instrucció primària, es va tenir present la llei de 21 de juliol de 1838 i el pla d'instrucció primària que l'acompanya, es va formar la comissió quedant triats el batle presi-

41 AMA, op.cit. sig 22, f.4V.

42 AMA, Sig 1216/1, expedient eleccions gener 1839.

43 AMA, determinacions de consells 1839, sig 22, f.1.

44 AMA, op.cit sig 22, f.5.

45 AMA, op.cit. sig 22, f.3.

dent, el rector, Rafel Palou i Jaume Fanals, persones geloses i instruïdes.⁴⁶

ELECCIONS LOCALS MARS 1839

Es tornen a celebrar les eleccions el 17 de març per ordre del sr. cap polític. Es van reunir els ciutadans d'aquesta parròquia a l'església del suprimit convent de franciscans, presidits pel batle Esteve Rotger Tortella. Seguidament van ser a l'església parroquial on es va celebrar la missa de l'esperit sant i es va pronunciar un discurs pel sr. vicari Miquel Ferrer, referint-se a las circumstancies. Conclòs l'acte, van tornar els ciutadans al convent de franciscans, destinat per a la celebració de la junta, on es va presentar Vicente Seguí i González comissionat pel M.I. cap polític per dirigir les eleccions, com ho va acreditar per mitjà d'un ofici que va lliurar al sr. batle i va llegir en veu alta el secretari. De seguida va manifestar als concursants de l'acte que anava a celebrar-se, inculcant-los la necessitat de procedir amb la major delicadesa i legalitat que tant conduïxen a l'encert en l'elecció.

Llorenç Reynés va expressar que Antoni Mas individu de la tripulació del buc guardacostes nomenat el perseguidor, al comandament del capità Bonaventura Marqués i els tripulants Antoni Simó, Miquel Coch i Guillem Vicens, no tenien dret a votar. Es va decidir per votació que tenien dret a vot aquests individus. En la votació participaren 147 electors que van nomenar als 9 electors, van resultar triats: Rafel Palou, Jaume Calvo, Sebastià Serra, Jaume Nadal Garau, Miquel Jofre, Francesc Verger, Damià Fanals, Bartomeu Ventayol i Jaume Fanals amb 138 vots. Una vegada acabada la votació, es van traslladar tots els ciutadans a l'església parroquial on es va cantar un *Tedèum*.

El 25 de març, es va reunir la junta d'electors a la casa consistorial amb el batle Esteve Rotger Tortella i el secretari. En la votació va sortir triat batle Bartomeu Vanrell, primer regidor Jaume Calvó, segon regidor Martí Martí i procurador síndic Rafel Ferragut.⁴⁷

El 27 d'abril es va llegir l'ofici de la Diputació provincial anul·lant el nomenament del secretari fet per l'Ajuntament, per no haver-se verificat conformement a l'article 53 de la llei del 3. 2.1823 i no haver-se publicat la vacant. L'Ajuntament dóna per ben fet el nomenament de secretari interí a Joan Tous i la no reposició a Pere Maria Domènech de la secretaria que regentava accidentalment durant la malaltia del secretari titular Joan Ferrer, doncs consta en aquest arxiu la renúncia formal que havia fet Domènech el 1.10.1838.

En la sessió del 29 d'abril, es va llegir l'ofici de la Diputació Provincial en el qual quedava aprovat el dret de la romana i també el pla d'arrendaments de llocs de la plaça. Tindrà obligació el conductor del referit impost, tenir neteja la quartera i la plaça, i en particular la pedra on es ven el peix.⁴⁸

Al castell nacional de Palma, el 20 de maig de 1839, el coronel Joaquin Alberto Claver en presència del excel·lentíssim senyor Joan Aldama capità general de les

46 AMA, op.cit. sig 22, f.7.

47 AMA, Sig 1216/1, expedient eleccions mars 1839.

48 AMA, determinacions de consell 1839, sig 22, f.5.

illes Balears, va ser nomenat nou governador militar de la plaça d'Alcúdia segons el reial despatx signat a palau el 4 de gener per la seva majestat la Sra. Isabel II i en el seu nom la seva augusta mare Maria Cristina de Borbó, regenti i governadora del regne.⁴⁹

El consistori reunit en sessió plenària juntament amb el sr. vicari, Rafel Palou i Jaume Fanals, a proposta del sr. batle es va decidir el cessament del mestre Antoni Palmer, va al·legar que no tenia la suficient capacitat per a l'encàrrec que se li havia encomanat i en prova d'això alguns pares d'alumnes s'havien queixat del poc que avançaven els seus fills. Es va triar a Vicente Muñoz en reemplaçament de l'esmentat Palmer, atenent a les seves llums, circumstancies i honradesa amb l'assignació anual de 60 L.⁵⁰

Rafel Palou va demanar a l'Ajuntament en la sessió del 13 d'agost, se li lliuri còpia de l'acta que es va celebrar en aquesta casa consistorial el dia 11 de febrer, de quan Damià Fanals va lliurar la vara de justícia a Arnau Capó regidor degà.⁵¹

ELECCIONS A CORTS AGOST 1839

El 15 d'agost es publica en el B.O.B. la llista d'individus que tenen dret a votar en les eleccions a senadors i diputats per a les Corts, convocades en el reial decret de 2 de juny. Es va assenyalar el 25 d'agost per donar principi a l'elecció als pobles, s'havia de votar cinc diputats a Corts i tres suplents que corresponen a aquesta província, i la de tres candidats per al nomenament d'un senador en reemplaçament de José Camps a qui li va tocar en sort per a la primer renovació de la tercera part de senadors, havent-se d'observar el que es disposa en l'art. 22 i següents de la llei de 18 de juliol de 1837.⁵²

El 25 d'agost, convocats i reunits els ciutadans que havien de prendre part en la votació, es va procedir triar mitjançant vot secret la taula electoral que va estar constituïda per Damià Fanals president, Esteve Rotger Llabrés, Sebastià Serra, Jaume Fanals i Jaume Sampol secretaris. A continuació es va procedir a la votació, les paperetes van ser dipositant-se en presència dels votants fins a les 14:00 h. en què es va fer el primer escrutini. La votació va continuar els dies 26, 27 i 28 d'agost en què va finalitzar a les 12:00 h. per haver votat ja tots els 27 electors.

El 30 de setembre, es va procedir a l'escrutini de tots els vots. La llista encapçalada per Felip Puigdorfil del partit progressista va obtenir 16 vots per a diputats i la de Santos San Miguel 16 vots per a senadors. El sr. Comte de Ayamans del partit moderat va aconseguir 11 vots per a diputats i la de Bernat Fuster 11 vots per a senadors. Finalment es va nomenar comissionat a Sebastià Serra per portar l'acta de la votació a Palma, on s'anava a celebrar el 6 de setembre l'escrutini general.⁵³

En el mes d'agost de 1839 el general Maroto desitjant acabar la guerra, va tractar de negociar unes condicions favorables als carlistes. El general Espartero va

⁴⁹ AHM lligall 248/3894.

⁵⁰ AMA, determinacions de consell 1839, sig 22, f.14.

⁵¹ AMA, op.cit sig 22, f.7V.

⁵² BOB 1009, 15 agost 1839.

⁵³ AMA, Sig 1217/1, Expedient eleccions a Corts agost 1839.

accedir a algunes de les seves peticions com que es respectessin els graus militars dels carlistes i van poder enrolar-se en l'exèrcit, també tractaria que es respectessin els furs bascos i navarresos. Finalment, el 29 d'agost, amb l'abraçada de Vergara entre Espartero i Maroto acaba la guerra al país Basc i Navarra.

L'Ajuntament de Pollença en escrit dirigit a l'Ajuntament d'Alcúdia va demanar l'habilitació del port de les Olles (Barcarès). L'Ajuntament rebutja la petició el 23 de setembre, al·legant que ja hi ha un port amb tots els serveis, duplicaria el personal i facilitaria el contraban.⁵⁴

ELECCIONS A LA DIPUTACIÓ PROVINCIAL

El 10 de novembre, es va llegir l'ordre de la Diputació en què es mana l'elecció d'un diputat provincial pel partit d'Inca. Es va formar la taula electoral a primera hora. Van ser triats per 14 vots: Jaume Calvo president i Jaume Sampol, Damià Fanals, Sebastià Serra i Esteve Rotger Tortella secretaris. A continuació va començar la votació. Va continuar els dies 11, 12, 13 i 14 de novembre en què es va donar per finalitzada, després es va fer el recompte dels vots. Van participar 26 electors en la votació. Marià Cànaves i Ramis va obtenir 15 vots i Salvador Morell Esteva 11 vots. Va ser triat comissionat Jaume Sampol perquè portés còpia certificada de l'acta a la junta del partit d'Inca.⁵⁵ El 21 de novembre, es va fer l'escrutini general a Inca, va resultar triat diputat provincial Salvador Morell Esteva per 393 vots, Marià Cànaves Ramis va obtenir 176 vots i Guillem Santandreu 1 vot. Total van votar 570 electors.⁵⁶

Es rep una circular el 23 de novembre del sr. cap polític, inserida en el B.O.B. n.1039 en què prevé es renovin els ajuntaments constitucionals, s'acorda que es faci la primera convocatòria el dia 24 en els termes que esmenta el reial decret de 27 de desembre de 1836, triant el local de l'extingit convent de Sant Francesc d'Assís.⁵⁷

ELECCIONS LOCALS DESEMBRE 1839

Es reuneixen els ciutadans l'1 de desembre a l'església del convent de franciscans, segons la circular del M.I. sr. cap polític del 24 d'octubre inserida en el butlletí n.1039 en la qual disposa es procedeixi a nova elecció de regidors. En la votació participen 162 ciutadans, van resultar triats 9 electors: Rafel Palou, Jaume Nadal Garau, Damià Fanals, Esteve Rotger Tortella, Martí Ferrer, Francesc Verger, Bartomeu Ventayol, Miquel Ferrer i Sebastià Serra per 161 vots, Esteve Rotger Llabrés va obtenir 9 vots.

Es van reunir els electors el 8 de desembre a la casa consistorial, essent triat batle Rafel Palou, primer regidor Damià Fanals, segon regidor Domingo Sans i procurador síndic Martí Ferrer.⁵⁸

⁵⁴ AMA, determinacions de consell 1839, sig 22 f.10V.

⁵⁵ AMA, Sig 1217/1, Expedient elecció diputat provincial novembre 1839.

⁵⁶ BOB IV 1839, p.229.

⁵⁷ AMA, determinacions de consell 1839, sig 22, f.18.

⁵⁸ AMA, Sig 1216/, expedient eleccions desembre 1839.

Estanislao de Cosca González, secretari de l'Ajuntament de Fornalutx, va sol·licitar el 14 de desembre la plaça de notari de Alcúdia. El secretari Joan Tous presenta la seva renúncia.⁵⁹

El nou Ajuntament havia acordat empedrar el carrer Major des de la plaça fins a la porta del Moll, aquesta obra es pagaria amb una tala de pins. Rafel Palou va presentar els comptes el 30 de desembre, resultant un excés de 73 lliures i 10 sous que el va anticipar per cobrir la despesa. Es va resoldre se li pagués aquesta quantitat pel recaptador de la talla ordinària al que no va consentir Arnau Capó, regidor degà, al·legant que aquesta obra no s'havia fet amb el corresponent permís de l'autoritat superior.⁶⁰

1840

El batle va proposar el 12 de gener que per a millor arranament de la ciutat, convenia formar comissions entre els regidors que s'encarreguessin dels diversos rams que abraçava les obligacions de l'Ajuntament. Van resoldre que el batle i el síndic s'encarreguessin de tots els llocs de mostassaf, el regidor Martí Martí cuidés de la cisa i visura de carns, Damià Fanals i Domingo Sans de la neteja i condícia de la ciutat i Jaume Calvo de l'arranjament dels camins. A més es va resoldre i va assenyalar per casa de correcció la que hi ha a la plaça que abans vivia l'oficial saig.⁶¹

Sebastià Serra i Esteve Rotger Tortella van presentar dues sol·licituds el 16 de gener dirigides a la Diputació Provincial, demanant l'exclusió de diversos subjectes de les llistes electorals corresponents a les properes eleccions per a vocals a Corts. Exposaven que Joan Ferrer, Antoni Mudoy, Pere Amorós Bover, Antoni Ventayol i Antoni Fornés no reunien les condicions, i Pere Maria Domènech era deutor als cabals públics. Van demanar la inclusió de Rafel Ginart, Nicolau Aguiló, Antoni Valls, Sebastià i Bartomeu Capó.⁶²

El 18 de gener van comparèixer els electors i van presentar les seves al·legacions, en la sessió es va presentar el patró Rafel Ginart demanant permís per construir un petit aljub o dipòsit a manera d'unes piques per tenir les xarxes de la pesca de la tonyina anomenades almadraves; davant la casella que habiten en el moll els dependents. Es va resoldre concedir-li el permís.⁶³

ELECCIONS A CORTS FEBRER 1840

El 16 de febrer es va reunir la junta electoral del districte en l'extingit convent de Sant Francesc. A les nou del matí el batle Rafel Palou va llegir l'ordre per verificar-se les eleccions. Es va procedir de seguida a l'elecció en escrutini secret del president i quatre secretaris. Havent-se rebut les paperetes de tots els electors que es van

⁵⁹ AMA, determinacions de consell 1839, sig 22 f.12.

⁶⁰ AMA, op.cit sig 22 f.13.

⁶¹ AMA, expedientes de resolucions 1840, sig 23 f.1.

⁶² AMA, op.cit., sig 23 f.2.

⁶³ AMA, expedients de resolucions 1840, sig 23 f.2.

presentar en la primera hora íntegra, va començar l'escrutini dels vots i van resultar triats per a president Esteve Rotger i Llabrés per vint vots, per a secretaris Arnau Capó, Pere Maria Domènech, Antoni Ferrer prevere i Joan Ques amb igual nombre de vots Antoni Reynés va obtenir un vot per a president i quatre per a secretari. Acte següent van ocupar la mesa i va quedar instal·lada la junta electoral.

Preparades i rubricades les paperetes com es disposa en la llei van ser dipositant-se en la caixa doblengades a presència l'escrutini llegint-se en veu alta tots els noms elegibles de les mateixes, anul·lant-se els que solament eren els noms que estaven repetits o excedien del nombre prefixat. Publicat el resultat de l'escrutini i cremades en presència del públic les paperetes, es va donar per acabat l'acte d'aquest dia. La votació va continuar els dies 17, 18, 19 i 20 de febrer.

Fixades abans de les vuit del matí del 21 de febrer, les llistes electorals que havien votat en el dia anterior i dels ciutadans que havien obtingut vots amb expressió del nombre d'aquests, es va procedir a fer el resum general. Enumerats els vots d'aquest districte va resultar que dels trenta-vuit electors que tenen dret de votar, trenta-set d'ells van prendre part en l'elecció i fet el resum dels vots, va resultar que van tenir per ser proposats senadors Juan Aldama vint-i-un vots, Joaquim Rei vint-i-un, Juan Antonio Almagro vint-i-un, El Exm. Sr. Duc de la Victòria setze, El Exm. Sr. Santos San Miguel setze, Sr. Francisco de Paula Garcia de Lluna setze, per a diputats Francisco Xavier Isturiz vint-i-un, Manuel Montes de Oca vint-i-un, Sr. Conde de Ayamans vint-i-un, Miquel Salvá Cardell vint-i-un, Nicolau Ripoll vint-i-un, Antoni Orfila Rotger vint i un, Ignasi Arabí vint i un, Felip Puigdorfila setze, Francisco Preto Net setze, Marià Arabí setze, Rafel Trias setze, Josep Vilallonga Aguirre setze, Felip Campaner setze, Antoni Coll Crespí setze; amb el que es van donar per acabades les eleccions en aquest districte. Havent-se procedit de seguida a nomenar entre el president i els secretaris el comissionat que porti còpia certificada d'aquesta acta a la junta de la capital de la província i assisteixi a l'escrutini general dels vots, va ser triat Pere Maria Domènech de Aranda.⁶⁴

Durant aquest any es van fer una sèrie de millores als edificis municipals. L'edifici de l'antic hospital servia d'escola i amenaçava ruïna, l'Ajuntament va acordar arreglar la volta de la capella, el sòl, les portes i el sostre. En la peixateria es van fer obres de millora, a més de la recomposició de la teulada i conservació del local de la casa de correcció, es va fer un empedrat nou i es va obrir un embornal. A l'Ajuntament es van fer reparacions en diferents ocasions, es van arreglar les teulades i varen posar bigues noves, també es van canviar els taulons trencats en els ponts, causats per les avingudes de les aigües en els temporals.⁶⁵

El batlle va proposar el 20 d'agost el necessari que era fer-se l'empedrat del carrer Major i els avantatges de salubritat i comoditat que resultaria. Es va resoldre buscar mestres perquè ho comencessin i ajustar amb ells un jornal que es verificués tan aviat com fos possible.⁶⁶

El sr. síndic va exposar en la sessió del 3 de setembre que era indispensable i precís netejar els pous, aljubs públics i les clavegueres per on desguassa la ciutat. Es

⁶⁴ AMA, Sig 1259/2, expedient eleccions febrer 1840.

⁶⁵ AMA, Sig 613, Document 14.10.1844.

⁶⁶ AMA, expedients de resolucions 1840, sig 23 f.6V.

va determinar afirmativament la proposta.⁶⁷

SETEMBRE 1840

L'aprovació de la nova llei d'ajuntaments en 1840 va provocar les protestes i recels dels progressistes. La signatura per la reina governadora de la nova llei va provocar el rebuig de Espartero i la dimissió de tots el seu càrrecs. A principis de setembre van esclatar els motins en diverses ciutats, propagant-se per tota Espanya. Espartero es va negar a dominar la revolta i la reina governadora va haver de cedir davant els progressistes. Espartero va ser nomenat president del Consell de Ministres. Les notícies van arribar aviat a Palma, a mitjan mes el capità general va dirigir proclames a la tropa exhortant a la tranquil·litat. Els sectors més addictes al progressisme es van aprofitar la nova situació i les milícies nacionals van enviar un manifest de felicitació a Espartero, van destacar Joseph Miquel Trias i Antoni M. Sureda. Els ànims continuaven exaltats, l'Ajuntament amb el suport de la milícia nacional va acordar el 14 de setembre la creació d'una Junta de Govern que vetllés per la defensa de la Constitució, els elements més exaltats no van estar d'acord amb ella i el 30 de setembre es va nomenar una Junta Suprema de Govern que va assegurar l'ideal progressista de la Constitució.

Estava composta pels senyors Felip Puigdorfilà, Joan Sureda Moragues, Blas Tur Damià, Joan Ferrà, Antoni Sard, Sebastià Feliu i Rafel Palou.

La Junta de Govern va nomenar cap polític a Josep Miquel Trias el 4 d'octubre, l'endemà va arribar la notícia per al citat càrrec a favor de Josep Melchor Prat. No obstant això, La Junta Provisional de Govern va confirmar la designació de Trias per ser secretari d'aquest càrrec i no haver-hi a la illa cap polític ni intendent de Rendes. La Regència va confirmar el seu càrrec el 10 de novembre.⁶⁸

Una vegada instal·lada la Junta Provincial de Govern a Palma, Rafel Palou va enviar un ofici a la Junta a través de Josep Miquel Trias, aquest li va contestar el 2 d'octubre *"mucho siento su indisposición y que sea la causa de que usted no haya venido para tomar parte en los importantes trabajos de la Junta Provincial de Gobierno. Espero sin embargo que cuanto antes su salud se lo permita lo verificará para ayudar al bien que es indispensable hacerse en esta provincia y no dejar de la vista la causa común reducida a asegurar la libertad del pueblo español sobre bases sólidas a fin de que nunca más se pueda impunemente atentar contra ella por los déspotas y tiranos. La historia de los sucesos extraordinarios del día no es para una carta. Usted sabe cuanto tiempo hace le dije repetidamente que nuestro partido triunfaría, y no me he equivocado. El trono de que disponía el partido Jovellánico traidor e infame, ayudado por un gabinete vecino que siempre ha sido enemigo de nuestra prosperidad para tenernos esclavos de su política, caminaba a arrebatarlos la constitución o dejarla a lo menos un papel escrito sin ningún efecto. Es preciso que ahora se pongan las cosas de manera que nunca más pueda suceder tal tentativa, y que los traidores sean castigados.*

⁶⁷ AMA, op.cit. 1840, sig 23 f.7.

⁶⁸ Miguel Ferrer Florez, Historia de Mallorca Vol. IV, p.23-24.

Los sucesos de esta capital no consisten en otra cosa sino en que hay hombres no siendo para el caso quieren levantarse en déspotas y tiranuelos. Los hombres pueden ser sorprendidos un momento, hablo de los de buena fe; pero entrados de conocimiento de la verdad abandonan al que les sorprendiera. Así sucedió, y otra cosa no ha sucedido.

*Pienso pasar a Campanet el lunes próximo dejando esto arreglado y en disposición que mande la Junta. Si usted no hubiese venido antes lo espero ver allí, y hablaremos largamente”.*⁶⁹

La Junta Suprema Provisional de Govern a fi de mantenir el règim constitucional va separar a nombroses persones de l'administració civil i militar, també alguns rectors als pobles. A Alcúdia va ser cessat de les seves funcions el rector Bartomeu Gayà el 22 d'octubre, així l'hi manifesta la Junta provisional de govern Eclesiàstic en la carta dirigida a Antoni Sureda prevere vicari encarregat de la parròquia: *“la Junta Provisional de Gobierno Eclesiástico había acordado suspender provisionalmente de destino de párroco de esa iglesia a D. Bartolomé Gayá y que usted le sustituya en concepto de ecónomo de la misma. En consecuencia pongo a cargo de usted por ahora en el propio concepto de ecónomo la dirección y gobierno espiritual de esa feligresía de que había usted cuidado hasta el presente como vicario encargado de la misma por ausencia del párroco D. Bartolomé Gayá y hágalo saber a la comunidad de presbíteros.”*⁷⁰

En la sessió del 28 d'octubre, es va donar a conèixer el reial decret de l'onze d'octubre en què S. M. es va servir tancar el congrés de diputats i també es va llegir el document que el sr. cap polític va publicar el 26 d'octubre en el qual la Reina governadora renúncia a la seva regència i nomena a les Corts la que ha de dirigir la nació.⁷¹

En la sessió del 30 de novembre, es va donar compte que s'havia presentat un mestre per a la composició del carrer Major pel preu de 25 lliures amb la condició que li havien de donar els materials a les mans.⁷²

ELECCIONS LOCALS DESEMBRE 1840

Es reuneixen el 10 de desembre a l'Ajuntament per a la renovació dels càrrecs municipals, participen en la votació 166 ciutadans que van triar a 9 electors. Van resultar triats: Jaume Nadal Garau, Miquel Jofre, Francesc Verger, Miquel Ferrer “Gaballí”, Bartomeu Ventayol, Rafel Ferragut, Sebastià Serra “Catinas”, Mateu Torrens i Joan Sureda.

El 13 de desembre, convocats i reunits els 9 electors amb el batle Rafel Palou, a fi de formar la junta electoral que ha de proclamar els regidors de l'Ajuntament segons les lleis vigents, va resultar novament triat batle Rafel Palou, primer regidor Sebastià Serra, segon regidor Mateu Torrens i procurador síndic Jaume Nadal Garau.⁷³

⁶⁹ AMA, Sig 1259/2, carta 2.10.1840.

⁷⁰ ADM, III/56/87, carta 26.10.1840.

⁷¹ AMA, expedients de resolucions 1840, sig 23 f.7V.

⁷² AMA, op.cit. 1840, sig 23 f.8.

⁷³ AMA, sig 1216/1, expedient eleccions desembre 1840.

L'Ajuntament va acordar el 20 de desembre obrir una subscripció per erigir un monument al Duc de la Victòria segons les indicacions del sr cap polític d'aquestes illes.⁷⁴

ELECCIÓ PER UN DIPUTAT PROVINCIAL

En el mes de desembre, es va fer la votació per triar un diputat provincial pel partit judicial d'Inca. En l'escrutini general de vots va resultar triat Joan Bennàsar Corró del partit progressista amb 562 vots. El comissionat per Alcúdia era Estanislao de Cosca González. En el districte de Alcúdia només van votar els progressistes, els moderats no van participar.⁷⁵

1841

L'Ajuntament va acordar el 20 de gener demanar permís per a l'habilitació del port i es va proposar que els presidiaris seguissin els treballs fins a la seva conclusió.⁷⁶

ELECCIONS A CORTS

El 26 de febrer, es va celebrar en Alcúdia l'elecció de diputats a Corts i proposta per al nomenament d'un senador. Va ser triat president de la mesa Sebastià Serra, secretaris Jaume Sampol i Estanislao de Cosca González. Només varen anar a votar els progressistes, els moderats es van abstenir de participar.⁷⁷ Va ser comissionat Jaume Sampol per Alcúdia. En l'escrutini general celebrat a Palma, va guanyar la candidatura progressista de Felip Puigdorfila.⁷⁸

REGÈNCIA D'ESPARTERO

Espartero va ser nomenat Regent únic per la Corts el 8 de maig. De seguida es va envoltar de militars afectes a la seva persona el que va provocar el descontentament en alguns sectors de l'exèrcit. Els moderats van començar aviat a conspirar buscant el suport de Maria Cristina que estava en l'exili de París i els militars recelosos per l'acumulació de poder de Espartero. El govern va tenir notícia al setembre dels preparatius civils i militars contra la Regència, els esdeveniments es van precipitar i van obligar al general O'Donnell a revoltar-se a Pamplona a la fi de setembre, altres ciutats com Bilbao, Vitòria, Saragossa es van revoltar a principis d'octubre.

⁷⁴ AMA, expedients de resolucions 1840, sig 23 f.8.

⁷⁵ BOB 1226 p.1-3, 2 gener 1841.

⁷⁶ AMA, expedients de resolucions 1841, sig 23 f.1V.

⁷⁷ BOB 1259, 18.03.1841.

⁷⁸ BOB 1254, 04.03.1841.

Narváez havia de revoltar-se en Andalusia però la planificació va fallar. Els conjurats al comandament de Diego León van tractar de prendre el Palau Reial el 7 d'octubre, fracassant en l'intent per la forta oposició dels alabarders reials. El cop havia fracassat, es van executar alguns capitosts de la rebel·lió com Montes de Oca i Diego León, uns altres com Narváez i O'Donnell partiren cap a l'exili.

El metge Reynés reflexionant sobre les mesures sanitàries que s'han de prendre per millorar la salubritat de Alcúdia, va escriure en el Diari Constitucional de Palma les mesures que s'haurien d'adoptar *"para conseguir la completa sanificación del pueblo basta conseguir las medidas higiénicas empezadas y destruir el Prat y balsa de Santa Ana. La sola circunstancia de haber empedrado algunas calles y removido el mefitismo que engendraba la fermentación de los fosos, ha mejorado de una manera admirable la robustez física de los alcudianos. Actualmente se encuentra atestada de fiebres intermitentes (tercianias) cuyo origen y fecha data desde la lluvia de principios de mes. Las causas locales, esto es el Prat y balsa dichos no tienen acción en tanto que se mantienen en seco y tan pronto como una escasa lluvia renueva su fermentación aparecen como plaga arrojada del averno las sobredichas fiebres."*⁷⁹

Es van fer obres de millora en la caserna va tenir per objecte col·locar les tropes i els presidaris destinats a les obres d'aquesta ciutat. Els avantatges van ser evitar continus allotjaments, la custòdia dels penats, els jornals dels veïns que haguessin perdut a guardar les seves cases i la tranquil·litat i assossec públic.

La insalubritat de Alcúdia i la falta d'un farmacèutic va induir a l'Ajuntament habilitar la cúria per apotecaria, amb això van tenir els veïns l'avantatge de tenir els medicaments a mà que abans havien d'anar a buscar-los en altres pobles.⁸⁰

ELECCIONS LOCALS DESEMBRE 1841

El 5 de desembre, es van reunir els ciutadans a l'església parroquial on es va celebrar la missa d'esperit sant, el sr. ecònom Antoni Sureda va pronunciar un breu i eloqüent discurs, anàleg a la circumstància de la convocatòria i a la sana i desitjada pau. Després varen sortir en comitiva a l'Ajuntament on van nomenar als 9 electors, van prendre part en la votació 96 ciutadans. Van ser triats: Jaume Calvo, Jaume Escat, Jaume Sampol, Miquel Jofre, Martí Ferrer, Sebastià Serra, Francesc Verger, Miquel Ferrer i Joan Guayte amb 87 vots.

La junta electoral es va reunir el 12 de desembre per triar els nous càrrecs municipals, va resultar triat batlle Francesc Verger, primer regidor Esteve Rotger Tortella, segon regidor Sebastià Serra i procurador síndic Joan Sureda.⁸¹

1842

En la sessió del 20 de gener es va proposar la necessitat de nomenar un regi-

⁷⁹ Diari Constitucional de Palma, 3-10-1841.

⁸⁰ AMA, Sig 613, document 14.10.1844.

⁸¹ AMA – sig 1216/1, expedient eleccions desembre 1841.

dor que portés el detall dels presidiaris ocupats als carrers i de tots els seus treballs. Es va resoldre nomenar a aquest efecte Esteve Rotger Tortella.⁸²

ELECCIONS A CORTS

Es va reunir la junta electoral el 14 de febrer en el saló capitular de la casa consistorial per a l'elecció d'un diputat a Corts i un suplent per vacant de Rafel Trias. El batle va llegir l'ordre de la Diputació Provincial inserida en el B.O. 1392 en què mana es verifiqui aquesta elecció i es va procedir de seguida a la constitució de la mesa electoral mitjançant el vot secret. Havent-se rebut les paperetes de tots els electors durant la primera hora, es va començar a l'escrutini dels vots i va resultar triat president Francesc Verger i secretaris Sebastià Serra, Jaume Sampol, Estanislao de Cosca González i Jaume Nadal Garau. Acte continu van ocupar la taula i es va donar per instal·lada la junta electoral. Preparades i rubricades les paperetes van ser dipositant-se en l'urna fins a les 2 de la tarda, després es va procedir al recompte dels vots, va resultar per a diputat Joseph Miquel Trias amb 38 vots, Antoni Coll Crespí 23 vots i Francesc la Peña 15 vots. Publicat el resultat de l'escrutini es va donar per acabat l'acte d'aquest dia.

Fixades abans de les vuit del matí de l'endemà les llistes dels electors que havien votat el dia anterior i dels candidats que havien obtingut vots, es va procedir a la continuació de les eleccions, fent-se al final el resum general dels vots. Enumerats els vots d'aquest districte, va resultar que dels 51 electors que tenien dret a votar 38 van prendre part en l'elecció. Fet el resum d'aquests van resultar proposats per a diputats Josep Miquel Trias amb 38 vots, Antoni Coll Crespí amb 23 vots i Francesc La Peña amb 15 vots, en el que es va donar per acabat l'acte. La taula electoral va triar comissionat a Sebastià Serra que havia de portar còpia certificada de l'acta a la junta de la capital i assisteixi a l'escrutini general dels vots.⁸³

Es va notificar el 10 d'abril l'ordre inserida en el BOB 1423 que manifesta l'establiment de l'Escola Normal a Palma, on els ajuntaments han de procurar que vagi un noi de cada poble per ser mestre de primeres lletres.⁸⁴

El sr. batle va proposar la necessitat el 30 d'abril que havia de fer un arranjament en la carnisseria. Havia de tenir la carnisseria ben endreçada i neta sense poder tenir pells, *saleas* ni altres caps de bestiar que les que havia fet matar en l'acte. Es va cridar al carnisser Nicolau Aguiló que pagava 12 lliures per l'arrendament en pública subhasta.⁸⁵

En el mes de setembre van ser confinats per 2 anys en Alcúdia Manuel Maria Miorga i Andrés Saavedra, condemnats per l'Audiència de Burgos en la causa sobre els successos de Bilbao a l'octubre de 1841.⁸⁶

L'Ajuntament preveu el 20 d'octubre que es canti un *Tedèum* solemne en acció de gràcies per haver-se salvat de la desgràcia que anava a tenir S. M. el 8 d'octubre

⁸² AMA, expedients de resolucions 1842, sig 23 f.1.

⁸³ AMA, Sig 1217/2, expedient elecciones a Corts febrer 1842.

⁸⁴ AMA, expedients de resolucions 1842, sig 23 f.3V.

⁸⁵ AMA, op.cit. 1842, sig 23 f. 4.

⁸⁶ JUAN LLABRÉS BERNAL, Noticias y relaciones históricas de Mallorca en el s.XIX, Tomo III p.52.

de 1841 i que se celebri el dia festiu següent.⁸⁷

La política lliurecanvista que propugnava Espartero va provocar una insurrecció popular a Barcelona. Es va iniciar el 15 de novembre amb manifestacions d'obrers recolzats per la burgesia tèxtil catalana que veia perillar la seva indústria davant l'entrada dels productes anglesos que competien en qualitat i preu. Les negociacions de lliure comerç amb Anglaterra van acabar amb l'anunci d'un tractat comercial que va provocar el rebuig i desencantament de la burgesia i dels sectors obrers més radicals que veien perillar els seus llocs de treball. La revolta ciutadana va provocar l'assalt a la ciutadella i els militars van abandonar els seus llocs refugiant-se al castell de Montjuïc. Espartero va ordenar el 3 de desembre al capità general Van Halen el bombardeig indiscriminat de la ciutat. El resultat va ser que va haver-hi molts edificis en flames, alguns morts --entre 20 i 30- i nombrosos ferits, provocant l'espanto i desolació de la gent. A les 6 de la tarda es va rendir la ciutat. La repressió popular exercida a Barcelona va provocar cada vegada més l'aïllament d'Espartero i l'antipatia de les classes obreres que li havien portat al poder.

ELECCIONS LOCALS DESEMBRE 1842

Es van reunir els ciutadans el 4 de desembre per a la renovació dels càrrecs municipals. A l'elecció participen 125 veïns per a l'elecció de 9 electors. Van resultar triats: Sebastià Serra, Joan Jiménez, Joan Torres, Sebastià Capó, Gaspar Guayte, Antoni Ventayol Rotger, Martí Martí, Rafel Ferragut i Miquel Jofre amb 115 vots.

L' 11 de desembre, reunida la junta d'electors amb el batle i el secretari, van procedir a la votació. Va sortir triat batle Rafel Palou, primer regidor Pere de Guzman, segon regidor Miquel Ferrer i procurador síndic Rafel Ferragut.⁸⁸

En la sessió del 31 de desembre es va exposar la necessitat d'arreglar la conducta del metge Jaume Sampol. Es va cridar aquest facultatiu per a l'efecte, després d'haver discutit es va resoldre se li rebaixés el sou fins a dues-centes lliures i que cobrés les visites dels quals no contribueixen a la talla ordinària a excepció dels pobres de solemnitat que visitarà sense retribució alguna. L'Ajuntament farà una llista dels quals han de pagar i una altra dels pobres, al que va accedir el sr. Sampol.⁸⁹

1843

En la sessió del 10 d'abril es va donar compte que l'alumne de l'Escola Normal ja es trobava restablert de salut i podia passar a Palma, que en l'interí es trobés d'alumne extern i visqués en una casa particular, pagant l'Ajuntament la seva manutenció. La proposta va ser aprovada.⁹⁰

A la seva volta a Madrid, després del bombardeig de Barcelona, Espartero va promulgar el decret de noves eleccions a corts per a març. Aquesta consulta elec-

⁸⁷ AMA, expedient de resolucions 1842, sig 23 f.8V.

⁸⁸ AMA, Sig 1216/1, Expedient eleccions desembre 1842.

⁸⁹ AMA, expedient de resolucions 1842, sig 23 f.10V.

⁹⁰ AMA, op.cit.1843, sig 23 f.4.

toral va provocar l'escissió dels progressistes i la reorganització del partit moderat. A principis de maig, Espartero va cridar a Joaquín María López, un dels líders dels progressistes purs, per formar nou govern. Aquest ministeri va durar 10 dies (9-19 maig), López va dimitir al no ser acceptat el seu programa per Espartero, propugnava la reconciliació

nacional i el reemplaçament de destacats *esparteristas*. La caiguda del ministeri López va ser el punt de partida de la revolta del país a diverses ciutats, no anava contra Espartero sinó a favor de la reposició del ministeri López i que acceptés el seu programa. Els conspiradors es van aprofitar de la situació per promoure el derrocament del Regent, l'aliança dels moderats amb l'ala esquerra progressista va provocar l'aïllament de Espartero que solament comptava amb el suport dels seus fidels amics generals *ayacuchos*.

Després de saber-se que la majoria de les províncies s'havien adherit al Ministeri López, la gent es va concentrar a la plaça de Cort l'11 de juliol, es va formar una comissió que es va dirigir al capità general perquè s'adherís al pronunciament. Aquest veient que era inevitable, es va adherir i va manar retirar les tropes enmig de l'alegria de la gent. Va dimitir el cap polític José Miguel Trias i es va formar una junta de Salvació el dia 12 designant cap polític a José Vilallonga i Aguirre.

*En la ciudad de Alcudia a los doce días del mes de Julio del mismo año reunidos los señores descritos al margen en el salón capitular de esta sala consistorial siendo las ocho de la mañana. El señor alcalde dijo que el comisionado que tenía el Ayuntamiento de antemano en Palma para avisar el momento que la capital se pronunciara a favor del ministerio López, acabava de remitir un expreso manifestando que a las siete y media de anoche se había pronunciado. Y por lo mismo llegara el caso de notificarlo inmediatamente dando extensión a los vivos deseos que desde mucho tiempo animaban la corporación y enseguida se resolvió llamar al Sr. Gobernador de la plaza y jefes de la milicia nacional que fueren posibles como también el señor Ecónomo de esta parroquia para que asistieran a tan plausible y satisfactorio acto y hacer muy majestuosa la función a autoridades y salió la comitiva de la casa consistorial dirigiéndose en la plaza bajo la lápida de la Constitución en donde el señor alcalde hizo una pequeña arenga análoga al caso manifestando los vivos deseos de la corporación que hasta las horas no había manifestado por no excederse de sus facultades y anunciando al público la plausible noticia y la felicidad que auguraba a la patria, prorrumpió en vivas a la regencia del ministerio López a la reina Dª Isabel Seg^a y a la constitución, los que fueron secundados por toda la corporación y demás S.S. de la comisión siguiendo el concurso del pueblo que se había reunido y se dio y declaró por pronunciada esta ciudad. Regresando S.S. y comitiva a la casa consistorial, resolvieron que se avisase al público para iluminación y baile en la plaza colocando el cuadro de S.M. bajo la lápida de la constitución y que se diese un refresco general reuniendo los propietarios principales del pueblo y sellando en el corazón a todos la muy estrecha unión en defensa en los casos y objetos manifestados. Y con esto se levantó la sesión de la que inmediatamente se dio cuenta a la capital y lo firmaron los que supieren del que certifico.*⁹¹

El 20 de juliol, es va anunciar pel butlletí oficial 1621 la dimissió del gover-

⁹¹ AMA, op.cit.1843, sig 23 f. p. 6V-7.

nador polític José Miguel Trias i s'encarregava segons la instrucció el sr. intendent regent. En el n. 1622 es manifesta haver establert el govern provisional de la nació a Barcelona, en el n. 1623 s'anuncia haver nomenat cap polític d'aquesta província a Josep Vilallonga Aguirre i en el n.1624 s'anuncia la reposició dels diputats provincials que componien la Diputació en 1840.⁹²

El 23 de juliol, atenent la petició popular es va restablir el govern de López amb tots els seus ministres. Espartero partia el 30 de juliol cap a l'exili a Anglaterra.

El 25 de novembre, es va adonar compte de la reial ordre inserida en el B.O.B. 1679 en què es declara major d'edat a la reina Isabel II i l'ordre perquè el primer de desembre se celebrés per tots els dominis el jurament que va prestar a les Corts. Es va manar que preparessin el necessari per fer la jura que es preveia, convidar a les autoritats militars i eclesiàstiques per fer més llúida la funció.⁹³

El 3 de desembre, es van reunir els ciutadans a l'Ajuntament a fi de triar mitjançant votació als 9 electors. Van participar 16 electors en la votació, sortint triats: Pere M. Domènech i Sebastià Serra Mudoy amb 16 vots, Esteve Rotger Tortella, Antoni Reynés, Damià Fanals, Rafel Ferragut, Francesc Verger, Jaume Serra i Esteve Rotger Llabrés amb 15 vots.⁹⁴

*En la ciudad de Alcudia a las ocho de Diciembre de mil ochocientos cuarenta y tres, reunidos en el salón capitular de esta casa consistorial los señores D. Rafael Palou alcalde, Don Esteban Rotger, don Pedro de Guzman, Don Miguel Ferrer regidores y Don Rafael Ferragut sindaco que componen el ayuntamiento constitucional de esta ciudad acompañados del Sr. Gobernador militar de esta plaza, del Sr. Ayudante militar de la marina de este distrito y de varios otros señores de la ciudad, partieron a la Parroquia en donde se oyó la misa mayor y se cantó después un solemne Tedeum y enseguida salió la comitiva acompañada del Sr. Ecónomo y de Don Francisco García de Luna Brigadier de los ejércitos nacionales que accidentalmente se hallaba en esta, a la casa consistorial en donde el Ayuntamiento prestó su juramento en manos del señor Ecónomo, a la reina Dª Isabel segunda. Enseguida los dos primeros regidores tomaron el cuadro de su Magestad y acompañados de la comitiva salieron de la casa consistorial y fueron a colocarlo en la plaza bajo un hermoso doncel preparado al efecto. La milicia nacional que guarnecía la calle frente a la casa consistorial acompañó la comitiva a la plaza y después de colocado el cuadro juró en su frente a la reina Dª Isabel segunda concluyendo con descargas y vivas a tal objeto. Finalizada la función se retiró el Ayuntamiento en este sitio y después al haber mandado hacerse iluminación general y concierto de música, como todas las demostraciones de júbilo, dieron por terminado el acto.*⁹⁵

El 16 de desembre, es va reunir la junta electoral per a la renovació dels regidors que han de ser triats segons el manat pel govern i recordat mitjançant ofici per la Diputació Provincial. En la votació va sortir triat batle Damià Fanals, primer regidor Arnau Capó, segon regidor Jaume Sampol i procurador síndic Esteve Rotger Llabrés.⁹⁶

⁹² AMA, op.cit.1843, sig 23 f.7V.

⁹³ AMA, op.cit.1843, sig 23 f.10.

⁹⁴ AMA, Sig 1216/1, expedient eleccions desembre 1843.

⁹⁵ AMA, expedients de resolucions 1843, sig 23 f.10V.

⁹⁶ AMA, Sig 1216/1, Expedient eleccions desembre 1843.

El 20 de desembre es va llegir la reial ordre inserida en el butlletí oficial 1690 perquè es presti el jurament a S. M. Isabel II i el cerimonial que ha de fer-se, també l'ordre perquè se celebri el 26 de desembre.⁹⁷

*A fin de dar cumplimiento al real decreto de 27 de Noviembre último y orden del Señor jefe político de 19 del corriente relativo al juramento que debe hacerse al día de hoy a su Majestad D. Isabel 2ª pasaron dichas S.S. en corporación a la Iglesia Parroquial en donde después de la misa mayor, prestaron el juramento prevenido con arreglo a dicho Real Decreto y fueron presentes todos los individuos del clero, el Sr. Ayudante de plaza, encargado del mando por ausencia del Sr. Gobernador, el sr ayudante militar de marina de este distrito, no habiéndolo podido notificar al sr administrador de rentas por hallarse enfermo, acto continuo se cantó un solemne Tedeum y saliendo después la corporación y comitiva pasaron a esta casa consistorial en donde se dio por terminado el acto.*⁹⁸

El 30 de desembre, es va comunicar al secretari Estanislao González que cessava en la secretaria a partir de l'1 de gener entrant segons l'acordat en el conveni, celebrat el passat 19 de juliol per alguns ciutadans d'aquesta ciutat i reconegut per l'Ajuntament. El secretari va contestar que no podia cedir al proposat respecte que entenia que l'Ajuntament no tenia facultats per separar-ho sense una legítima causa i amb el coneixement de la Diputació Provincial, mai per solament la voluntat dels quals van signar el conveni. L'Ajuntament va resoldre suspendre tot procediment i cridar a Pere Maria Domènech que havia de substituir-li per informar-li del cas. Pere Maria Domènech va comparèixer l'endemà i no va voler accedir a res, dient que si no se li col·locava de secretari acudiria a la Diputació Provincial. Es va resoldre no innovar gens fins a estar millor assessorats.⁹⁹

1844

Les passades eleccions municipals van quedar sense efecte. Es va manar una circular l'11 de gener als batles de tots els pobles referent a la nova llei d'ajuntaments, publicada en el B.O.B.1699 del 9 de gener. Segons l'escala que estableix l'article segon de la llei d'ajuntaments de 1840 a Alcúdia li correspon 1 batle, 1 tinent de batle, 6 regidors i 1 síndic.¹⁰⁰ Es va donar compte el 13 de gener d'haver rebut el B.O.B.1700 que conté l'ordre per a la renovació de l'Ajuntament.¹⁰¹ Les llistes electorals van ser exposades al públic el 16 de gener i es van ratificar el 20 de gener, romanent exposades fins al 26 de gener. Per ordre del cap polític es van exposar una altra vegada l'1 de febrer i van romandre fins al 7 de febrer.¹⁰²

Un grup d'electors encapçalats per Pere Maria Domènech i Arnau Capó van presentar un recurs el 5 de febrer demanant *"en vista de los libros cobratorios y de catastro que por disposición del sr. jefe superior político se han puesto de manifi-*

⁹⁷ AMA, expedients de resolucions 1843, sig 23 f.11.

⁹⁸ AMA, op.cit.1843, sig 23 f.11.

⁹⁹ AMA, op.cit.1843, sig 23 f.11V-12.

¹⁰⁰ BOB 1700, 11.1.1844.

¹⁰¹ AMA, sig 23 f. 1, expedient de resolucions 1844.

¹⁰² AMA, sig 1216/1 f. 8, op.cit. 1844.

esto, deben ser excluidos de la lista de electores de esta ciudad” una sèrie de veïns que se’ls havien afegit indegudament una quantitat en el llibre de repartiment de contribució de palla i utensili i per tant no tenien dret a ser elector.¹⁰³

L’Ajuntament va manifestar en la sessió del 6 de febrer la seva sorpresa i indignació davant els greus fets que se’ls imputaven *“no ha dejado de sorprender la corporación y encontrar muy extraño, la desfachatez y falta de respeto con que los recurrentes suponen haber añadido indebidamente algunas cantidades en los libros cobratorios”*.¹⁰⁴

En no obtenir una resposta positiva a les seves demandes, van elevar les seves queixes al cap superior polític. Joaquin Maximiliano Giber va manar el 12 de febrer, per a millor instrucció de l’expedient promogut per Arnau Capó, se li presentés pel secretari el llibre recaptatori de palla i utensili d’aquesta ciutat que es va exhibir a diversos electors.¹⁰⁵L’Ajuntament va manar immediatament el seu compliment i que a més es portés el llibre de cadastre.¹⁰⁶

El 13 de febrer, va ser nomenat nou ecònom el prevere Jaume Ques en substitució d’Antoni Sureda.¹⁰⁷

El cap superior polític va manar en l’ofici del 22 de febrer la destitució del batle Rafel Palou, es va rebre l’ordre el 23 de febrer i en el mateix acte es va donar compliment, quedant encarregat de la batlia Esteve Rotger Tortella. També es va notificar una multa conjunta al secretari, el recaptador de l’Ajuntament i Rafel Palou, van quedar donar-li compliment.¹⁰⁸

ELECCIONS LOCALS MARS 1844

El 6 de març, es van celebrar eleccions municipals a l’Ajuntament en el local de l’hospital, van continuar els dies 7, 8 i 9 de març. El 10 de març, es van reunir a l’Ajuntament el president i els secretaris escrutadors per fer el resum general de vots. Sent triat batle Arnau Capó amb 106 vots, tinent de batle Llorenç Reynés amb 106 vots, regidors Pau Domènech 106 vots, Nicolau Truyol 103 vots, Jaume Serra 100 vots, Miquel Cifre 99 vots, Bernat Soliveret 98 vots i Gabriel Moll 96 vots i per a síndic Jaume Fanals 106 vots. Sent el nombre d’electors del districte municipal 169 van prendre part en la votació 107.¹⁰⁹

El 20 de març, va presentar la seva renúncia el secretari Estanislao González al·legant que el seu delicat estat de salut no li permetia un treball continu.¹¹⁰

El cap polític va donar aprovades les eleccions municipals segons l’ofici del 26 de març. Els nous regidors es van reunir el 31 de març per realitzar el traspàs de poders. En primer lloc Arnau Capó va prestar jurament a S. M. Isabel II, la constitució

¹⁰³ AMA, sig 1216/1 f. 8, op.cit. 1844.

¹⁰⁴ AMA, sig 1216/1 f.9-10 op.cit.1844.

¹⁰⁵ AMA, sig 1216/1, op.cit.1844, ofici 12.2.1844.

¹⁰⁶ AMA, sig 23 f.8, expedient de resolucions 1844.

¹⁰⁷ ADM-III/56/117, carta 27.10.1855.

¹⁰⁸ AMA, sig 1216/1, expedient eleccions municipals 1844, ofici 22.2.1844.

¹⁰⁹ AMA, sig 1216/1, op.cit 1844.

¹¹⁰ AMA, sig 23 f. 11, expedient de resolucions 1844.

i les lleis, a continuació se li va lliurar la vara de la batlia, després van jurar els altres regidors. Seguidament reunits en sessió plenària van nomenar nou secretari a Pere Maria Domènech per unanimitat de vots.¹¹¹

CONCLUSIONS

Aquest període es caracteritza per un procés de ruptura amb el passat. S'aniran desmantellant gradualment les estructures de l'Antic Règim donant pas a un nou estat liberal. Es caracteritzarà principalment amb la participació ciutadana en la vida política, amb uns protagonistes a nivell local que voldran defensar els seus interessos econòmics i polítics, això generarà tensions, rivalitats i lluites partidàries.

En els primers anys Alcúdia gaudia de la pau social (1833-36), segons les paraules del metge Reynés, a causa del bon saber fer del jove Sebastià Palou. Així és palès en les actes municipals on les decisions es feien amb el consens de tots i per majoria.

Aquesta pau social es trencarà amb la mort prematura del batle Sebastià Palou durant l'epidèmia de febres tifoides que van assolir la ciutat a l'abril de 1836.

Les primeres desavinences van començar amb l'elecció de compromissaris a l'octubre de 1836, l'intent d'apartar de la llista a Esteve Rotger Llabrés va provocar la reacció de Pau Domènech i els seus partidaris provocant la divisió de Alcúdia en dos bàndols, en la posterior elecció va ser triat batle Esteve Rotger Llabrés .

Després de la mort prematura del seu germà, Rafel Palou va quedar com a cap de la família. Molt aviat, el jove Rafel Palou va manifestar les seves inquietuds polítiques afiliant-se al partit progressista. A causa de la seva joventut no podia participar en les conteses electorals però sí tenien un pes específic les seves opinions. De seguida va començar a acumular càrrecs importants que li reportaven prestigi i poder en l'àmbit local, entre uns altres de capità de la milícia urbana, majordom de la obreria del Sant Crist i vicecònsol de França. Tot això a causa de ser membre de la família més benestant resident a Alcúdia, tenint el major nombre de propietats i terres a la ciutat, destacant la possessió de can Socies, Vertaient i can Burgues.

Cal destacar el fet d'anul·lar-se les eleccions municipals de gener de 1839, sent triat batle Damià Fanals solament va poder exercir durant diverses setmanes, va ser cessat l'onze de febrer. El mateix li ocorreria en ser triat batle al desembre de 1843, aquesta elecció va ser poc participativa i no representativa, que va ser anul·lada en implementar-se pels moderats la llei d'ajuntaments de 1840.

Un fet significatiu va ser la victòria progressista per 16 vots a 11 en les eleccions a Corts d'agost de 1839. Es tornaran a enfrontar-se electoralment en les eleccions a Corts de febrer de 1840, sent aquesta vegada la victòria per al partit moderat per 21 vots a 16, en haver-se ampliat el contingent d'electors. En les següents eleccions durant la Regència d'Espartero les guanyarà el partit progressista a Alcúdia.

Una vegada complert els 25 anys, Rafel Palou pren part activa en la política, sent triat batle l'any 1840,41 i 43. Els seus contactes polítics amb els alts càrrecs del partit progressista a Palma, faran que prengui part en la Junta Suprema de Govern

¹¹¹ AMA, sig 23 f.12V, op.cit.1844.

al setembre de 1840. És significativa la seva amistat amb Josep Miquel Trías, major comandant de la milícia nacional a Palma i que després serà nomenat cap polític de les illes Balears.

La situació política canviarà al juliol de 1843, el pronunciament a favor del ministeri López provocarà la dimissió de Josep Miquel Trias el 12 de juliol a Palma. Espartero partirà cap a l'exili a finals de mes.

El partit moderat ¹¹² a Alcúdia encapçalat per Pau Domènech i Arnau Capó van començar a posicionar-se davant la nova conjuntura política i presentaran una forta oposició als progressistes. Es manifesten les discrepàncies en les eleccions municipals que anaven a celebrar-se al gener de 1844, veient que els seus recursos en les llistes electorals no prosperaven van acudir al cap polític que va obrir un expedient, les acusacions eren de manipulació de les llistes electorals i frau en els llibres de comptes per afavorir a una sèrie d'electors afins al partit progressista. En la resolució de l'expedient va cessar al batle Rafel Palou i el multà conjuntament amb el secretari, donant la raó al grup moderat que havia presentat la queixa, podent inscriure als electors afins al seu partit, entre ells a Joan Domènech que vivia amb el seu pare Pau Domènech i per tant no tènia casa pròpia.

Durant aquests mesos es produeix el cessament del ecònom, la renúncia del secretari, la destitució del saig i el custodi de l'Ajuntament, començava la dècada moderada.

ARXIUS

AMA Arxiu Municipal d'Alcúdia

ADM Arxiu Diocesà de Mallorca

AHM Arxiu Històric Militar

DIARIS

Diari Balear

Diari Constitucional de Palma

Butlletí Oficial de Balears

BIBLIOGRAFIA

FRANCESC SAEZ ISERN, "El cos electoral de Palma al segle XIX (1837-1899)", BSAL LIII (1997).

FRANCESCA Mª SERRA I CIFRE, *Alcúdia al segle XVIII i primera meitat del XIX, una època de crisi*. Ajuntament d'Alcúdia 1988.

¹¹² AMA, Sig 23 f.16, acta 31.10.1847. També es deia de pau i ordre. Així ho va manifestar el cap polític mitjançant ofici a l'Ajuntament "havent-me arribat la notícia que en aquesta ciutat s'hi hagi dos partits, un de pau i ordre i l'altre progressista i a fi de veure l'opinió dels regidors fins i tot el secretari, suplico al senyor president que cadascú manifestés la seva opinió".

JUAN LLABRÉS BERNAL, *Noticias y relaciones históricas de Mallorca en el s.XIX.*

JUAN REYNÉS, *Memoria histórica de los disturbios de la ciudad de Alcudia, disfrazados con el nombre de rivalidades políticas (1836-1876).*

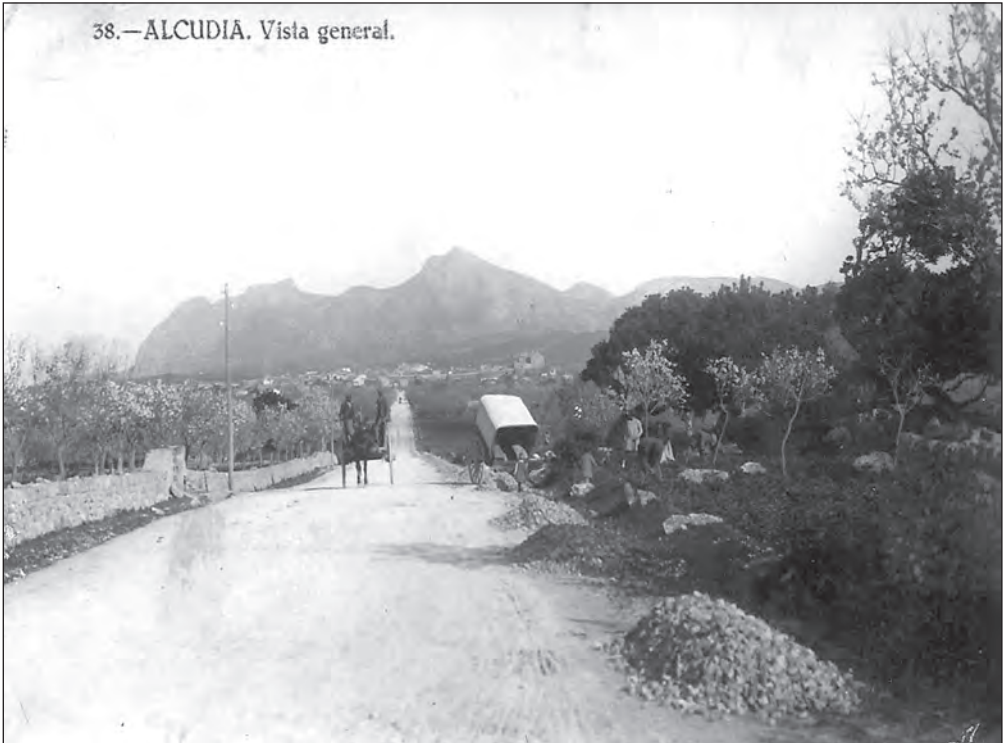
MIGUEL FERRER FLOREZ, *Historia de Mallorca*, Vol. IV, coord. Mascaró Pasarius.

PERE SALAS VIVES, *Història de les Illes Balears* 2006, Vol. XIV

PERE VENTAYOL SUAÚ, *Història de Alcúdia*, 3 Vol. Reedició Ajuntament d'Alcúdia 1982.

38.—ALCUDIA. Vista general.

16 ALCUDIA (Balears, Mallorca).

IGLESIA Y MURALLAS

NOTES HISTÒRIQUES SOBRE LES POSSESSIONS D'ALCÚDIA (SEGLES XVI-XIX)

Gaspar Valero i Martí
Francesca M. Serra i Cifre
Manuel Espinosa Galán

INTRODUCCIÓ

Amb el títol "Notes històriques de les possessions d'Alcúdia (segles XVI-XIX)" presentam un avanç d'un treball més extens sobre les possessions d'Alcúdia¹, amb la finalitat d'aportar nous elements per a l'estudi del món agrari i de l'estructura de propietat d'Alcúdia a l'època indicada. Per altra part, pretenem donar a conèixer una part important del patrimoni rural alcudienc, en gran part desconegut.

Històricament Alcúdia no ha destacat per ser un municipi de grans extensions ni de cases senyorials de possessió. Les grans extensions, en canvi, es reserven per als béns comunals, però aquests tampoc han romàs inalterables amb el pas del temps. Després de la conquesta catalana, al llarg del segle XIII, els traspessos de propietat es produïren molt ràpidament. Les antigues alqueries i rafals de l'època musulmana s'aniran establint, i els traspessos de propietat es faran a través d'establiments amb

¹ Durant l'interval de la publicació de les actes de les Jornades ha tingut lloc la publicació del llibre sobre les possessions d'Alcúdia, vegeu: Valero, G.; Serra, F. M.; Espinosa, M. *Les possessions d'Alcúdia. Història i patrimoni*. J. J. de Olañeta, Editor, Palma, 2011.

emfiteusi², per venda, donacions o divisions per herència³. Aquesta fragmentació de la terra a Alcúdia es pot observar ja clarament a la documentació del segle XVI, en els Estims de l'any 1577, i continuarà en els segles posteriors tot destacant la forta parcel·lació que esdevé al segle XIX, afavorida per les polítiques de repoblació del municipi a partir del darrer quart del segle XVIII.

Amb tots els canvis socials i econòmics que es van produint al llarg de la història, i molt especialment en el segle XX a partir de la dècada dels anys 60 amb el boom turístic, de les possessions avui dia quasi bé només es conserven els topònims.

Per entendre la configuració de l'espai rural alcudienc caldrà tenir present, per una banda, els factors geomorfològics que han perfilat distints paisatges i ambients, on les finques han adaptat les seves activitats, i també aquells fets històrics que han incidit, a través de la intervenció humana, a configurar aquest espai rural.

El contingut de la comunicació s'ha estructurat en els següents apartats:

- Fonts documentals treballades
- Marc geogràfic i històric del municipi
- Evolució de la propietat
- Les comunes
- Les possessions d'Alcúdia

FONTS DOCUMENTALS TREBALLADES

El gruix de la nostra aportació documental va del segle XVI en endavant. D'aquest material destacam la documentació de caire fiscal, com són els estims i cadastres per als segles XVI, XVII i XVIII, que ens ha permès fer un seguiment del topònim, dels propietaris i de la valoració de les finques, i l'Apeo de 1818 i l'Amillament de 1863 pel que fa al segle XIX, en què els veïns són registrats en base a la seva riquesa i on s'hi detalla una informació més exhaustiva sobre les propietats.

Aquests documents són:

- Estim general de 1577-1578. Es pot consultar a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM), secció Diputació (D-1251) i també a l'Arxiu Municipal d'Alcúdia (AMA, 652)
- Estim general de 1685. Es troba a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM),

² L'emfiteusi és una forma d'explotació agrària de l'època feudal on cal destacar el repartiment dels drets sobre la terra entre el senyor (domini directe) i el pagès (domini útil). El DCVB defineix l'emfiteusi en aquests termes: «Cessió perpètua o per llarg temps, d'un immoble, compensada pel pagament d'un cànon anual al qui fa la cessió, conservant-ne ell el domini directe».

³ Per exemple està documentat l'establiment en emfiteusi de la finca de Can Balma-Sant Martí a final del segle XVIII. Segons un document aportat per Tomàs Vibot, el 3 d'agost de 1792 el prevere Miquel Ordinas establí en emfiteusi a Antoni Cirer "Borràs", natural d'Inca "para ben millorar, cultivar y en manera alguna deteriorar" la seva possessió dita Sant Martí de la Cova i la resta de rafals agregats com can Balma "dita antigament Son Moscarolas, que fonch de Pere Joan Pei", el de Martí Mestre i un altre que fou de Miquel Bisbal. S'esmenta que can Balma feia partió amb es Colombars, propietat de Miquel Serra, amb el camí dit d'Oriolet, amb les terres de can Patanxo i ca na Lloreta, amb els estanys de l'Albufera i amb la comuna d'Alcúdia. Finalment, confessa tenir tot aquest territori per via d'establiment fet pel canonge Joan Descatlar des del 13 d'agost de 1784 (ARM Llorach 193; Vibot, T. *Les possessions de Mallorca* (II) Pollença, 2007, p 36.

Geomètric' mitjançant l'especificació de la Secció i el número de parcel·la que li correspon. El topònim de la finca també queda registrat.

MARC GEOGRÀFIC I HISTÒRIC DEL MUNICIPI

MARC GEOGRÀFIC

Alcúdia és un municipi de l'extrem més nord-oriental de la Serra de Tramuntana, situat entre les badies d'Alcúdia i de Pollença, i té una extensió de 60,51 km² (8.519 quarterades).

Els trets geomorfològics més rellevants del territori que ocupen les possessions objecte d'aquest estudi s'examinen fent un recorregut des de l'extrem nord-est, el Cap Pinar, fins al sud-oest, límit amb sa Pobla. Aquest territori presenta quatre zones diferenciades:

En primer lloc, trobam tot un seguit de relleus que ascendeixen des d'una plataforma (Cap Pinar); les seves cotes més rellevants són: Penya Roja (358 m), Penya des Migdia (319 m), Puig Romaní (391 m) i la Talaia d'Alcúdia (446 m). Els torrents que es generen en els dos vessants són poc desenvolupats i aboquen les seves aigües a les dues badies. Aquesta unitat geomorfològica configura una península unida a la part continental (resta de Mallorca) mitjançant un tómbol⁴.

Una segona unitat seria el tómbol, una planura que ha esdevingut ondulada posteriorment. Durant l'època geològica del quaternari es varen formar les dunes, és a dir, el material d'origen marí (arena) mobilitzat pel vent. Amb el temps han quedat fossilitzades i han donat lloc a la roca denominada marès. Aquest espai és el que ocupa el nucli urbà de la ciutat d'Alcúdia i els terrenys que l'envolten. Aquest relleu dunar encara el podem apreciar en un recorregut pels carrers de la població: pujant per sobrevent d'una d'aquestes dunes quan enfilam el carrer de la Roca des de la Porta de la Vila Roja, s'arriba al cim a l'altura del carrer Amorós i s'inicia el descens per sotavent fins a arribar al carrer des Moll.

Continuant el recorregut i dins del que seria la part continental (illa) tenim dues albuferes, una en cada badia; l'Albufereta, que no ha estat gaire alterada per l'home, i l'Albufera, que en la part del terme d'Alcúdia ha sofert molts de canvis ja que en el temps del primer boom turístic d'aquesta zona, va ser reblida amb cendres de la central tèrmica per urbanitzar-la, de manera que l'Albufera alcudienca es redueix a la zona humida de Mar i Estany, l'Estany Major (Llac Esperança) i tot un seguit de canals.

Finalment, l'última unitat seria la vall de Son Fe, envoltada per tot un seguit de relleus. Al sud-est s'alcen el puig de Sant Martí (268 m), el puig dels Òscols (156 m), el puig de Son Fe (268 m) i el puig d'Avall (109 m). Al nord-oest i tocant els límits amb Pollença, s'aixeca el puig de Son Vila (336 m).

Per tant, la geomorfologia ha dibuixat distints paisatges i ambients que han

⁴ Unió d'una illa a un altra o a un continent mitjançant el rebliment de material de l'espai ocupat per les aigües someres o poc profundes que les separa.

estat ocupats per les finques i que han adaptat las seves activitats agro-ramaderes al medi que les envolta.

La zona més muntanyenca és de domini comunal. Per una part tenim la Victòria i la Plana (petita altiplanície) que ocupen gran part de la península i, per altra part, hi ha el puig de Sant Martí. Són espais fonamentalment dedicats a un aprofitament forestal. Hi ha altres possessions en ambients muntanyencs com Gatamoix i Can Bregat, dominats per olivars, garrovers i cereals.

S'Albufereta i s'Albufera són àmbits humits i pantanosos en els quals dominen els prats, el canyís i el lli i s'hi desenvolupen activitats de caça i pesca.

Al sud-oest de s'Albufereta, en la zona de garriga l'aprofitament fonamental està dedicat a arbres de secà com figueres, garrovers i al cultiu de cereals. En aquest espai tenim: Can Soler, Can Burguès, Can Gosp, etc.

La vall de Son Fe és l'ambient dedicat al reguiu, hi ha un sistema de síquies dedicat a aquesta tasca i altres que fan la funció de drenatges, com la síquia real que aboca aigües al torrent de Sant Miquel. En les cotes superiors, hi ha olivars, garrovers i figueres. Les possessions representatives d'aquesta zona són Son Simó, Can Faveta i Son Ciurana.

El vessant sud-est del Puig d'Avall i del Puig de sa Galera configura un ambient que té part de muntanyenc i part de pantanós. Inclou possessions com ca na Bassera, Oriolet, Biniatria i es Colombar.

Com a activitats ramaderes, domina el ramat oví que, d'una forma generalitzada, s'estén per gran part de les possessions alcudienques.

MARC HISTÒRIC

És a partir del segle XVI quan s'imposa el nom de possessió per definir les grans finques rurals sobre els antics noms genèrics d'origen àrab, les alqueries i rafals. Amb la conquesta catalana de Mallorca l'any 1229 i el posterior repartiment de l'illa, aquesta es configura de bell nou i la toponímia àrab serà substituïda progressivament per la catalana. Molts dels topònims es formaren a partir del llinatge o malnom del propietari precedit de la partícula "son", provinent de "ço d'en"; per exemple a Alcúdia es conserva Son Fe, Son Ciurana, Son Simó, Son Roger, Son Barba. En altres casos, la partícula de propietat "can" substitueix la més antiga "son", així Son Socies passa a ser can Socies; Son Seguer passa a can Seguer, Son Soler esdevé can Soler, i Son Burguès es converteix en can Burguès. Amb el temps, les grans propietats s'han anat segregant o establint amb la consegüent aparició de nous topònims i la transformació d'antics. A vegades amb la divisió de les possessions les noves propietats es distingeixen afegint al nom antic els adjectius "gran" o "petit", com és el cas de Vertaient Gran o Vertaient Petit, "vell" o "nou", com és el cas de Son Simó Vell i Son Simó Nou, l'expressió "de dalt" o "de baix", com és el cas de Son Ciurana de Dalt i Son Ciurana de Baix.

Durant la dominació islàmica Alcúdia era una de les alqueries de l'entorn i fou durant el regnat de Jaume II quan, arran de les Ordinacions que dictà l'any 1300, rebé un fort impuls en detriment de Guinyent, aleshores el principal nucli de població amb parròquia independent. Amb les noves disposicions s'ordenava la construcció de les murades i es concediren privilegis, entre els quals podem destacar

els relacionats amb el vi.

La reivindicació d'aquest privilegi fou constant i molt probablement una de les causes del decantament d'Alcúdia a favor de l'emperador Carles durant la Germania⁵.

El conreu de la vinya ocupà gran part de l'extensió conreable del terme fins a mitjans del segle XVII. El seu declivi està vinculat amb l'època de despoblació d'Alcúdia que s'estén al llarg del segle XVIII i mitjan XIX.

D'aquesta greu situació s'hi refereixen els documents de l'època quan s'indica que Alcúdia temps enrere havia assolit una població de 6.000 persones i aleshores no arribava a 700, també s'indica que la major part de les terres estaven sense cultivar i que tant sols una tercera part d'aquestes estaven conrades per veïns de Pollença; també s'hi constata que hi havia en desús 218 sínies d'un total de 260; aquesta decadència es fa palesa, òbviament, en la producció de les terres i així s'indica que la producció vitícola d'antany ascendia a un total de 62.000 càrregues i a l'any 1769 no arribava a 2.000, també que el nombre d'horts amb sínies havien assolit la xifra de 300 amb gent que habitava les cases d'aquests horts, en els quals s'hi recollia gran quantitat de cànem, i a la data esmentada de 1769 no arribaven a 50⁶.

A través de la Reial cèdula de repoblació que dictà Carles III l'any 1779 es fixaren les mesures repobladores tendents a facilitar als nous pobladors que s'establissin a Alcúdia cases i terres abandonades o incultes amb condicions força atractives des del punt de vista fiscal. I aquesta política repobladora es reflectirà en l'establiment de finques i l'assentament de població externa en el terme d'Alcúdia. Per exemple està constatat que els pobladors menorquins que s'establien a Alcúdia a final del segle XVIII se'ls cedia majoritàriament terres de la zona d'Algerràs i Alcanada.

Un altre fet històric que tindrà repercussió sobre les propietats, en aquest cas comunals serà l'aplicació de les lleis desamortitzadores del segle XIX sobre els béns de propis.

Un nou factor que incideix en el canvi de l'economia del municipi i en el redreçament demogràfic fou la dessecació de l'Albufera, obra enllestida l'any 1871. Entre els anys 1860 i 1910 Alcúdia duplica la població, que passa de 1.500 a 2.998 habitants⁷. Aquesta obra també fou una causa d'atracció de població, recordam aquí que en aquest temps es crea el Poble nou o Colònia de Sant Lluís a la contrada de la finca de Gatamoix.

EVOLUCIÓ DE LA GRAN PROPIETAT I USOS DE LA TERRA

En aquest apartat destacam les característiques del paisatge agrari que presenta Alcúdia, tenint en compte la distribució de la propietat rural, la valoració de la terra i els principals conreus.

⁵ Mayol i Llopart, A. «Comerç i fiscalitat: el quint a Alcúdia (S. XIV-XVI)», a *II Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Ajuntament d'Alcúdia, 2020, p.103-128.

⁶ Vegeu la documentació que s'inclou a l'Expedient de repoblació de la ciutat d'Alcúdia, any 1785 (AHM, Secció 12 SEAP. 12.2) i la Real Cédula de S. M. y Señores del Consejo. Año 1779. Madrid Imprenta de Pedro Marín. Copia del 14 d'agost de 1793 (AMA).

⁷ Serra Cifre, F. M. «Evolució ocupacional de la població d'Alcúdia a l'època de la transició demogràfica (1824-1924)», a les *VI Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, 2010, p. 169.

LA PROPIETAT EN ELS ESTIMS DE 1577

L'Estim general de 1577 recull la propietat immobiliària de diversos pobles de Mallorca, incloent-hi les propietats d'Alcúdia (folis 219r-267r). Els estimadors dels béns, com assenyala el document, començaren la valoració el 12 d'agost de 1577: "Die xii mensis augusti anno a nat. Dne. MDLXXVII..."

La majoria de les finques apareixen sense identificar, únicament es constata amb el nom del propietari o el malnom amb què s'ha conegut més endavant la propietat. De manera que la majoria de propietats s'han identificat gràcies a la documentació d'època posterior.

L'historiador A. Mayol en el seu estudi sobre la riquesa d'Alcúdia en el segle XVI, en què treballa de forma exhaustiva l'Estim general de 1577, assenyala que la propietat rural es divideix en 939 explotacions o peces de terra de les quals la major part són vinyes i combinacions de vinya amb altres, vinya i terra, vinya i ermes i vinya i figueral. En el conjunt de la propietat les grans explotacions són molt poques. En aquest any es constaten un total de 36 rafals i 14 possessions, sense comptar les propietats pertanyents al rei, a l'Església i a la Universitat local. A la data esmentada les grans possessions, amb una valoració mitjana a les 3.500 lliures, i els rafals d'unes 850 lliures, suposen més del 30 per cent del valor de la propietat rural⁸.

Pel que fa a la tinença de la terra es destaca que en relació amb el que succeeix en altres indrets a Alcúdia la concentració de terra en mans de propietaris no alcudiencs és poc significativa. Entre els propietaris de Ciutat, Pollença i sa Pobla tenen un valor de terres de 23.250 lliures, xifra que representa un 9,02% del valor total de la propietat rural alcudienca, concentrada bàsicament en dues possessions que sumen un valor de 18.000 lliures⁹. El mateix autor afegeix que aquesta poca pressió senyorial de la noblesa terratinent pot ser degut «a la posició que mantingué Alcúdia en la guerra civil agermanada»¹⁰.

Aquí indicam les deu finques més valorades que figuren en aquests estims:

Nom		Propietari	Valoració
Possessió dita la Albufera	Albufera	Mossen Ramon Castell y Moyà	10.000 £
Possessió	Son Fe	Joan Fe	10.000 £
Possessió	Son Roger	Pere Roger	3.300 £
Possessió	Son Seguer	Jaume Saguer	3.000 £
Possessió	Son Seguer	Ramon Saguer	3.000 £
Terres i vinya	Son Soler	Sebastia Joan	2.500 £
Possessió de Martí Torrents	Alcanada	Marti Torrents	2.000 £
Rafal	Can Xenet	Hereus de Joanot Martorell als Xanet	2.000 £
Rafal		Perot Marquet	2.000 £
Camp vinya albufera i marina	Albufereta	Jaume Morla	2.000 £
Rafal	Oriolet	Jaume Capdebou Bunyolet	1.750 £

⁸ Mayol i Llopart, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*, Alcúdia, 2001, p. 75-76.

⁹ Mayol i Llopart, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*, Alcúdia, 2001, p. 80.

¹⁰ Mayol i Llopart, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*, Alcúdia, 2001, p. 118.

En aquesta època, d'acord amb el que assenyala A. Mayol, la família alcudienca que té més propietats són els Fe, amb dues possessions, els Òscols i Vila-Rasa, que sumen un patrimoni de 13.000 lliures. Els altres alcudienços que tenen més terra posseeixen moltes parcel·les disgregades, bàsicament en vinyes i rafals a diferents indrets¹¹.

Hem comptat un total de 97 propietats valorades amb més 500 lliures, de manera que si ens atenem a la classificació estamental de la població que regeixen la vila –mà major, mitjana i menor– a Alcúdia aquests propietaris pertanyerien a la mà major, a la pagesia rica¹².

LA PROPIETAT EN ELS ESTIMS DE 1685

Al segle XVII, concretament l'any 1685, s'elaboraren uns altres estims. L'Estim de 1685 recull la propietat immobiliària de diversos pobles de Mallorca, incloent-hi les propietats d'Alcúdia (folis 1.443v-1.485v). Els estimadors dels béns, com assenyala el document, començaren a fer la valoració el 23 de març de 1685: «Die XXIII mensis martii anno a natt.e Dni MDCLXXXV...»

Hi consten 88 propietats de més de 600 lliures. D'aquestes finques, 37 es valoren en més de 1.000 lliures i 51 es valoren entre 600 i 980 lliures. De les 37 propietats valorades en més de 1.000 lliures, només 8 possessions superen les 2.000 lliures. La propietat més valorada d'Alcúdia és Son Fe, que apareix amb la descripció següent: "Pocessio dita Son Fee de Don Pedro Veri 8.578 lliures". És l'única propietat que es valora en més de 5.000 lliures.

En el quadre següent s'inclouen les deu propietats més valorades:

Nom	Propietari	Valoració (lliures)
Son Fee	Don Pedro Verí	8.578 £
Son Soler	Berenguer Juan	4.800 £
Horiolet	Pere Onofre Roger	4.300 £
Son Roger	Don Pedro Verí	3.200 £
Can Xenet	Dr Francesc Serra, metge	2.500 £
Verteient	Dr Pere Bennàsser, metge	2.400 £
El Rafalet	Pere Antoni Roig	2.100 £
Biniatria	Llorens Serra Goyet not	2.060 £
Son Saguer	Don Pedro Verí	1.980 £
Son Saguer	Antoni Cifre	1.940 £

El major propietari era el senyor Pere Verí, noble de Palma, amb un total de

¹¹ Mayol i Llopart, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*, Alcúdia, 2001, p. 118.

¹² Vegeu Mayol i Llopart, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*, Alcúdia, 2001, p. 117-118: «La mà major a Alcúdia la formen els contribuents que tenen més de 500 lliures, entre altres coses perquè a principi de segle, i en segles anteriors el nombre de contribuents o famílies fiscals que tenien patrimonis superiors a mil lliures no seria suficient per a cobrir els càrrecs municipals destinats a la mà major».

propietats que sumen un valor de 14.958 lliures (Son Fe, Son Roger, Son Seguer i Son Moranta). El segon propietari –i primer propietari alcudienc– era Berenguer Juan, amb propietats per valor de 6.200 lliures (Son Soler i set quarterades).

LA PROPIETAT SEGONS ELS ESTIMS DE 1734

El «Llibre de Taxes y estims de los Bens de los Particulars de la present fidelíssima Ciutat de Alcúdia fet per los Mag.hs Señors Regidors de dita Ciut., comensant en lo any 1731 y finira en lo any 1734» comença amb la relació d'Illetes. A cada illeta hi figuren els contribuents, amb indicació del tractament, nom, cognom, malnom, ofici, els béns immobles amb la valoració expressada en lliures, sous i diners, els càrrecs sobre el béns, bestiar, total censos rebuts i els càrrecs i deutes monetaris amb la valoració d'aquests.

Per a aquest estudi hem tengut en compte aquella informació relativa a les finques més valorades.

Nom	Propietari	Valoració (lliures)
Son Fe	Don Tomàs de Verí	1.800 £
Son Roguer	Don Tomàs de Verí	1.300 £
Son Moranta	Don Tomàs de Verí	1.100 £
Son Seguer	Don Tomàs de Verí	1.300 £
Biniatria	Dr. Francesch Serra Goyet	4.000 £

Segons aquest "Llibre de taxes y estims..." d'Alcúdia, el major propietari de terres d'Alcúdia era el noble de Palma Dⁿ Tomàs de Verí, propietari de Son Fe, Son Roguer, Son Moranta i Son Seguer. Les quatre possessions sumen la quantitat de 5.500 ls. La propietat més valorada d'aquest "Llibre de taxes y estims" era Biniatria, propietat de "Lo Dr en drets Francesch Serra Goyet".

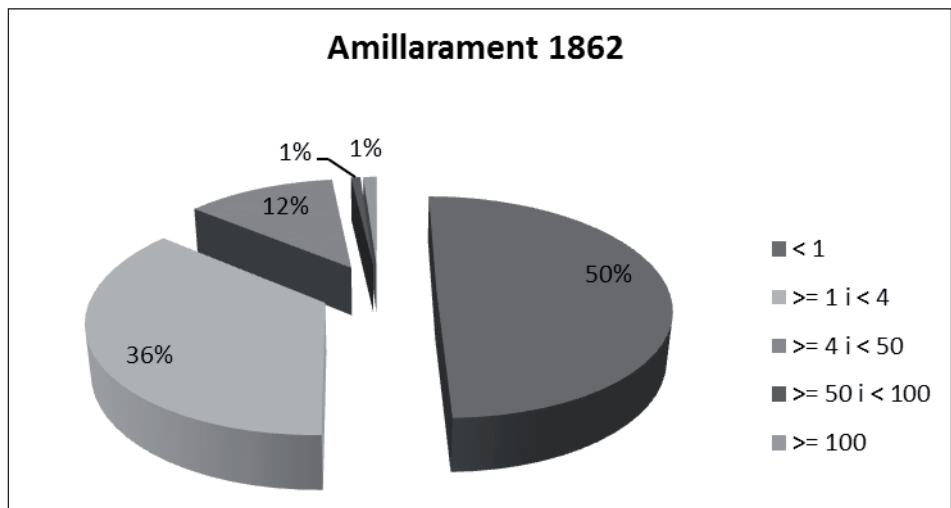
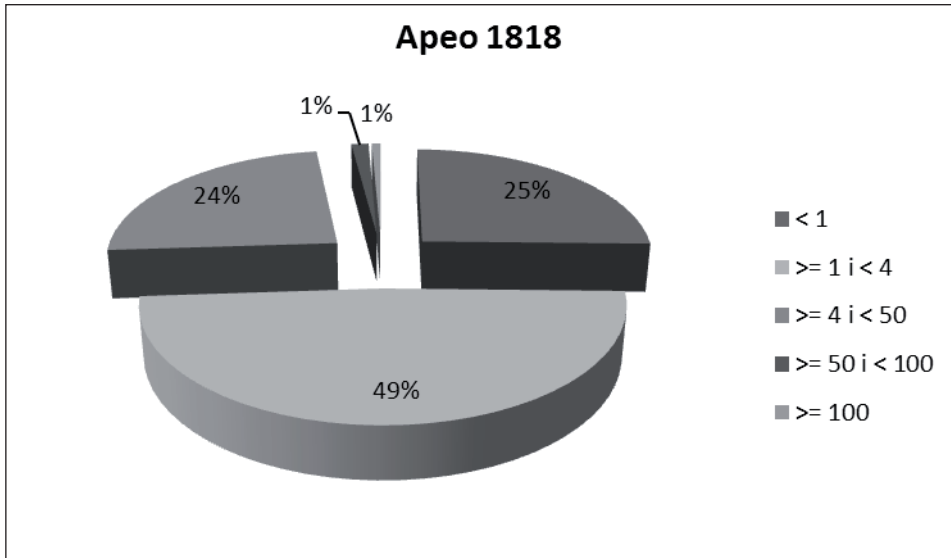
De forma general de l'anàlisi del document es constata per a aquesta època del segle XVIII una acusada parcel·lació de les grans explotacions, en què distintes peces de terra de la mateixa finca pertanyen a propietaris diferents. Aquesta parcel·lació s'anirà accentuant.

LA PROPIETAT SEGONS L'APEO (1818) I L'AMILLARAMENT (1862)

Al segle XIX observam l'evolució de la parcel·lació de la terra i el control de la propietat a través de les dades de l'Apeo i l'Amillarament, que es resumeix en el quadre següent, on es posa de manifest l'elevat nombre de petits propietaris de menys d'una quarterada i d'entre una i quatre quarterades:

Grups propietaris (quarterades)	Apeo 1818		Amillament 1862	
	Nombre de propietaris	Percentatge sobre total propietaris	Nombre de propietaris	Percentatge sobre total propietaris
< 1	184	25,34	589	49,66
>= 1 i < 4	353	48,62	430	36,26
>= 4 i < 50	174	23,97	145	12,23
>= 50 i < 100	10	1,38	9	0,76
>= 100	5	0,69	13	1,10
Total	726	100,00	1.186	100,00

Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Apeo de 1818 i l'Amillament de 1862

En aquesta estadística hem tengut en compte el nombre total de propietaris particulars (no hem tingut en compte els béns comunals). Els propietaris s'han classificat en cinc grups, segons l'extensió de terra que cadascú controla i hem obtingut el nombre de propietaris de cada grup i el percentatge respecte al total de propietaris.

Pere A. Salvà en el seu estudi sobre l'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana assenyala que en els anys 1862-63 el petit propietari camperol encara estava al marge del procés d'adquisició de terres, a excepció dels municipis Alcúdia, Sóller i Andratx, on és significadament important la petita propietat camperola. A Alcúdia, aquesta s'estén sobre quasi un terç de la superfície del terme, i ocupa els voltants del nucli urbà, la zona muntanyosa i la badia de Pollença, així com entre la muntanya de Sant Martí i la carretera de Palma-Alcúdia. En aquest any els deu propietaris amb 100 i més hectàrees representaven el 30,14 per cent de la superfície cadastral, i destaquen les possessions de s'Albufera, Alcanada i Biniatria[□].

En línies generals, de la documentació tractada, podem assenyalar que els predis de més extensió han estat en mans de ciutadans, principalment de la noblesa, i la majoria de les finques situades entre la ciutat i els límits del terme són de propietaris de Pollença, sa Pobla i Muro. Els propietaris alcudienços amb més terra tenen moltes parcel·les disgregades a diferents indrets.

Pel que fa a la valoració de la terra a l'Apeo de 1818 hi consten 25 propietats grans dels quals 11 es valoren entre 550 i 2.000 lliures, 6 es valoren entre 2.001 i 3.500 lliures i 8 es valoren entre 3.501 i 9.500 lliures.

A l'Amillament de 1862 hi consten 30 propietats amb la categoria de predis. D'aquestes, 20 es valoren entre 300 i 2.500 reals, 6 es valoren entre 2.501 i 4.500 reals i 4 es valoren entre 4.501 i 6.500 reals.

POSSESSIONS MÉS EXTENSES D'ALCÚDIA (ARXIDUC LLUÍS SALVADOR, DADES DE 1865)

D'aquesta època comptam amb la informació recollida per l'Arxiduc Lluís Salvador, sobre dades de 1865

Nom	Propietari	Residència	Extensió
Biniatria	D. Miquel Ferrer	Binissalem	278 ha
Can Vauma	D. Jacint Felip Agüera	Alcúdia	221 ha
Son Siurana	D ^a . Isabel Poquet	Palma	170 ha
Alcanada	D. Antoni Morey	Palma	128 ha
Oriolet	D ^a . Jerònima Cardell	Palma	98 ha
El Colombar	D. Josep Serra	Palma	92 ha
Can Xanet	D. Miquel Costa	Pollença	89 ha
Son Fava	Honor Miquel Cerdà	Pollença	71 ha
Son Socies	Hereus de D. Rafel Palou	Alcúdia	59 ha
La Torre	D. Gabriel Serra de Gayeta	Sa Pobla	57 ha

CONREUS

De l'aprofitament d'aquestes terres recollim les dades de l'Amillament de 1862. Els conreus que es cultiven a les 2.261 finques comptabilitzades a l'Amillament, es resumeixen en el quadre i gràfic següents:

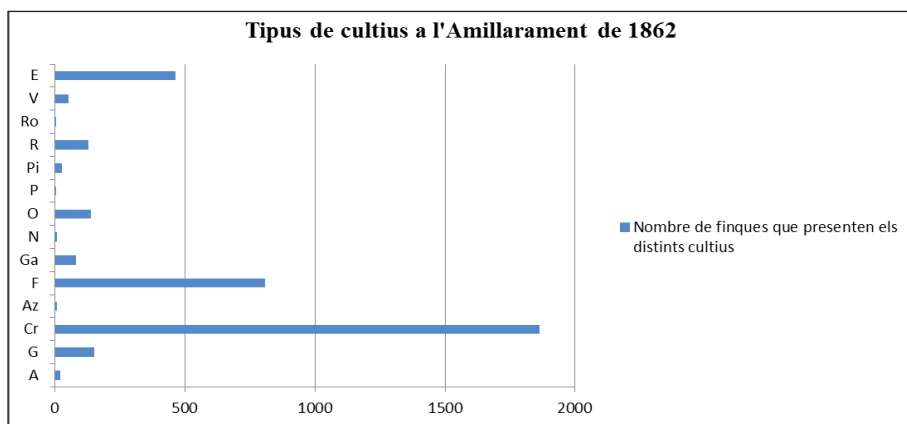
Concepte	Tipus cultius													
	A	G	Cr	Az	F	Ga	N	O	P	Pi	R	Ro	V	E
Nombre de finques	18	150	1863	5	806	80	6	138	4	27	128	2	52	464
Percentatge respecte a les 2.261 finques existents	0,80	6,63	82,40	0,22	35,65	3,54	0,27	6,10	0,18	1,19	5,66	0,09	2,30	20,52

Elaboració pròpia a partir de les dades de l'Amillament de 1862

A, ametler; G, garrover; Cr, cereal; Az, alzina; F, figuera; Ga, Garriga; N, noguer; O, olivera; P, pantà; Pi, pi; R, reguiu; Ro, rocall; V, vinya; E, erm.

Atesa l'extensió que ocupen els diferents cultius es constata, per una banda, la primacia dels cereals amb molta diferència respecte a la resta de cultius i, per l'altra, l'escassa rellevància de les terres de reguiu.

Pel que fa al cultiu de l'arbrat, es destaca la figuera, el garrover i l'ametler, per

aquest ordre. La vinya i olivera, que antany havien ocupat un lloc important dins l'economia del poble, tenen una representació modesta, sobretot la vinya.

I, per últim, s'ha de destacar la gran extensió que ocupen les terres improductives, les terres ermes, prats, pinar i garriga.

LES COMUNES

Alcúdia és un dels municipis que compta amb una gran extensió comunal. Les comunes són aprofitades en part per a les pastures del bestiar i també són destinades a altres finalitats, com la cessió en forma de rotes als veïns.

Encara que, popularment, a Mallorca sigui molt estès el nom de 'comuna',

existeixen dues figures jurídiques distintes, que normalment són denominades, indistintament, amb el mateix terme popular: estrictament, el bé comunal és aquell que és aprofitat exclusivament per la comunitat de veïns del municipi, ja sigui per explotació comuna o per conreu col·lectiu. En canvi, el bé de propis és aquell bé patrimonial que pot constituir una font d'ingressos per a la hisenda local propis del dret privat, com seria la cessió o l'arrendament¹³.

Com diuen els historiadors del municipi d'Alcúdia medieval: «És possible que les comunes d'Alcúdia haguessin estat creades, o que se n'hagués consolidat l'ús públic arran de les Ordinacions, atès que el 1304 ja està documentada l'existència de les muntanyes comunes dels homes d'Alcúdia vora Alcanada»¹⁴.

Al segle XV es documenten unes comunes per al bestiar. Segons els historiadors Mas, Rosselló Bordoy i Rosselló Vaquer: «Tot i que els habitants d'Alcúdia tenien dret a tallar-hi llenya (ARM AH 47. 81), sembla que les comunes eren emprades sobretot per a pastura del bestiar, que solia anar a lloure. Aquest bestiar –del qual de vegades s'indica que era salvatge. Sortia espesses vegades de les comunes i feia tala a les alqueries i rafals veïnats, circumstància que motivava les queixes dels seus posseïdors [...] Aquests fets causaven nombroses disputes entre els posseïdors de les alqueries i rafals i els propietaris del bestiar, que podien acabar en la cort del lloctinent»¹⁵.

L'any 1860 per disposició del governador civil i en virtut de les lleis desamortitzadores promogudes per Pascual Madoz, de l'1 de maig de 1855 i l'11 de juliol de 1856, d'acord amb les instruccions per al seu compliment, es treuen a subhasta pública els béns de l'Ajuntament d'Alcúdia. Recordam que la finalitat de la desamortització era obtenir uns ingressos extraordinaris destinats a amortitzar el deute públic, augmentar la riquesa nacional i crear una burgesia i una classe de llauradors propietaris. Aquestes mesures liberals estaven encaminades a modificar el règim de propietat de l'Antic Règim per impulsar el nou Estat liberal durant la primera meitat del segle XIX.

Així l'any 1860 es treien a subhasta pública els monts del Gravet i el Pla del Pinar, les terres denominades les Eres, les Quintanes, el Palmerar i l'illa d'Alcanada, tot per un valor de 18.130 reals de velló.

La muntanya de la Victòria i el Puig de Sant Martí quedaren exempts d'aquestes lleis. Alcúdia, Selva, Bunyola i Fornalutx varen mantenir els seus béns comunals després de l'aplicació de les lleis desamortitzadores del segle XIX.

¹³ Per a més clarificació, aportam la definició que dona el Diccionari de l'Administració espanyola de Martínez Alcubilla (Tom, 2, p. 135) sobre els béns patrimonials dels municipis i pobles, els esmentats béns comunals i béns de propis: «Bienes comunales son los que se entregan al aprovechamiento exclusivo del vecindario de uno o más pueblos, ya libremente o bajo algunas trabas, con arreglo a concordias, ordenanzas, ejecutorias, etc. Bienes de propios aquellos que administraban directamente los Ayuntamientos sin entregarlos al uso de los vecinos o invirtiendo sus rendimientos en atención del presupuesto municipal. Estos bienes se sometieron a la desamortización por la ley de 1º de Mayo de 1855; però en equivalencia del capital que representaban se han entregado a los pueblos en títulos de Deuda y en metálico el 80% del precio de venta de dichos bienes».

¹⁴ Mas Forners, A.; Rosselló Bordoy, G.; Rosselló Vaquer, R. *Història d'Alcúdia. De l'Època Islàmica a la Germania.*, 1999, p. 159.

¹⁵ Mas Forners, A.; Rosselló Bordoy, G.; Rosselló Vaquer, R. *Història d'Alcúdia. De l'Època Islàmica a la Germania.*, 1999, p. 269.

L'evolució dels béns comunals a través de la documentació examinada és la següent:

BÉNS COMUNALS SEGONS ELS ESTIMS DE 1577

Nom	Valoració (lliures)
"Las comunas de dita ciutat"	8.000

BÉNS COMUNALS SEGONS ELS ESTIMS DE 1685

Nom	Propietari	Valoració (lliures)
"Pocessio dita Alcanada"	Mag.hs jurats	1500
"Pocessio dita el Bobot"	Mag.hs jurats	960
"Pocessio dita la Plana"	Mag.hs jurats de dita ciutat	780
"Pocessio dita las Alzinas"	Mag.hs jurats de dita ciutat	480
"Las comunas de dita ciutat"		200
		3.920

L'APEO DE 1818 DOCUMENTA COM A BÉNS COMUNS DE LA UNIVERSITAT D'AQUESTA CIUTAT FIDELÍSSIMA, ELS SEGÜENTS:

Nom	Extensió (qdes.)	Valoració (lliures)	Renda líquida (lliures)	Cultiu
Cap de las Rotes	6	200	13	
El Gravet	20	66	4	Prat
El Pla del Pinar	15	50	3	Prat
Mont de Sant Martí	160	350	22	Selva i pinar
Mont de la Victòria	212	300	18	Selva i pinar
Total	413	966	60	

L'AMILLARAMENT DE 1862 RECALLA DOS PREDIS AMB LA TITULARITAT DE "BIENES DE PROPIOS DEL COMÚN DE VECINOS"

Nom	Extensió (qdes)	Aprofitament econòmic	Producte líquid (reals de velló)
La Victòria (Secció A)	1.161	Pinar, garriga, improductiva i erm	6.771,99.
El Puig de Sant Martí (Secció L)	290	Garriga, improductiu i erm	

LES POSSESSIONS D'ALCÚDIA

Del buidatge de les principals fonts documentals treballades hem recollit

la informació sobre 34 possessions del terme municipal alcudienc a més de les comunes. Aquestes possessions s'han ordenat des de l'Albufereta, al nord-oest de la ciutat, seguint un recorregut pels quatre punts cardinals en sentit contrari a les agulles del rellotge.

En els quadres que es presenten a continuació es detalla de forma sinòptica l'evolució de les propietats al llarg dels segles XVI al XIX, d'acord amb la informació que forneixen aquests documents. Així es relacionen els topònims de les finques, els propietaris, la valoració de les terres expressada en la moneda de l'època, com també el rendiment de les finques, l'extensió i els conreus, informació aquesta que es recull als documents del segle XIX, l'Apeo i l'Amillament.

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
S'Albufereta	1577	Jaume Morlà	2.000			Camp, vinya, albufera i marina
	1685					
	1818	Francisco Asprer	1.000			Pesca i caça
	1862	Francisco Asprer Martorell		2.352	148	Cereals, pantans i erm
Can Soler	1577	Sebastià Joan	2.500			Terres i vinya
	1685	Juan Berenguer	4.800			
	1818	Francisco Asprer	5.615		52	Vinya, figueral i prat
	1862	130 peces de terra amb aquest topònim				
Can Burguès	1577	Joanot Burguès Fortesa	1.500			Camp i vinya
	1685	Climent Feliu àlies Borra	1.000			
	1818	Pere Joan Palou	650		9	
	1862	Rafael Palou Serramarina		1.090	8	Cereals
Can Gosp	1577					
	1865	Joan Totosaus, àlies Quero	800			
	1818	Bartomeu Serra	3.848		39	Camp i erm
	1862	Antonio Maria Serra		2.727	36	Cereals i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
El Rafalet (Ca na Menscala)	1577					
	1685	Pere Antoni Roig	2.100			
	1818					
Can Peroia	1862	Magdalena Cifra (Baxe de Buxola)		58	< 1	
	1577	Pere Totosaus, àlies Peroia	1.250			
	1685					
	1818	Antonio Vilanova de Can Bregat	516			
	1862	Juan Domenech i Cifra		177	5	Cereals i erm
Guinyent	1577	Hereus de Joan Renovard	700			Terres i vinya
	1685					
	1818	Mguel Bibilony, Martin Cerdá, Francisca Palou	600		5	
	1862	Antonio Cerda (Aleix), Miguel Cifra Llobera		39	<1	Cereals
	1577					
Can Bregat	1865	Hereus de Praxedis Renovard i Moscaroles	1.260			
	1818	Francisca Ana Serra	2.628		25	Camp, figueres, garriga
	1862	Antonio Masanet i Serra		1.850	28	Cereals, figueres, hort, olivar, garriga i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
Can Xenet	1577	hereus de Joanot Martorell	2.000			
	1685	Francesc Serra	2.500			
	1818	Francisca Ana Sanxo	900		91	Camp
	1862	Miquel Costa i Cifre		5.197	126	Cereals, alzinar, garriga i erm
Vertaient	1577	Perot Bennässer (Rafal)	1.250			
	1577	Llorenç Abrines (Rafal)	1.000			Vinya
	1685	Pere Ramon Llampayes (Rafal)	660			
	1685	Pere Bennasser, metge (Verteyent)	2.400			
	1818	Francisca Ana Sanxo	1.199		34	Selva i camp
	1818	Geronima Cardell	1.182		28	Camp
	1862	Miquel Costa i Cifra		1.135	10	Cereals
Son Roger	1577	Pere Roger	3.300			
	1577	Joan Roger	400			
	1577	Miquel Roger	1.500			
	1685	Pere Verí	3.200			
	1818	70 peces de terra amb aquest topònim				
	1862	150 peces de terra amb aquest topònim				

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Contreus
Gatamoix	1577	Pere Domènech	1.000			
	1577	Bernat Domenèch	800			
	1577	Macià Domènech	1.600			
	1685	Pere Domènech	1.600			
	1818	Mariano Domenech	1.679		64	Camp i selva
Ca na Siona	1862	Catalina Domènech		2.163	70	Cereals, pinar, olivar i erm
	1577					
	1685					
	1818	Margarita Serra de Corró	2.516		81	Camp i selva
	1862	Juan Bennasar Corró		1.925	65	Cereals, figueres, hort i garriga
Els Òscols	1577					
	1685					
	1818	Margarita Alos, Vda. de Martorell	883		6	
	1862	M ^a Antoni Bennasar, Corró		917	76	Cereals, pinar, garriga i erm
	1577	Jaume i Ramon Saguer	3.000			
Can Seguer	1685	Pedro Veri	1.980			
	1818	80 peces de terra amb aquest topònim				
	1862	Miguel March i Cerdá		139	37	Garriga i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (l'liures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
Son Fe	1577	Joan Fe	10.000			
	1685	Pere Verí	8.578			
	1818	Antoni Cladera	4.396		132	Camp, pinar i selva
	1862	150 peces de terra amb aquest topònim				
Can Faveta (Son Fava)	1577	Miquel Seguí (rafal de M. Sagui)	1.500			
	1685	Llorenç Seguí	1.280			
	1818	Jaume Seguí Fava (Son Fava)	1.764		56	camp i selva
	1862	D. Miquel Cerdà Rotger de Albercuix (Can Fabeta)		2.070	101	Cereals, garriga, roques i erm
Son Simó	1577	Miquel Serra	1.500			
	1685	Hereus de Simó Serra	1.200			
	1818	Juan Palou	1.815		27	Camp i olivar
	1862	Pedro José Alemañy		2.738	131	Cereals, figueres, olivar, garriga, roques i erm
Son Ciurana	1577	Rafel Ciurana de Vernissa	1.200			
	1685	Magdalena Siurana i Santandreu	1.600			
	1818	Rafael Santandreu	5.482		53	Hort, camp i selva
	1862	Isabel Poquet		6.433	238	Cereals, figueres, hort, garriga i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (Lliures)	Prod. Líquid (Reials)	Extensió (Quarterades)	Conreus
El Molinet	1577					
	1685	Joan Sabater del Pujol	1.160			
	1818	Antonio Cladera	2.422		23	Camp i hort
	1862	Mariano Calvis i Reines		571	3	Cereals, hort i erm
La Torre de Vernissa	1577	Joan Cerdà	1.500			
	1685	Sebastià Serra de Marina	1.560			
	1818	Antoni Serra de Marina	2.499		39	Camp i selva
	1862	Gabriel Serra de Gaieta		3.591	91	cereals, alzinar, hort, garriga i erm
Son Barba	1577					
	1685	Antoni Serra de Barbara	1.200			
	1818	Juan Serra Maño	2.999		38	Garriga
	1862	Martín Serra de Gaieta Maño		3.516	51	Cereals, figueres, hort, garriga
Ca na Bassera	1577	Gabriel Basser	500			
	1685					
	1818	Juan Pons Bagot	3.599		53	Hort, camp i garriga
	1862	Rafael Pons Bagot		2.019	48	Cereals, hort, figueres, garriga i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
Oriolet	1577	Jaume Capdebou, àlies Bunyolet	1.750			
	1685	Pere Onofre Roger	4.300			
	1818	Nicolas Cardell	1.679		65	Pinar i selva
Biniatria	1862	Geronima Cardel		3.449	137	Cereals, garriga i erm
	1577	Jaume Serra de sa Pobla, àlies Goyet	1.600			
	1685	Llorenç Serra Goyet, de sa Pobla	2.060			
	1818	Antoni Serra de Marina	4.516			Selva, pinar i altres
	1862	Ferrer y Serra D. Miguel de Biniatria		5.535		Cereals, pinar, garriga i erm
Es Colombar	1577	Martí Joan Pei	700			
	1577	Antoni Mosqueroles	700			
	1577	Llorenç Abrines	400			
	1818	Bartomeu Serra	1.166		50	Camp, garriga i pinar
	1862	Antonio Maria Serra		2.143	129	Cereals, pinar, garriga i erm
	1577					
Can Balma (Sant Martí)	1685	Antoni Balma (Son Balma)	420			
	1818	Pedro Lante (Son Balma)	9.383		78	Selva, pinar, camp, gairebé inculta
	1862	Felipe Aguera i Juan Nogueral (Can Bauma)		2.100	312	Cereals, figueres, garrovers, pinar, garriga, pantans i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
S'Albufera	1577	Ramon Castell i Moyà	10.000			
	1685					
	1818	Don Pedro Lante	4.666			pesca i caça
Can Socias	1862	No es documenta cap peça de terra				
	1577	Joan Socias	750			
	1577	Jaume Socias	750			
	1685					
	1818	Pedro Juan Palou	3.099		87	Olivar, camp, selva i bosc
Can Ponset	1862	Rafael Palou Serramarina		3.864	85	Cereals, garrover, olivar, garriga i erm
	1577	Joan Pons	800			
	1685	Joan Pons Ponset	200			
	1818	Francisco Verger	550		13	Camp i vinya
	1862	Lorenzo Arbos Oliver		66	5	Cereals i erm
	1862	Miguel Andreu Mataró		638	19	Cereals, figueres, garriga i erm
	1577					
Algerràs	1685	Damià Fanals	300		24	Camp i vinya
	1818	Juana Serra, vda. De Fanals	400		7	
	1862	Antonio Cifra i Serra		1.042	23	Cereals, olivar, garrover, figueres, garriga i erm

Possessió	Any	Propietari	Valoració (lliures)	Prod. Líquid (reals de velló)	Extensió (quarterades)	Conreus
Alcanada	1577	Martí Torrens	2.000			
	1685	Guillem Torrens	1.800			
	1685	Fidelíssima ciutat d'Alcúdia	1.500			
	1685	Antoni Fe	500			
Sa Bassa Blanca	1818	20 peces de terra amb aquest topònim				
	1862	Antonio Morey		3.943	150	Cereals, figueres, ametler, olivar, garrovers, vinya, garriga i erm
	1577					
	1685					
Tacaïritx	1818	Antoni Llabrés	300		11	
	1862	Juan Torres i Cifra		498	9	Cereal, figueres i erm
	1577					
	1685					
Tacaïritx	1818	20 peces de terra amb aquest topònim				
	1862	6 peces de terra amb aquest topònim				

Les cases de s'Albufereta. Foto M. Espinosa

Les cases de Can Bregat. Foto G. Torres.

Torre de Son Roger. Foto M. Espinosa.

Les cases dels Òscols. Foto F. M. Serra

Creu del Fort dels Templers (Torre de Vernissa). Foto G.Valero

Interior de les cases des Colombar, a cel obert. Foto G. Torres.

Interior de les cases des Colombar, a cel obert. Foto G. Torres.

Les filles de Bateman amb una barqueta de s'Albufera (foto de final de segle XIX) Arxiu Municipal de Sa Pobla.

Foto de les antigues cases d'Alcanada (postal).

Molí de sang d'Oriolet. Foto G. Torres.

Santuari de la Victòria, situat a la comuna que hi dona el nom (postal).

BIBLIOGRAFIA

- BERARD SOLÀ, J. *Viaje a las villas de Mallorca* (1789). Palma: Ajuntament de Palma, 1983
- DEYÀ BAUZÀ, M. J.; MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ VAQUER, R. *Història d'Alcúdia. El segle XVI*. Alcúdia: Ajuntament, [2002].
- DOMINGO PONS, A.; DRUGUET TANTINYÀ, G.: *Can Castell d'Alcúdia*
Alcúdia: Ajuntament, 1998. Quaderns d'Alcúdia-5
- HABSBURG-LORENA, L. S. *Las Baleares por la palabra y el grabado. Mallorca (parte especial)* (1884) Palma: Sa Nostra, 1991 (Vol. V i VIII)
- MARTÍNEZ ALCUBILLA, Marcelo, *Diccionario de la Administración Española*, Madrid, 1892, Tom 2 (5ª Edició)
- MAS FORNERS, A.; ROSSELLÓ BORDOY, G.; ROSSELLÓ VAQUER, R. *Història d'Alcúdia. De l'Època Islàmica a la Germania*. Alcúdia: Ajuntament, 1999.
- MASCARÓ PASARIUS, J. *Corpus de toponimia de Mallorca*. Palma: l'autor, 1964
- MAYOL LLOMPART, A. *Distribució de la riquesa a Alcúdia en el segle XVI*. Quaderns d'Alcúdia 7. Alcúdia: Ajuntament, 2001
- MAYOL LLOMPART, A. «Comerç i fiscalitat: el quint a Alcúdia (S. XIV-XVI)» *II Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia*, Ajuntament d'Alcúdia, 2002, p.103-128.
- MOLL, I.; SUAU J. «Senyors i pagesos a Mallorca (1718-1860/70)» *Estudis d'Història Agrària*, núm. 2. Barcelona, 1979 p. 95-170.
- ROSSELLO VERGER, V.M., ROTGER MOYÀ, F. *Agrimensors i plànols parcel·laris a les Illes Balears (1857-1862)*. Conselleria de Medi Ambient i Mobilitat. Palma, 2011.
- SALVÀ TOMÀS, P. A. «L'estructura de la propietat a la Serra de Tramuntana de l'illa de Mallorca el 1862-63» *Estudis d'Història Agrària*, núm. 6 Barcelona, 1983 (p.

157-186)

SALVÀ TOMÀS, P. A. «La decadència de la població activa agrària en la Serra de Tramuntana de la Isla de Mallorca»

MAYURQA, núm, 1-III. Palma, 1982 (p. 31-61)

SERRA CIFRE, F. M. *Alcúdia al segle XVIII i primera meitat del XIX. Una època de crisi*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia, 1988

SERRA CIFRE, F. M. «Evolució ocupacional de la població d'Alcúdia a l'època de la transició demogràfica (1824-1924)», *VI Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia* Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia, 2010 (p. 167-186)

VENTAYOL SUAU, P. *Historia de la Muy Noble Ciudad Fidelísima de Alcudia* Palma: La Última Hora, 1928

VIBOT, T. *Les possessions de Mallorca* (II) Pollença: El Gall Editor, 2007

ABREVIATURES

ARM: Arxiu del Regne de Mallorca

AMA: Arxiu Municipal d'Alcúdia

BOB: Butlletí Oficial de Balears

BSAL: Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana

DCVB: Diccionari Català-Valencià-Balear

GEM: Gran Enciclopèdia de Mallorca

SEAP: Societat Econòmica d'Amics del País

LA TOPONÍMIA LITORAL D'ALCÚDIA ALS PRIMERS MAPES DE MALLORCA

Antoni Ginard Bujosa

INTRODUCCIÓ

La situació estratègica d'Alcúdia i les característiques del litoral de les badies d'Alcúdia i de Pollença, amb els seus respectius ports, justifiquen el fet que sigui una zona d'un elevat interès cartogràfic a partir dels mapes més primitius. El registre de la toponímia és una part intrínseca dels mapes, que contribueix a identificar el territori i que aporta, a més, informació de caràcter complementari de valor històric i documental.

En parlar dels primers mapes de Mallorca, els documents cartogràfics s'han de situar des de finals del segle XVI fins a finals del segle XVIII, en relació a quatre obres de referència: els treballs cartogràfics de Joan Binimelis (situables a la dècada de 1590); el mapa pintat a l'oli per Miquel Bestard (*circa* 1631-1633), el mapa de Mallorca de Vicenç Mut (1683), i el mapa de Mallorca patrocinat per Antoni Despuig i Dameto (1784-1785).

Si ens hem de referir a la zona de les badies de Pollença i d'Alcúdia, l'extensió del litoral podria situar-se entre el cap de Formentor i el cap de Ferrutx, a la costa d'Artà. En aquest cas, els límits assignats són el cap de Formentor i l'Estany del Bisbe, al final del torrent de na Borges, on conflueixen els termes de Santa Margalida i d'Artà. L'objectiu és unificar les referències de tots els mapes. Lògicament, els topònims de la costa d'Alcúdia afecten només un sector parcial de Mallorca. No obstant, la finalitat és il·lustrar el cas particular de la toponímia d'Alcúdia, però també és un assaig experimental per rastrejar aspectes comparatius entre els diferents mapes, que, per altra part, ni tenen característiques homogènies ni estan a la mateixa esca-

la. Els topònims s'han contrastat a través de diverses fonts, entre d'altres el mapa topogràfic de les Illes Balears, escala 1:5.000, o el corpus de toponímia de Josep Mascaró Pasarius.

ELS MAPES DE LA CÒPIA DE LA HISTÒRIA DE MALLORCA, DE JOAN BINIMELIS

Joan Binimelis és un dels autors clau per a la història i la cartografia de Mallorca. La intenció és presentar la toponímia que figura als mapes d'una de les còpies manuscrites de la seva obra; en concret, la de la versió en castellà de la Biblioteca Nacional de España (Madrid), datable cap a l'any 1601. No m'estendré en detalls sobre el personatge ni la seva obra, ni tampoc en qüestions de tipus cartogràfic, o sobre aspectes de les altres còpies manuscrites.

El manuscrit de la Biblioteca Nacional (BNE) és essencial per a l'anàlisi dels dibuixos dels mapes de l'obra de Joan Binimelis. La referència de catàleg és MSS/10394, consultable a la Sala Cervantes de la seu de Recoletos: *Descripcion particular de las isla y villas de Mallorca, y de algunas cosas memorables que en ella acontecieron. Tomo III, Libros 5-7, su autor el Dr. Ioan Benimelis, sacerdote natural de Mallorca (h. 1-388) [...]*. Segons la descripció del catàleg, el manuscrit, datat l'any 1601, té 429 fulls (31 x 21 cm); la nota de procedència és: *Duque de Osuna*. En concret, inclou: *Mapas dibujados a pluma y coloreados, en los márgenes y a página entera, en el Libro 5º de la primera obra*.

La consulta del tom corresponent aporta les dades següents: *Libro Quíto que trata de la descripcion particular de la Ysla y villas de Mallorca y de algunas cosas memorables que en ella acontecieron. Autor el Dotor Ioan Benimelis, Sacerdote y natural de Mallorca. Tomus Tertius (portada, f. 1)*. En un únic tom, és un exemplar que ha estat restaurat i que es llegeix amb dificultats, ja que la tinta es transparenta a les dues cares dels folis. Algunes parts del text i dels mapes estan deteriorades per l'acidesa de la tinta.

Els mapes responen a diverses característiques: són dibuixos a tinta i color, de diferents mesures, que estan intercalats amb el text; estan ubicats per acompanyar els textos de la descripció de les viles. Encara que mantinguin una certa proporció de les àrees representades, en general entre els 15 i els 25 km de costa, les escales –que no s'indiquen– són variables a cada un dels mapes.

Els mapes són dibuixos en planta, centrats sobretot en la representació del perímetre de la costa. Els accidents del litoral, entrants i sortints, hi són molt marcats, amb toponímia, illots i signes de torres o talaies i d'altres elements. A les zones de l'interior, hi ha altres aspectes, com les viles principals i llocs significatius, amb toponímia. S'hi dibuixen els nuclis de població, edificacions i cases disperses, santuaris, castells, etc. El relleu hi apareix en forma de petites muntanyes en perspectiva, amb alguns puigs especialment significats. També hi ha diversos cursos de torrents fins a la mar.

Cada mapa correspon sobretot a un sector de costa que acaba sobreposant-se a l'anterior i al següent, raó per la qual hi ha topònims que estan repetits. Els mapes seleccionats són els referits a Pollença (part), Alcúdia i Santa Margalida:

	Títol – sector	Mesures	Descripció
BNE, f. 95v	Sense títol [Pollença]. Costa i terme de Pollença (des de la Calobra fins a la platja d'Alcúdia)	218 x 126	Orientació desplaçada a gregal (NE); nord cap a l'angle superior de l'esquerra. Signes i densitat de relleu de muntanyes en perspectiva: destacat el puig de Maria i talaia de Pollença. Curs del torrent de Sant Jordi fins a la mar; Albufereta. La península de Formentor ben marcada.
BNE, f. 121r	Sense títol [Alcúdia]. Costa i terme d'Alcúdia (des de l'Albufereta fins a l'Albufera)	212 x 133	Orientació desplaçada a gregal (NE); nord cap a l'angle superior de l'esquerra. Signes i relleu dispers de muntanyes en perspectiva: destacat la talaia d'Alcúdia. Albufereta i Albufera. La península del Cap del Pinar ben marcada.
BNE, f. 122v	[Santa ?] <i>Margarita</i> . Costa i terme de Santa Margarida (des de l'Albufera fins a l'Estany del Bisbe)	218 x 130	Orientació desplaçada a gregal (NE); nord cap a l'angle superior de l'esquerra. Signes; sense relleu. Albufera.

Els mapes, que acompanyen el text de la versió en castellà, segueixen exactament el mateix ordre que la seqüència dels capítols de les descripcions particulars de la vila de Pollença, de la ciutat d'Alcúdia i de la ribera marítima i de la vila de Santa Margarida (per al text, vegeu BINIMELIS, 1927).

Com hem indicat, la informació cartogràfica inclou signes convencionals, representació del relleu i cursos dels torrents. El relleu està en forma de petites muntanyes en perspectiva, però la densitat, el volum i la situació és molt acceptable. El relleu de la serra de Tramuntana és clarament identificable. Les elevacions aïllades també són objecte d'atenció. Finalment, es marquen els cursos d'alguns dels torrents més importants fins a la mar, com el torrent de Sant Jordi, a Pollença, així com l'Albufereta, a Alcúdia, i l'Albufera, a Alcúdia i Santa Margarida.

La versió en castellà de la BNE és datable cap a 1601. La redacció de l'original en català de la Història de Mallorca per Joan Binimelis s'ha situat *circa* 1593-1595, però els textos de les còpies contenen dades posteriors. El mateix Binimelis afirmava "*Yo tengo hecha hará algunos años una descripción de toda la Isla de Mallorca, [...]*"; per tant, possiblement abans de 1593. Quant a la datació dels mapes, és possible detectar una diversitat de dades que fan pensar que l'aixecament s'hauria efectuat, com a mínim, entre 1580 i 1590. Si més no, una part de la informació podria haver-se congruat en ocasió de la visita a les viles de Mallorca, que el virrei Lluís Vic duia a terme del 21 de gener al 25 de febrer de 1585 (vegeu ROSSELLÓ I VAQUER, 1977). A la vista dels mapes, Joan Binimelis hauria pogut estructurar una base de dades cartogràfiques, a una escala i amb grau de precisió, que no seria superat pràcticament fins a finals del segle XVIII.

Encara que la base lingüística de la toponímia és indiscutiblement la catalana, essent una còpia del text en castellà, hi ha errors de grafia o diverses adaptacions al castellà (*Cabo*). La taula recull els 32 topònims dels mapes de Pollença (part), Alcúdia i Santa Margarida i el títol del mapa o mapes on es troben. A la succinta identificació, s'ha de fer esment a la presència dels signes. El llistat s'ha contrastat amb

els mapes posteriors de Bestard [B; *circa* 1633], Mut [C; 1683] i Despuig [D; 1784], i, finalment, amb les descripcions del litoral de Jeroni de Berard [E; *circa* 1789].

Topònim (mapes Binimelis)	Identificació	B	C	D	E
<i>Cabo de formentor</i> [Pollença]	Cap de Formentor	X	X	X	X
<i>Cala gonsaluo</i> [Pollença]	Cala en Gossalba	X		X	X
<i>Cala Murta</i> [Pollença]	Cala Murta	X	X	X	X
<i>Cala feliu</i> [Pollença]	Cala en Feliu			X	
<i>Yª de form[tor]</i> [Pollença]	[illot] Illa de Formentor	X		X	X
<i>plajola</i> [Pollença]	La Platjola			X	
<i>Punta de Albarcux</i> [Pollença]	Punta d'Albercutx; Punta de l'Avançada [Despuig; Berard]	X		X	X
<i>Port de Pollença</i> [Pollença]	Port de Pollença	X		X	X
<i>Estañol</i> [Pollença]	L'Estanyol (Pollença)	X			
<i>Plaja de Alcúdia</i> [Pollença]	Platja d'Alcúdia				
<i>Arenal</i> [Alcúdia, fora de l'orla]	Arenal				
<i>grau menor</i> [Alcúdia]	Grau menor				
<i>Cabo de las ollas</i> [Alcúdia]	Coll de les Olles; <i>Punta de las Ollas</i> [Despuig; Berard]			X	X
<i>Victoria</i> [Alcúdia]	[signe d'oratori, puig i signe de torre] La Victòria			X	X
<i>peña roja</i> [Alcúdia]	[signe de torre] Penya Roja				
<i>Caletes del Pinar</i> [Alcúdia]	Caletes del Pinar			X	X
<i>lo Pont</i> [Alcúdia]	El Pont				
<i>Punta del Pinar</i> [Alcúdia]	Cap del Pinar	X	X	X	X
<i>Solana</i> [Alcúdia]	La Solana; <i>Punta de la Solana</i> [Despuig; Berard]	X		X	X
<i>Clot</i> [Alcúdia]	Es Clot	X		X	X
<i>Engulidor</i> [Alcúdia]	Engolidor	X			
<i>Coll baix</i> [Alcúdia]	Coll Baix o platja des Coll Baix			X	X
<i>Cabo de Menorca</i> [Alcúdia]	Cap de Menorca	X	X	X	X
<i>font de la figuera</i> [Alcúdia]	Font de la Figuera				
<i>Cala boscona</i> [Alcúdia]	Cala Boscana	X			
<i>Yª de Alcanada</i> [Alcúdia]	[illot] Illa d'Alcanada			X	X
<i>Port de Alcúdia</i> [Alcúdia]	Port d'Alcúdia			X	X
<i>grau mayor</i> [Alcúdia]	Grau major				
<i>Gola de la Albufera</i> [Santa Margarita]	Gola de l'Albufera	X			
— <i>Albufera</i> [Alcúdia]	[estany de l'Albufera] Albufera		X	X	X
— <i>Albufera</i> [Santa Margarita]					
<i>Arenal de part mayor</i> [Santa Margarita]	Arenal del port [?] major			X	X
<i>Estany del Bisbe</i> [Santa Margarita]	Estany del Bisbe, al final del torrent de na Borges	X		X	X

Tot i que, a vegades, és difícil discernir entre noms de la costa i de l'interior, la relació de topònims de terra endins és molt breu. Als mapes estudiats són una mitja dotzena:

Pollença	
<i>Atalaya de Pollêça</i> [Pollença]	[puig i signe de torre] Talaia d'Albercutx (Pollença)
<i>Pollêça</i> [Pollença]	[signe de vila] Pollença
<i>Monestir</i> [Pollença]	[puig i signe d'oratori] Monestir del Puig de Maria (Pollença)

Alcúdia	
<i>Alcudia</i> [Alcúdia]	[signe de vila] Alcúdia
<i>Sta. Anna</i> [Alcúdia]	[signe d'oratori] Santa Anna (Alcúdia)
<i>St Marti</i> [Alcúdia]	[signe d'oratori] Sant Martí (Alcúdia)
Santa Margalida	
<i>Sta. Margarita</i> [<i>Santa Margarita</i>]	[signe de vila] Santa Margalida
<i>Maria</i> [<i>Santa Margarita</i> , fora de l'orla]	[signe de vila] Maria

EL MAPA DE MALLORCA DEL PINTOR MIQUEL BESTARD

Per conèixer el mapa general de Mallorca més primerenc, també relacionable amb l'obra de Joan Binimelis, és imprescindible recórrer a l'obra del pintor Miquel Bestard (1592 - 1633), que, alguns anys més endavant o gairebé de manera paral·lela, ens ha llegat una imatge del que s'ha de considerar el primer mapa de Mallorca.

El mapa pintat a l'oli reproduïx un mapa de Mallorca. Tot fa pensar que és una rèplica d'una obra (avui perduda), assignable a Joan Binimelis, que havia mort l'any 1616, o a un altre autor. És indubtable que el pintor té una imatge davant dels ulls i, quan pinta, en respecta les proporcions. Una altra qüestió és que l'artista s'encarregui dels elements simbòlics i ornamentals. La mà de l'artista intervé directament en la iconografia i en l'abundant ornamentació, sobretot vaixells, tropes a cavall o escenes de caça; tot un conjunt de detalls narratius, "des de les batalles navals fins a multitud de diminutes escenes de caràcter cavalleresc i militar, que per la seva animació desprenen una gran vivacitat" (CARBONELL, 2007: 172).

El mapa, d'una col·lecció particular, és un oli sobre tela (171 x 235 cm), datat *circa* 1631-1633, que dibuixa Mallorca, juntament amb Cabrera i sa Dragonera (distorsionades, a escala diferent). El títol del mapa, centra la part superior: *Y. de Mallorca*, presidit per una petita vista de la façana marítima de Ciutat de Mallorca i, als costats, les figures de Ramon Llull i de Catalina Tomàs. A la part central del marge de l'esquerra hi ha, relativament petita, una rosa de 16 vents, amb el Nord destacat i una lletra *L*, per indicar el Llevant. L'orientació està desplaçada cap al Nord-oest; el Nord se situa cap a l'angle superior de la dreta. El mapa no té escala, però les mesures entre diversos punts extrems de Mallorca donen valors sobre 1:48.000 (la major part dels casos) i d'altres que oscil·len entre 1:41.000 i 1:45.000 aproximadament. [Hem d'agrair al senyor Andreu Ramis Puig-gròs les facilitats per a la consulta i la seva col·laboració en la transcripció de la toponímia].

El dibuix del perímetre de l'illa remarca els accidents del litoral. A l'extrem del Nord-est de Mallorca, són identificables la península de Formentor i les badies de Pollença i Alcúdia. La península d'Artà i la costa del Sud-est i del migjorn perden en precisió, però hi compareixen el cap Ferrutx i la punta de Capdepera. El relleu de les muntanyes en perspectiva destaca a la Serra de Tramuntana; l'orografia té menys presència a la península d'Artà. Un altre aspecte són els torrents, com el de Sant Miquel, de na Borges, etc., i les àrees de l'Albufereta i l'Albufera (molt ben marcada).

El registre que acaba de definir el mapa són els aproximadament 180 noms de lloc [si més no visibles]: els topònims del litoral superen els 130, dels quals 24 designen una talaia; els noms terra endins són una cinquantena. Per comparar, els 130 noms a la costa equivalen a les dues terceres parts dels noms dels mapes de la

còpia de la Història de Mallorca de Joan Binimelis.

A l'àrea de les badies de Pollença i Alcúdia hi apareix tot el litoral, l'Albufereta, l'Albufera, el torrent de na Borges i diversos illots. El nombre de topònims de la costa és relativament escàs; més tres a l'interior: *Pollença*, *Alcudia* i *Sta. Marga*.

Topònim (Bestard)	Identificació
<i>Cap d formêtor</i>	Cap de Formentor
<i>C^a gozalua</i>	Cala en Gossauba
<i>C^a murta</i>	Cala Murta
[Illa de ?] <i>fformêtor</i>	Illa de Formentor
<i>pûta de albercux</i>	Punta d'Albercutx
<i>Port de Pollêça</i>	Port de Pollença
<i>Estañol</i>	L'Estanyol
<i>Albufereta</i>	Albufereta
<i>Cap de pinar</i>	Cap del Pinar
<i>Solana</i>	La Solana
<i>Clot [?]</i>	Es Clot [?]
[...] <i>lidor [?]</i>	Engolidor [?]
<i>Cap de menorca</i>	Cap de Menorca
<i>C^a boscana</i>	Cala Boscana
<i>Gola d la albufera</i>	Gola de l'Albufera
	[Illots]
<i>Estañ dl bisbe</i>	Estany del Bisbe

EL MAPA DE MALLORCA DE VICENÇ MUT (1683)

Vicenç Mut i Armengol (Palma, 1614 – 1687) és un personatge amb una àmplia trajectòria: enginyer, científic i "polígraf". Bon coneixedor de les matemàtiques i la jurisprudència; fou sergent major de Palma i comptador i enginyer general del Regne de Mallorca; l'any 1641 fou nomenat cronista general de Mallorca. Pels seus coneixements i pels seus càrrecs, publicava diferents tractats d'arquitectura militar i d'astronomia, intervenia en les obres de fortificació de Mallorca i de Menorca i dominava l'elaboració de mapes i plànols. El recinte fortificat d'Alcúdia estava ben definit per planimetria de Vicenç Mut, o atribuïda, entre 1658 i 1668.

El mapa de Mallorca de Vicenç Mut, gravat l'any 1683, és el millor mapa general de l'illa del segle XVII. [Per a les característiques del gravat, seguim les dades extretes de MARTORELL, 2000: 150-151]. El títol del mapa és *INSVLA MAIORICAE / LATITVDO G. 39.35. LÔGITVDO 25.15.*, signat (*Dô Vîcêtius Mut deli.*) i datat (*anno 1683*); dedicat als jurats de Mallorca. És un full, gravat, de 504 x 684 mm [mapa: 418 x 580 mm]. Les tres escales gràfiques, amb unitats de mesura diferents, aporten uns valors d'escala molt acceptables, en torn a 1:190.000.

Els textos del mapa estan en llatí i la toponímia, en català. Té una llegenda, en llatí, *Notarû Explicatio*, amb els signes convencionals, tot i que dins el mapa s'usen altres signes informatius. El registre de topònims, tant a la costa com a l'interior, no és excessiu, en funció de l'escala. El volum de topònims del litoral és molt inferior

tant al dels mapes de la còpia de Joan Binimelis i com al del mapa pintat per Miquel Bestard (circa 1631-1633).

Mut incorpora uns setanta-cinc noms de llocs de la costa, un nombre relativament baix. No obstant, essent un mapa "complet" de l'illa, la informació de l'interior és més cartogràfica i molt menys visual, més "topogràfica" i menys "imaginària", que la còpia pictòrica de Bestard (cinquanta anys anterior). A l'interior, una altra setantena de topònims acompanyen els dibuixos (de diverses característiques) que localitzen les viles i altres indrets; les ciutats de Mallorca i d'Alcúdia hi apareixen amb els recintes de murades. La lectura del mapa inclou els signes convencionals (destacant les referències a les torres de guaita i de senyals), el relleu, els cursos dels torrents i altres elements. El relleu hi és en forma de petites muntanyes en perspectiva, però la densitat, el volum i la situació són molt acceptables; l'orografia de la serra de Tramuntana i de les serres de Llevant és clarament identificable. Les elevacions més aïllades també són objecte d'atenció, com el puig de Maria (Pollença). També hi figuren els cursos d'alguns dels torrents més importants, com el de Sant Miquel, el de na Borges, i l'Albufera (en grans dimensions).

A la zona d'Alcúdia només hi ha una mitja dotzena de noms:

Topònim (Mut)	Identificació
<i>Cap de Formêtor</i>	Cap de Formentor
<i>C.^a Murta</i>	Cala Murta
	[signe de castell]
	[signe de talaia]
	[signe de talaia]
<i>Cap del Pinar</i>	Cap del Pinar
<i>Cap de Menorca</i>	Cap de Menorca
	[signe de fortificació al port d'Alcúdia]
<i>Albufera</i>	Albufera
<i>Esteñol</i>	s'Estanyol (Artà), amb un illot
<i>Cap de Ferruig</i>	Cap de Ferrutx

A l'interior, hi ha els noms de *Pollêsa* [Pollença, amb signe de vila], *Puig de les Môjas* [Puig de Maria, amb puig i signe d'oratori], *Alcudia* [Alcúdia, amb el recinte de murades], més els topònims de Santa Margalida i de Maria, amb els corresponents signes, per comparar amb els mapes anteriors.

EL MAPA DE MALLORCA PATROCINAT PER ANTONI DESPUIG (1784-1785)

Antoni Despuig i Dameto, quan era canonge, fou el promotor del millor mapa de Mallorca del segle XVIII. Per a la seva producció aprofitava els seus contactes i es recolzava en persones de la Societat d'Amics del País, però tots els indicis apunten que fou una iniciativa particular, de la qual n'assumia el patrocini. La projecció política del patrocinador es reflecteix en la dedicatòria a la Princesa d'Astúries [Maria Lluïsa de Parma (1751-1819), esposa del Príncep d'Astúries, el futur Carles IV].

Segons la dedicatòria del mapa, Antoni Despuig i Dameto "*lo levantó en el año de 1784*". L'obra no és el resultat del treball d'una sola persona, de la qual, a més dels estudis eclesiàstics i de l'interès per la cultura, no hi ha constància sobre els seus coneixements tècnics de cartografia. Per altra part, tenint en compte la seva

trajectòria vital, l'execució definitiva del mapa, almenys en presència de Despuig, s'havia d'efectuar en un termini de poc menys d'un any i mig (1783-1784). L'any 1785, el gravador Josep Muntaner acabava les planxes per a la seva impressió.

Essent el canonge Despuig el responsable de la confecció del mapa, el mèrit personal més rellevant rau en el fet d'haver sabut aglutinar la confluència d'un conjunt de circumstàncies i de personatges que foren del tot favorables per dur a terme una obra geogràfica i cartogràfica. La coordinació i la gestió de les tasques l'hauria fet Despuig o una persona interposada (potser Julià Ballester). En aquest sentit, és possible plantejar la realització del mapa com una obra col·lectiva amb la participació de diferents persones. Tampoc no és possible obviar els aixecaments topogràfics i cartogràfics del cos d'enginyers militars a Mallorca [Vegeu el capítol redactat per Bartomeu CAIMARI CALAFAT, sobre enginyeria i enginyers militars al segle XVIII, a MOLL BLANES – VIDAL HERNÁNDEZ (Dir.) (2008: 243-266)].

Pel que fa a l'autoria del mapa, és més que probable que fra Miquel de Petra sigui un autor gairebé imprescindible, tant per la seva formació de matemàtic i arquitecte, com pels indicis que ens han arribat de la seva relació amb Antoni Despuig. De totes les persones documentades, fra Miquel de Petra ha de ser la persona que estava en disposició d'aportar un major volum de treball i que tenia uns coneixements tècnics útils per contribuir a una obra de cartografia.

L'execució del mapa requeria una base cartogràfica i un bon coneixement del territori. Per exemple, situar els més de dos mil cinc-cents topònims: 522 al litoral i 2.041 a l'interior (vegeu ROSSELLÓ VERGER, 2004). També s'haurien de tenir en compte altres informacions incorporades al mapa, com el relleu, la hidrografia, el litoral i els elements de geografia física; la xarxa de camins i les comunicacions, la toponímia, els usos del sòl, els aspectes històrics i etnogràfics o, fins i tot, d'altres més concretes, com les referències a establiments, agrupacions de cases, hostals, oratoris, etc. Les imatges dels pobles dibuixades a les vinyetes que fan d'orla del mapa també ofereixen una visió basada en el coneixement directe, a pesar de les seves particularitats iconogràfiques.

Els textos de les vinyetes del mapa indiquen la població (nombre de *vecinos*) de la ciutat i de les viles de Mallorca. A partir de les dades és possible establir una relació directa amb el qüestionari impulsat l'any 1784 des de la Societat d'Amics del País, perquè concorden amb la taula titulada *Estado de la poblacion de la Isla de Mallorca con separacion de parroquias, sexos, parvulos de uno y otro sexo, y del estado eclesiastico Secular y regular en el año de 1784 (Memorias..., 1784: 245)*. La taula consigna el nombre de *vecinos* de Palma i de 34 viles de Mallorca. Les xifres són sempre coincidents amb les de les vinyetes del mapa, amb un lleuger matis referit a Alcúdia: els *vecinos* d'Alcúdia són 220 a la taula i 230 a la vinyeta del mapa.

El mapa de Mallorca de 1784-1785, patrocinat per Despuig, tanca la sèrie de la cartografia més primerenca, en el ben entès que és tot un altre concepte de mapa, molt més precís i exacte, si se'l compara amb els antecedents. L'escala general de Mallorca és aproximadament 1:72.000; Cabrera, més imperfecta, a escala major. En relació a altres mapes coetanis (per exemple, els de Tomás López), el mapa de Despuig augmenta l'escala, amb el lògic increment de la informació, i millora notablement el dibuix del perímetre litoral de Mallorca.

Els signes convencionals del mapa indiquen els elements següents: talaia (*Atalaya, ó Torre*), castell (*Castillo*), bateria, o lloc de guarda. A les zones dels ports

hi ha indicacions de profunditats. La base de la toponímia és el català, però els genèrics o l'ús de determinats accents (*Formêtór, Castellét, illót, Pinár, Serralót, Arenalét*) indiquen una adaptació al castellà.

El registre de la toponímia de la costa fins a 95 noms a la zona d'Alcúdia, amb un buit notable al fons de la badia de Pollença. El llistat s'ha contrastat amb els anteriors de Binimelis [A; *circa* 1590], Bestard [B; *circa* 1633], Mut [C; 1683] i, finalment, amb les posteriors descripcions del litoral fetes per Jeroni de Berard [E; *circa* 1789], que tenen un altíssim grau de coincidència amb el mapa de Despuig. De fet, Berard treballava, si més no en part, *movido tan solamente de los deseos de continuar la [tarea] que en el completo y acertado mapa de esta isla de Mallorca dejó de proseguir el señor don Antonio Despuig, por motivo de haberlo provisto S.M. para Auditor de Rota para la corte de España en Roma* (BERARD, ed. 1983: 1-2).

Topònim (Despuig)	Identificació	A	B	C	E
Cabo de Formêtór	Cap de Formentor	X	X	X	X
<i>Bâcal del dêtol</i>	El Bancal del dêtol; El Bancal [Mascaró]				X
<i>Pta. del vent</i>	Punta del Vent				X
<i>Mor del pont</i>	Morro del Pont				X
<i>Cala Engosauba</i>	Cala en Gossalba [signe de guarda]	X	X		X
<i>Fuente</i>	Font (i torrent, a l'interior de Cala Murta)				X
<i>Cala Murta</i>	Cala Murta	X	X	X	X
<i>Castellét</i>	[Illot del] Castellet				X
<i>Formentór</i>	Formentor [a l'interior]				
<i>Cala Enfaliu</i>	Cala en Feliu [signe de guarda]	X			
<i>Cabo del Vi</i>	<i>Cap del vi</i> [sic, ?]; <i>Cabo del Uy o del Viento</i> [Berard]. Pot ser un error, per Punta del Conill ?				X
<i>I. Formêtór</i>	Illa de Formentor [signe de guarda al fons de la cala]	X	X		X
<i>La moneya</i>	Punta de la Moneia				X
<i>Talaya</i>	[signe de talaia] Talaia d'Albercutx	X			
<i>Aubarcuix</i>	Albercutx				
<i>Caló d Covâborjas</i>	Cova en Borges [Mascaró]				X
<i>El Caló</i>	El Caló				X
<i>Castillo</i>	La Fortalesa [signe de castell]; <i>Castillo de Pollensa</i> [Berard]				X
<i>La avansada</i>	Punta de l'Avançada; Berard explica el topònim: <i>Punta del Castillo, con una bateria avanzada</i>	X	X		X
<i>La Playola</i>	La Platjola	X			
<i>Pta. del revell</i>	Punta del Revell				
<i>Llenayre</i>	Llenaire [a l'interior]				
<i>Bufereta</i>	Albufereta		X		X
<i>Corral dê Bënaser</i>	Corral d'en Bennàsser				X
<i>Puerto de las Ollas</i>	Port de les Olles, o Punta de les Olles	X			X
<i>Pta. del freu</i>	Punta del Freu				X
Puerto menor	Topònim en referència al port de Pollença	X	X		X
<i>La Lloua</i>	[Illot] La Llosa des Barcarés [?]				X
<i>I. de ne Câps</i>	[Illot] Illa de na Camps				X
<i>Mâreza</i>	Manresa, o Punta de Manresa; <i>Cabo</i> [Berard]				X
<i>Fuerte S. Pedro</i>	Castell de Manresa [signe de castell]				X

<i>Pta. de la Vall</i>	<i>Punta</i> [Berard]				X
<i>La Vall</i>	La Vall				X
<i>Tecarix</i>	Tacàritx, o Punta de la Guarda de Tacàritx; <i>Punta</i> [Berard]				X
<i>I. de Tecarix</i>	[Illot] Tacàritx				X
<i>Pûta d. I Ferradura</i>	Sa Ferradura				X
<i>Illót</i>	S'Illot				X
<i>N. S. de la Victoria</i>	La Victòria [a l'interior, signe d'oratori]	X			X
<i>La Mostela</i>	La Mostela				X
<i>Pûta grosa</i>	Cap Gros [?]				X
<i>Pûta del Carrix</i>	Punta des Càrritx				X
<i>Calas del Pinar</i>	Ses Caletes del Pinar				X
<i>Pta. del Pajés</i>	Punta des Pagès				X
<i>Pta. negra</i>	Punta Negra				X
<i>Pta. Sabater</i>	Punta Sabater				X
<i>Cabo del Pinár</i>	Cap des Pinar	X	X	X	X
<i>Pta. de Salinas</i>	Ses Salines				X
<i>Llozetas</i>	Es Maresos de la Solana [?]				X
<i>Pta. de la Solana</i>	Punta de la Solana	X	X		X
<i>Playa de la Solana</i>	Platjola de la Solana				X
<i>Pûta del Clot</i>	Punta des Clot				X
<i>Ensenada del Clot</i>	Es Clot	X			X
<i>Playa</i>	Platja del Coll Baix [Berard]	X	X		X
<i>Pta. del coll baix</i>	Punta del Coll Baix				X
<i>Ata.</i>	Talaia d'Alcúdia [signe de talaia]				X
<i>Tecarix</i>	Tacàritx [a l'interior]				X
<i>Cabo Menorca</i>	Cap de Menorca	X	X	X	X
<i>Casas de los Jurats</i>	Cases dels Jurats [a l'interior]				X
<i>Sò Socies</i>	Son Socies [a l'interior]				X
<i>I. Alcanada</i>	Illa d'Alcanada	X			X
<i>Cà Ponset</i>	Can Ponçet [a l'interior]				X
<i>Torre mayor</i>	Torre Major [signe de castell]				X
<i>Muelle</i>	Moll (del port d'Alcúdia) [signe de port]	X			X
ALCUDIA	El nucli d'Alcúdia té el signe de ciutat (amb murades) i un numero [2] pel convent dels franciscans [Franciscos]	X	X	X	X
<i>Sta. Ana</i>	Santa Aina [signe d'oratori]	X			X
<i>Estàqe. Mayor</i>	Estany major				X
<i>Buxilar</i>	Buxilar o síquia del Buxilar [?]				X
<i>Sâ Marti</i>	Sant Martí [a l'interior, signe d'oratori]	X			X
<i>Puentes</i>	Ponts				X
<i>Albufera</i>	L'Albufera				X
<i>Albufera</i>	Albufera (topònim dins la llacuna)	X		X	X
<i>Arenal de Noseras</i>	Arenal de Noceres [signe de guarda]	X			X
<i>Font de los porcs</i>	Font dels Porcs				X
<i>I. Plana</i>	Illa Plana				X
<i>Arenal</i>	Arenal (al límit amb Muro)				X
<i>Macar</i>					X
<i>Agua dulce</i>	Clots de s'Aigua dolça				X
<i>Duas rocas</i>	Dues roques [?] [signe de guarda]				X

<i>Caló</i>	Es Caló [?]				X
<i>Remanada</i>					X
<i>Estâqe. de Sô Baulo</i>	Estany de Son Bauló; a la sortida del torrent de Son Bauló (<i>Asequia Real</i>)				X
<i>Patana</i>	Puntes de na Patana				X
<i>Torreta</i>	Sa Torreta				X
<i>La Pregó</i>					X
<i>I. de los porros</i>	Illa des Porros				X
<i>Illót</i>					X
<i>Mar de las donas</i>	Mar de dones [signe de guarda]. L'expressió <i>mar de dones</i> té el significat de "mar tranquil·la, no agitada"				X
<i>Tortuga</i>					X
<i>Serralót</i>	El Serrallot				X
<i>Canonar</i>	<i>Guinonar</i> [Berard]				X
<i>Estanqe. mitjá</i>	Estany mitjà; a la sortida del torrent de Son Real o de Banderola				X
<i>Las Reyas</i>	Son Reial [?]				X
<i>Corral de los mabres</i>	Corral dels Marbres				X
<i>Garcias</i>	Garcies [signe de guarda]				X
<i>Estanqe. del Obispo</i>	Estany del Bisbe	X	X		X

CONCLUSIONS

La toponímia fa possible contrastar els mapes més primitius. Per una part, és significativa la importància i la transcendència dels treballs cartogràfics de Joan Binimelis en relació a un primer aixecament del mapa de Mallorca. Per altra part, els topònims del mapa pintat per Miquel Bestard tenen coincidències explícites amb els de Binimelis, la qual cosa apunta a confirmar la relació de la imatge del mapa als treballs de Joan Binimelis.

El mapa de Vicenç Mut (1683) és el que incorpora menys topònims, però, per senzill que sembli, com a mapa és més complet, més "compensat" (litoral-interior) i inclou més elements cartogràfics que els anteriors.

Gairebé un segle després, lògicament, el mapa patrocinat per Antoni Despuig (1784) supera tots els altres (apropant-se a una mitjana d'un topònim per quilòmetre de costa). Els llistats de l'obra de Jeroni de Berard (1789), sens dubte, deriven de la lectura directa del mapa de Despuig.

Els mapes fixen els llocs a través de la toponímia, que és sempre una qüestió a resoldre a l'hora d'analitzar qualsevol mapa. Els errors en la grafia, el possible desconeixement del territori i de la situació exacte dels llocs, les diferències idiomàtiques o la simple mala transcripció, dificulten la interpretació dels noms.

Lògicament, hi ha topònims amb diferents variants i d'altres que són dubtosos, alguns dels quals poden ser considerats com a desapareguts. Atès el reduït nombre de topònims del mapa de Mut, els noms que coincideixen a tots els mapes són el cap de Formentor, Cala Murta, el cap del Pinar, el cap de Menorca i el cap Ferrutx, més el nucli d'Alcúdia i la representació de l'Albufera.

Una qüestió específica són els topònims del mapa de Despuig que podríem

anomenar "efímers", en particular algunes de les denominacions relatives als signes de llocs de guarda; com consta en altres casos, és possible pensar que la presència de llinatges relacionats amb aquests signes potser fan referència al nom de la persona que s'havia encarregat o s'encarregava d'aquell observatori (*Noceras, Garcias*). Quan desapareix la funció, desapareix el topònim.

BIBLIOGRAFIA

- BERARD, Gerónimo de [1789] (ed. 1983) *Viaje a las Villas de Mallorca 1789*. [Edició a cura de Llorenç PÉREZ MARTÍNEZ]. Palma: Ajuntament de Palma.
- BINIMELIS, Juan (1927) *Nueva historia de la isla de Mallorca y de otras islas a ella adyacentes*. Palma: Imprenta de José Tous.
- CARBONELL BUADES, Marià (2007) *Cendres de Troia. El pintor Miquel Bestard (1592-1633)*. Palma: Fundació "Sa Nostra", Caixa de Balears.
- GINARD BUJOSA, Antoni (2009) "Antoni Despuig i Dameto, el mapa de Mallorca (1784-1785) i la Societat d'Amics del País" a *Cuadernos de Geografía* (València), 86, 241-260.
- MARTORELL GARAU, Antoni (2000) *Cartografia de les illes Balears. Compendi de mapes impresos durant els segles XVI, XVII i XVIII. Catàleg descriptiu i il·lustrat. Estudi cartobibliogràfic*. Palma: Sa Nostra. Obra Social i Cultural.
- MOLL BLANES, Isabel; VIDAL HERNÁNDEZ, Josep M. (Dir.) *Història de la Ciència a les Illes Balears*. Volum III. *La Il·lustració*. Palma: Govern de les Illes Balears. Conselleria d'Economia, Hisenda i Innovació.
- PICORNELL, Climent; SEGUÍ, Joana Maria; GINARD, Antoni (1991) *Alcúdia: Cartografia del projecte de fortificació i defensa de la ciutat i de les badies (Segona meitat del segle XVIII)*. Alcúdia: Ajuntament d'Alcúdia.
- ROSSELLÓ I VAQUER, Ramon (1977) "Visita de D. Lluís Vich, virrei de Mallorca, a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585)" a *Fontes Rerum Balearium*, I, 305-322.
- ROSSELLÓ I VERGER, Vicenç M. (2004) *Toponímia, geografia i cartografia*. [Edició a cura d'Emili CASANOVA]. València: Universitat de València.

LES ESQUADRES 1924

Ma. Victòria Cànaves Vives

INTRODUCCIÓ

Sense constatar-ho amb dates certes, des de principis del 1900 hi ha hagut presència de les esquadres navals britàniques a les badies de Pollença-Alcúdia.

El 1901, les esquadres navals britàniques van ancorar amb 36 vaixells i, durant les dues dècades següents, aquestes visites encara es feren més freqüents. L'arribada anual de l'esquadra anglesa a la primavera del 1924, fondejada entre les badies de Pollença i Palma, es convertí en un dels esdeveniments més importants celebrats després de la I Guerra Mundial.

Aquell any va succeir un fet desgraciat, la mort d'un aviador, el record del qual amb el pas dels anys s'havia perdut en la memòria. Descobrir l'estela funerària de Kenneth Cromar Tilman és el que m'ha portat a remenar dins arxius i hemeroteques de la història d'Alcúdia, i aquest es l'eix central d'aquest treball, en el qual també es donen unes pinzellades de la situació internacional que es vivia aquell any 1924, quan les badies d'Alcúdia i Pollença van acollir una de les majors flotes de guerra del món.

Al meu treball, faré una crònica de la visita de les dues esquadres britàniques de l'any 1924, a la badia de Pollença. Aquesta recerca ve motivada per la curiositat del meu ull fotogràfic i una dèria natural per tot allò que fa referència a la meva pròpia història, i aleshores de la història del nostre poble.

Aquesta curiositat i aquesta curolla em va fer fixar en una sepultura situada al darrere del cementiri d'Alcúdia; tenint la certesa que més enllà d'aquella fusta, hi havia un tros per conèixer de la història del nostre poble.

Si passau per aquest redol de Can Turmentat amb sepultures no catòliques, ficau el nas entre les reixes de la tanca, allà veureu una estela funerària molt singular: en una de les tombes, es pot veure una cosa semblant a un tros de masteler o rem de

Arxiu: Joan Ramon Bosch Sangroniz

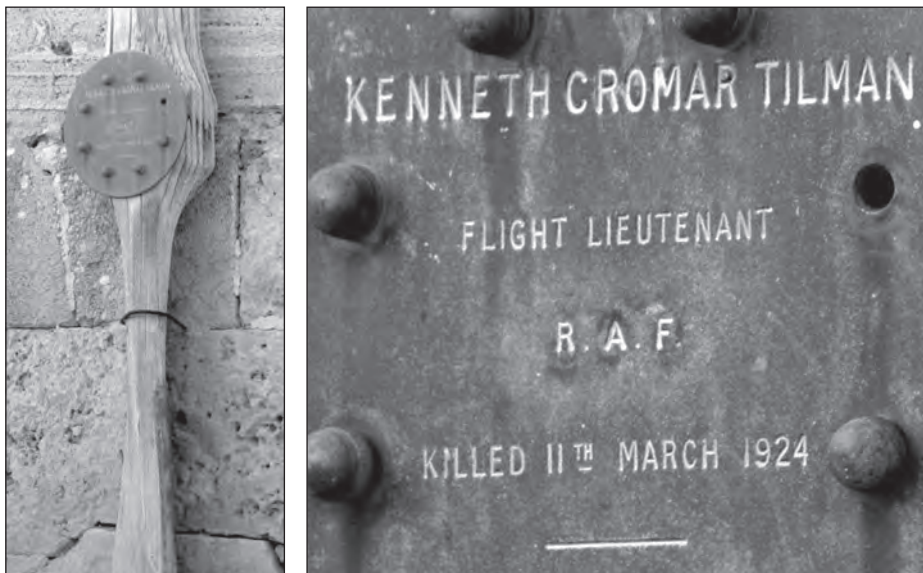
Les esquadres angleses a Alcúdia i Pollença a 1924.

fusta, una icona funerària de fusta de significació per a mi aleshores desconeguda. De segur, però, que darrere d'aquella estela, s'amagava el gest d'una família o d'uns amics que havien tingut l'emotiu detall de deixar com a record aquell tros singular de pal de vaixell pels que quedaven darrere. I triaren aquest símbol com a imatge de la persona que hi ha enterrada davall d'aquella fusta.

Les preguntes són òbvies: Qui és el personatge que descansa en aquesta sepultura i quínt temps fa d'això?

A la següent fotografia, ens hi acostarem més

Es pot llegir a la placa rodona del tros de pal que va ser un estranger, Kenneth Cromar Tilman, lloctinent d'aviació de la RAF, que havia mort accidentat l'11 de març del 1924.

En introduir el nom de l'estranger a un cercador d'Internet, vaig comprovar que Kenneth Cromar Tilman (1896-1924) es tractava d'un militar anglès (de número 7.461 i vol 442), que va morir accidentalment quan s'enlairava del portaavió HMS ARGUS amb el biplà model Parnal Panther, pilotat per una altra persona, a l'hora de fer un vol de reconeixement. Una probable errada en la maniobra varen causar la mort d'aquest observador, en trabucar el biplà a l'aigua just al moment de l'enlairament. Malgrat la gravetat de l'accident, el pilot va sobreviure al mateix gràcies a les maniobres d'auxili de la flota. Aquestes, però, no varen ser suficients per salvar la vida de l'observador Kenneth Cromar Tilman.

A la memòria de la gent d'Alcúdia, no vaig trobar cap indici, història ni rumor sobre aquest enterrament o sobre aquest soldat britànic. Al jutjats, a l'església de Sant Jaume o a l'Ajuntament d'Alcúdia, no hi vaig trobar traça d'aquest fet. Només la revista *Es marjal* fa referència a dos morts anglesos d'una esquadra aquell mateix dia. Al mes de març del 1924, només hi ha registrats quatre enterraments de veïnats d'Alcúdia al llibre de registre d'enterraments de l'Arxiu Municipal d'Alcúdia (1) .

En qualsevol cas, no vaig trobar cap referència nominal al soldat Kenneth Cromar Tilman. Si més no, vaig deduir que l'estela d'aquella sepultura que jo

Die 12. —Aquests dies arriben a sa bahía de Pollensa un centenar de fragates ingleses, amb unes coranta mil persones, i moltíssima de gent va a veurerlés: avuy en es camp d'Els Barquerets els inglesos juguen a futbol an el qual hey assistexen prop de 200 poblers i una gran gentada: dos dels qui juguen se topen de tan mala manera que ún fa varies glopades de sanc i el s'en duen desmayat:

Revista Es Marjal 1924

pensava que era un pal o un rem, podia ser l'hèlix d'un avió.

Per aprofundir en els detalls d'aquest fet, el camí em portava directament a la recerca sobre la intervenció de les dues esquadres britàniques al Mediterrani durant l'any 1924.

LES ESQUADRES ANGELES: LA DE L'ATLÀNTIC I LA DE LA MEDITERRÀNIA A LA BADIA DE POLLENÇA

Sense constatar-ho amb dates certes, des de principis del 1900, hi ha hagut presència de les esquadres navals britàniques a les badies de Pollença. El 1901, les esquadres navals britàniques van ancorar amb 36 vaixells i, durant les dues dècades següents, aquestes visites encara es faran més freqüents (2) . L'arribada anual de l'esquadra anglesa a la primavera del 1924, fondejada entre les badies de Pollença i Palma, es convertia en un dels esdeveniments més importants celebrats després de la I Guerra Mundial.

L'esquadra naval anglesa de l'Atlàntic, tenint la seva base naval a Gibraltar, era capitanejada per l'Almirall De ROBECK a bord del HMS Queen Elizabeth. A més

a més, amb el propòsit de realitzar maniobres tàctiques, hi havia la presència de l'esquadra naval anglesa del Mediterrani procedent de Malta. Aquest cop, amb una notòria presència: l'almirall David Betty, el primer Lord Naval de l'Almirallat, qui a la 1a. Guerra Mundial va ésser cap en la Batalla de Jutlàndia, a la divisió de l'esquadra de creuers de combat del 1916.

L'almirall David Betty va ésser una de les figures més influents a la Royal Navy en les primeres dècades del segle XX (3). I, en el període sense precedents del 1919 al 1927, era Comandant en Cap de la Gran flota i Primer Lord del Mar.

A la badia de Pollença, una part de les maniobres era realitzar un simulacre de combat de la batalla de Jutlàndia, utilitzant l'experiència de la guerra per millorar les seves tècniques i per l'altra banda els exercicis que corresponien a l'aviació naval

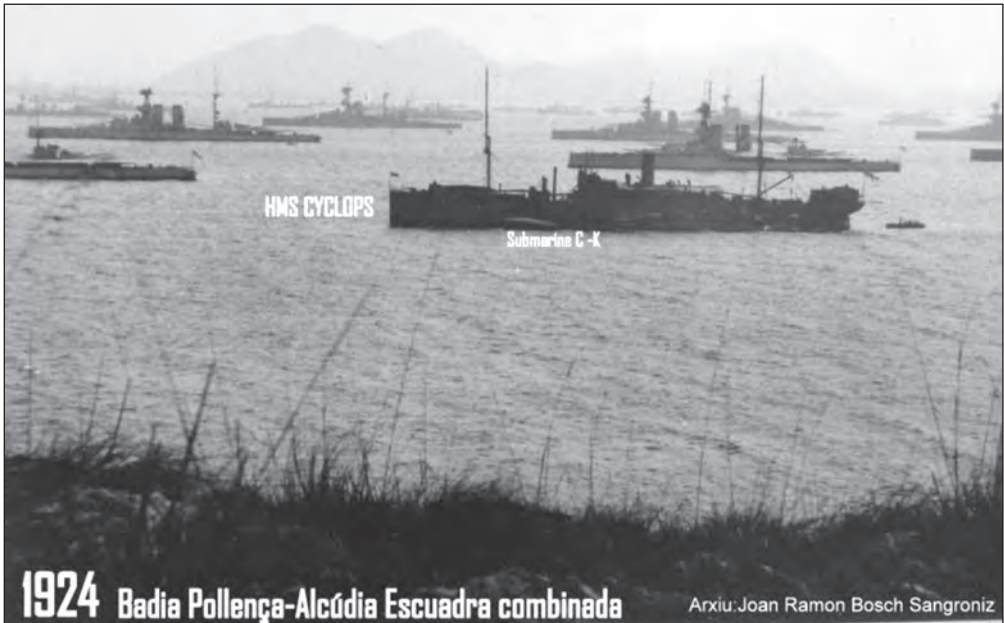

amb els nous coneixements aeronàutics.

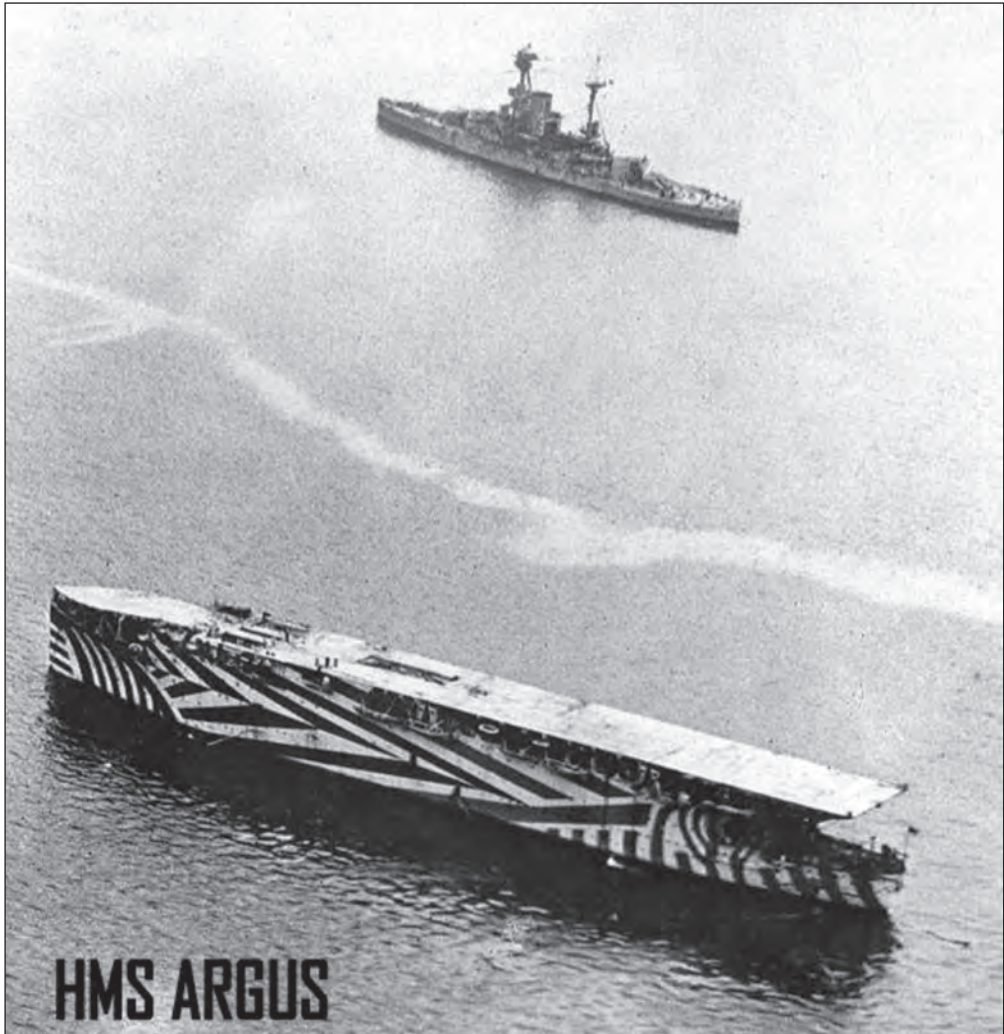
Vegeu a aquesta fotografia com al biplà el pilot britànic Dunning intenta aterrar damunt el portaavions en moviment amb l'ajuda de gent a peu que pretenen aturar-lo. Aquest exercici d'aterrar en un portaavions en moviment es practicava des del 1917, mentre que l'aterrament nocturn a la coberta dels vaixells no fou possible abans del 1928 al Regne Unit.

A la badia de Pollença, la quantitat de vaixells britànics ancorats era de prop de cent unitats: 15 cuirassats, 12 creuers lleugers, 47 destructors, 9 submarins, vaixells auxiliars pel submarins, un vaixell dipòsit per als avions i un vaixell hospital.

El portaavions Argus botat el 1918 des del qual es va enlairar l'oficial enterrat a Alcúdia, va ser el primer exemple de l'actual patró de portaavions, contava amb 168 metres d'eslora per 20 metres de mànega amb capacitat per dur a bord fins a 20 avions, hangars i dispositius d'elevació hidràulics. O el que ve a ser, el primer

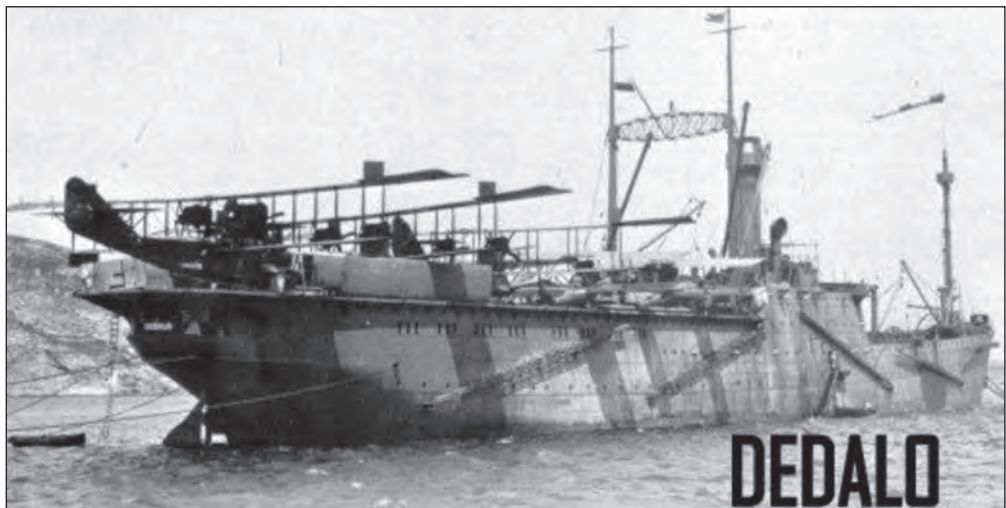
navili del món construït específicament com a portaavions de la marina anglesa (4). L'Argus va ser el primer portaavions mai no construït que tenia una coberta de fusta plana afegida sobre la longitud sencera del casc, donant una coberta combinada de l'aterratge i de l'enlairament sense obstacle per turbulència de la superestructura.

L'ESQUADRA BRITÀNICA. EL BIPLÀ ACCIDENTAT: PARNALL PANTHER

L'avió, concebut per a les operacions aeronavals, tenia la capacitat de plegar part del seu fuselatge, la qual cosa reduïa l'espai necessari per al seu emmagatzematge. El Panther no va ser un avió especialment afortunat, però sí va ser un dels primers avions britànics dissenyats específicament per operar embarcats.

Les dades tècniques d'aquest aeroplà Parnall Phanter era de reconeixement militar i dissenyats per maniobrar donis del portaavions HMS Argus i HMS Hermes. Pertanyia a la signatura britànica *Parnall and Sons*, dedicada sobretot a construccions de fuselatges d'avió monocasc de fusta contraplacada de bedoll. El seu dissenyador, Harold Bols, va construir avions per l'Almirantatge Britànic. L'aeroplà Parnall Phanter tenia un fuselatge plegable per emmagatzemar, era un biplà de construcció monobuc amb un contraxapat de bedoll i dos habitacles: un per al pilot i l'altre per a l'observador. Més flotadors inflables per mantenir l'aeronau a flotació en cas

d'un amaratge forçós i amb una metralladora Lewis .Tenia una longitud de 7'60 m i de plegat 4,42 m. El motor era rotatiu, BR2 Bentley de 230 cavalls de força, motor que va resultar poc fiable. La velocitat màxima era de 175 km/h a 2000 m. Fou construït el 1917 i passà en actiu a l'armada britànica el 1919. I es mantingué fins el 1926. (5)

Com a anècdota cal afegir que l'Aeronàutica Naval Espanyola va ser dotada amb dos exemplars del Parnall, i es va pensar a desplegar-ho a bord del porta hidroavions "Dédalo", vaixell que primer havia estat un mercant alemany i havia arribat a l'exèrcit espanyol cedit com a contraprestació pels danys causats a la marina mercant espanyola pels alemanys durant la primera guerra mundial i reconvertit com a porta hidroavions a les drassanes Vulcano de Barcelona. Una decisió, aquesta,

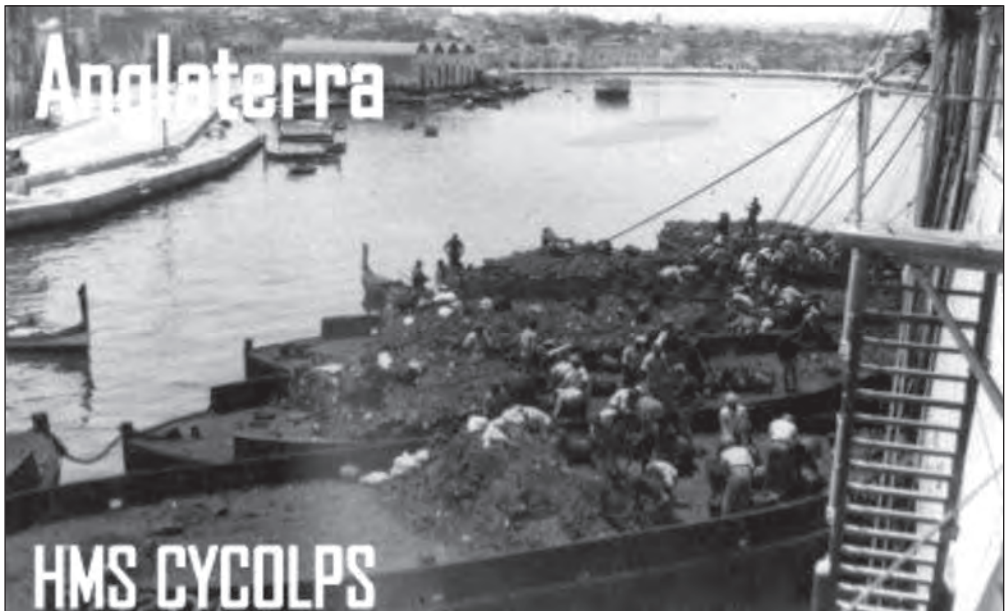
que es va abandonar en comprovar que l'estructura central del buc generava massa turbulències per poder operar amb el Panther. (6)

L'ESQUADRA BRITÀNICA. CRÒNICA DELS INICIS DE LES MANIOBRES A 1924

Aquest any havien començat les maniobres de l'esquadra anglesa d'una manera tràgica ja partint de la badia de Portland, als inicis de les mateixes el cuirassat HMS Resolution, construït al 1921, en una de les maniobres, quan l'esquadra ja havia partit col·lidí amb el submarí L-24, que es van anar al fons, amb els 43 tripulants. 43 mariners, sepultats per sempre dins la mar pel xoc del cuirassat.

Per una altra banda, el creuer de batalla més gran del món, el famós H.M.S. HOOD, que altres anys sí que hi havia estat, va estar absent a aquestes maniobres a la badia de Pollença, ja que es trobava realitzant un viatge voltant el món, visitant les colònies i dominis anglesos més allunyats, Austràlia i Nova Zelanda, amb al propòsit de demostrar el poder i recursos de la marina de l'Imperi Anglès, tot això a causa de l'anul·lació de la creació d'una gran base naval a Singapur i en compensació, l'Almirantall disposà pel viatge dels millors creuers del món perquè les colònies angleses se sentien deseparades de la metròpoli, davant del creixement de poders navals d'Estats Units i Japó.

Els vaixells de guerra anglesos que no vingueren aquell any a les maniobres que se desenvoluparen a Pollença-Alcúdia, i que formaren part del conegut com a "Empire Cruise" (Creuer Imperial) partiren el novembre del 1923 amb el almirall Friedrich Field amb la primera esquadra de creuers de batalla i lleugers: Hood, Repulse, Delhi, Dauntless, Dragon, Dunedin i Danae. (7).

LA SITUACIÓ INTERNACIONAL SEGONS LA PREMSA ESTRANGERA

La premsa estrangera comentava que tota aquesta manifestació naval exposant-ne el potencial naval i aeronàutic, era d'un evident imperialisme i una mica desconcertant davant el primer gabinet laborista de la història britànica, que presidia Ramsay Mcdonald com a primer ministre del gabinet i ministre d'afers estrangers. McDonal predicava el desarmament mundial, mentre el ministre naval David Beatty fomentava el desenvolupament d'una marina de guerra professional, tot i les restriccions de Tractat Naval de Washington de 1923, sobresortint la clàusula del tractat de les cinc potències compreses entre els EUA, Japó, França, Gran Bretanya, Itàlia.

Aquesta clàusula s'imposava limitacions als armaments navals i determinava el tonatge de les respectives esquadres.

Mentre s'anaven succeint aquests esdeveniments les maniobres angleses van adquirir un interès polític internacional provocant motius suficients d'intranquil·litat i sospites davant el panorama polític internacional:

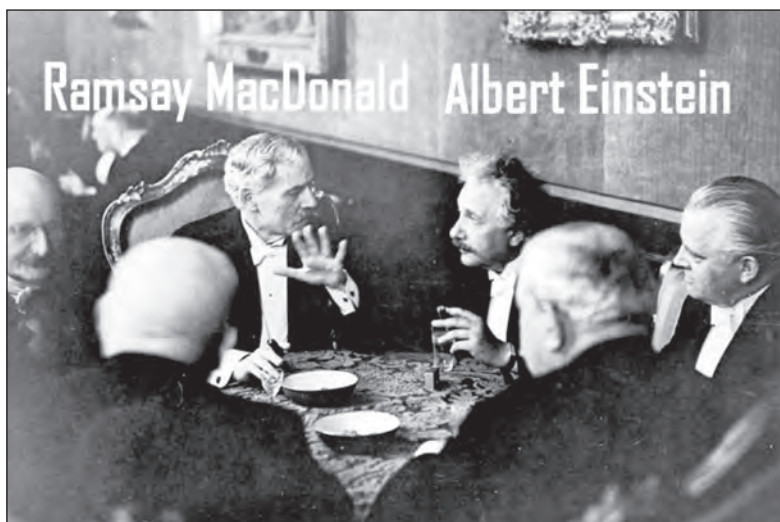
El president Lenin havia mort el gener.

A Turquia, es produïa l'abolició del califat un any després de l'estrenada República presidida per Ataturk.

Itàlia estava en el seu esplendor feixista amb el desig d'ampliar la seva flota dins els límits de l'esmentat Tractat.

Espanya estava en el seu primer any del Directori de Primo de Rivera i la guerra contínua del Marroc.

I França estava molt pendent de les maniobres britàniques degut a l'interès

Soldats espanyols al Marroc

Abdulmecid II, el darrer Califa del Califat Otomà

que tenia al nord d'Àfrica, de fet, aquestes maniobres no interromperen la comunicació marítima entre Marsella, Còrsega i les seves possessions africanes. (8)

LA BADIA DE POLLENÇA. FONTS DIVERSES

També a la badia de Pollença estaven molt pendents de l'arribada de l'Esquadra naval anglesa, subministrar l'avituallament per a prop de 80.000 soldats, només passava gairebé una vegada a l'any, els veïns de la badia es veien gratificats pels ingressos d'aquests dies, arribaven carruatges plens d'hortalisses, calaixos de conserves, de figues seques, bens, conills i taronges arribades de Sóller amb vaixell. Comerciants i pagesos establien punts de venda a llocs adients anotant en cartells el preu de la cotització i canvi de moneda per facilitar les vendes.

Hi ha la ressenya de l'any 1904 a Pollença que, davant la demanda de carn per a les tripulacions, l'excés d'animals sacrificats gairebé va provocar un perill per a la salut pública (9) per l'excessiva acumulació de deixalles orgàniques a la fossa comuna del poble.

El 1924 era un any que a Alcúdia les barques anaven aparellades amb vela llatina i rem, els motors començaven a instal·lar-se de manera molt lenta. A la Confraria de Pescadors d'Alcúdia tenien una disputa amb Jaume Ramis, que deixa de ser soci (10) i traslladen el pòsit a Canyar. A l'Albufera, seguia la fàbrica de paper operativa.

A la zona d'es Barcarès també desembarcaven les llanxes auxiliars, transbordant les autoritats militars i mariners per fer encàrrecs a Alcúdia, recorda la veïna d'Alcúdia, Francisca Cerdà Fuster, com els seus besavis, Don Jaime Fuster i Donya Catalina Segura, sempre que arribava la flota, servien de matinada xocolata calenta amb ensaimades als anglesos al seu forn del carrer Major.

Aquesta important entrada d'ingressos puntuals que es produïa amb l'estada del anglesos i a més el bon ritme del negoci, recorda i així m'ho contà Francisca Cerdà (Barreixeta), va fer possible que la família Fuster-Segura deixés en herència a cadascun dels seus quatre fills homes, un negoci de forn amb el seu respectiu habitatge al poble i un hort a cadascuna de les tres filles.

Molts visitants s'aproximaven amb els seus propis cotxes per presenciar l'esquadra. La carretera d'Inca amb tant trànsit era un núvol continu de pols. Admirant l'espectacle des del far de Formentor o des de la Talaia d'Alcúdia.

Completaven aquesta animació nombroses famílies de Pollença i d'Alcúdia. Tot això feia que aquests dies semblessin festius.

A més, com conta madò Maria de Bóquer, nascuda el 1916, el fet de poder contemplar de vespre l'esquadra il·luminant tota la badia era una imatge espectacular. Joan Alcover va retratar aquesta mateixa visió en la seva poesia titulada: *En la badia de Pollença del poemari Cap al tard*.

*Ulls vermells i esmaragdins
damunt l'aigua se dispersen,
ulls pipelleja'ns conversen
des dels màstils gegantins.*

*La flota sobirana
dins la solitud del freu,
com un magnat qui s'asseu
al portal d'una cabana,
Mes de tant en tant avança
familiarment una flota
que duu l'or i la puixança
de metròpoli remota.*

UN ESPORT D'IMPORTACIÓ

D'allò que hi ha també molta constància a la premsa escrita, al costat de les notícies de les maniobres, són dels apassionats partits de futbol, sigui entre les esquadres o amb equips locals de l'Illa.

Els orígens del futbol espanyol se situen d'una banda en el Ferrol al voltant de 1892 i d'altra banda a Villagarcía (Huelva) al voltant de 1907; ambdós indrets visitats per les esquadres des d'endarrere.

Al Ferrol el futbol es dona molt a conèixer pels mariners en els seves estades de maniobres. Per les empreses britàniques vinculades a les drassanes com la Vicker, l'Amstrong, la Brown, etc., més una colònia de residents que tenien els seus propis clubs d'oci, la seva capella anglicana i que disposava d'un cementiri anglès.

I a Vilagarcía, Huelva, on nombrosos bucs de la "Royal Navy" anglesa visiten també amb regularitat per realitzar maniobres o fer escales els carguers de la companyia anglesa que explota la mines de Rio Tinto. (11)

RETALLS DE PREMSA

Fins aleshores, només he trobat a la revista *Es Marjal* que comenti la defunció d'un marí anglès jugant a futbol. I d'una altra mort, de l'accident del biplà que va desenganxar del Portaavions Argus el dia 11 de març. Tant la premsa local com la britànica sí que va donar constància de l'accident del biplà i la mort de l'observador que es va estavellar al mar.

Tota la informació de la premsa recollida, insular, nacional i d'Anglaterra està

esquematzada, d'aquesta manera convida a confondre les dades i els llocs:

(Texts extrets de les notícies així com foren publicades)

- Revista *Es Marjal* dimecres 12 de març: (12)

"...Avuy en es camp d'Els Barquerets els inglesos juguen al futbol an el qual hey assistexen prop de 200 poblers i una gran gentada: dos dels qui juguen se topen de tan mala manera que ún fa varies glopades de sanc i el s'en duen desmayat: axí com s'esquadra ve a ser una ciutat tan gran, avui hey ha dos morts, i molts estàn com estormitas per haver alsat massa el colzo."

- *La Vanguardia* (edició dijous dia 13 març, pàg. 15)

De Marruecos

Maniobras de la escuadra inglesa: La batalla de Jutlandia

Palma, 12, 20.

Comunican del puerto de Pollensa, haber llegado a aquella bahía todos los buques de la escuadra inglesa pertenecientes a las flotas del Atlántico y del Mediterráneo.

Ayer tarde entraron las divisiones que faltaban en grupos de veinte y treinta buques, en orden de combate, formando un total de un centenar de navíos. Algunos hidroaviones volaron haciendo vuelos arriesgados. Uno de ellos a causa de una falsa maniobra cayó, muriendo el aviador que lo tripulaba. Inmediatamente se acudió en su auxilio, pero resultó inútil, encontrándolo cadáver. El almirante de la escuadra ha teleografiado al capitán general pidiendo permiso para desembarcar fuerzas de marinería con objeto de tributar al cadáver los honores correspondientes, habiendo la autoridad militar contestado afirmativamente.

—Mañana comenzarán las maniobras que serán presenciadas por el primer lord del almirantazgo inglés, Beaty.

Se desarrollará como supuesto táctico el combate de Jutlandia, interviniendo los submarinos e hidroaviones fondeados en la bahía de Palma.

- *El día* (edició dijous dia 13 de març) :

Se supo accidente ocurrido en alta mar.

Hidroavió del Buque Argos se elevó en alta mar, una avería se vio obligado amenizar violentamente.

Era uno de los mejores aviadores. El aparato se fue a pique. El alto mando solicita a autoridades de Alcúdia para poder desembarcar y enterrarlo en dicho cementerio. Se tributará gran entierro al difunto en el cementerio de Alcúdia.

Partido jugado por las escuadras en Alcudia, empatados.

- *La Almudaina* (edició 13 Marzo, jueves) :

En la bahía de Pollença en una falsa maniobra, se cayó del avión un marinero yendo a parar al mar.

Se afirmaba que sería embalsamado y depositado en el buque-hospital, hasta llegada a Malta.

- *La Vanguardia* (14 Marzo, viernes, pag 13):

Esta mañana se ha efectuado el entierro del aviador perteneciente al crucero «Argo», que ayer murió a consecuencia de un accidente de aviación mientras efectuaba maniobras navales.

Desde el buque el féretro fue llevado al puerto de Alcudia y después al

cementerio, rindiéndole honores de campaña la marinería, y concurriendo la oficialidad y el comandante del buque. El desfile fue presenciado por numerosa concurrencia.

- *La Almudaina* (edició 14 Marzo, viernes)

Grandes caravanas de coches llegan de toda isla y no se realizan las maniobras anunciadas. A las dos de la tarde, desde la torre de vigía presenciamos el acto de trasladar el cadáver del aviador fallecido. Vimos agruparse ininidad de embarcaciones a la vela que después de despegarse de sus respectivos buques acudían a un sitio elegido y que colocándose en línea de a cinco y formando una larga hilera.

Después de un toque de sirena y un disparo empezaban la marcha destacándose la embarcación portadora del cadáver dirigiéndose la comitiva hacia "Es Barcaret" para trasladarlo al cementerio de Alcúdia.

Durante esta manifestación de duelo todos los buques llevaban la bandera a media asta. No desembarco la marinería a tierra por cuya causa, se ven los cafés y las calles concurridos pero no con el exceso a que nos tienen acostumbrados, sólo los de aprovisionamiento.

- *La Vanguardia* (edición 15 de Marzo, sábado, pag 20, sábado)

Las autoridades mallorquinas son invitadas a almorzar a bordo por el Almirantazgo.

- *La Vanguardia* (edició dia 16 de Marzo, domingo, pag 15) :

Las respectivas escuadras regresan a sus bases.

En alta mar realizan simulacro de combate de la Batalla de Jutlandia.

- *El día* (edición dia 16 de Marzo, domingo) :

Habiendo soplado fuertes vientos del norte, se anticipa salida de la flota.

Por la mañana, los marineros depositan una hermosa cruz en forma de hélice de avión llevando esculpido el nombre, "Kenneth Cromar Tilman"

El Comandante del buque Porter ha regalado al Club deportivo "Victoria Eugenia" redes y demás materiales de juego de fútbol que habían desembarcado para la partida de fútbol de hoy, que no pudo realizarse ante la anticipada salida de hoy.

• Flight, April 10 : Killed, Flight-Lieut. Kenneth Cromar Tilman who was accidentally killed on service on March 11, was the son of Mr. And Mrs. Tilman, Wallasey. His age was 27. (13)

- *La Vanguardia* (edición dia 18 Marzo, martes, Pag 22).

En Gibraltar la marina inglesa se han registrado muchos casos de gripe y de fiebre tifoidea. Hasta ahora han sido desembarcados por este motivo 70 marineros enfermos.

CONJETURES

Davant la notícies exposades, convida a pensar que el lloc de l'accident del biplà va ser a alta mar i no a la badia de Palma ni a la badia de Pollença; que el biplà es precipità violentament a la mar i que, segons se'l qualifica a la carta oficial enviada a la vídua, el soltat es anomenat aviador observador. Que les exèquies es conduïren a la badia de Pollença cap a Alcúdia i que foren els seus companys els que lliuraren una creu feta amb una hèlix a la sepultura del soldat amb una placa commemoratò-

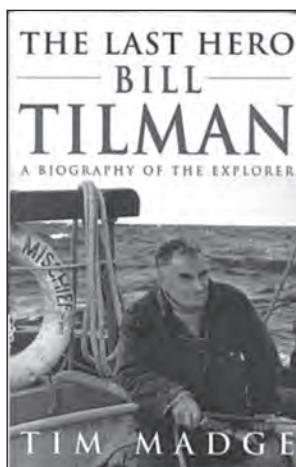
ria a la boixa (*Peça cilíndrica, de secció de corona circular*).

Aquesta cerimònia es va voler fer coincidir amb el desplegament d'esquadres britàniques a la badia de Pollença; però que, malauradament i sense poder saber-ne el motiu, aquesta maniobres anunciades de forces militars es va cancel·lar. Si la comitiva fúnebre va desembarcar al Port d'Alcúdia o al Barcarès, ara com ara, no s'ha pogut esclarir .

De l'oficial observador mort, Kenneh Cromar Tilman, només tenim la dada que provenia de Wallasey i que la seva edat en morir era de 32 anys.

CONFIRMACIÓ DE LAS DADES EXPOSADAS

Resseguint la recerca per copsar més informació de l'oficial mort, localitzem una biografia escrita de William Harold Tilman (1898- 1977), més conegut per Bill Tilman, realitzada per l'escriptor Tim Madge i titulada "The last Hero".

A les primeres pàgines del llibre, parla de la seva família, confirmant-nos que l'aviador mort Kenneth Tilman era germà del protagonista del llibre, el famós explorador britànic. En aquesta biografia de l'explorador, es relata l'infortunat accident del seu germà enterrat a Alcúdia i reproduïx la carta que la vídua va rebre de l'instructor, el capità de tropa Kilner, exposant els detalls de l'accident i deixant clar que es varen fer tots els esforços possibles per rescatar el seu marit en vida; però que només varen poder salvar el pilot (14). És curiós constatar que el nom del pilot del biplà no consta en la documentació. Un fet que convida a pensar que la intenció de les autoritats no afavoria la indagació sobre els fets de l'accident.

Si més no, consta en la biografia del germà explorador que la família encapçalada pel pare, John Tilman, va adreçar una carta de queixa al Ministeri de l'Aire a Londres, per tal d'esbrinar els detalls de l'accident. I que, en una prompta resposta, aquest li va comunicar que les condicions de l'avió després del rescat no indicaven cap fallada mecànica i que per obtenir més detalls de l'accident haurien d'adreçar-se al Tribunal d'investigacions.

El llibre constata també la magra tendència que la família Tilman va demostrar per fer públic el seu dol. També fa notar que la germana de Kenneth, Adeline, acompanyada de son pare, John Tilman, visitaren anys després la tomba de Kenneth al cementiri d'Alcúdia i que s'emportaren a la tornada, com a recordatori, un esqueix de gerani blanc que la família va mantenir viu, i encara el conserven en homenatge a la seva memòria, els nebots-nets en Bodowen. (14) Conten també que les úniques evidències físiques a la memòria de Kenneth Tilman són la creu dipositada en aquest cementiri amb la placa a la caixa de l'hèlix i la descendència familiar.

PRESERVACIÓ DE LA SEPULTURA

Documentació privada : Carta del capità de tropa Kilner enviada a la família Tilman

A la carta, relata que el dia 11 de març, desenganxant del HMS Argus, als afores de la badia de Palma, just desenganxar va caure al mar. L'observador va morir després de diverses hores de reanimació a l'hospital buc, i el pilot va poder salvar la seva vida. Amb l'hèlix del biplà accidentat van fer la creu per a la seva família.

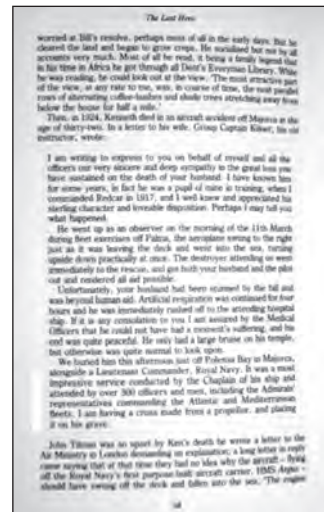
I amb una altra hèlix, feren la creu per la seva làpida a Alcúdia. El funeral va ser rendit amb alts honors acompanyat per 300 oficials, inclosos els almiralls en representació de l'esquadra del Mediterrani i la de l'Atlàntic. (14)

Podem concloure que, ara per ara, no podem precisar, l'aviador Manfred von Richthofen (1892 – 1918), més conegut *Barón Rojo*, si al seu primer funeral realitzat pels aliats el 22 d'abril de 1918, la seva làpida funerària de creu de pales d'hèlix de l'aeroplà, si va ser la primera estela funerària amb aquesta creu en la recent història de l'aviació. (15)

L'explorador Bill Tilman, que residia a Kenya, on residien entre altres colons britànics de renom, també el famós escalador i muntanyenc Eric Shipton (16), i Karen Blixen, (1885 – 1962) (17), coneguda per la seva biografia "Memòries de Àfrica" on tots tenien inversions en l'explotació de cafetars, Bill es desplaça a Anglaterra per assistir al funeral del seu germà.

La destinació va voler que tots dos germans desapareguessin d'una forma violenta, l'observador Kenneth en aigües del mediterrani i el germà menor, el famós explorador, Major Harold William Tilman "Bill" (18), va desaparèixer a l'edat de 79 anys, en el veler "En Avant" a l'oceà Atlàntic, entre les illes Malvines i Riu, amb set tripulants més a bord que acompanyava a l'expedició en ruta a escalar la Muntanya Foster, a l'illa Smith (nord de la península Antàrtica) dirigida per Simon Richardson en 1977. (18)

Mai no s'han trobat les restes del veler, ni tan sols un tros de masteler del veler.

Gentilesa de Bob Comlay.

La ponència tracta d'evidenciar la crònica històrica de las visites de les esquadres angleses a la badia de Pollença que van permetre disposar a la marina anglesa d'una excel·lent base de maniobres que els britànics havien adequat a les seves necessitats i per a Alcúdia i Pollença, varen generar un important creixement econòmic i cultural.

No es mesura tant pels resultats econòmics com a tal, sinó més aviat per les insercions internacionals i les relacions amb la resta del món, processos que podem classificar de transformació, novetat i progrés, davant la "intencionalitat" de la badia nord que d'una o una altra manera van constituir un precedent de gran importància cap al futur turisme de la zona.

BIBLIOGRAFIA I ALTRES FONTS DE CONSULTA.

- (1) - AMA, Libro de Registros de Enterramientos, sig 301.
- (2) -Pere Salas –*Fotografies de Pollença dels anys vint* El Gall Editor. Pollença, 2006.
- (3) - <http://www.royalnavy.mod.uk/history/naval-leaders/david-beatty/>
<http://www.roll-of-honour.com/Ships/HMSsubmarineL24.html>
http://en.wikipedia.org/wiki/HMS_L24
- (4) -Crónicas de la Técnica, ISBN: 84-01-60791-4.
- (5) (6) - http://en.wikipedia.org/wiki/parnall_Panther.
- (7) - *La Vanguardia* Edición del miércoles, 19 marzo 1924, página 7.
- (8) - *La Vanguardia*, Marzo 1924.
- (9) - Peres Sales, *Fotografies de Pollença dels anys vint*. El Gall Editor. Pollença, 2006.
- (10) - V Jornades d'Estudis Locals d'Alcúdia, *Els inicis de la pesca al bou a Alcúdia*, pàg. 60, Joan Darder, Pere Oliver.
- (11) -Bernardo Salazar, historiador de la federació espanyola defensa aquesta tesi, <http://forzaarosa.blogspot.com/2008/08/historia-del-ftbol-en-espaa-vilagarca.html>
- (12) - *Es Marjal*, en data del dia 12-03-1924.
- (13) -FLIGHT, The Aircraft Enginneer and Airships.10 Abril 1924, pag 214.
- (14) -The Last Hero, by Tim Madge,pag 54, 55.
- (15) - http://entrevidiya.blogspot.com/2007_09_01_archive.html
 Sus 80 victorias granjearon al Barón Rojo el respeto de la RAF. Tanto que le enterraron con todos los honores militares.
 Los máximos ases de caza del imperio británico llevaron su féretro en hombros, y se cortó una hélice, se pulió y se grabó para que sirviese de cruz. A sus 25 años, este noble prusiano había firmado una de las páginas más brillantes del comienzo de la aviación.
- (16) - ERIC SHIPTON **Eric Shipton** (Eric Earle Shipton) **Biography**. (1907–77)
<http://bobmckerrow.blogspot.com/2009/06/eric-shipton-explorer-who-loved-women.html>
 Posteriormente, se establecieron en el este de África para probar suerte como un plantador de té, singularmente satisfecho al pensar que su nuevo hogar era sólo veinte millas de los pies del Monte Kenya (para regocijo de los siervos de su casa, llegó a su finca con un hacha de hielo, escalada en las botas, y varios cientos de metros de cuerda). En 1930, recibió una carta de un compatriota británico, HW Tilman, pidiendo asesoramiento sobre la escalada en las montañas del este de África. Su próxima reunión y el ascenso del Kilimanjaro y el Monte Kenya fusionan una de las asociaciones más importantes en los viajes de montaña vigésimo siglo y la exploración.
- (17) - <http://www.karenblixen.com/chronology.html>
- (18) - http://en.wikipedia.org/wiki/Bill_Tilman

*Vull agrair l'ajuda i el suport per realitzar aquest treball a Xisco Regué Balaguer. Gràcies amic.

LA INTERVENCIÓ URBANÍSTICA DE NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ A ALCANADA (1933). DEL PARADÍS AL JARDÍ MEDITERRANI

M. Carme Suárez Gómez

NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ (1891- 1981)

Nicolau Maria Rubió i Tudurí és ell germà gran de la família Rubió i Tudurí, neix a Maó el 6 de febrer de 1891, al carrer Isabel II, núm. 60, fill primogènit de l'enginyer militar liberal i il·lustrat, Mariano Rubió Bellver, originari de Reus, i Maria Tudurí Monjo, filla d'una família de comerciants menorquins. D'aquest matrimoni nasqueren cinc fills: Nicolau, el més gran; Santiago, enginyer autor del Gran Metro de Barcelona i del Ferrocarril Cremallera de Montserrat; Marià, advocat i polític, Diputat al Parlament de Catalunya per Esquerra Republicana; Isabel i Ferran, metge i farmacèutic.

La família es traslladà a Barcelona l'any 1896 i s'instal·là al barri residencial a les fal·des del Tibidabo: El seu pare Marià Rubió i Bellvé deixà aviat la carrera militar i fou nomenat enginyer en cap de la societat Tibidabo, fundada pel Doctor Andreu, tot compaginant la seva carrera professional amb la d'escriptor

El seu oncle, l'arquitecte Joan Rubió Bellver, exercí una influència cabdal sobre ell. Com ell, fou arquitecte, aquarel·lista i amant d'aventures.

Nicolau Maria Rubió i Tudurí fou també urbanista, dissenyador de jardins, escriptor, traductor, dramaturg i periodista. L'any 1917, com a Director de Parcs i Jardins a Barcelona, inicia una encertada actuació que durà fins l'any 1937. Quan torna de l'exili, a partir de 1946, les seves nombroses obres s'inscriuen dins l'àmbit privat.

L'any 1988, l'Ajuntament de Maó l'anomena *Fill Il·lustre de la ciutat de Maó*. Des de llavors, es comença a parlar de dedicar un jardí públic a la memòria de l'il·lustre arquitecte.

L'acció conjunta de l'Ajuntament de Maó i la Fundació Rubió Tudurí-Andró-maco fan possible la realització del projecte. L'any 1996 es presenta l'exposició *Un nom per a un jardí*, amb fotografies i quadres de l'obra de Rubió i Tudurí, i el projecte del futur Parc, realitzat per l'Institut de Parcs i Jardins de Barcelona.

Finalment, a la primavera de l'any 2000 s'inaugura el Parc Públic Nicolau Rubió i Tudurí, situat al camí de ses Vinyes de Maó, prop del Polígon Industrial.

L'esser humà realitza un ritus de compensació, un acte de reparació en honor del regne vegetal, quan decideix plantar un jardí, com altar expiatori de seus vells pecats.

N. M. Rubió Tudurí, *Las raíces del arte del jardín*, 1978.

LA FORMACIÓ ACADÈMICA DE NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ I EL PENSAMENT POLÍTIC

Rubió inicià els seus estudis de batxillerat l'any 1900 a l'Institut de la Universitat, únic institut que hi havia a Barcelona, ja que el seu pare no va voler que els seus fills es formessin en institucions religioses.

L'any 1908 comença la carrera d'arquitectura essent director de l'Escola Domenech i Muntaner, estudis que complementa ben aviat amb classes de dibuix a l'Acadèmia Galí, un dels nuclis més sòlids del Noucentisme Català, juntament amb el seu company de carrera Ramon Reventós. És en aquest època que Rubió comença a pintar aquarel·les, una modalitat que cultivarà durant la resta de la seva vida.

El 1915 projecta l'Hospital de Malalts Incurables d'estil Domènech i Muntaner com a exercici fi de carrera i aquell mateix any coneix a Barcelona l'arquitecte cap de parcs i jardins de París, Jean- Claude- Nicolas Forestier, que tant influirà en la seva vida.

NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ: PERSONES INFLUENTS EN LA SEVA VIDA.

Moltes foren les persones que conegué el polifacètic intel·lectual i arquitecte, algunes de les quals tingueren una influència cabdal en la seva vida que marcaren la seva trajectòria professional. Algunes d'aquestes persones tenien amb ell vincles familiars com és el cas del seu pare, el seu oncle i els seus germans, tots ells amb una gran talla intel·lectual i una important formació acadèmica i d'altres, vincles professionals com és el cas de Jean- Claude Nicolás Forestier.

D'entre tots ells destacarem dues persones: Joan Rubió Bellvé i el paisatgista francès, Jean- Cloude Nicolás Forestier.

JOAN RUBIÓ BELLVÉ (1870-1952)

Joan Rubió i Bellvé és el seu oncle. Arquitecte de professió, exercí una influència cabdal sobre ell. Com ell, a més d'arquitecte, fou aquarel·lista i amant d'aventures. És un dels últims membres del modernisme. Deixeble i ajudant de Gaudí va fer feina amb ell a la Sagrada Família, a la Casa Batlló i al Parc Güell, i a Mallorca,

a la Seu de Mallorca. És l'autor del Banc de Sóller, de l'església de Sant Bartomeu (Sóller), de l'església nova de Son Servera i de la Casa Miquel Benimelis a Palma.

JEAN- CLAUDE- NICOLAS FORESTIER

Jean-Claude- Nicolàs Forestier, el seu mestre. Una vegada que Nicolau Maria Rubió i Tudurí enfoca la seva professió cap a l'arquitectura, un esdeveniment fortuït farà variar el seu rumb: Nicolau recorda així la primera entrevista amb Forestier, quan el seu pare li va presentar al restaurant Miramar (Montjuïc).

Francesc Cambó, regidor i diputat de la Lliga Regionalista, va cridar Forestier l'any 1915, aconsellat per Josep M. Sert, que l'havia conegut a París i coneixia la seva tasca a Sevilla, per crear un parc a Montjuïc en motiu de l'Exposició Internacional de Barcelona. Forestier es va posar a fer feina de seguida i aviat es va trobar amb la necessitat de comptar amb un ajudant eficient. Marià Rubió i Bellvé va pensar amb el seu fill Nicolau Maria que estava a punt de finalitzar els estudis d'arquitectura. Ell mateix els va presentar i, des del primer moment, se sentiren compenetrats professionalment. Forestier era un home anticlerical, però d'idees polítiques conservadores, que treballava amb la màxima serietat. Es va instal·lar a Barcelona per conèixer en profunditat la ciutat. Ambdós començaren a fer feina plegats en el Parc de Montjuïc. Era minuciós i va ser l'introduïdor de noves plantes i noves espècies i induí al gran rosarista, Pere Dot, a participar al Concurs de Roses de Bagatelle, cosa que li va suposar un gran èxit.

EL PENSAMENT POLÍTIC DE NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ

El pensament polític de Nicolau Maria Rubió i Tudurí es basava en la Mediterraneïtat i el catalanisme polític. La idea que ell tenia d'Espanya era el d'una societat mercantil de dos estats, Castella i Catalunya, on els dos es nodreixen i obtenen beneficis en una posició que podia definir com a federalista.

Catalunya, a més d'una realitat, és una personalitat que es manifesta amb un pacte amb l'Estat i, per tant, l'Estat ha de respondre a través d'Espanya a aquest pacte entre dos països. Per expressar-ho, utilitza el títol provocatiu d'Espanya Societat Anònima com una unitat entre socis que defensa els interessos de tots dos (Isidre Molas). Federalisme com a legitimació utilitària, pràctica i funcional.

La cultura catalana envers l'Estat espanyol ha tingut cura de diferenciar-se pel seu caràcter menys restrictiu, més obert als corrents culturals europeus, sobretot francesos i italians. S'ha vestit d'un tarannà més liberal, culturalment i políticament parlant. Ha assumit el paper de ser la porta per on entra l'aire i, tal com deia en Rubio, lluita perquè la marinada entri fins a l'interior de la península.

La patrie llatina és el text en el qual Rubió exposa la visió d'Europa vista des de la llatinitat, un concepte que, partint de l'element grec, es confon amb una sola civilització que, un cop empeltada al tronc indígena occidental, dona origen a un esperit particular, l'esperit llatí. Per a Rubió, doncs, la pàtria és la llatinitat: una manera d'entendre la vida, una manera d'esser de la gent, dels pobles assentats a les proximitats del *Mare Nostrum*, els quals (amb vint-i-cinc segles d'història ja que els

seus orígens es remunten a la premsa de consciència d'un mar comú) han mantingut una cohesió i unes afinitats que d'alguna manera han pervingut fins als nostres dies.

L'esperit llatí conforma el món clàssic, amb el qual les arts assolixen les més altes cotes de la nostra civilització, i això dóna lloc a la idea de proporció, equilibri i mesura, origen del bon gust. *La unió dels pobles del Mediterrani o el manteniment de l'arc litoral esdevé la base de la prosperitat i de la florida de la cultura; una cultura que haurà de lluitar contra els embats provinents dels pobles germànics que sempre, al llarg de la història han sumit Europa en llargues nits que la giren d'esquena a la llum, és a dir a la llatinitat.*

Josep Maria Quintana: *Nicolau Maria i Tudurí (1891-1981), Literatura i pensament.*

L'OBRA LITERÀRIA DE NICOLAU MARIA RUBIÓ I TUDURÍ¹

L'obra literària escrita per Rubió és força àmplia, i aparegué en llibres, fullets, publicacions diverses, setmanaris i diaris. Abraça una temàtica àmplia:

- Periodisme. Més de cent articles sobre l'actualitat a la premsa diària.
- Arquitectura. Quaranta obres, entre les quals destaquen les següents:
 - *Diàleg sobre l'arquitectura* (1927).
 - *"Laclimatació de l'arquitectura moderna a Barcelona"* (1930).
 - *Actar. Discrimination des formes de quietude, formes de mouvement dans la construction.* (1931).
- Urbanisme. Trenta obres sobre urbanisme, destaquen els següents articles i publicacions:
 - *"Adquisició de nous parcs municipals a Vallvidriera i Tibidabo"* (1920).
 - *"El Congrés d'Edificació i Urbanisme. Londres, Juny 1920"* (1920).
- Jardins i Parcs Públics. Trenta obres, destaquen les següents:
 - *El jardín meridional.* (1934).
 - *El jardín, obra d'art* (1960).
 - *Del paraiso al jardín latino* (1981).
- Assaig històrico-polític.
 - *Estat espanyol, societat anònima* (en col·laboració amb Marian Rubió i Tudurí) (1930).
 - *Catalunya amb Europa* (en col·laboració amb Marian Rubió i Tudurí) (1932).
 - *El litoral català en un conflicte mediterrani* (1931).
 - *La patrie latine* (1945).
- Viatges i caceres a l'Àfrica. Entre unes dotze obres, destaquem:
 - *Caceres a l'Àfrica tropical* (1926)
 - *Sàhara-Niger* (1932)
- Narracions :
 - *Le reveil de l'Afrique* (1936)

¹ Biblioteca-Arxiu Fernando Rubió i Tudurí.

- *Cacera en el no res* (1954)
- *No ho sap ningú* (1961).
- *Un crim abstracte o el jardiner assassinat* (1965).
- Teatre:
 - *Midas, Rei de Frígia* (1935).
 - *Un sospir de llibertat* (1936).
 - *Ulisses alargòlida* (1962).

LA TRAJECTÒRIA PROFESSIONAL DE N. M. RUBIÓ I TUDURÍ.

Per tal d'entendre la trajectòria professional de Nicolau Maria Rubió i Tudurí cal tenir en compte els principals esdeveniments històrics i polítics del moment: la I República, la Dictadura de Primo de Rivera, la II República, l'esclat de la Guerra Civil, l'Exili i la Postguerra.

PRIMERA ETAPA (1916- 1937)

L'any 1916 obté el títol d'arquitecte i un any després, l'any 1917, és nomenat com a Director de Parcs i Jardins de Barcelona. Aquest mateix any obté la càtedra de Jardineria de l'Escola de Bells Oficis de la Mancomunitat².

De la mà de Forestier, aprèn l'art de la jardineria i del paisatgisme. Rubió li dedica al seu mestre comentaris plens d'elogis "És meravellós, per això mateix, veure'l sempre senyor del seu propi esperit, clar i precís en l'ordenació del plans, extraordinàriament vigilant en el gust acurat i enginyós en tots els detalls del jardí".

1918.- Realitza els Jardins del Parc de Guinardó , segons el projecte de J.C.N Forestier.

1919.- Jardins de Santa Clotilde a Sta. Cristina.

1920.- Substitueix Cebrià i Montoliu a la Societat Cívica la Ciutat Jardí i dirigeix la revista Cívica. Dissenya i realitza els Jardins de les Quatre Copes. Projecte de distribució dels parcs públics de Barcelona. Projecte d'Urbanització regional per a la Mancomunitat de Catalunya.

1921. Casa Cambó d'Adolf Florensa.

1922. Primera cacera a l'Àfrica (Senegal i Gambia) amb Josep Botey, Ramon Duran i Reynals i Ferran Rubió. Jardins de la plaça de la Sagrada Família. Església Nostra Sra. de Montserrat. Pavelló de Ràdio Barcelona (1922-1924).

1923. Projecte d'espai recreatiu a la plaça Letamendi. Caceres al riu Gàmbia.

1923-1930 Dictadura de Primo de Rivera

1924. Reforma en el Parc de la Ciutadella.

1925. Jardins del Palau de Pedralbes. Segon viatge a l'Àfrica amb Josep Botey i Joan Mirambell, Pere Dot li dedica la Rosa Director Rubió. Realitza cursos de jardineria a la FAD (Foment de les arts).

² Ajuntament de Barcelona. Jardins de Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1891-1981)

- 1926.- Plaça Compte d'Urgell (Francesc Macià)
1927.- Jardins de Saló. Jardins del compte de Godó, en Teià.
1928. Jardins per al Duque de Peñaranda, a Tenerife. Hotels a la plaça d'Espanya.
1929. Programa d'adquisició de boscos i terrenys lliures per a la ciutat de Barcelona. Projecte de la Barcelona futura. 1910 era de 71 hectàrees i 1926 , 447 hectàrees. Pàg. 70. Llibre Ajuntament de Barcelona.
1930. Jardins de l'ambaixada d'Espanya a Londres.
1931- 1936 II República
1931. Plan Regional de Catalunya per encàrrec de la Generalitat de Catalunya.
1932. Urbanització d'Alcanada (Alcúdia). Estrena al Romea *Judes Iscariot*.
1933. Oficina de la Metro Goldyn Mayer al c/ Mallorca. Casa Llorac en el Carrer Muntaner, Jardins del Turó Park.
1934. Jardins de l'Avinguda Pau Casals.
1935. Quart viatge a Àfrica amb Ferran Rubio, Francesc Domingo, Xavier Mora i un taxidermista del Zoo de Barcelona.
1937. S'exilia a París.
1937-1945 L'exili

L'esclat de la Guerra Civil va significar l'exili a l'any 1937 a París allà fou enviat pel Comissariat de Propaganda de la Generalitat, com a representant seu. Des de París intenten negociar la pau amb Catalunya.

A París es guanya la vida fent dibuixos per al modista Balenciaga, dissenyant joies per a l'orfebre Van Cleft i dibuixant ceràmiques i aquarel·les per a una botiga de luxe.

Tot el seu món liberal, cosmopolita, aquell món que ell somiava dins d'una Espanya pràcticament federal, desapareixeria. Intuïa quin seria el final d'aquesta guerra i també què li passaria al país.

I ho va escriure en un article en què parla de la futura, però imminent, africanització d'Espanya. S'exilià. Va tornar a l'any 1945 i, malgrat no participar en cap activitat política d'una manera clara, perquè N. M. Rubió i Tudurí, encara que no era un polític professional, tenia una opinió política, va tornar escèptic.

L'any 1942 esdevé una data important en la vida de N. M. Rubió: els seu casament amb Montserrat Pla i Rosselló, jove barcelonina que havia conegut abans de la guerra. El matrimoni romandrà encara uns anys a París, on faran noves amistats i mantindran relacions amb altres amics exiliats: Nicolau d'Olwer, Joan Rebull, François Mauriac, Picasso o Chagall, són els amics que comparteixen aquests dies parisencs.

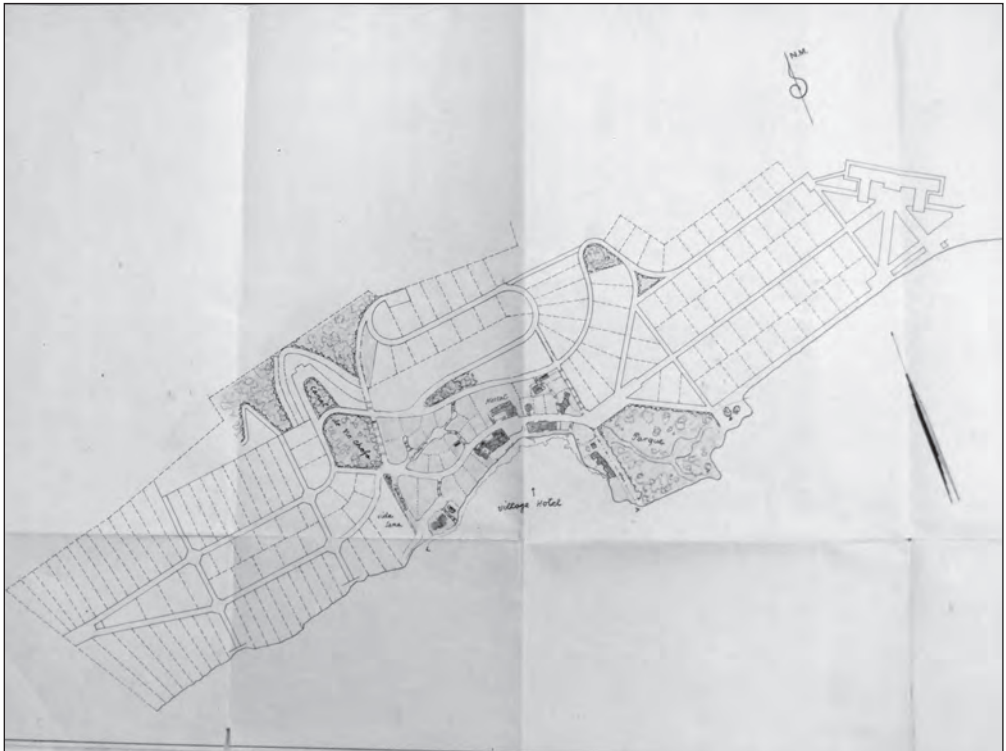
Escriu poc en aquests anys i només participa una vegada en un acte públic: l'homenatge a París de Mossèn Cinto Verdager. Hi són presents pràcticament tots: Josep Maria de Segarra, Pau Casals, Ventura Gasol, Nicolau d'Olwer, Carles Riba, Rovira i Virgili...

SEGONA ETAPA (1945-1981)

Nicolau Maria Rubió i Tudurí retorna a Espanya l'any 1945 en companyia del pintor Sert i comença una etapa d'allunyament de l'arquitectura pública. Dedicava tota la seva activitat a la creació d'obres i jardins particulars, treballant a Madrid,

Nicolau M. Rubió i Tudurí, 1891-1981.

Plànol de la urbanització d'Alcanada projectada per Nicolau M. Rubió. 1932.

Projecta d'urbanització d'Alcanada, 1933.

Alcanada deprés de la guerra.

València, Costa Brava, Mallorca i les Illes Canàries, i contempla calladament la desfiguració de moltes de les seves obres ciutadanes i la falta de continuïtat de la seva labor de planificació municipal.

En aquesta etapa es defineix la proposta de jardineria de Rubió, ve definida pel distanciament cada vegada més progressiu i contundent de les propostes eclèctiques del seu mestre Forestier.

La influència del paisatgisme no definit forma part de la proposta formal de l'arquitectura moderna i la consciència més palpable del respecte a la naturalesa. Torna a viatjar i publica alguns llibres a partir del 60.

L'any 1977 retorna al primer pla del reconeixement públic amb la concessió del premi FAD per la col·laboració en el nou emplaçament del monument al Doctor Robert en la plaça Tetuan a Barcelona i l'any 1978 se li encarrega la darrera feina pública com a arquitecte de jardins, el projecte de jardins de la Sagrada Família, on l'obra de Gaudí queda reflectida amb delicadesa en el misteriós estany obert al peu de l'edifici. Nicolau Maria mor a Barcelona, el 4 de maig de 1981.

APLICACIÓ DE LA TEORIA DEL JARDÍ MEDITERRANI A LA URBANITZACIÓ D'ALCANADA

Els seus jardins, totalment allunyats de tota implicació romàntica i delirant, es mouen d'acord amb la naturalesa ideal, fortament entroncada en el paisatgisme del lloc i en els quals la ruptura de la linealitat, aquella linealitat tan característica del jardí renaixentista i del jardí francès, no vol dir pas a una rendició en mans d'un paisatgisme foraster, sinó el retrobament de Rubió amb un ideal de paradís: el paisatge mediterrani (Josep Bosch).

Alcanada és una antiga alqueria del terme d'Alcúdia, situada a la costa meridional de la península d'Alcúdia entre el Port i el Cap de Menorca. Actualment hi ha una urbanització del mateix nom que s'estén des de les immediacions de l'illa d'Alcanada fins a la vora de la vila d'Alcúdia, al llarg del vessant meridional del Puig de sa Madona, conserva una platja poc urbanitzada. El nucli originari fou promogut als anys 30 del segle XX per l'arquitecte Nicolau Maria Rubio i Tudurí i per l'horticultor Pere Dot.

A partir de la documentació existent a l'arxiu històric municipal, hem pogut fer una reconstrucció del Projecte d'Urbanització d'Alcanada realitzat l'any 1932 per l'arquitecte Nicolau Maria Rubio i Tudurí i promogut pels propietaris del predi, la família Sampol- Antich.³

L'any 1933 el Projecte d'Urbanització del Predi d'Alcanada es presentà a l'Ajuntament, aquest projecte constava de plànol de la parcel·lació i memòria tècnica per procedir a la seva corresponent tramitació, sembla ser que aquesta documentació es va extraviar durant la guerra i la major part de l'expedient que a continuació es transcriu fan referència als problemes que ocasionà poder tornar a reprendre el projecte una vegada acabada la guerra l'any 1946:

³ Documentació procedent de l'arxiu administratiu de l'Ajuntament d'Alcúdia.

DOCUMENTACIÓ ARXIU HISTÒRIC I ADMINISTRATIU. AJUNTAMENT D'ALCÚDIA REFERENT AL PROJECTE:

Documentació referent l'aprovació del plànol corresponent a la delimitació marítime-terrestre emesa per Obras Públicas del 10 de maig de 1933 enviada a l'ajuntament d'Alcúdia.

Capitania General de Balears, certifica que hi ha un escrit datat l'any 1933 a les seves dependències pel qual es demana autorització per dur a terme la urbanització de la finca d'Alcanada.

1945. Certificat del Batle Joaquim Marín, referent a la finca rústica i habitacions sa Bassa Blanca i altres finques de particulars utilitzen un "camino carreter" que connecta amb Alcúdia i la muntanya de la Victòria

1946. Acta Plenari de la Comissió Gestora per la qual se sol·licita a Dona Margarita Antich, viuda de Don Miquel Sampol i propietària del predi d'Alcanada, plànols de parcel·lació on s'han construït els habitatges.

1950 (25 de gener), acta plenari, a la qual es llegeix la instància presentada per Don José Sampol en nom dels propietaris del predi d'Alcanada, en què exposa que la documentació referent a la urbanització d'Alcanada ja s'havia presentat a l'Ajuntament per part de l'arquitecte Nicolau Maria Rubió i Tudurí amb la seva corresponent memòria per procedir a la seva tramitació. Donat el fet que s'ha extraviat lliura una còpia dels plànols i la Memòria per tal que s'exposi al públic.

1950 (15 de setembre). Transcorregut el període d'exposició pública i no havent-se presentat cap reclamació. La corporació aprova els esmentats plànols.

1952 (20 d'agost). Certificat de Don José Porcel Zanoguera, *Cap Provincial de Sanitat de Balears* en què figura que, a la sessió plenària, fou aprovat el Projecte d'Urbanització que consta de Memòria Descriptiva de l'esmentat projecte subscrita per l'arquitecte Nicolau Maria Rubió i Tudurí (transcriu Memòria).

1953 (20 de març). El Sr. Juan Bou Sunyer, propietari del predi d'Alcanada, sol·licita al Batle d'Alcúdia còpia de tota la documentació referent a la urbanització d'Alcanada. Va comprar la finca d'Alcanada a la família Sampol i, amb la llenya de les oliveres que va obtenir, va pagar l'import de la compra. Posteriorment la va vendre per una major quantia (Joan Domingo).

1953 (18 d'abril), certificat que transcriu un document de la *Jefatura de Obras Públicas de Baleares* en què s'aprova el projecte en referència amb una sèrie de condicions: Primera. Que en els terrenys afectats pel ferrocarril de la cantera per on es transporten pedres per a l'ampliació i millora del Port d'Alcúdia no s'hi podrà fer cap tipus d'obra. Segona. No es pot ocupar la zona de deslinde marítime terrestre. Tercer. No es podrà interrompre el trànsit del camí que condueix al far d'Alcanada ni efectuar cap modificació del traçat.

1960. Carta datada el 17 d'octubre de D. Nicolau Maria Rubió i Tudurí, adreçada al Batle d'Alcúdia, en la qual explica en forma aclaridora com ha anat la tramitació del projecte de la urbanització d'Alcanada expedient iniciat l'any 1933.

11 juliol 1957.- D. Juan Melià Bauzà, secretari de l'Ajuntament d'Alcúdia, fa un certificat al qual fa una descripció de l'expedient relatiu a la urbanització d'Alcanada a petició del procurador dels Tribunals.

25 de novembre de 1958. La *Comisión Provincial de Urbanismo de Baleares* a

efectes de confecció del planejament en les zones turístiques residencials sol·licita al Batle d'Alcúdia el plànol d'urbanització d'Alcanada i data d'aprovació de l'Ajuntament i el *Plan de Ordenación de la Playa de Alcúdia*.

1958 (2 de desembre). Contestació a l'escrit anterior adreçat a la *Delegació del Ministeri de la Vivenda*.

1960 (19 d'abril). B.O. núm. 14581. Normes que han de regir les zones turístiques.

1960 (3 de setembre). Carta de N. M Rubió i Tudurí adreçada a Juan Melià, Secretari de l'Ajuntament d'Alcúdia amb la qual s'adjunta 4 còpies del Projecte d'Alcanada adaptat a les *Normes Generals d'Ordenació Urbanístics i Protecció del Paisatge* de l'11 de novembre de 1954. Adjuntat plànol Foto.

1960 (10 de setembre). Carta en resposta a l'escrit anterior de D. Juan Melià mitjançant la qual s'indica un errada en els plànols on no figura grafiat el corredor/camí propietat municipal que condueix al far (zona ocupada per camps d'esports). Propietari Juan Bou.

1960(17 de setembre). Carta per tal de solucionar el tema del camí.

1961. Certificat de Juan Melià a petició del Sr Mateo Moragues Garau, misser representant del Sr. Henrri Carstensen a efectes de compra.

1962 (6 de març). Carta de N. Ma. Rubió adreçada a Juan Melià per tractar de nou el tema del camí.

1962 (28 de març). Certificat emès per D. Juan Melià presentat pel representant del Sr. Stanley Woodward a efectes de compra.

1962 (3 d'abril). Carta D. Juan Melià a N. Ma. Rubió de la *Comissió Permanent* que, juntament amb l'aparellador Sr. Roig, decideixen després de visitar el terreny aprovar l'obertura d'una sendera paral·lela al canal de na Xefa previst en el plànol de la urbanització, però que no podrà disposar de l'esmentat tram.

1962 (10 d'abril). Resposta a la carta de N. Ma. Rubió. Dóna les gràcies, però indica que no li satisfà la solució.

1962 (21 d'abril). Certificats D. Juan Melià, secretari Ajuntament d'Alcúdia sobre la urbanització d'Alcanada, sol·licitats pels Sr. Bernardo Munar Ramon 21 .04.1962 i D. Mercedes Abadal Solà 6.5.1964

1962 (22 de setembre). Escrit José Busquets Brotad, patró de *Servicio Especial de Vigilancia Fiscal* amb domicili a Teodor Canet, sol·licita informació sobre el règim urbanístic dels sectors nou i antic d'Alcanada d'acord amb el que preveu la *Ley del Suelo y Ordenación Urbana* del 12 de maig de 1956.

Resposta del Batle d'Alcúdia a D. José Busquets Brotad: L'aprovació del plànol d'urbanització d'Alcanada és anterior a l'aplicació de la *Ley del Régimen del Suelo y Ordenación Urbana*, el règim urbanístic que s'ha anat aplicant a l'esmentada urbanització és el referit a l'apartat A) i D) de les Normes que han de redir a les zones turístiques del Litoral de Mallorca dictades per la Comissió Provincial d'Arquitectura i Urbanisme de Balears amb data del 8 d'abril de 1960 *publicades en el BO de la província núm. 14.581 del dia 19 del mateix*, s'ha anat aplicant el compliment de les Normes Generals d'Ordenació Urbana i Protecció del Paisatge d'11 de novembre de 1954, a excepció de... Una zona situada en el centre de la mateixa d'unes dues hectàrees de superfícies, que eren propietat de D. Nicolàs M. Rubió i Tudurí, arquitecte autor de l'esmentat plànol en el qual, per consentiment expressat de la *Delegació Provincial d'Urbanisme*, l'Ajuntament ha respectat la idea exposada en la Memòria

que acompanya plànol, en què es demana que la zona edificada fos tractada com a població antiga, dotada de cases típiques com en un poble de la costa mediterrània. L'amplada dels carrers tampoc queda establerta per raons d'estètica pintoresca com figura a la memòria.

...en els terrenys afectats pel ferrocarril de la pedrera no es podrà efectuar obres sense el consentiment de la *Jefatura de Obras Públicas*.

1962 (2 d'octubre). Resposta de D. José Busquets a l'escrit anterior al·legant:

Que no s'ha respectat la idea primitiva exposada en la Memòria, que construccions i xalets de tipologia variada que no recorden en absolut les característiques dels pobles mariners del Mediterrani que s'han anat aixecant a una i altra banda sense respectar l'estètica pintoresca i de paisatge. Les primeres construccions que tenien una estètica antiga s'han modificat després de patir reformes i afegits. Els garatges s'alineen d'un a l'altre com ximpls caixes rectangulars de marès i de ciment. El nucli central manca de normativa i impera el caos i anarquia provocat per la sobrevaloració del terreny, s'han aprofitat els camins, s'ha construït a les cunetes, el clavegueram ha estat tallat per edificacions posteriors i s'han construït fosses sèptiques en propietats alienes.

Per tot l'exposat demana a l'ajuntament que es paralitzin totes les obres en la zona compresa dins les dues hectàrees corresponent al sector central fins que no es dugui a terme la parcel·lació i ordenació urbana.

1962. Resposta de l'Ajuntament d'Alcúdia al Sr. José Busquets: L'ajuntament en sessió plenària de dia 17 del mes de d'octubre acorda informar de l'acord adoptat i que diu així: "les llicències que es concedeixen en el sector central de la Urbanització d'Alcanada s'ajusten a la norma A) de les aprovades per la *Delegació Provincial de Balears del Ministerio de la Vivienda* i al *Plan Parcial* aprovat per l'Ajuntament l'any 1950.

1973 (23 de març). Escripura pública de donació del pinar destinat a esbarjo de la zona central d'Alcanada per part d'*Aucanada S.A* (10.712 m²), el seu representant és Arthur James Preston. Major d'edat, oficial de l'exèrcit retirat.

1979 (29 d'octubre). Miquel Perez-Illzarbe, representant d'*Aucanada S.A*, per la qual sol·liciten informació per desenvolupar urbanísticament el Polígon 2 de l'actual Pla d'Ordenació.

1981 (8 de maig). Jesús Pou. Arquitecte Municipal. Projecte de Modificació de les Ordenances i Creació de l'Ordenança Estètica en el polígon 18, Sector VI "Torremajor" i Polígon 1 i 2 del sector V. Article 8. La zona que constitueix el casc antic del poblat mariner, les seves edificacions atendran les característiques de les existents sempre que no contradiguin les ordenances i la seva alineació no correspongui a l'oficial.

MEMÒRIA DEL PROJECTE I CARACTERÍSTIQUES DE LES EDIFICACIONS⁴

EMPLAÇAMENT

El projecte d'urbanització s'estén sobre la costa nord de la Badia d'Alcúdia a uns 2 km del centre de l'aglomeració urbana del Moll d'Alcúdia. Es troba situada a

⁴ Arxiu administratiu de l'Ajuntament d'Alcúdia. *Nicolau Maria Rubió i Tudurí* (març de 1933)

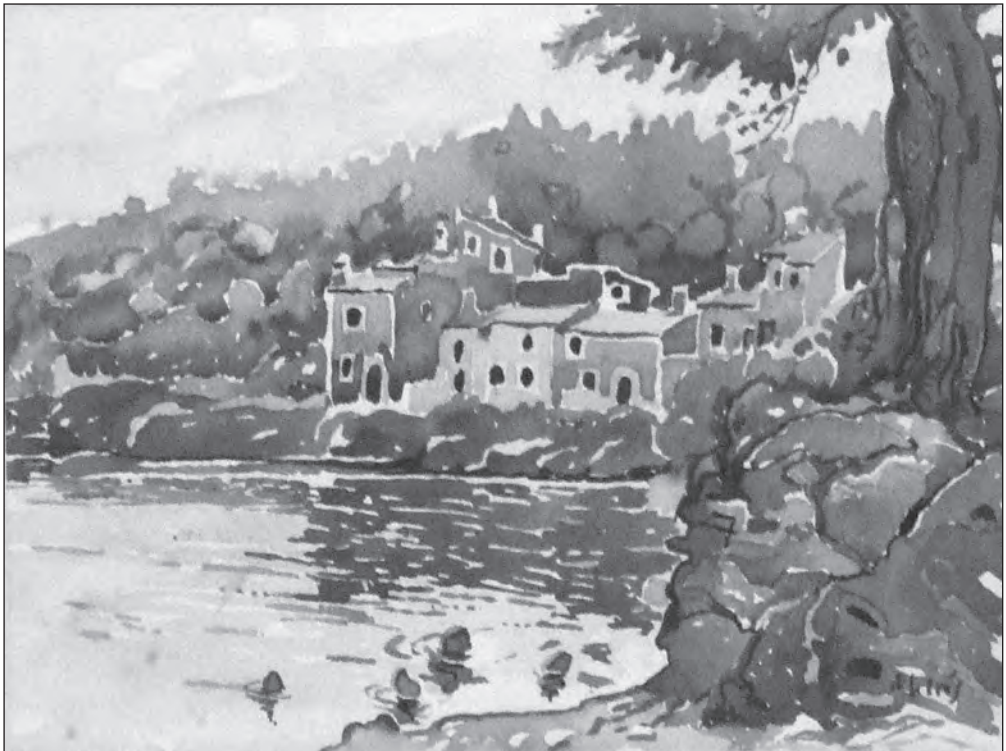
Imatge actual del principal vial de la urbanització d'Alcanada.

Vista actual de les cases projectades per Rubió.

Retrospectiva de l'Hostal del Sol.

Aquarel·la de l'artista pobler Pau Pericàs, 1940.

terrenys annexes al litoral sobre una extensió aproximadament de 1km, 200 metres de costa, uns 500 metres destinats a camp d'esport. La profunditat de la urbanització és d'un terme mitjà de 200 metres: ocupant una superfície aproximada de 200 hectàrees de superfícies.

En el centre d'aquesta zona del litoral, un nucli especial d'urbanització de 2 hectàrees de superfície i una altra hectàrea annexa plantada de bosc que queda destinada a parc. Els propietaris del conjunt de la finca són els Srs. Sampol Antich, mentre que el propietari del nucli central al que ens hem referit és propietat del Sr. Nicolau Maria Rubió i Tudurí.

IDEA GENERAL

Segons descriu la memòria s'ha partit de la base de construir una vertadera població en base a una zona o casc antic dotada de cases típiques, com en un poble de la costa Mediterrània Occidental, envoltat d'una zona d'eixample en forma de barri-jardí. A més a l'est d'aquesta aglomeració es projecta un hotel de turisme, així com instal·lacions esportives.

TRAÇAT

S'han seguit les posicions de les corbes de nivell del terreny, havent-se obtingut una xarxa vial al mateix temps eficient i agradable a la vista. Un cert nombre de passos i escales per a vianants completen el traçat de la urbanització.

L'amplada dels carrers és variable, però mai inferior a 8 metres, a excepció del nucli central típic on s'han atès raons d'estètica pintoresca.

ENLLAÇOS

L'enllaç a les artèries de circulació de l'illa està constituït per la carretera que, provinent del Port d'Alcúdia, es perllonga de forma més o manco definida fins a l'Illa del Far. Aquesta carretera resta eixamplada en la part que afecta la urbanització.

CARRERS I JARDINS

Els carrers que consten en el projecte ofereixen dimensions que permeten edificar espaiadament i sense amuntegament. Es pot admetre com a terme mig que la superfície de cada solar sigui de 1.000 metres quadrats. Cada solar serà tan sols parcialment edificable, a fi que les cases quedin separades al menys 3 metres. S'estimularà especialment la plantacions de jardins en cada un dels solars

El projecte es va realitzar a partir de l'any 1933 fins a l'any 1937. De fet es va construir el nucli central, propietat de l'arquitecte, constituït per cinc habitatges unifamiliars, totes elles propietat de la família Rubió, sembla ser una per a cada un dels seus germans que les imatges del moment ens constaten, també es va dur a terme

la construcció d'un hostal "Hostal del Sol" i part de les edificacions que formaven el nucli central. Els carrers i les escales segurament es varen traçar i es va delimitar la zona de camí que ja devia existir que connectava el port amb el far i la muntanya de la Victòria.

La Guerra Civil i l'exili a París de N. Ma. Rubió i Tudurí van significar l'abandó del projecte. Les cases varen quedar deshabitades durant 10 anys. Joan Domingo es *Curret*, testimoni de l'època, conta que les ovelles hi dormien per allà i les cases presentaven un aspecte ruïnós. Tota la urbanització es va paraitzar i no es va reprendre el projecte fins a l'any 1946, data que figura al document mitjançant el Ple de l'Ajuntament demana informació a la família Sampol sobre el projecte del qual no tenen constància.

Possiblement acabat l'exili de l'arquitecte l'any 1945 va tornar a Mallorca i intentà reprendre el projecte iniciat, les cases de la seva propietat es varen rehabilitar i el projecte de la urbanització continuà sota l'impuls de la família Sampol. D'aquest període dels anys 50 es poden datar segurament les edificacions existents al nucli central. Tenim constància de la seva presència a Mallorca i a Alcúdia a través de testimonis vius i de la documentació que existeix al Col·legi d'Arquitectes de Catalunya -que fan referència al projectes realitzats a Mallorca durant els anys 50 i 60- i a l'Arxiu Històric Municipal.

L'OBRA PAISATGÍSTICA I CIVIL REALITZADA A MALLORCA⁵

TERRASSES I JARDINS

Terrasses i jardins de la Clínica Femenies. 1961
 Jardí per al Doctor Femenies .1961
 Jardins per a l'Hotel del Mar. 1961
 Reforma dels jardins de l'Hotel Fènix .1963
 Jardins per a Felipe Gaspard Valldemossa. 1968
 Jardí per l'Àtic sa Cassareta Formentor. 1957

HABITATGES UNIFAMILIARS

Ampliació d'una casa unifamiliar de Jerònimo Riera. Urbanització d'Alcanada. Alcúdia. Mallorca. 1959
 Casa Rural de Gabriela Gerars. Paguera. Mallorca 1956.
 Casa per a Joan Botey 1956 Formentor
 Ampliació de la casa de Montserrat Pla i Rosselló (la seva dona) Urbanització Alcanada Alcúdia 1959.

⁵ Col·legi Oficial d'Arquitectes de Catalunya.

Vista des de la mar de la urbanització a mitjans del segle XX.

Imatge de la processó marinera de les festes de Sant Pere on es veu el bot "San Pedro" de N.M. Rubió portant la imatge del sant.

ELS TESTIMONIS DE LA GENT QUE EL VA CONÈIXER

En Rubió, així com se'l coneixia popularment a Alcúdia, passava temporades a la seva casa d'Alcanada. Joan Domingo Beca conta que tenia un bot, el *San Pedro*, que tothom coneixia com "el bot gros", perquè tenia més de 46 pams; era el bot més gros que llavors hi havia al Moll. Aquest bot el va dur de Menorca. Va participar a una processó de les festes de Sant Pere de la qual es conserva una imatge.

El Sr. Rubió va regalar a l'Ajuntament d'Alcúdia un jardí de roses prop de l'església de Sant Jaume. Encara avui es poden apreciar les roses que es varen sembrar de la varietat "perla d'Alcanada", dissenyada pel famós roserista, Pere Dot.

També cal remarcar l'entrevista que li va realitzar l'escriptor de Campanet, Damià Ferrà Ponç, a la seva casa d'Alcanada i que va enregistrar.

L'any 1969 l'escriptor Damià Ferrà Ponç tenia intenció de recollir notícies dels narradors insulars i, per aquest motiu, es dirigí a Alcanada el mes d'agost, on sabia que el matrimoni feia estada en el seu xalet. Damià Ferrà Ponç va publicar aquesta xerrada a la revista *Lluc* sense el seu consentiment. En aquesta entrevista, Nicolau Maria Rubió i Tudurí conta la seva biografia.

Rubió va sentir la seva intimitat envaïda i, entre d'altres coses, li va dir: *La pirateria mediterrània segueix. Ara, a deixar que l'oblit actui. El saluda afectuosament. N. M. R i Tudurí.*

CONCLUSIONS

La intenció que em va moure a l'hora de presentar aquesta ponència no va ser altra que l'interès que em va despertar la figura de l'arquitecte. Descobrir que, a Alcanada, hi havia tengut la seva residència d'estiu durant un grapat d'anys i que Nicolau Maria Rubió i Tudurí havia estat l'autor i promotor de la urbanització juntament amb la família Sampol, propietària del predi fins als anys 70, em va engrescar a dur endavant aquesta comunicació.

Investigar el nucli principal de població que allà s'assentà va ser possible gràcies a l'expedient que es conserva a l'Ajuntament d'Alcúdia i que es la base de l'estudi.

Però parlar d'Alcanada i del projecte urbanístic que es desenvolupa des de l'any 1933 fins a l'any 1939, interromput per la Guerra Civil espanyola, sense conèixer l'autor, la seva vàlua professional i intel·lectual no donava sentit a la comunicació. Per tant, una gran part del contingut de la comunicació està dedicada a la personalitat captivadora de l'arquitecte i paisatgista N. Maria Rubió i Tudurí.

Una experiència molt particular de posar en valor el patrimoni cultural i paisatgístic de Mallorca abans del boom turístic dels anys 70 del qual Alcúdia va ser un dels nuclis amb més projecció de l'Illa.

Nicolau Maria Rubió Tudurí intentà aplicar la seva teoria de paradís mediterrani, un lloc que tenia les condicions òptimes que ell havia estat cercant. La urbanització d'Alcanada pretenia ser una petita ciutat-jardí destinada a un ús turístic. Ell personalment va adquirir 2 hectàrees de terreny on va edificar la zona central que seria el nucli antic a partir del qual es desenvoluparia la urbanització.

L'esclat de la Guerra Civil va provocar que el seu paradís es convertís en un infern a causa de l'exili forçat a París.

Després de la Guerra, malgrat els intents de reprendre el projecte iniciat, les noves autoritats i les dificultats administratives dificultaren el desenvolupament de la urbanització.

No obstant això, s'executaren alguns edificis respectant la idea originària.

Passejant actualment per Alcanada vorera de la mar podem apreciar l'empremta de l'arquitecte. El seu projecte va donar lloc al creixement d'una zona residencial de la que es conserven algunes cases, els traçats dels carrers principals d'una bellesa única.

Alcanada és un lloc pintoresc, tot i el desenvolupament urbanístic dels últims 50 anys que ha provocat el creixement desordenat de l'indret. És romàntic pensar que un dia algú com Nicolau Maria Rubió i Tudurí va ser capaç d'intentar crear un petit paradís en un lloc recondit de la Mediterrània on la presència de l'home i l'ocupació del territori convisquessin en perfecta harmonia amb la natura i l'entorn.

BIBLIOGRAFIA CONSULTADA:

- HERNÀNDEZ GÓMEZ, Maria Àngels. *Nicolau M. Rubió i Tudurí 1981-1981* Fundació Rubió Tudurí- Andròmaco. Ajuntament de Maó, 1988.
- QUINTANA, Josep Maria. *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1981-1981). Literatura i pensament*. Institut Menorquí d'Estudis. Curial edicions Catalanes. Publicacions Abadia de Montserrat. Barcelona, 2002.
- RIBAS i PIERA. *Nicolau M. Rubió i Tudurí i el planejament regional*. Clàssics del pensament editorial a Catalunya. Institut d'Estudis Metropolitans de Catalunya. Editorial Alta Fulla. Barcelona, 1995.
- DIVERSOS AUTORS. *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1981.1981)*. Col·lecció Gent de la Casa Gran. Ajuntament de Barcelona. Barcelona, 1981.
- RUBIÓ BOADA, Mercè; DOMINGUEZ, Cristina; BOSCH, Josep, i DE SOLA MORALES, Ignasi. *Nicolau Maria Rubió i Tudurí (1981 -1981). Jardínero y Urbanista*. Ediciones Doce Calles. Real Jardín Botánico de Madrid. Madrid, 1993.
- RUBIÓ BOADA, Mercè. *Bibliografia de Nicolau Maria Rubió i Tudurí*. Memòria presentada a l'escola Universitària "Jordi Rubió i Balaguer" de Biblioteconomia i Documentació de la Diputació de Barcelona dirigida per la Doctora Elionor Vela. Editorial Menorca, 1983.
- SEGUÍ AZNAR, Miquel. *Arquitectura Contemporània a Mallorca (1900-1947)*. Universitat de les Illes Balears. Col·legi Oficial d'Arquitectes de les Balears. Palma, 1990.

Biblioteca Col·legi d'Arquitectes de les Illes Balears (COAIB)

Artícle, clau, títol, sit/nom/ubi/num

- Art. 2784. Forestier, Quaderns d'Arquitectura, 151
- Art. 2783. Forestier, Quaderns d'Arquitectura, 151
- Art. 2769 "L'Arquitecte Durán I Reynals, artista clàssic" Quaderns d'Arquitectura. 150
- Art. 2763 Número Monogràfic dedicat a l'arquitecte "Nicolau Maria Rubió i Tudurí".

151.

Llibre 17728 Nicolau Rubió i Tudurí (1891-1981). Literatura i pensament 42-E RUBIÓ MALLORCA

Llibre 14277. Nicolau Maria Rubió i Tudurí i el planejament regional 42-E- RUBIÓ MALLORCA.

Llibre 12985 . Nicolau Maria Rubió i Tudurí: Jardinero y Urbanista. 42-E RUBIÓ MALLORCA.

Llibre 11529, Nicolau Maria i Tudurí (1891-1981). 42-E RUBIO MALLORCA.

Llibre 8875 , El jardí obra d'art, Nicolau Maria Rubió. 55-B-6

Llibre 6025. Del paraiso al jardín latino. Origen y Formación del Moderno Jardín Latino. 55-b-6a

Documentació Col·legi d'Arquitectes de Catalunya

Disseny de jardins

Terrasses i jardí Clínica Femenies. 1961

Jardí per al Doctor Femenias 1961

Jardins de l'Hotel del Mar 1961

Reforma dels jardins de l'Hotel Fénix (Palma, 1963)

Jardí per a Felipe Gaspard (Valldemossa, 1968)

Jardí a l'àtic sa Cassareta (Formentor 1957)

Habitatges unifamiliars

Ampliació d'una casa unifamiliar de Jerónimo Riera. Urbanització Alcanada (Alcúdia, 1959)

Casa rural per a Joan Botey (Formentor, 1956)

Casa rural de Gabriela Gerard (Paguera, Mallorca, 1956)

Ampliació de la casa propietat de Montserrat Pla i Rosselló. Urbanització Alcanada (Alcúdia, 1959)

ÍNDIX

Resultats de la intervenció arqueològica al subsòl de les antigues cases de can Ramis	7
<i>Miquel Àngel Sastre Vanrell i Francisca Cardona López.</i>	
Sant Jaume, patró d'Alcúdia, i d'Espanya?	23
<i>Josep Segura i Salado.</i>	
Les activitats extractives de Son Fe (Alcúdia-Mallorca). Un Patrimoni industrial oblidat	51
<i>Manuel Espinosa Galán.</i>	
Notes històriques de la vicaria in capite de Sant Francesc d'Assis de la vall de Son Fe del terme d'Alcúdia	83
<i>Gabriel Alenyá i Serra.</i>	
La captura d'en Jaume Gamundí Fembra, Alcúdia (1622)	111
<i>Antoni Domingo Pons i Pere Salas Vives.</i>	
1715: L'any de la Desgràcia	125
<i>Josep Segura i Salado.</i>	
Retaule major de l'ermita de la Victòria. Estudi preliminar per a la intervenció	157
<i>Maria del Mar Bibiloni Vila.</i>	
Esdeveniments polítics i socials a Alcúdia durant la minoria d'edat d'Isabel II (1833-1843)	171
<i>Joan Joan Saurina.</i>	

Notes històriques sobre les possessions d'Alcúdia (segles XVI-XIX)	205
<i>Gaspar Valero i Martí, Francesca M. Serra i Cifre i Manuel Espinosa Galán.</i>	
La toponímia litoral d'Alcúdia als primers mapes de Mallorca.....	237
<i>Antoni Ginard Bujosa.</i>	
Les esquadres 1924.....	249
<i>Ma. Victòria Cànaves Vives.</i>	
La intervenció urbanística de Nicolau Ma. Rubió i Tudurí a Alcanada (1933). Del paradís al jardí mediterrani	271
<i>M. Carme Suárez Gómez.</i>	

AJUNTAMENT D'ALCÚDIA
Àrea de Cultura i Patrimoni